Transhumanizam kao paradigma čitanja anglofonih književnosti

Furjanić, Lovro

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

https://doi.org/10.17234/diss.2021.9203

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:649400

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Lovro Furjanić

Transhumanizam kao paradigma čitanja anglofonih književnosti

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2020.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Lovro Furjanić

Transhumanizam kao paradigma čitanja anglofonih književnosti

DOKTORSKI RAD

Mentor:

dr. sc. Stipe Grgas, red. prof.

Zagreb, 2020.

Sveučilište u Zagrebu

Faculty of Humanities and Social Sciences

Lovro Furjanić

Transhumanism as a Paradigm for Reading Anglophone Literature

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
dr. sc. Stipe Grgas, red. prof.

Zagreb, 2020.

za Zvonimira i Dolores, koji su slušali moje gluposti više nego što sam i od koga mogao očekivati

Životopis mentora

Stipe Grgas (Zablaće, 1951.), diplomirao je anglistiku i sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Nakon diplomiranja upisao je poslijediplomski studij književnosti koji je završio radom *Vacillations in the Art and Vision of William Butler Yeats*. Dvije je godine radio kao srednjoškolski profesor engleskog jezika u Drnišu. Potom je postao asistent na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta u Zadru. Doktorirao je s tezom *Iščitavanje djela W. B. Yeatsa u kontekstu Nietzscheove filozofije* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Na zadarskoj ustanovi obnašao je dužnosti pročelnika Odsjeka i prodekana za znanost. Kao redovni profesor u trajnom zvanju 2005. godine preuzima katedru za amerikanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Objavio je stotinjak znanstvenih radova iz područja anglofonih književnosti te niz prijevoda. Posebna su područja njegova znanstvenog interesa kultura i književnost dvadesetog stoljeća u Sjedinjenim Državama i Irskoj te pitanje ljudske prostornosti. Na doktorskim studijima predavao je kolegije o prostoru/geografiji i književnosti te o ekonomiji i književnosti. Sudionik mnogih tuzemnih i inozemnih konferencija, gostovao je na nekoliko europskih sveučilišta (Genova, Leipzig, Aarhus, Odense), a u dva je navrata bio Fulbrightov stipendist: u akademskoj godini 1994./1995. (Sveučilište Yale, New Haven) i u ljetnom semestru 2011. godine (Sveučilište Cornell, Ithaca). Dvaput je bio predsjednik Hrvatskog društva anglističkih studija. Bio je predsjednik Hrvatskog udruženja američkih studija te krovne Asocijacije američkih studija za jugoistočnu Europu (Hrvatska, Crna Gora, Srbija i Makedonija). Član je Hrvatskog društva pisaca. Do sada je objavio četiri znanstvene knjige: *Nietzsche i Yeats* (1989.), *Ispisivanje prostora: čitanje suvremenog američkog romana* (2000.), *Kažnjavanje forme* (2006.) i *Američki studiji danas: Identitet, kapital, spacijalnost* (2015.). Sa Svendom Erikom Larsenom uredio je knjigu *The Construction of Nature* (1994.). Urednik je antologije irske kratke priče *Otok gipsanih svetaca* (2004.). Objavio je i zbirku poezije *Zablaće* (2019.).

Sažetak

Središnji je cilj ovoga rada sagledati presjek književnih djela anglofonih autora iz perspektive transhumanističke filozofije. Takvo transhumanističko čitanje ne služi svrsi etabliranja transhumanističkog etosa koristeći književne primjere, već kao selekcija problema kojima će pri čitanju biti usmjerena pozornost. Ti se problemi tiču različitih tehnoloških razvoja koji mogu biti izravno relevantni za sadašnji trenutak ili još uvijek spekulativni, ali vrlo važni u slučaju uspješnog razvoja i korištenja. Ova je disertacija nadalje pokušaj izravnijeg povezivanja transhumanističke misli i književnosti na ozbiljniji, opsežniji i sustavniji način kakav nedostaje u trenutnoj literaturi. Analize književnih djela započinju *Divnim novim svijetom* Aldousa Huxleyja koji je vjerojatno i najčešće spominjano književno djelo u kontekstu transhumanizma pa se potrebno orijentirati ne samo na Huxleyjev roman već i na ta ostala (anti)transhumanistička čitanja. Keyesovi *Flowers for Algernon* prikazuju konkretno područje transhumanističkog interesa, to jest, biotehničko poboljšanje mentalnih sposobnosti čovjeka. *Transhumanist Wager* Zoltana Istvana stilistički je gledano daleko najslabiji roman u ovoj skupini, ali je ključan zbog svog društvenog utjecaja, kao i istaknutog mjesta samog Istvana među pobornicima transhumanizma. Powersov *Generosity: An Enhancement* sadrži vrlo zreo i nijansiran presjek različitih problematika koje su relevantne za transhumanizam, a otvara i put shvaćanju važnosti ekonomije unutar transhumanizma koje se naglašava u DeLillovom romanu *Zero K* usmjerenom na krioniku te ponajviše u Doctorowljevom *Down and Out in the Magic Kingdomu*. Završna književna djela proučena u ovom radu dvije su kratke priče poznatog transhumanističkog filozofa Nicka Bostroma. Priče su važne ne samo zbog tema starenja i superinteligencije već i zbog njihove specifične pozicije na granici između znanosti i književnosti. Disertacija završava nekim opreznim zaključcima o transhumanizmu i tehnologiji polučenim iz korištenja ovakve metode čitanja uz svijest o njezinoj otvorenosti promjenama bilo na teorijskoj razini, bilo u konkretnom smislu pri primjeni na neki drugačiji književni arhiv.

Ključne riječi: transhumanizam, fikcionalni svjetovi, Aldous Huxley, Daniel Keyes, Zoltan Istvan, Richard Powers, Don DeLillo, Cory Doctorow, Nick Bostrom, filozofija znanosti

Extended abstract

The primary objective of this dissertation is to read a selection of works by anglophone authors from the perspective of transhumanist philosophy. Such a transhumanist reading is not underpinned by the desire to offer an argument in favour or against transhumanism, but because transhumanism offers a group of issues and policies on which to base a coherent approach to the literary works being studied. These issues are primarily technological, whether the technology in question is something currently available or speculative. Additionally, this dissertation strives to explore the relationship between transhumanism and literature in a serious, extensive and systematic manner which is mostly lacking in the currently available research which touches upon these topics. Transhumanism is paradigmatic for literature not in the sense that only literature directly dealing with transhumanism is chosen, but because it provides a set of real world problems and dispositions that can be fruitfully analysed from a literary perspective. In a broader sense, this dissertation is an attempt to see the way literature and the real world interact in a well-defined area of inquiry.

In order to successfully merge the research of transhumanism and literature it is necessary to specifically define the foundational ideas on which to base the concrete study of literary works. The very terminology which pertains to this research has to be defined before more advanced, but in essence also basic insights from philosophy of science can be construed in relation to this project. As the technological issues relevant in transhumanism go beyond the disciplinary boundaries of not only literary studies, but also the humanities in a wider sense, disciplinarity itself must be addressed. Transhumanism is a relatively recent philosophical development so an overview of the most relevant aspects of transhumanist philosophy is absolutely crucial for this research project. Finally, a basic position within literary studies also has to be defined in order to fruitfully approach reading the literary works chosen for this dissertation. In that context, Lubomir Doležel's theory of fictional worlds is especially relevant as it shows that literature offers a vehicle in which currently speculative technology in the real world can be shown in a consistent fictional context.

Following the theoretical first chapter are the case studies based on specific works of literature. The first such chapter features the expected reading of Aldous Huxley's *Brave New World*. This reading is conducted differently from others in this dissertation as Huxley's *Brave New World* is a widely known and frequently analysed text which has in the past been

connected to transhumanism. The chapter accordingly has to not only feature the reading of Huxley's text itself, but also put it in the context of other (anti)transhumanist invocations of *Brave New World*. This chapter shows that the reading of *Brave New World* as a criticism of transhumanism is mistaken as the fictional world of that novel is not a transhumanist setting. However, the novel can be used as a relevant criticism of a part of the transhumanist agenda, that is, mood enhancement. In that sense neither the transhumanists who see Huxley's novel as unrelated to their philosophy nor the bioconservatives who see it as a conclusive argument against transhumanism are precise enough in their readings. There are also other relevant points in *Brave New World* which, while they might not be direct denunciations of transhumanism, are relevant and can offer valuable insights for the future development of transhumanist philosophy.

The second case study is based on the work of Daniel Keyes. His *Flowers for Algernon* have been published in different forms – as a short story and a novel. Both the short story and the novel are relevant as they deal with an important area of improvement that transhumanists espouse, namely, intellectual enhancement. While not dealing with transhumanism as a specific philosophical orientation, *Flowers for Algernon* offer a nuanced portrayal of a highly relevant theme for transhumanism and can usefully influence transhumanist policies regarding intellectual enhancement.

Zoltan Istvan's *The Transhumanist Wager*, the theme of the fourth chapter's case study, is unique among the literary works studied in this dissertation in several relevant ways. Firstly, it is a highly inconsistent novel which significantly reduces the use of reading it in a serious context. It is however integrated into this research due to the central position transhumanism plays in it, which is not matched in any other novel. Despite some challenges arising out of the problematic literary material, it is still possible to fruitfully analyse it. For example, the novel exposes the inherent problem with the existence of truly transhumanist political parties, which is further developed in this chapter.

Quite unlike the novel of the previous case study, Richard Powers' *Generosity: An Enhancement* offers a nuanced and complex rendering of several relevant themes for transhumanism. The movement itself is presented in a thoughtful way through the character of the scientist Thomas Kurton. Genetic technology plays a central role not only in transhumanist thought and the novel, but also among already available human enhancement

techniques in the empirical world. The concept of mood enhancement and the nature versus nurture debate also figure prominently among the themes of the novel which are extremely interesting from a transhumanist perspective. Additionally, the novel draws attention to the economical issues of the contemporary world which influence science. These issues are further explored in the following chapters.

Zero K by Don DeLillo is another novel which draws attention towards the problem of the economic background behind contemporary technology. While not directly engaging with transhumanism, the novel is relevant because of its portrayal of cryonic technology. DeLillo's fictional cryonics facility, the Convergence, is a futuristic hub hosting not only the technicians working on the cryopreservation process, the amenities necessary for that process and the cryonically preserved, but also many other features which mark it as a futuristic space worthy of extensive consideration in this dissertation. The analysis of the Convergence's features paints the facility in a negative light and its dystopian undertones are undeniable. The real-world cryonics facilities are not even close to what the Convergence is, but in major part due to the economic reality of cryonics it is highly questionable whether a cryonics facility which is compatible with transhumanist goals is even possible.

The short novel *Down and Out in the Magic Kingdom*, written by Cory Doctorow, is the subject of the seventh chapter. This novel presents a highly futuristic society with access to radically more advanced technology than what people in the empirical world have access to. That opens the space for many different advancements which are related to transhumanism, such as mind uploading and brain-machine interfaces. The novel's portrayal of these concrete phenomena is instructive, but even more important is the novel's fictional currency, *whuffie*. The economic system of *Down and Out in the Magic Kingdom* shows that radical technological advances are unlikely to automatically straighten out the problems arising out of capitalism. Not only that, but the novel also shows how capitalist logic can mutate to subjugate technological development into more fuel for its development while in the process erasing a significant part of technology's utopian potential.

Nick Bostrom is not only a prolific transhumanist philosopher, but also a writer of fiction. The final case study is based on two of his short stories, *The Fable of the Dragon-Tyrant* and *The Unfinished Fable of the Sparrows*. The former deals with attempts to prevent or ameliorate ageing, while the latter deals with the potential promise and danger of superintelligence. Both

of these themes are connected to transhumanism, but they are not the only reason why Bostrom's stories are relevant for this research. Both of them have been published as a part of a wider scientific work and they challenge the boundaries between science and fiction. That makes them interesting not only from the perspective of philosophy of science, but also in the context of this very dissertation which draws upon both sides of that disciplinary divide. All of that accounts to thought provoking stories for the final case study.

The final part of the dissertation offers some tentative conclusions about transhumanism. The categorization of 'transhumanist' literature suggested as a consequence of this research is revisited. It seems that literature generally offers a negative portrayal of transhumanism, but that is far from a conclusive judgement. It also draws attention to diversity within transhumanism and the difficulty with being categorically in favour or against the entire transhumanist philosophy. It is possible to reject some technologies espoused by some transhumanists while accepting the general transhumanist philosophical position, to reject the general philosophy while being in favour of a specific transhumanist technological development or some other position which is not cleanly associated with or positioned against transhumanism. The method used in this dissertation has shown its capacity for being fruitfully applied to a specific set of literary texts and it seems possible to apply it to another group of texts and another set of problems. However, it must remain flexible whether due to the specifics of the different object of research or due to more fundamental philosophical considerations.

Key words: transhumanism, fictional worlds, Aldous Huxley, Daniel Keyes, Zoltan Istvan, Richard Powers, Don DeLillo, Cory Doctorow, Nick Bostrom, philosophy of science

Kazalo

1. Uvod 1
2. Teorijska osnova 8
2. 1. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti 9
2. 2. Transhumanizam 30
2. 3. Književnost 50
2. 4. Arhiv transhumanističke književnosti 60
3. Studija slučaja – *Divni novi svijet* 65
3. 1. Prikazuje li *Divni novi svijet* transhumanističko društvo? 66
3. 2. *Divni novi svijet* kao kritika transhumanizma 77
3. 3. Shakespeare i znanje 82
3. 4. Zaključak 87
4. Studija slučaja – *Flowers for Algernon* 89
4. 1. *Flowers for Algernon* i transhumanizam 90
4. 2. Pojedinac u društvu 98
4. 3. Charlijev psihički život 107
4. 4. Zaključak 116
5. Studija slučaja – *Transhumanist Wager* 119
5. 1. *Transhumanist Wager* kao nekonzistentan roman 120
5. 2. Etika Knightsova transhumanizma 130
5. 3. Politika 140
5. 4. Zaključak 150
6. Studija slučaja – *Generosity: An Enhancement* 152
6. 1. Thomas Kurton 154
6. 2. Transhumanizam u romanu *Generosity* 171
6. 3. Pripovjedne metode 182
6. 4. Zaključak 189
7. Studija slučaja – *Zero K* 191
7. 1. Krionika 192
7. 2. Konvergencija 198
7. 3. Starost 204
7. 4. Zaključak 207
8. Studija slučaja – *Down and Out in the Magic Kingdom* 210
8. 1. Svijet romana *Down and Out* 211
8. 2. Whuffie 216

8. 3. Transhumanizam i smrt 226
8. 4. Zaključak 233
9. Studije slučajeva – “The Fable of the Dragon-Tyrant” i “The Unfinished Fable of the Sparrows” 234
9. 1. “The Unfinished Fable of the Sparrows” 235
9. 2. “The Fable of the Dragon-Tyrant” 239
9. 3. Priče kao dio znanstvenih radova 245
9. 4. Zaključak 249
10. Zaključak 251
Bibliografija 255

1. Uvod

Francis Fukuyama uvrstio je transhumanizam u časopis *Foreign Policy* kao jednu od najopasnijih ideja na svijetu[1]. S druge strane, zagovornici transhumanizma drže da pokret značajno povećava šansu za preživljavanje i kontinuirani napredak ljudske rase. Mark Walker, na primjer, samim naslovom svoga rada anticipira stav po kojem upravo transhumanizam spašava ljudsku rasu od istrebljenja (cit. prema Walker 2011: 94). Transhumanizam se tijekom 21. stoljeća profilirao kao jedan od najvažnijih ili u najmanju ruku najkontroverznijih suvremenih filozofskih pokreta što je iz navedenih oprečnih evaluacija jasno. Transhumanistička usmjerenost tehnološkom razvoju i posebice intimnoj povezanosti čovjeka i tehnologije objašnjava takve stavove. Književnost u tim raspravama igra složenu ulogu. S jedne strane i zagovornici i protivnici transhumanizma pozivaju se na književnost u razradi svojih argumenata, ali s druge je strane to korištenje književnosti često teleološko i površno. Stoga je ujedno moguće reći da književnost igra istaknutu ulogu u raspravama o transhumanizmu, ali i da refleksija o književnosti predstavlja slijepu pjegu unutar tih istih rasprava. Ova disertacija predstavlja pokušaj nadilaženja takvog uobičajenog i nezadovoljavajućeg korištenja književnosti unutar tekstova o transhumanizmu. U ovome se radu nadalje iz perspektive književnosti propituje njezin kapacitet da doprinese rješavanju konkretnih problema suvremenog svijeta. Ti su problemi u ovom slučaju tehnološke prirode. Radije nego koristiti književnost kao ukras koji obogaćuje pokušaje promoviranja ili zatiranja transhumanizma, u ovoj se disertaciji pokušava na što sofisticiraniji način proučiti kako transhumanizam i povezane teme figuriraju unutar književnosti te kako književnost doprinosi razvoju ljudskog znanja.

Usmjeravanje pozornosti prema anglofonoj književnosti nije samo posljedica proizvoljne želje za sužavanjem arhiva koji se u ovoj disertaciji proučava. Transhumanistička filozofija okvir je iz kojeg se razmatra konkretna tehnologija proučena u ovome radu. Iako je vrlo teško generalizirati, a iznimke jamačno postoje, transhumanizam se načelno svrstava uz analitičku filozofiju koja spada u anglofoni svijet. Povezanost transhumanizma i tih nacija, posebice Amerikanaca, nije samo posljedica odvojene akademske situacije već ju je moguće povezati i sa šire shvaćenom kulturom. Intuitivno se čini razumno pretpostaviti da je američka kultura sa svojim fokusom na budućnost posebice pogodna za razvoj transhumanističke misli za koju se čini da u takvom podneblju puno lakše može privući zagovornike nego unutar neke drugačije kulture. Ključna pretpostavka uvjerljive generalizacije ovakve vrste sadrži i sociološko razmatranja američke kulture koje nije tema ovog rada. Stoga se ovdje polazi tek od relativno fleksibilno definirane intuitivne pretpostavke. Ne radi se

1 Vidi Fukuyama (2004).

ipak samo o paušalnom promišljanju. Na primjer, valja imati na umu da Tiffany Romain smatra kako je kriotehnologija[2] povezana s američkim društvom bitno više nego s bilo kojim drugim društvom (Romain 2010: 196). Kao naputak za neko buduće istraživanje moguće je zapitati se objašnjava li mit o američkom Adamu[3] barem dio otvorenosti američke kulture transhumanizmu. Čak i ako je čitava hipoteza o kompatibilnosti američkih kulturnih senzibiliteta s jedne te transhumanističkih senzibiliteta s druge strane promašena, to nužno ne znači da je ovakvo istraživanje neizvedivo. Naime, i bitno uže definiran književni arhiv, na primjer, američka književnost 20. stoljeća, odveć je širok da bi ovakav rad omogućio sveobuhvatnu analizu. Proučavanje anglofone književnosti time nije pokušaj stvaranja generalizacije o tom književnom korpusu, već provjera vrijednosti upotrebe analitičkog modela koji će biti predložen te teorijskih pretpostavki koje omogućavaju taj model. Anglofona književnost sadrži tekstove na kojima je bez sumnje moguće provesti ovakvu analizu čak ako ti tekstovi i nisu najprimjerenija grupa kojoj se na ovaj način može pristupiti. S tim na umu ovaj je rad istraživanje jedne skupine tekstova bez pretenzija da se radi o privilegiranoj skupini za ovakvo istraživanje ili želje da se dođe do široko primjenjivih generalizacija o tim tekstovima. Ako uspješno provedena analiza posluži kao motivacija za primjenu istog modela na neki drugi književni arhiv, uspjeh će istraživanja time biti samo još veći.

Činjenica da se književnost proučava u akademskom kontekstu bez bilo kakvog dodatnog argumenta svjedoči o njezinoj važnosti unutar suvremene kulture te, na još osnovnijoj razini, o tome da se književnost uvijek čita u nekom društvenom kontekstu. Stoga se moguće zapitati kako se književnost, kao i akademsko bavljenje književnošću, pozicioniraju unutar suvremenog trenutka i kako se prilagođavaju u anticipaciji budućnosti. Trenutna akademska institucionaliziranost različitih praksi unutar kojih književnost igra relevantnu ulogu ne garantira vječno održanje takvog statusa. U ovoj se disertaciji polazi od pretpostavke da tehnologija igra nezaobilaznu ulogu u suvremenom svijetu, a da će ta uloga u budućnosti vjerojatno postati još izraženija nego danas. Iz tog proizlazi daljnja pretpostavka po kojoj je proučavanje tehnologije u književnosti plodno tlo za analizu iz koje mogu proizlaziti dragocjeni uvidi o trenutnom stanju čovječanstva. Cilj je ove disertacije ispitati

2 Kriotehnologija jedna je od tehnologija od posebnog zanimanja transhumanista i u kasnijem će dijelu rada biti bitno detaljnije analizirana.

3 R. W. B. Lewis definira američkog Adama

> Slika radikalno novog lika, junaka nove avanture, individualca emancipiranog od prošlosti kojeg uobičajeno nasljeđe obitelji i rase nije dotaklo ili oskvrnulo, sretno lišenog predaka; individualca koji stoji sam, samodostatan, spreman suočiti se s bilo čime što ga čeka koristeći vlastite urođene i jedinstvene sposobnosti i samog sebe usmjeriti u pravom smjeru predlaže navike koje treba stvoriti na novoj američkoj sceni. […] Svijet i povijest se prostiru pred njim. A on je neka vrsta stvaratelja, savršeni pjesnik koji stvara sam jezik tako što daje imena elementima scene koja ga okružuje. (Lewis 1955: 5)

Intuitivno je vrlo jasno da se u mit o takvom uzoru bez problema inkorporiraju transhumanističke težnje. Temeljitija analiza ipak ostaje za neki budući rad.

može li i na koji način književnost kao takva te akademsko proučavanje književnosti pomoći razumijevanju fenomena tehnologije i time, u zajedništvu s drugim znanstvenim disciplinama, nastaviti igrati ulogu značajne prakse u ostvarivanju dublje, čistije i opširnije spoznaje o svijetu.

Moguće je i zapitati se zašto se navedenom književnom korpusu pristupa iz perspektive transhumanizma, a ne šire i općenitije shvaćene tehnologije ili spekulativne tehnologije, jer se u konkretnim studijama slučaja većim dijelom proučava upravo djelovanje neke tehnologije u fikcionalnom svijetu, a ne fikcionalni transhumanistički svijet. Transhumanizam tehnologiju stavlja u definiran filozofski okvir i time dodaje još jednu interpretativnu razinu u razmišljanju o mogućoj budućoj implementaciji te tehnologije u empirijskom svijetu. Transhumanizam sadrži filozofsku podlogu koju tehnologija sama po sebi nema. Razvoj, na primjer, nanotehnologije odvojen od transhumanizma nužno ne implicira korištenje nanotehnologije za radikalnu izmjenu ljudskoga stanja. Upravo taj filozofski značaj transhumanizma koji polazi od težnje korištenju tehnologije za poboljšavanje čovjeka, a koji će biti temeljito razrađen u kasnijem dijelu rada, ima bitno dublje implikacije za budućnost čovječanstva od tehnologije same po sebi. Tako transhumanizam tehnologiji nadodaje značenje koje ona sama po sebi nema, a u fokusu je ovog rada jer upravo transhumanistička filozofijska konstelacija korištenja tehnologije i prihvaćanja nekih temeljnih vrijednosti ima potencijal bitno utjecati na budući razvoj ljudske rase. Udaljivši se na trenutak od transhumanizma i tehnologije, cilj je ove disertacije ponuditi čitanje književnosti koje utječe na neki konkretan empirijski problem. Već je proučavanje tehnologije u književnosti moguće inkorporirati u takav cilj, ali transhumanizam izravnije nameće izravnu primjenjivost na ljudsko stanje i općenito shvaćenu budućnost čovječanstva. Transhumanizam je prirodno usmjeren prema budućnosti i većina tehničkih mogućnosti o kojima transhumanisti razmišljaju u sadašnjosti nisu dostupne. I temeljita analiza poželjnosti neke nove tehnologije same po sebi uključuje neku vrstu promišljanja o budućnosti, a transhumanizam promišljanje budućnosti konkretnije usmjerava. To ne znači da se u ovom radu iz književnih djela iščitavaju isključivo transhumanistički elementi već da je upravo transhumanizam posebno važan kada se razmišlja o budućnosti čovječanstva u onoj dimenziji u kojoj je ona uvjetovana tehnološkim razvojem. Dio se korpusa izravno i bavi transhumanizmom, a za ta je djela ovakvo tematsko određenje posebno bitno. Ova je disertacija prirodno usmjerena budućnosti zbog usredotočenosti na spekulativnu tehnologiju, a transhumanizam nudi presjek vrlo različitih tehnoloških potencijala povezanih kroz filozofsku platformu koja ih objedinjuje te nudi barem dijelom zajedničku perspektivu iz koje se pristupa tehnologiji. Epistemološka je pozadina transhumanizma također vrlo kompatibilna s teorijskim okvirom iz kojeg se pristupa ovom istraživanju, o čemu će više riječi biti u kasnijem dijelu rada.

Dok je književnost primarna tema ove disertacije, ona se također, na temelju sadržaja koji

proučava, prirodno u bitnome otvara i filozofiji. Stoga se valja osvrnuti na njenu poziciju unutar suvremene filozofske misli. Ta će pozicija biti bitno detaljnije razrađena u kasnijem dijelu teksta, a uvodno je dovoljno osvrnuti se na razliku između analitičke i kontinentalne filozofske tradicije. Ovaj se rad većim dijelom povezuje s analitičkom filozofijom, ali bilo bi netočno reći da pripada toj tradiciji. Sama logika teme koja se proučava istraživanje ove vrste usmjerava prema analitičkoj filozofiji. Manje je važna nezanemariva činjenica da je književni arhiv anglofon. Transhumanizam je povezaniji s analitičkom tradicijom, dok posthumanizam[4] gravitira kontinentalnoj filozofiji. Za ovo istraživanje nezaobilazni filozofski tekstovi spadaju u domenu analitičke filozofije. U tom kontekstu nije moguće donijeti sveobuhvatan sud, a niz kontinentalnih filozofa čiji rad u bitnome pridonosi razvoju ove disertacije svjedoči da i kontinentalna filozofija ima relevantno mjesto u promišljanju ovih tema. Povezanost ovog rada i analitičke tradicije ne treba shvaćati kao svrstavanje uz jednu stranu shizme unutar filozofije, već kao logičnu posljedicu proučavanja ovakvih tema. I analitička i kontinentalna filozofija sa svojim relativno zasebnim teorijskim polazištima i metodama nesumnjivo imaju važne uloge koje mogu odigrati u promišljanju vrlo širokog spektra različitih problema, a postavljanje bilo kakve vrste hijerarhijskog odnosa među njima nije samo nepotrebno, već i nepoželjno. Za potrebe ovoga rada tematski odabir transhumanizma ne proizlazi iz prethodne analitičke pozicije već upravo suprotno transhumanizam kao tema nameće nešto izraženije oslanjanje na analitičke mislitelje.

S obzirom na premreženost i neodvojivost znanosti o književnosti i filozofije u ovome radu prvo je poglavlje usmjereno na definiranje teorijske pozicije s koje se pristupa temi istraživanja. Polazi se od najosnovnijih terminoloških pitanja te polazišnih definicija koje su u osnovi istraživanja, a dolaze iz filozofije znanosti. Zbog prirode tema koje su u središtu transhumanističkog čitanja književnosti, filozofija znanosti izrazito je važna kao dio okvira u kojem se vrši ovo istraživanje, kao i općenitije pitanje disciplinarnosti. Središnji je dio prvoga poglavlja uvodni pregled transhumanizma, filozofskog pokreta koji je u akademskom pisanju rijetko kad na značajan način bio povezan s književnom teorijom. Stoga je u prvom poglavlju, pored pregleda osnovnih transhumanističkih tema, posebna pozornost usmjerena dovođenju transhumanizma u književni kontekst i definiranju arhiva kojem je moguće pristupiti iz transhumanističke perspektive. Nadalje, razmatra se i književno-teoretski alat te teorija koji omogućavaju ovu vrstu istraživanja. U tom je kontekstu posebno važna Doleželova teorija mogućih svjetova.

Dok je prvo poglavlje teorijsko, sva su ostala poglavlja zamišljena kao studije slučajeva provedene na konkretnim književnim predlošcima. Studija slučaja s kojom u drugom poglavlju

4 O odnosu transhumanizma i posthumanizma više će riječi biti u kasnijem dijelu teksta.

započinje analiza književnih djela provedena je na romanu *Divni novi svijet* Aldousa Huxleyja tiskanom 1932. godine. Za razliku od ostalih književnih djela koja su sva bitno novija od Huxleyjeva romana te manje zamijećena u teorijskim diskusijama[5], *Divni novi svijet* stalno je književno mjesto ne samo kad je u pitanju književnost povezana s transhumanizmom već i puno šire shvaćena književnost 20. stoljeća ili čak književnost općenito. Stoga se u ovoj analizi ne pretendira na sveobuhvatno čitanje romana već njegovo pozicioniranje unutar transhumanističke misli. S obzirom na vrlo različite interpretacije i frekvenciju referiranja na taj roman unutar diskusija o transhumanizmu ovu je disertaciju potrebno otvoriti s jasnim stavom o značenju Huxleyjeva romana za transhumanizam i pozicioniranjem ove disertacije u odnosu na neka već postojeća povezana čitanja. Ključno je shvatiti da se Huxleyjev roman ne može promatrati kao općenita kritika transhumanizma, ali isto tako da on može biti instruktivan u promišljanju transhumanizma i da se kritički odnosi na određeni dio transhumanističke filozofije.

Treće poglavlje bavi se kratkom pričom objavljenom *Flowers for Algernon* Daniela Keyesa koja je objavljena 1959., a 1966. proširena u roman. I pripovijetka i roman objavljeni su prije nastanka transhumanističkog pokreta pa se njime izravno ne bave, ali motiv medicinskog uvećavanja psihičkih sposobnosti izrazito je važan za transhumanizam. Posebno je zanimljiv i iz transhumanističke perspektive važan način na koji se društvo odnosi prema glavnom liku romana *Flowers for Algernon*. Roman tako anticipira neke važne teme vezane s transhumanizmom, a društveni odnos prema poboljšanom pojedincu nije jedina takva tema jer se u romanu pokazuju i različiti mehanizmi unutar znanstvene zajednice čiji jedini cilj nije napredak općenite razine čovjekova znanja.

Roman *Transhumanist Wager* iz 2013. tema je četvrtoga poglavlja disertacije. Sam naslov ukazuje na središnju ulogu transhumanizma u tom romanu, a autor Zoltan Istvan istaknuta je američka politička ličnost poznata po svojim transhumanističkim stavovima. Roman je nažalost napisan izrazito nekonzistentno, što je u poglavlju nedvosmisleno dokazano, i za većinu književnih analiza bio bi zbog toga beskoristan. Prepoznavanje toga osnovna je postavka ovoga čitanja. U ovom je kontekstu, upravo suprotno toj generalnoj tendenciji, nezaobilazan jer transhumanizam u njemu zaista figurira kao dominantna tema pa bi ga bilo neozbiljno ne uvrstiti u analizu neovisno o književnim nedostatcima tog teksta. Posebno je zanimljivo da se radi o romanu pisanom iz transhumanističke perspektive, ali čije ozbiljno čitanje ocrtava transhumanizam u zaista negativnom svjetlu. Nadalje, iz romana je usprkos nedosljednostima moguće iščitati ili barem usmjeriti pozornost čitatelja na neke zaključke koji su relevantni i za transhumanizam u stvarnom svijetu,

5 Huxleyjev je roman višestruko puta više citiran u bazi podataka *Google Scholar* od svih ostalih proučenih književnih djela zajedno.

poput onoga o nemogućnosti postojanja autentično transhumanističke političke partije koja u stvari nije paravan za neku drugu političku ideologiju maskiranu u neke transhumanističke ciljeve i senzibilitete.

Roman Richarda Powersa *Generosity: An Enhancement*, objavljen 2009. godine, predmet je studije slučaja u petom poglavlju. Roman se izravno dotiče transhumanizma u liku znanstvenika Thomasa Kurtona, ali na bitno sofisticiraniji i pronicljiviji način nego *Transhumanist Wager* iz prethodnog poglavlja. Genetički inženjering važna je tema Powersova romana, a ta tehnika nije zanimljiva samo u transhumanističkim spekulacijama o budućnosti već i u bitno širem sadašnjem društvenom kontekstu. Roman uz to problematizira ulogu pričanja priča i književnosti u svijetu što ga čini dodatno relevantnim u ovoj disertaciji. On također u relevantnijoj funkciji uvodi i ekonomsku problematiku razvoja znanosti i tehnologije koja je nezaobilazna u konkretnim transhumanističkim razmatranjima. Time se postupno prelazi na iduća dva romana u kojima je ekonomska tematika bitno značajnija.

Prvi je od tih romana, kojem se pristupa u šestom poglavlju, *Zero K* Dona DeLilla. DeLillov se roman, objavljen 2016. godine, bavi krionikom, a paralelno s tim tehnološkim razvojem u DeLillovu se romanu ističe i prikaz starenja. Po čitanju ponuđenom u ovoj disertaciji *Zero K* svjedočanstvo je o čovjekovu strahu od smrti. Krionika se postavlja u vrlo konkretan fikcionalni prostor koji nije utopijska lokacija o kojoj transhumanisti maštaju, a posebna se pozornost privlači ekonomiji kao istaknutom faktoru u ostvarivanju ozbiljnije krioničke opcije, kao i potencijalnom izvoru demarkacije između onih koji mogu i onih koji ne mogu participirati u dobrobitima koje proizlaze iz razvoja nove tehnologije. Postoji značajna tenzija između takvog mogućeg razvoja u stvarnom svijetu i transhumanističkog ideala široke dostupnosti tehnika poboljšanja čovjeka.

U sedmom se poglavlju proučava *Down and Out in the Magic Kingdom*, kratak roman Corya Doctorowa objavljen 2003. godine. Radi se o još jednom romanu u kojem se transhumanizam izravno spominje i koji prikazuje vrlo napredan futuristički svijet koji bi po brojnim mogućnostima mogao biti blizak transhumanističkim aspiracijama, ali to nije zbog kapitalističke logike koja je podjarmila tehnološki napredak. U tom se kontekstu posebno ističe fikcionalna valuta *whuffie* koja mijenja novac i omogućuje još intimnije prodiranje logike kapitala u čovjekovu osobnost. Čitanje Doctorowljeva romana nije uvršteno u ovu disertaciju samo zbog toga. Naime, u romanu se ističu i tehnika sučelja koje povezuje um i računalo te učitavanja sigurnosnih kopija nečijeg uma u slučaju smrti koje su iz transhumanističke perspektive izrazito važne.

Završno se osmo poglavlje bavi dvjema kratkim pričama transhumanističkog filozofa Nicka Bostroma. Radi se o "The Fable of the Dragon-Tyrant" iz 2005. godine i "The Unfinished Fable of the Sparrows" objavljene 2014. godine, a ta bajka i basna posebno su zanimljive jer su objavljene

kao dio znanstvenih radova, pa ih se stavlja u širi kontekst Bostromove filozofije. Bajka o zmaju bavi se transhumanističkim idealom dokidanja starenja, a basna o vrapcima problemom napredne umjetne inteligencije. Stoga su pitanja demarkacije i šire shvaćenog odnosa književnosti i znanosti, koja su općenito važna za ovo istraživanje, u ovom poglavlju izravno relevantna na temelju konkretnih primjera koji se analiziraju. I jednoj i drugoj se priči pristupa zasebno jer se ne bave istom temom i fokusiraju na različite aspekte tih problematika. Priče su nadalje relevantne jer ukazuju na dinamiku između opreza i zagovaranja tehnološkog razvoja koja je sastavni dio temeljitih rasprava o transhumanizmu, a u tom ih se kontekstu dovodi u usporedbu. Iako je Bostrom bez sumnje naklonjen transhumanističkoj poziciji što je vidljivo u bajci o zmaju, basna o vrapcima ukazuje i na važnost opreza i odgovornosti u razvijanju i korištenju napredne tehnologije.

Početni zaključak ove disertacije tiče se kategorizacije transhumanističke književnosti. Ispostavlja se da Rockoffovu kategorizaciju nije moguće na zadovoljavajuć način primijeniti na veći broj književnih djela pa se nudi nešto manje ambiciozna podjela koju je moguće održati pri primjeni na širi književni arhiv. Na temelju ovih književnih djela čini se da književnost generalno prikazuje transhumanizam u negativnom svjetlu. To ne znači da iz književnosti proizlazi skepsa spram čitavog skupa stavova, dispozicija i konkretnih tehnika koje spadaju pod transhumanizam ili se povezuju s njime. Divergentnost toga filozofskog pokreta čini donošenje takvih općenitih sudova vrlo zahtjevnim. Ipak, iz ovoga se književnog korpusa jamačno može iščitati izvjesna nesklonost transhumanizmu koja bi vrlo lako mogla biti simptomatična i ako bi u pitanju bio bitno ekstenzivniji presjek književnih djela. Na temelju analize polučeni su različiti zaključci o transhumanizmu i nekim konkretnim tehnologijama. Najvažniji među njima ukazuje na promašenost očekivanja tehnološkog rješenja svih problema s kojima se čovječanstvo suočava. U tom se kontekstu posebice ističu ekonomski problemi koji proizlaze iz kapitalističkog sustava. Izglednije je da će taj sustav podjarmiti tehnologiju koja nastaje unutar takvoga okvira nego da će iz tehnologije same po sebi proizaći bolja alternativa kapitalizmu. U tom je kontekstu ova disertacija poziv na otvorenost i autonomiju znanosti, kao i pažljivo promišljanje ne samo spekulativne tehnologije same po sebi već i konkretnog konteksta u kojem se ona razvija i eventualno implementira te njenih socijalnih posljedica[6].

6 Velik dio tekstova koji se u ovom radu citiraju izvorno su napisani na engleskom jeziku, a njihovi prijevodi na hrvatski ne postoje. Prijevodi su citiranih ulomaka tekstova moji vlastiti osim u slučajevima u kojima je jasno naznačen prevoditelj. Transhumanistička deklaracija u dodatku ovoj disertaciji također je moj vlastiti prijevod.

2. Teorijska osnova

Tema ove disertacije čitanje je književnih djela koja se na plodonosan način mogu smjestiti u kontekst transhumanističke filozofije. Zbog strukture toga promišljanja bilo bi izrazito neodgovorno izravno krenuti u analize konkretnih književnih djela bez dodatne teoretske refleksije. Stoga je cilj ovoga poglavlja disertacije postaviti osnovu za daljnje konkretnije proučavanje. Ta se osnova sastoji od niza različitih područja razmatranja. Osnovni epistemološki problemi i definiranje znanstvene perspektive iz koje se prilazi istraživanju možda nisu standardni dio ni analiza književnosti ni filozofskih promišljanja transhumanizma, ali u ovom se radu polazi od pretpostavke da je barem orijentacijsko postavljanje u odnosu na tu problematiku potrebno za stabilnije kasnije istraživanje. Polazišne postavke transhumanizma kao filozofskog pokreta potrebno je temeljito razložiti ne samo zbog toga što se u izradu ove disertacije kreće iz perspektive znanosti o književnosti već i zbog toga što se i unutar filozofije radi o recentnom pokretu pa je nemoguće očekivati da će čak i svaki filozof biti dobro upućen u taj pokret. Pitanje disciplinarnosti nameće se kao goruća problematika metodologije koja se predlaže u ovoj disertaciji pa i ono zahtijeva barem kratkotrajan osvrt. Jasno je da je ovakav pristup nemoguć iz strogo ograničene i demarkirane disciplinarne pozicije, ali to ne znači da nekritički valja prihvatiti bilo koji aktualan naziv ili definiciju pokušaja nadilaženja disciplinarnih granica. Potrebno je definirati i književno-teorijsko polazište, koliko god ono zbog specifičnosti ovog istraživanja bilo fleksibilno postavljeno. Kompleksnost ulaska u ovu problematiku iz navedenog je jasna pa je ovaj dio rada, negdje između proširenog uvoda i ozbiljne teorijske rasprave, sastavni dio čitave cjeline.

2. 1. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti

Fundamentalne pozicije filozofije znanosti ili epistemologije neizbježan su iako često zanemaren faktor u svakom znanstvenom tekstu. Bilo bi besmisleno suviše opteretiti svako znanstveno istraživanje promišljanjem tih osnovnih problema, ali je korisno barem se do neke razine osvrnuti na ta pitanja, posebice u opsežnijim istraživanjima. U ovoj disertaciji filozofija znanosti igra posebno važnu ulogu ne samo zbog pozornosti koja će biti usmjerena metodi znanosti o književnosti, ili općenitije metodi samog čitanja književnosti, već i zbog sadržaja rada. Naime, konkretni problemi empirijskog svijeta koji će biti promotreni kroz prizmu književnih svjetova znanstveni su problemi, bilo da se govori o nekom biologijskom razvoju ili suvremenoj tehnologiji. Na toj je razini potpuno neizbježno pozicionirati ovaj tekst u šire kontekste filozofije znanosti koji su relevantni za ovo istraživanje.

2. 1. 1. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – terminologija

Za početak, valja se osvrnuti na pitanje terminologije. I sama se riječ *znanost*, posebice pod utjecajem engleskog jezika, shvaća i interpretira na različite načine. Iz uvoda je jasno vidljivo da se ovo istraživanje percipira znanstvenim istraživanjem, a ta bi ideja u nekim epistemološkim konfiguracijama mogla biti vrlo problematična. Dio te dinamike izravno je vezan za pitanje jezika. Globalizirani svijet i engleski jezik kao svojevrsna *lingua franca* neizravno uzrokuju i nametanje konceptualnih kategorija ishodišne kulture u kulturama s drugačijim načinom razmišljanja. Pojmovi *science* i *znanost* u kulturama iz kojih svaki dolazi ne označavaju isto. Pavel Gregorić u popularno-znanstvenom tekstu "Dvije kulture: prirodne i humanističke znanosti" objašnjava tu razliku. Gregorić piše

> Kad na hrvatskom govorimo o društvenom ili humanističkom znanstvenom području, oslanjamo se na njemački jezik i tradiciju koja je proizašla iz klasičnog idealizma […] Kad se izučavanje svijeta duha naziva «znanošću» u smislu *Wissenschaft*, hoće se reći da je to izučavanje sustavno, utemeljeno na činjenicama ili bar na logici, da se oslanja na akumulirano znanje, da ima neke principe pomoću kojih objašnjava i interpretira pojave te da se prenosi sustavnim poučavanjem.
>
> To su doista sve obilježja onoga što se naziva «znanost» na hrvatskom jeziku, što će spremno potvrditi svaki povjesničar, filolog, književni teoretičar ili filozof. Međutim, ta obilježja još nisu dovoljna da bi se na ove discipline mogla primijeniti engleska riječ

> *science*. *Science* podrazumijeva bar jedno od daljnjih dvaju obilježja, a to su empirijska provjerljivost i kvantifikacija, odnosno oslonac na matematiku i statistiku. Sve prirodne znanosti (*natural sciences*) imaju bar jedno od tih obilježja, a ima ih i većina društvenih znanosti (*social sciences*). No, nemaju ih, bar ne tipično, discipline koje izučavaju nematerijalne i nemjerljive aspekte ljudske kulture, pa se njih na engleskom ne naziva *sciences* nego *humanities*. (Gregorić 2013: 52)

U tom kontekstu ova disertacija teži znanstvenosti u značenju njemačke riječi *Wissenschaft*, ali ne nužno i u značenju engleske riječi *science*. Hrvatska se terminologija tradicionalno oslanja na njemačku. Tako je u hrvatskom jeziku potpuno prirodno govoriti o humanističkim znanostima, dok u engleskom jeziku ne postoje izrazi poput *humanistic science*, već se koristi termin *humanities* neovisno o *science* koja je ipak nešto drugo.

Sastavljanje ove disertacije oslonac traži upravo u hrvatskoj terminologiji, pa je po tome potpuno neproblematično smatrati ju znanstvenom, kao što je u hrvatskom kulturnom krugu potpuno neproblematično smatrati filozofiju, teoriju književnosti ili neko drugo humanističko polje znanstvenim. Takvu ideju znanstvenosti podržava i utilitarni ili legislativni okvir hrvatske znanosti. Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama, na koji se poziva i Gregorić, navodi šest znanstvenih područja (prirodne, tehničke, biotehničke, društvene i humanističke znanosti te biomedicinu i zdravstvo), umjetničko područje te dvije vrste interdisciplinarnih područja (cit. prema "Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama").

U ovom je kontekstu neophodno istaknuti da hrvatska terminologija nije relativistička po pitanju demarkacije znanosti i neznanosti, već je hrvatski pojam *znanost* jednostavno širi od engleskog pojma *science*. Gregorić u prenesenom citatu navodi kriterije znanstvenosti koji će se u ovoj disertaciji poštovati. To ne podrazumijeva stav da su upravo ti kriteriji konačna i konkluzivna mjerila koja ocrtavaju granicu između onoga što jest i nije znanost, ali oni svakako u najmanju ruku mogu biti relevantna početna točka u proučavanju te problematike. Srodne Gregorićevom definiranju znanosti ideje su Petera Godfrey-Smitha, koji piše "predlažem da nešto relativno slično Popperovom pitanju demarkacije ima smisla: možemo li opisati karakterističnu znanstvenu strategiju istraživanja svijeta, znanstveni način tretiranja ideja?" (Godfrey-Smith 2003: 63). Tim riječima i Godfrey-Smith afirmira važnost pitanja demarkacije u filozofiji znanosti. Kriteriji koje je opisao Gregorić tvore osnovu znanstvene strategije istraživanja svijeta od koje se polazi u ovom radu. Iako se neće odveć detaljno ulaziti u problem demarkacije, pretpostavka koja je nužna za ovakvo poimanje znanosti uključuje mogućnost razlikovanja između znanstvenog i neznanstvenog ili onoga što jest i onoga što nije znanost. Jasno je da hrvatski jezik i kultura podrazumijevaju sveobuhvatniji koncept znanosti koji proizlazi iz njemačke terminologije, a ova će disertacija biti

dio takvog promišljanja o bîti znanosti.

Kao anticipacija kasnijeg dijela rada u ovom je trenutku korisno napomenuti da Svetozar Petrović ističe da se ideja paradigme u tekstovima koji se bave književnošću lako proširila i postala prihvaćena u jezicima poput njemačkog, ruskog, hrvatskog ili srpskog u kojima je uobičajeno govoriti o znanosti o književnosti, dok je puno manje prihvaćena u jezicima u kojima nije uobičajeno govoriti o znanstvenom pristupu proučavanju književnosti, poput engleskog (cit. prema Petrović 2008: 121). Iako je globalizacija, pa čak i samo njeni jezični aspekti, vrlo širok i kompleksan problem kojem se u ovom radu nije moguće značajno približiti, valja istaknuti kako je štetno nekritički prihvaćati anglofonu terminologiju koja unosi nered u poimanje stvarnosti koje je već smisleno definirano unutar hrvatske kulture.

2. 1. 2. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – objektivnost/istina

Na temelju ranije navedenih karakteristika znanosti jasno je da ovaj rad polazi od pretpostavke da je u znanosti moguće održati neku vrstu racionalnosti i objektivnosti. Radi se o ekstremno složenoj tematici, pogotovo kad se u pomišljanje inkorporira i ideja istine, koja daleko nadmašuje opseg ove disertacije. Neovisno o tome, korisno je osvrnuti se na neke točke navedene problematike. Godfrey-Smith navodi dva različita, ali povezana značenja objektivnosti – s jedne strane ona se tiče onoga što objektivno postoji ili ne postoji, a s druge strane tiče se nepristranosti promatrača (cit. prema Godfrey-Smith 2003: 228-229). Pitanje postojanja objektivne stvarnosti bit će obrađeno u kasnijem dijelu rada, a u ovom trenu valja istaknuti da prihvaćanje kritika oko nepristranosti znanstvenika ujedno nije konkluzivan dokaz apsolutne nemogućnosti postojanja te vrste objektivnosti. S jedne je strane potpuno jasno da psihološko stanje i društvena pozicija znanstvenika utječu na rad koji obavlja te ponekad otežavaju racionalan pristup materiji koju znanstvenik proučava. Taj je utjecaj svakako vrijedno područje analize unutar filozofije znanosti. S druge strane, nužno je prepoznati i težnju barem većine znanstvenika da se ti utjecaji prepoznaju i umanje te da se razumijevanju stvarnosti pristupi na što nepristraniji i što racionalniji način.

U ovom je trenutku dovoljno istaknuti da ovakvo polazište ne odbacuje raznorodne kritike navedenih 'pozitivističkih' koncepata. Nadalje, rezultat ovakvog pristupa također je i skepsa spram mogućnosti bilo kakvog koherentnog znanstvenog razmišljanja ili postojanja znanstvenog sustava ako ti pojmovi nisu funkcionalni barem u nekom obliku, čija sofisticiranost možda nadilazi trenutni stupanj razvoja ljudske misli. Drugim riječima, ako ni istina, ni objektivnost, ni racionalnost ni u kojem formatu kategorički ne mogu postojati, onda je znanost kao takva jalov posao. To je naravno u potpunosti nespojivo s izradom ovakvog rada u kojem se zbog toga polazi od pozicije koja

prihvaća kritike nekih osnovnih koncepata tradicionalne znanosti, ali odbija radikalno nijekanje mogućnosti ljudske znanstvene spoznaje.

Za kraj ovog uvodnog razmatranja potrebno je istaknuti da se u ovom tekstu odbija relativizam za koji Oksfordski filozofski rječnik piše da je "doktrina da je barem u nekim područjima sama istina relativna poziciji subjekta koji o njoj prosuđuje" (Blackburn 2005: 314). Pretpostavka pisanja ovog rada jest da istina, bilo shvaćena u užem smislu istinitosti nekog jezičnog izraza ili istinitosti nekog znanstvenog poimanja svijeta, barem teoretski postoji i barem je u teoriji ostvariva. Takva pozicija nužno ne implicira vjeru u istinitost neke konkretne znanstvene teorije ili visoku razinu povjerenja u istinitost većinskog dijela suvremene znanosti. U uvodu jednom znanstvenom radu vodeći teoretičar transhumanizma Nick Bostrom iznosi poziciju koja se velikim dijelom preuzima i u ovoj disertaciji "[u] ovom radu nećemo se zamarati s postmodernističkim kritikama ideje objektivne istine ni sa skeptičkim sumnjama oko mogućnosti znanja. Pretpostavit ću neko široko zdravorazumsko shvaćanje po kojem postoje istine i mi ljudi ponekad uspijemo znati neke od tih istina" (Bostrom 2011: 44).

2. 1. 3. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – "Dvije kulture"

Iako hrvatski koncept znanosti obuhvaća niz različitih disciplina, odnosi između tih disciplina u praksi nisu uvijek kolegijalni. U tom je kontekstu vrlo važno kanonsko predavanje Charlesa Percyja Snowa koje je kasnije pretvoreno u knjigu *Dvije kulture i znanstvena revolucija*[7]. U toj knjizi Snow opisuje podvojenost intelektualne kulture na onu koju zastupaju znanstvenici u engleskom značenju te riječi i različiti intelektualci koji se bave književnošću. On žali "jaz međusobnog neshvaćanja između njih – ponekad (posebice među mladima) neprijateljstvo i nesviđanje, ali ponajviše nedostatak razumijevanja" (Snow 1964: 4). Snow smatra da je "[o]va polarizacija čisti gubitak svima nama. Nama kao ljudima i našem društvu. Ona je u isto vrijeme praktičan i intelektualan i kreativan gubitak, i ponavljam da je pogrešno zamisliti da je moguće jasno odvojiti navedena tri područja razmatranja" (Snow 1964: 11). Iako je moguće zapitati se je li jaz između opisanih kultura doista toliko dubok kao što ga Snow predstavlja, svakako je nemoguće izbjeći bjelodanu istinu da on do neke razine doista postoji.

U tom kontekstu pozicija s koje se kreće u pisanje ove disertacije u pozitivnom svjetlu gleda na Snowovo promišljanje društvene stvarnosti. Jedan od ciljeva pisanja ovog rada je ostvariti barem malen korak u smjeru uvećanja međusobnog razumijevanja i poštovanja između teoretičara

7 Za primjenu Snowovih ideja na transhumanizam i posthumanizam vidi Simon (2019b).

književnosti i znanstvenika koji se bave tehnologijom. Važno je imati na umu da je od objave revidirane verzije Snowove knjige prošlo više od pedeset godina i da je ona dijelom napisana kao refleksija političke i obrazovne politike u vrlo konkretnom vremenu i u odnosu na geopolitičku situaciju koja se od tada drastično promijenila, u čemu se ističe pad SSSR-a. Zbog toga je samorazumljivo da neke ideje koje zastupa Snow neće biti primjenjive ili relevantne u današnjosti. Ipak, navedena je knjiga nezaobilazna u razmatranju odnosa humanistike i drugih znanosti, posebice onog dijela humanistike koji promišlja književnost, a brojne su autorove ideje do danas ostale vrlo važne i aktualne.

2. 1. 4. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – humanistika i hijerarhija

Snow je ukazao na netrpeljivost između dviju različitih kultura. Na umu valja imati da otpor prema konceptualizaciji humanistike ključnoj za ovaj rad ne dolazi isključivo, a možda ni većim dijelom, iz miljea prirodnih ili tehničkih znanosti. Kad se govori o tom jazu, u pitanju nije isključivo odbijanje književnosti kao relevantnog faktora suvremenog trenutka od strane prirodnih ili tehničkih znanstvenika. Filozofkinja Marie-Elise Zovko prikazuje jedan stav u odnosu na koji je važno pozicionirati teorijski okvir izrade ovog teksta. Dio njezinoga promišljanja pozicije humanistike u suvremenom svijetu u potpunosti je kompatibilan sa stavovima koji formiraju ovo istraživanje:

> humanistika[8] ima važnu ulogu u *formiranju i njegovanju prosudbe*, tj. u pomaganju da otkrijemo i izvježbamo primjenu kriterija prosudbe, i u poučavanju kako *stvarati prosudbe,* ne samo u odnosu na 'velika pitanja', već i u odnosu na primjerenost i moralnost naših činova, kao i u odnosu na naše ciljeve kada radimo bilo što bitno. (Zovko 2017: 61)

Samorazumljivo je kako se ovakva analiza uloge humanistike uklapa u promišljanja humanistike koja su ključna za sastavljanje ovoga teksta. Upravo analiza književnosti treba pomoći u prosuđivanju različitih dimenzija konkretnih tehnoloških problema suvremene civilizacije. Nadalje, humanistička refleksija može imati konkretne posljedice i upliv u istraživanje koje spada u domenu tehničkih ili prirodnih znanosti.

Ipak, idući korak u promišljanju autorice stvara tenziju između njezine ideje mjesta humanistike i filozofske osnove ovoga rada. Naime, ona govori o “fundamentalnoj *nemogućnosti* [humanistike] da bude podložena utilitarnim ciljevima, uključujući socio-ekonomske ciljeve”

8 S obzirom da je tekst pisan na engleskom jeziku, valja napomenuti da u izvorniku stoji izraz “the humanities”, koji, kao što je ranije navedeno, u tom kulturnom krugu ne označava znanost kao humanističku znanost već stoji u suprotnosti znanosti.

(Zovko 2017: 61) i kasnije problematizira mogućnost smatranja humanistike znanošću (Zovko 2017: 62). Čini se pretjeranim kategorički zanijekati mogućnost odgovornog međuodnosa humanistike i određenog utilitarnog aranžmana u nekoj dimenziji humanističkog promišljanja, što naravno ni u kojem slučaju ne znači da humanistika treba biti podanica kratkoročnih ekonomskih ili nekih drugih utilitarnih ciljeva. Stav da je humanistika korisna u shvaćanju neke ili nekih dimenzija egzistencije, ali ne može biti dio znanosti inkompatibilan je s promišljanjem humanistike kao dijela znanosti koje je sastavni element ovog teksta. Ipak, važno je istaknuti postojanje takvog stava za koji se u nedostatku kvantitativnog istraživanja može intuitivno ustvrditi da je relativno popularan među filozofima, a koji Zovko u navedenom tekstu dijelom utjelovljuje. U kritici sličnih pristupa filozofiji precizan je Filip Grgić

> Nadmeni stav što ga često zauzimamo prema znanosti obično se svodi na tvrdnju, prvo, da je filozofija nešto sasvim različito od znanosti […] Taj se stav onda ponekad svodi i na zamisao da je filozofija ne samo drukčija od znanosti nego i iznad nje, da prodire u dubinu i širinu u koje znanost ne može prodrijeti – da ona navodno nudi takozvanu dublju ili širu sliku zbilje, tako da znanstvenici zapravo i ne znaju što rade sve dok im filozofi ne kažu što je to[9]" (Grgić 2017: 87)

Iako se filozofiju može uzeti kao paradigmatski primjer, ovakvo je prepotentno razmišljanje simptomatično i u nekim drugim intelektualnim strujama unutar širokog spektra humanističkih disciplina. U ovom se radu ono kategorički odbija.

Povezana s tim je i kritika koju Lubomir Doležel upućuje velikom broju teoretičara književnosti koje optužuje da

> Dok tvrde da njeguju interdisciplinarnost, oni filozofiju, povijest, a čak i prirodne znanosti tretiraju kao što se tretira književnost; složeni i raznoliki problemi tih disciplina umanjeni su na razinu koncepata koji su u trendu suvremenog pisanja o književnosti, poput subjekta, diskursa, narativa, metafore, semantičke neodređenosti i dvosmislenosti. Univerzalna književna obilježja stjecanja i predstavljanja znanja se onda slave kao interdisciplinarna 1potvrda epistemološkog relativizma i indeterminizma, koje suvremeni literati prihvaćaju. (Doležel 1998b: 785)

Pored odbijanja epistemološkog relativizma, pokušaj će ovog književno-teoretskog teksta biti da izbjegne takvo neprimjereno metodološko pojednostavljivanje i što valjanije obradi fenomene kojima se primarno bave druge discipline. Razumljivo je kako narušen odnos između disciplina

9 Ovaj se citat ni u kojem slučaju ne smije shvatiti kao izravan odgovor na ranije navedena promišljanja Marie-Elise Zovko jer se njezin tekst u ovom kontekstu nikako ne optužuje za pretencioznost o kojoj govori Grgić. Ipak, svojevrsna povezanost tih stavova očita je i u najmanju je ruku moguće ustvrditi da se radikalizacija pozicije koju zastupa Zovko približava tom nadmenom stavu.

može voditi do različitih ekstremnih stavova, ali je također jasno da su oni štetni bilo za razvoj znanosti, bilo za definiranje njenog mjesta u društvu. Stoga ovaj tekst polazi od jasnog i nedvosmislenog distanciranja od bilo koje vrste pokušaja uspostavljanja hijerarhije između znanstvenih grana, područja i polja. Naravno, neki problemi spadaju u domenu specifične grane znanosti i za te konkretne probleme upravo su te grane znanosti najvažnije, ali općenito gledano sva je znanost u potpunosti ravnopravna. U ovom je kontekstu također važno istaknuti da epistemološka pozadina na kojoj se izrađuje ovaj tekst svakako dozvoljava i smatra vrijednim neutilitarno znanstveno promišljanje, to jest, ono čija je utilitarnost u trenutku nastanka nejasna, neovisno o tome proizlazi li takvo promišljanje iz humanističkih ili prirodnih znanosti. Ipak, cilj je ovog specifičnog istraživanja osvrnuti se upravo na kapacitet humanističkih znanosti da odigraju jasnu i relevantnu ulogu u rješavanju ili promišljanju nekog konkretnog empirijskog problema.

2. 1. 5. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – disciplinarnost

U vrijeme ubrzanog napretka suvremene tehnologije možda je i najvažnija Snowova dijagnoza da je "[z]atvaranje pukotine između naših kultura nužnost u najapstraktnijem intelektualnom smislu, kao i u najpraktičnijem. Kad su ta dva osjećaja razdvojena, niti jedno društvo ne može razmišljati s mudrošću" (Snow 1964: 50). Upravo to promišljanje daje ishodište i filozofiji znanosti koja prethodi ovom tekstu i konkretnim problemima koji će biti obrađeni. Teorijski gledano, različite znanstvene discipline proučavaju različite dimenzije postojanja. Velik se broj fenomena po svojoj biti dotiče širokog presjeka stvarnosti koji ni u kojem slučaju ne može biti područje proučavanja samo jedne discipline. Zbog toga je što opsežnije i kvalitetnije znanje u svim disciplinama preduvjet za mudro prosuđivanje. Velikom je broju relevantnih problema moguće pristupiti na valjan način tek ispreplitanjem različitih disciplinarnih ili nedisciplinarnih znanstvenih znanja. Sličan stav, kad je u pitanju filozofija, potkrepljuje Grgić: "ako se bavimo bilo kojim područjem [filozofije], mi se na ovaj ili onaj način – obilno ili manje obilno, izričito ili prešutno, svjesno ili možda čak nesvjesno – koristimo rezultatima i metodama iz raznih područja znanosti" (Grgić 2017: 91). U tom kontekstu kultura u kojoj je neka disciplina manjkava ili čak i nije manjkava već jednostavno nedostaje dijaloga među disciplinama gubi mogućnost mudrog pristupanja problemima i bitno se smanjuje šansa za zadovoljavajuće rješavanje tih problema.

Konkretni problemi kojima će se baviti ova disertacija bez iznimke paralelno pripadaju u domenu nekoliko različitih znanstvenih disciplina. Zbog toga će ovaj tekst težiti upotrebi različitih znanja, izabranih ne po nekoj disciplinarnoj matrici, već izabranih s promatranjem sadržaja specifičnog problema i zahtjeva koje nosi pokušaj rješavanja tog problema. U tom je kontekstu

potpuno irelevantno dolazi li neki bitan uvid iz prirodne znanosti, tehničke znanosti, filozofije ili znanosti o književnosti. Drugačije kazano, u ovoj se disertaciji znanju ne pristupa iz perspektive neke postojeće discipline koja zadaje i određuje epistemičke granice izvan koji se ne smije izlaziti, već iz otvorene perspektive problema koji će se proučavati. Povećana je usmjerenost na filozofiju znanosti u ovom uvodnom dijelu razumljiva jer upravo filozofija znanosti omogućava najosnovnije temelje takvog pristupa bez kojih je nemoguće ulaziti u ozbiljniju analizu konkretnih problema.

2. 1. 6. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – granice između disciplina?

Ranije se navedeno promišljanje, utemeljeno na filozofiji znanosti Charlesa Percya Snowa, ograđuje od nedostatka dijaloga među različitim znanstvenim disciplinama iz utilitarnih razloga. Ideja je da upravo taj nedostatak dijaloga smanjuje korisnost znanosti kao metode rješavanja problema. Ipak, neutemeljenost disciplinarne fragmentiranosti znanja moguće je etablirati u samoj prirodi znanja i znanosti bez referiranja na mogućnost rješavanja empirijskih problema. Berislav Žarnić piše "[a]ko je disciplinarna podjela znanja opravdana, onda komunikacijsko zatvaranje, u dvije ili više (sup)kultura, predstavlja komunikacijski ishod razvoja jedna racionalne podjele" (Žarnić 2013: 202). U nastavku teksta, Žarnić provjerava je li disciplinarna podjela opravdana razlozima koji se tiču biti znanosti, to jest, razlozima unutar znanosti. On navodi pet mogućih razloga na kojima bi se takva podjela mogla zasnovati:

(1) Teorije koje se bave logikom znanja potvrđuju opravdanost disciplinarne podjele.

(2) Svaka se istina neke discipline može dosegnuti unutar nje same.

(3) Isti rezultat ne može pripadati različitim disciplinama.

(4) Rezultati jedne discipline ne utječu na rezultate druge.

(5) Rječnik neke discipline nije jednak zbirci isječaka rječnika drugih disciplina. (Žarnić 2013: 202)

Nakon detaljne analize tih razloga, Žarnić zaključuje da ni jedan od njih nije valjan. Stoga, on zaključuje da "disciplinarna fragmentacija nema intrinzično opravdanje" i da "[f]ragmentiranje i parohijalizacija poduhvata spoznaje ne proizlazi iz 'prirode stvari' nego radije iz nedostatka osjetljivosti na 'logiku stvari'" (Žarnić 2013: 210). Ovakav je stav dio najuže jezgre ideja na koje se ova disertacija nadovezuje i koje ju omogućuju.

Filip Grgić osporava postojanje čiste filozofije kada piše "čitava filozofska aktivnost prožeta je, u nekom obliku, znanošću" (Grgić 2017: 92). Naravno, kako je filozofija i ostala humanistika prožeta drugim područjima znanosti, tako su i druge znanosti prožete humanistikom. U najmanju ruku filozofija znanosti ima veze sa svime što se naziva znanošću, a stoga je toliko zastupljena i u

ovoj disertaciji koja primarno nije filozofski tekst. Slično se može iščitati i iz filozofijskih promišljanja Ozrena Žunca "[m]ogućnost spoznavajućeg iznalaženja, pronicanja svega u njegovoj sveobuhvatnosti i različitosti, prati onda i mogućnost spravljanja svega" (Žunec 2017: 128-129). Žunec je usmjeren na široko shvaćanje znanja koje je izravno povezano s tehnologijom. Takvo sveobuhvatno znanje omogućava snažniju moguću primjenu znanja, što u ovom kontekstu znači da šire shvaćeni tehnološki koncepti izravno olakšavaju konkretan tehnološki razvoj. Tehnologija će kao tema biti obrađena u kasnijem dijelu rada, ali već je ovdje korisno anticipirati njenu važnost u ovom istraživanju, posebice u kontekstu potrebe za nadilaženjem nepotrebne fragmentacije i ograničavanja znanosti u korist jednog sveobuhvatnog pristupa znanju. Korisno je i vratiti se riječima Snowa, koji prepoznaje da je "opasno imati dvije kulture koje ne mogu komunicirati ili ne komuniciraju. U vremenu u kojem znanost određuje velik dio naše sudbine, to jest, hoćemo li živjeti ili umrijeti, to je opasno u najpraktičnijem smislu" (Snow 1964: 98). Snow je svjestan da postoji izvjesna opasnost od tehnologije, koja će detaljnije biti razrađena kasnije u radu, a također je svjestan da je ta opasnost povezana s fragmentiranošću znanja. Holistički pristup znanosti izravno smanjuje opasnost od za ljude opasnog tehnološkog razvoja.

2. 1. 7. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – patos disciplina

Snowov koncept shizme među kulturama naglašava svojevrsno međusobno isključivanje, ali za razvoj je znanosti možda od negacije neke druge discipline čak i destruktivnije svjesno ograđivanje vlastite discipline od vanjskih utjecaja. Koncept patosa disciplina, koji je opisao Stipe Grgas, koristan je u prepoznavanju takvog neadekvatnog stava u znanosti. Grgas precizno prodire ne samo u bit takvog stanja već i njegov uzrok te potencijalno rješenje:

> Ovu frazu koristim kako bih naznačio emotivnu reakciju kojom znanstvenici odgovaraju kad osjete da je njihovo područje oskvrnuto, kad osjete da je znanje koje to područje stvara podcijenjeno i kad se osjete profesionalno i egzistencijalno ugroženima. Vrlo se često okreću rigoroznom nadgledanju disciplinarnih granica, bilo kada evaluiraju istraživanja, kandidate za akademske pozicije ili kada pred studentima zagovaraju važnost svoje discipline. Njihovo svojatanje ultimativne jurizdikcije nad tijelom znanja sve je žešće što je veća društvena marginalizacija znanja koje unutar njihove discipline nastaje. […] Tvrdim da se disciplina koja samu sebe poznaje drži daleko od patosa. U tom slučaju disciplina nadilazi emotivna i egzistencijalna pitanja i otvara se preispitivanju o samom znanju u konjunkturi koja je u pitanje dovela sam smisao onoga čime se bavimo. (Grgas 2014: 24)

Grgas se u ovoj analizi izravno ne dotiče disciplinarne otvorenosti, ali je jasno da se njegov stav

uklapa u takvu širu poziciju. Pozornost usmjerava i ekonomskoj podlozi problematike koja se u ovom radu obrađuje primarno na teoretskoj razini. Naime, patos disciplina nije isključivo posljedica dobro definiranog stava o filozofiji znanosti ili epistemološkog ponosa, već ga određuje i strah nekih znanstvenika za vlastitu materijalnu situaciju. Iako je taj strah opravdan, teško je zamisliti da će opisana nefleksibilna i dogmatska pozicija dugoročno garantirati opstanak discipline. Dapače, takav bi pristup mogao i dodatno pogoršati javnu percepciju ili kroz vrijeme umanjiti količinu dostupnih sredstava. Podizanje ograde patosa disciplina nije samo epistemološki neosnovano nego je također nepromišljeno iz praktične perspektive. Tek otvoreno i kritičko promišljanje znanja koje disciplina proizvodi i mjesta koje to znanje može zauzeti u pridonošenju razumijevanja relevantnih problema nekog vremena može ušutkati kritičare i osigurati održivo mjesto u akademskom sustavu za stručnjake koji se tom disciplinom bave. Takvo je otvoreno promišljanje nemoguće ako znanstvenik nastupa iz emotivne perspektive u kojoj *a priori* pokušava obraniti svoju disciplinu od neprijatelja koji nužno i nisu odveć precizno ili uopće realno definirani.

Također, svaka disciplinarno otvorena pozicija automatski isključuje bilo kakvu vrstu ultimativne jurizdikcije nad nekim tijelom znanja. To je lako dokazati i vrlo banalnim primjerom – svako je znanstveno znanje odjednom i pod jurisdikcijom filozofije znanosti koja mu definira osnovu, dok je sama filozofija znanosti nužno pod jurisdikcijom svakog drugog dijela znanosti jer je ona bez znanosti nepotrebna i prazna. Naravno, trivijalno je nabrajati niz drugih primjera i općenito je o jurisdikciji nad nekim znanjem nepotrebno razmišljati. Ovdje se radi naravno o nadogradnji na Grgasovu misao patosa disciplina, što je razumljivo jer takav koncept nudi ishodišnu točku različitim promišljanjima i analizama ne samo filozofije znanosti već i znanstvene prakse, kao i mjesta znanosti u društvu. Nasuprot zatvaranju kojim će mnogi odgovoriti na stvarne ili umišljene napade na vlastitu disciplinu, upravo je otvaranje drugim znanstvenim utjecajima i pozicioniranje unutar šire društvene slike odgovor koji i laiku može dokazati da je određena disciplina koju ranije nije odveć cijenio ipak korisna. Ovakav je opsežan teorijski uvod u jedno konkretno istraživanje, bilo tehnološko ili književno, upravo pokušaj refleksije o samom znanju koje Grgas vidi kao put izvan patosa disciplina.

2. 1. 8. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – terminologija pokušaja nadilaženja disciplinarnih granica

U etabliranju osnova izrade ovog istraživanja pitanje disciplinarnosti nameće se kao jedna od ključnih točaka tenzije koju treba raščistiti kako bi se moglo prijeći na konkretna tehnološka pitanja i konkretna književna djela. Terminološki nered ispostavlja se kao značajan problem u rješavanju te

tenzije. Naime, dolazi do proliferacije različitih pojmova vezanih za shvaćanje disciplinarnosti koje nije opterećeno tradicionalnim disciplinarnim podjelama. Samo neki od tih pojmova koji se često pojavljuju u akademskom diskursu, a i izvan njega, jesu interdisciplinarnost, multidisciplinarnost, transdisciplinarnost, pluridisciplinarnost. Činjenica da se radi o više mogućih pristupa sama po sebi nije problematična, ali problem nastaje zbog toga što je vrlo nejasno što navedeni pojmovi označavaju.

Različiti će teoretičari iste pojmove definirati na različite načine, a široko prihvaćeni konsenzus o značenju tih pojmova koji bi bio djelatan za stručnjake iz različitih znanstvenih miljea jednostavno ne postoji. Stoga kada se govori, na primjer, o transdisciplinarnom pristupu više ili manje se paušalno bira ona definicija transdisciplinarnosti koja odgovara u tom kontekstu. Po tom je pitanju Luka Perušić došao do posebno zanimljivog otkrića "[u]putno je [...] da jedan od najiscrpnijih izvora za pitanja višeg stupnja disciplinarne organizacije – *Oxford Handbook of Interdisciplinarity* – ni u jednom trenutku ne daje jasnu definiciju interdisciplinarnosti, a kamoli definiciju iza koje odabire stajati" (Perušić 2019: 333). Taj se problem do neke razine može riješiti tako da se u svakom korištenju takve terminologije jasno definira koju interpretaciju pojma autor prihvaća, ali neovisno o tome nedostatak jasne i općeprihvaćene terminologije otežava raspravu i općenito korištenje tih pojmova.

U ovome se radu neće koristiti ni jedan od tih uobičajenih shvaćanja nadilaženja tradicionalnih disciplinarnih granica u znanosti. Razlog te odluke nisu samo već navedeni problemi s pojmovnim razgraničenjem, već se tiču i implikacija koje takvi pojmovi često imaju za poimanje znanosti. U tom su kontekstu znakovite riječi Louisa Menanda "interdisciplinarnost ne samo da je u potpunosti konzistentna s disciplinarnošću – konceptom da svako akademsko polje ima sebi svojstven program promišljanja – ona u stvari ovisi o tom konceptu" (Menand 2001: 52). Korisno je osvrnuti se na neke konkretne definicije kako bi se Menandovo promišljanje disciplinarnosti moglo nešto konkretnije kontekstualizirati. Na primjer, u Stanfordskoj enciklopediji filozofije stoji da "[i]nterdisciplinarno istraživanje ili suradnja stvara novu disciplinu ili projekt, poput međupodručnog istraživanja, često ostavljajući postojanje originalnih disciplina ili projekata netaknutim" (Cat 2017). Iz citata je samorazumljivo kako stanfordska definicija disciplinarnosti ujedno potvrđuje Menandovu dijagnozu. Posebno je za ovu disertaciju važan i način postavljanja interdisciplinarnosti u domaćoj znanosti. Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja predviđa postojanje interdisciplinarnog područja. Članak 32. toga pravilnika definira interdisciplinarnost

> Interdisciplinarno područje odnosi se na radove koji su rezultat suradnje dvaju ili najviše triju polja unutar istog područja znanosti ili pak suradnje različitih znanstvenih područja i

njihovih polja. U interdisciplinarno područje uključeni su i radovi koji premošćuju granice više područja i polja. U svim navedenim slučajevima riječ je o radovima koji podrazumijevaju integraciju ili sintezu uvida i metoda različitih znanstvenih disciplina. ("Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja" 2017)

Kao prvo, potpuno je jasno da i ova definicija interdisciplinarnosti potkrepljuje Menandovu kritiku. Po Pravilniku, postojanje interdisciplinarnog područja ovisi o demarkaciji polja i područja znanosti koja se onda u određenoj ograničenoj formi može prekoračiti. Iako ti radovi "podrazumijevaju integraciju ili sintezu uvida i metoda" (cit. prema "Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja" 2017) oni su i dalje zasnovani na postojećoj podjeli i time ju dodatno potkrepljuju. Posebno je nejasno radi li se o suradnji najviše tri polja i područja ili se može raditi o više njih. Na temelju navedenoga citata iz pravilnika evidentno nije u potpunosti jasno što interdisciplinarnost jest. Iz ovih primjera Menandova se dijagnoza pokazuje preciznom što se čini vrlo nezadovoljavajućim za koncept interdisciplinanosti. U ovom se radu, s druge strane, teži učiniti korak suprotan takvom etabliranju postojećih podjela i stoga se neće koristiti uobičajena terminologija navodnog nadilaženja disciplinarnih granica.

2. 1. 9. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – postdisciplinarnost

Jedan koncept s kojim se ova disertacija može poistovjetiti jest postdisciplinarnost. Iako je taj koncept u znanosti puno slabije raširen od nekih ranije navedenih alternativa, čini se primjereniji osnovnoj ideji na kojoj počiva ovo istraživanje. S druge strane relativan nedostatak literature o postdisciplinarnosti, barem u usporedbi s bitno popularnijom interdisciplinarnošću ili transdisciplinarnošću, olakšava njegovo definiranje. Ovdje se polazi od definicije postdisciplinarnosti koju je ponudio Perušić

> Pojam *postdisciplinarnosti* implicira svojevrsni raskid s disciplinarnim mišljenjem, ili barem tradicionalnim disciplinarnim poimanjem objekata analize i primjene, koji se još uvijek nalazi u podtekstu svih navedenih »disciplinizama« kakvi u mjerama teže izlasku iz njega, a unatoč svojem dugovječnom postojanju još nije ni značajnije uzet u obzir za isto vrijeme za koje dobivamo ne-egzaktne priručnike koji se bave susjednim, već ustaljenim, radnim pojmovima. (Perušić 2019: 335)

Potrebno je osvrnuti se na nekoliko točaka navedenog promišljanja postdisciplinarnosti. Kao prvo, Perušić s pravom navodi da ideja postdisciplinarnosti nije nešto novo u znanstvenom diskursu. Tako Robert Markley još 1991. godine započinje svoj tekst promašenim predviđanjem da će "postdisciplinarnost za devedesete biti ono što je dekonstrukcija bila osamdesetima" (Markley 1991:

337). Kao drugo, Perušić precizno ukazuje na činjenicu da se disciplinarno mišljenje u najmanju ruku nalazi u "podtekstu" različitih drugih koncepata disciplinarnosti, poput interdisciplinarnosti ili multidisciplinarnosti. Time je upitno koliko ti koncepti disciplinarnosti zaista doprinose nadvladavanju disciplinarnog mišljenja. Kao treće, on prepoznaje važnost tradicionalne disciplinarnosti u samom shvaćanju nekog fenomena ističući da to što mislimo disciplinarno utječe na to kako poimamo neki fenomen. U tom kontekstu nazvati istraživanje interdisciplinarnim nije isključivo način da se olakša prikupljanje institucionalne potpore za provođenje tog istraživanja, već u bitnome određuje kako je shvaćen sam predmet istraživanja.

Perušićevoj polaznoj definiciji nužno je dodati još jednu ideju koja se nadovezuje na samu postdisciplinarnost, a apsolutno je ključna ne samo za metodu koja će biti korištena u ovom radu već i za šire shvaćenu poziciju u filozofiji znanosti koju se ovdje razrađuje – rješavanje problema ne smije robovati balastu disciplinarne tradicije. Određeni problem ili fenomen o kojem se razmišlja treba shvatiti kao jedinstven prostor istraživanja koji ne može biti apsolutno određen ranijim istraživanjem. Drugim riječima, to što se određena metoda primjenjivala na neku srodnu problematiku u prošlosti ne znači da se jednaka metoda na jednak način mora primijeniti i na novu problematiku u pitanju. Fenomenu koji se shvaća kao originalan prostor istraživanja treba pridružiti metodu ne temeljem neke tradicionalne podjele ili presedana, već ovisno o potrebama istraživanja tog specifičnog fenomena.

Postdisciplinarnost doduše ne treba shvatiti kao apsolutno uništavanje bilo koje vrste disciplinarnog mišljenja, već kao obustavljanje disciplinarnih granica u smišljanju pristupa valjanog za rješavanje nekog problema. Drugim riječima, istraživanje fenomena koji spadaju unutar samo jedne tradicionalno shvaćene grane znanosti uz korištenje uobičajene metode karakteristične za tu granu znanosti potpuno je legitimno i potrebno za unapređenje znanja. Ipak, valja imati na umu da taj pristup ne dolazi prije problema, već se upotrebljava nakon što je problem promotren neovisno o njemu, u slučaju da je prepoznat kao primjeren. Disciplinarnost je također povezana i s brojnim utilitarnim procedurama u znanosti koje možda nisu intrinzične samim radovima koji se pišu, ali je bez njih znanost kao ljudska praksa nezamisliva. Bilo da se govorilo o podjeli sveučilišta na sastavnice, specijalističkim publikacijama ili nečemu drugome, vrlo je teško zamisliti znanost bez disciplinarnosti. Ovaj se rad ne bavi tom dimenzijom disciplinarne podjele, u čijem bi kontekstu bilo naivno govoriti o postdisciplinarnosti. Pojam postdisciplinarnosti u ovome se radu najvećim dijelom odnosi na unutarnju postdisciplinarnost u samom znanstvenom istraživanju, to jest postdisciplinaran pristup objektu istraživanja, odabiru metodologije i otvoreni dijalog s drugim izvorima znanja neovisno o tome kojoj tradicionalnoj disciplini pripadali. U kontekstu čitanja književnosti Grgas ukazuje na važnost postdisciplinarnosti tvrdeći da "naši protokoli čitanja moraju

iskoračiti u postdisciplinarnu otvorenost" (Grgas 2017: 88) što je polazišna tvrdnja za ovaj rad. Tako se ranije opisano promišljanje filozofije znanosti dovodi u neposredan doticaj s književnim aspektima ove disertacije, koji su za nju ključni.

2. 1. 10. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – realizam

Terminologija koja se u znanosti koristi, pitanje disciplinarnosti te demarkacija između znanstvenog i neznanstvenog nisu jedini elementi filozofije znanosti koji uvjetuju izradu ove disertacije. Realizam je osnova teorije znanosti koja omogućava ovakav pristup promišljanju stvarnosti. Čak je i u samoj filozofiji znanosti moguće pronaći različite iteracije realizma kao epistemološke kategorije. Ako se u analizu inkorporira i proučavanje književnosti u kojem realizam tradicionalno označava nešto potpuno drugo, taj termin onda postaje vrlo zbunjujuć i nejasan. Na primjer, Darrell P. Rowbottom u nedavno objavljenom pregledu znanstvenog realizma tvrdi da ne postoji konsenzus oko definicije znanstvenog realizma (cit. prema Rowbottom 2019: 452). U ovom se radu polazi od naturaliziranog zdravorazumskog realizma kako ga je definirao Peter Godfrey-Smith u knjizi *Theory and Reality*

> "[s]vi obitavamo u zajedničkoj stvarnosti, čija struktura postoji neovisno o tome što ljudi misle i govore o njoj, osim u udjelu stvarnosti koji se sastoji od misli, teorija i drugih simbola, i osim u udjelu stvarnosti koji ovisi o mislima, teorijama i drugim simbolima na način koji bi znanost mogla razotkriti" (Godfrey-Smith 2003: 176)

Valja istaknuti i da Smith nadodaje kako je "[j]edan aktulan i razuman cilj znanosti ponuditi precizan opis (i druge vrste prikaza) stvarnosti. Taj projekt uključuje stvaranje preciznih opisa aspekata stvarnosti koje nije moguće promatrati" (Godfrey-Smith 2003: 176). Ovako definiran realizam automatski ne podrazumijeva bilo dinamičku, bilo statičku viziju stvarnosti. On je kompatibilan i s postojanjem i s nepostojanjem bilo promjenjivih, bilo nepromijenjivih sastavnica stvarnosti. Usmjerenost na budućnost i ozbiljna refleksija mogućih rekonfiguracija ljudskog stanja, kao i metafizička osnova transhumanizma o kojoj će više riječi biti u kasnijem dijelu rada, podrazumijeva u najmanju ruku stav u kojem postoje dijelovi stvarnosti koji jesu promjenjivi. Jedan od tih dijelova stvarnosti je ljudska priroda, u slučaju da se polazi od metafizičke pozicije unutar koje je moguće govoriti o postojanju ljudske prirode.

Jesu li svi elementi stvarnosti promjenjivi ili postoje oni koji su u jednom obliku trajni pitanje je čiji odgovor nije neophodan za nastavak ovog istraživanja, a koji također daleko nadilazi opsege ovog rada. Ključno je pojmiti postojanje promjenjivih elemenata stvarnosti, a ozbiljno daljnje razmišljanje o toj problematici, iako vezano s temom ovog rada, zahtijevalo bi ulazak u

problematiku odveć sporednu osnovnom istraživanju i u ovom trenutku može poslužiti kao napomena o mogućoj temi nekog kasnijeg promišljanja. Površno ili selektivno proučavanje Godfrey-Smithove filozofije znanosti može joj zamjeriti neprimjereno pouzdanje u potencijal znanosti za spoznavanje stvarnosti. Sam se autor ograđuje od takvoga stava, tvrdeći da "je pogrešno definirati znanstveno realističnu poziciju tako da je ovisna o preciznosti sadašnjih znanstvenih teorija" (Godfrey-Smith 2003: 175). Takav pristup znanstvenom realizmu dozvoljava poziciju koja je skeptična prema suvremenoj znanosti, kao što dozvoljava i preispitivanje naizgled izrazito uvjerljivog znanja te velikog dijela teoretskih i metodoloških postavki od kojih se u znanosti kreće.

Suvremena je znanost, pogotovo u vezi s tehnološkim procesima koje omogućuje, vrlo složen pojam i teško je procijeniti koje su implementacije znanstvenih otkrića korisne za napredak ljudske rase, kao i opasnost koju razvoj tehnologije nosi. Stoga je nužno da osnova teorije znanosti omogućava i kritiku suvremene znanosti, ali u isto vrijeme da *a priori* ne polazi od negativne pozicije prema znanosti ili negacije znanstvene spoznaje kao takve. Smithova iteracija znanstvenog realizma pozicija je koja zadovoljava navedene kriterije. Ona dozvoljava kritiku i rekonfiguraciju znanosti, ali također ustanovljuje stabilnu osnovu od koje se polazi u znanstvenom promišljanju i vrlo je teško zamisliti razvoj shvaćanja kozmosa unutar kojeg ova početna pozicija filozofije znanosti ne bi vrijedila.

2. 1. 11. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – naturalizam

U ovom se kontekstu korisno osvrnuti i na naturalizam, koji je posebno relevantan kao utjecaj na Smithovu definiciju znanstvenog realizma. Smith piše da "filozofija može koristiti rezultate iz znanosti kao pomoć u potrazi za odgovorima na filozofska pitanja, kako općenito, tako i u samoj filozofiji znanosti" (Godfrey-Smith 2003: 149-150). Ta su njegova razmišljanja kompatibilna s ranije navedenim Grgićevim shvaćanjem ispremreženosti filozofije i drugih znanstvenih disciplina. Smith dodaje da on zagovara verziju naturalizma u kojoj "postoje filozofska pitanja koja se razlikuju od pitanja koja postavljaju znanstvenici" (Godfrey-Smith 2003: 151). Smith tako definira teoriju naturalizma u odgovor na poziv za dokidanjem filozofije znanosti kao posebne discipline i svakako je moguće razumijeti razloge iza njegovih ideja te prepoznati snagu njegovih argumenata. Također, valja imati na umu da Smith dolazi iz anglofone intelektualne tradicije za koju je karakteristična nešto drugačija terminologija. Ipak, tako definiran naturalizam nije primjenjiv na ovo istraživanje, za razliku od Smithovog promišljanja realizma. Naime, Smithov naturalizam polazi od znanosti odvojene od filozofije, što je oprečno idejnoj i terminološkoj osnovi ove disertacije. Dok Smith vidi filozofiju znanosti kao relevantnu granu intelektualne djelatnosti koja je

ispremrežena sa znanošću samom, u ovom se radu polazi od vrlo široko koncipirane znanosti čiji je dio filozofija. S druge strane, jasno je da su filozofija i druge znanstvene discipline unutar šireg pojma znanosti povezane i da u procesu razvoja znanja ovise jedne o drugima.

2. 1. 12. Polazišna pitanja u filozofiji znanost – futurologija

Humanističko istraživanje koje proučava suvremenu ili spekulativnu tehnologiju automatski je povezano s futurologijom. Tom se promišljanju nadovezuje i pitanje instrumentalizma u filozofiji znanosti koje je donekle povezano sa široko shvaćenom evaluacijom uloge futurologije u ovoj disertaciji. Oksfordski filozofski rječnik definira futurologiju kao "[a]ktivnost predviđanja stanja svijeta u nekom budućem trenutku kroz ekstrapolaciju iz trenutnih trendova. Uglavnom pseudoznanost zbog kompleksnosti društvenih, političkih, ekonomskih, tehnoloških i prirodnih faktora" (Blackburn 2005: 145). S obzirom da se pod nazivom futurologija krije divergentan skup različitih pristupa, što se vidi i iz toga da navedeni rječnik ne karakterizira čitavu futurologiju kao pseudoznanost, teško je reći do koje bi mjere bilo moguće okarakterizirati ovo istraživanje kao futurološko. Ipak, ključno je ograditi ovo istraživanje od bilo kakve pseudoznanstvenosti, a u kontekstu futurologije to se postiže promišljanjem ciljeva istraživanja. Naime, ciljevi se ovoga istraživanja drastično razlikuju od ciljeva značajnog dijela futuroloških istraživanja, a to je predviđanje budućnosti.

Ovaj tekst ni na kojoj razini ne teži predviđanju budućnosti i ne sadrži konkretne procjene o tome kako će budućnost izgledati. Karl Popper je u knjizi *The Poverty of Historicism* ukazao na fundamentalnu nepredvidivost razvoja znanstvenog znanja i posljedičnu kategoričku nepredvidivost budućnosti u onoj mjeri u kojoj ona ovisi ili može ovisiti o razvoju znanosti (cit. prema Popper 1957: ix-x). Njegova se analiza u ovom tekstu u potpunosti prihvaća. Umjesto pokušaja davanja konkretne predikcije nekog tehnološkog razvoja koja je unaprijed osuđena na propast osim u varijanti slučajnog pogotka, ovaj će rad težiti evaluaciji trenutne situacije te vrlo opreznoj analizi različitih budućih mogućnosti. Evaluacija poželjnosti neke spekulativne tehnologije neće se temeljiti na strogo definiranim predviđanjima svih budućih okolnosti, već na promišljanju mogućih značenja implementacije neke tehnologije te faktora koji su neovisno o konkretnoj društveno-političkoj situaciji neodvojivi od te tehnologije. To ne znači da je svaki tip razmišljanja o budućnosti besmislen, nepotreban ili neznanstven. Potencijali i opasnosti koje razvoj tehnologije nosi svakako su vrijedni promišljanja i ambiciozan je cilj ovog rada pokušati temeljitom analizom tematike barem u maloj mjeri povećati šansu za pozitivan ishod rada na nekoj tehnologiji. Ipak, postoji jasna razlika između pokušaja predviđanja budućnosti i evaluacije trenutne tehnološke

razvijenosti te potencijala usmjerenoj ka povećanju šanse za dugoročan razvoj koji će biti povoljan za čovječanstvo.

U tom kontekstu ova disertacija nije instrumentalistička po definiciji instrumentalizma koju nudi Godfrey-Smith "instrumentalizam drži da o teorijama moramo misliti kao o alatima predviđanja radije nego pokušajima shvaćanja skrivene strukture prirode" (Godfrey-Smith 2003: 15). Naravno, instrumentalizam u filozofiji znanosti nije moguće u potpunosti izjednačiti s bilo kojom vrstom predviđanja budućnosti. S druge strane, izvjesna je sličnost neosporiva, a instrumentalizam je sam po sebi nespojiv s epistemološkim senzibilitetima koji tvore temelj ovog istraživanja. Precizno razmišljanje o budućnosti može doći kao posljedica boljeg razumijevanja svijeta, ali znanost se u ovom kontekstu primarno vidi kao težnja upravo tom razumijevanju, a ne predviđanju budućnosti.

2. 1. 13. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – Kuhnova paradigma

Koncept paradigme posljednji je ključan aspekt filozofije znanosti s kojim će se ova disertacija povezati. Termin paradigma jedan je od najvažnijih i najkontroverznijih elemenata suvremene filozofije znanosti. Uveo ga je Thomas Kuhn u čuvenoj knjizi *Struktura znanstvenih revolucija* koja je glavni uzor korištenju paradigme u ovom radu, ali će u ovom kontekstu paradigma biti ipak nešto drugačije shvaćena i korištena. Sama je definicija paradigme jedan od osnovnih uzroka kontroverznosti čitave Kuhnove filozofije znanosti. Već je Margaret Masterman na simpoziju 1965. godine ukazala na taj problem, a 1970. izdan je i rad u kojem ona opisuje različita korištenja riječi paradigma kod Kuhna: "Kuhn, sa svojim karakterističnim kvazipoetskim stilom, čini pojašnjavanje značenja riječi paradigma vrlo teškim površnom čitatelju. Nabrojala sam dvadeset i jedno različito značenje koje pridaje toj riječi" (Masterman 1970: 61). U kontekstu ovog rada bilo bi neprimjereno prenositi sve moguće definicije tog pojma, kao što bi bilo prepotentno pokušati istaknuti jednu specifičnu definiciju kao najvažniju za Kuhnovo djelo. Nadalje, i sam je Kuhn u kasnijem izdanju *Strukture* napisao dodatak u kojem odgovara na različite kritike i bolje definira neke od svojih postavki. On u tom dodatku daje detaljnu definiciju paradigme, koja se zbog iznimne važnosti za ovaj tekst prenosi u cijelosti:

> [U] velikom dijelu knjige izraz 'paradigma' ima dva značenja. S jedne strane, on označava čitavu konstelaciju vjerovanja, vrijednosti, tehnika, i tako dalje koje članovi neke zajednice dijele. S druge strane, on označava jednu vrstu elementa u toj konstelaciji, konkretna rješenja zagonetki koja, primijenjena kao modeli ili primjeri, mogu zamijeniti eksplicitna pravila kao osnova za rješavanje preostalih problema normalne znanosti. (Kuhn 1962: 174)

U izradi ovoga rada ne polazi se u potpunosti od te nešto strože definirane Kuhnove koncepcije paradigme iako je prvo značenje koje je naveo relevantno i u ovom kontekstu. Naime, transhumanisti dijele vjerovanja, vrijednosti i tehnike koje se na određen način očituju u književnim djelima. Ova disertacija u tom kontekstu ne pristupa književnim djelima iz pozicije koja je unutar te paradigme, već proučava način na koji je ta paradigma ostvarena u književnosti.

Daljnje značenje koje je relevantno za ovaj tekst nalazi se među različitim značenjima koja se mogu iščitati iz prve verzije *Strukture znanstvenih revolucija*. Radi se o desetom značenju koje Masterman navodi, a to je shvaćanje paradigme "kao izvora alata" (Masterman 1970: 63). Masterman etablira svoju interpretaciju prenoseći Kuhnove riječi o "konceptualnim i instrumentalnim alatima koje paradigma nudi" (Masterman 1970: 63). Kroz različite tehnološke napretke kojima se bavi, transhumanizam nudi konceptualni alat za razumijevanje književnosti. Razrađeno transhumanističko promišljanje neke konkretne tehnike primjenjivo je u analizi književnog djela koje se bavi tom tehnikom. Pri čitanju književnosti koje postavlja transhumanizam kao paradigmu, ključno je shvatiti na koji način književni tekst razrađuje neki konkretan tehnološki problem i koje su implikacije tehnologije u književnom svijetu za tehnologiju u empirijskom svijetu. U tom je procesu znakovito sagledati kako transhumanistička perspektiva tehnologije figurira u odnosu na njeno mjesto unutar književnog djela.

Svetozar Petrović tvrdi da je korištenje paradigme u analizama književnosti često bilo sinonim za metodu ili kritički pristup (cit. prema Petrović 2008: 119-120), a u ovom tekstu se ne polazi od takve terminološke osnove. Transhumanizam nije metoda čitanja književnosti, već je transhumanizam nešto što se promatra unutar književnog djela. Iz tog se književnog djela temeljem takve analize eventualno polučuje neka vrsta ideje ili shvaćanja stvarnog svijeta. Ovdje predložena metoda čitanja književnosti nije nužno sama po sebi paradigmatska, već je usmjerena pokušaju razumijevanja filozofske paradigme unutar književnosti. Korisno je napomenuti da korištenje izraza paradigma u proučavanju književnosti ni u kojem slučaju nije nešto novo, a Petrović piše o ozbiljnom korištenju te riječi u tekstovima koji se bave književnošću već krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća (cit. prema Petrović 2008: 116).

2. 1. 14. Polazišna pitanja u filozofiji znanosti – paradigma u ovoj disertaciji

Po Petroviću, nakon što se paradigma etablirala među konceptualnim alatima književnih kritičara, ona je u njihovim tekstovima prestala biti bitno povezana s onim što je Kuhnovo djelo potaknulo u filozofiji znanosti (cit. prema Petrović 2008: 121-122). U ovom se tekstu polazi od pretpostavke da je filozofija znanosti u znanstvenom proučavanju književnosti neizbježna pa bi tako bilo neozbiljno

ne osvrnuti se na diskusije koje su Kuhnove ideje potaknule barem u ovakvom vrlo ograničenom formatu. Iako je *Struktura znanstvenih revolucija* kanonsko djelo ne samo filozofije znanosti već znanosti ili filozofije općenito, korištenje paradigme kao koncepta od kojeg se u ovom tekstu polazi nije suprotno činjenici da su kasniji teoretičari dodatno razradili i nadogradili Kuhnov način razmišljanja o znanosti. Od objavljivanja Kuhnove *Strukture* proteklo je preko pedeset godina intenzivnog razvoja i znanosti općenito i filozofije znanosti među čije se najutjecajnije predstavnike ubraja i sam Kuhn. Od trenutka objave *Strukture* brojni su filozofi ukazali na različite probleme unutar Kuhnove filozofije znanosti. Drugim riječima, korištenje paradigme u ovom radu ne znači da koncepti poput Lakatosevog istraživačkog programa ili Laudanove istraživačke tradicije nisu sofisticiraniji i precizniji od Kuhnove paradigme. Iako je Laudanovo promišljanje o filozofiji znanosti vjerojatno primjerenije i preciznije od Kuhnovog, upravo relativna nepreciznost Kuhnove definicije paradigme, pogotovo kad se uzmu u obzir različita značenja koja je moguće iščitati iz originalnog teksta, olakšava njezino uvrštavanje u izradu ove disertacije.

Paradigma je bez sumnje dovoljno relevantan i širok pojam koji može obuhvatiti transhumanističke teoretske postavke čija se pozicija u književnosti onda u ovoj disertaciji proučava. Transhumanizam jest paradigma shvaćanja tehnologije. Iako se radi o relevantnom filozofskom pravcu i općenito gledano relevantnoj problematici suvremenog svijeta, ne postoji značajna količina literature koja proučava transhumanizam kao paradigmatski pristup književnosti u nešto opsežnijem formatu. U ranoj fazi takvog pristupa tematici teško je *a priori* strogo definirati sve postavke filozofije znanosti kojih se rad dotiče. Stoga bi bilo neprecizno reći da se ova disertacija u značajnom formatu uklapa u kuhnovski pristup filozofiji znanosti, osim na razini na kojoj je Kuhn zadužio čitavu suvremenu filozofiju znanosti. Ipak, Kuhnova je paradigma pojam od kojeg se u ovom istraživanju polazi. U tom je kontekstu upravo širina značenja koju paradigma omogućuje presudna jer s jedne strane postavlja dio temelja na kojima je moguće započeti istraživanje, a s druge strane unaprijed ne definira moguće ishode i nudi fleksibilnost u daljnjem istraživanju.

Jedan od važnih momenata u Kuhnovoj filozofiji znanosti upravo je trenutak smjene paradigme, to jest, trenutak znanstvene revolucije. Kuhn znanstvenu revoluciju definira kao "nekumulativnu epizodu razvoja za vrijeme koje stariju paradigmu dijelom ili u cijelosti zamjenjuje nova paradigma koja s njom nije kompatibilna" (92). Temeljem ovog citata može se činiti da korištenju paradigme u kontekstu ovog rada nedostaje vrlo značajan dio – stara paradigma koju bi nova, transhumanistička paradigma trebala zamijeniti. Tako bi se bilo moguće zapitati kakav prikaz tehnologije u književnosti zamjenjuje onaj u kojem je transhumanizam paradigmatski važan. S obzirom na područje kojim se ovaj rad bavi, ipak je moguće ustvrditi da se radi o prividu. Valja

imati na umu da Kuhn u *Strukturi* primjere ponajviše vuče iz prirodnih znanosti[10]. O društvenim je i humanističkim znanostima Kuhn imao nešto drugačiji stav. Na primjer, Kuhn piše

> Pojam 'znanost' je vrlo velikim dijelom rezerviran za polja koja napreduju na očit način. To se nigdje ne pokazuje jasnije nego kod opetovanih rasprava o tome je li neka od suvremenih društvenih znanosti doista znanost. Te rasprave imaju paralele u predparadigmatskim razdobljima polja koja se danas bez zadrške nazivaju znanošću. (Kuhn 1962: 159)

Pristup demarkaciji između znanstvenog i neznanstvenog koji se u ovom radu koristi već je objašnjen[11], a ovaj citat je relevantan iz perspektive shvaćanja na koji način Kuhnova paradigma funkcionira unutar društvenih znanosti jer na sličan način funkcionira i unutar humanističkih znanosti. Ključna je usporedba društvenih znanosti i predparadigmatskog razdoblja ostalih znanosti. O predparadigmatskom periodu Kuhn piše da "je redovito označen čestim i dubokim raspravama o legitimnim metodama, problemima, standardima vrednovanja rješenja, a te rasprave više služe za definiranje škola misli nego da rezultiraju slaganjem" (Kuhn 1962: 48). Drugim riječima, u predparadigmatskom periodu nema jedne dominantne paradigme koja djeluje da bi omogućila normalnu znanost, već se sukobljava više različitih pristupa. Stoga, kada se o transhumanizmu govori kao o paradigmi čitanja književnosti, to ne znači da je to jedini način na koji se tehnologija pojavljuje u književnosti ili da je proučavanju tehnologije u književnosti moguće pristupiti isključivo na ovakav način. To jednostavno znači da je usmjeravanje pozornosti transhumanizmu jedan od mogućih pristupa čitanju književnosti koji, za razliku od Kuhnove vizure donekle antagonističkih odnosa u predparadigmatskom razdoblju, može legitimno postojati paralelno s drugim načinima čitanja književnosti koji u njoj prepoznaju druge paradigme.

Štoviše, različiti se pristupi međusobno nadopunjavaju kod djela kojima se može prići iz više kutova, a neka je djela vrlo teško ili nemoguće čitati iz ovako postavljene transhumanističke perspektive. To ne svjedoči o slabosti znanstvene analize književnosti. Moguće je zamisliti da proučavanje književnosti upravo zahtijeva više paralelnih pristupa koje omogućuju njeno objašnjavanje. Tako znanstveno bavljenje književnošću ne mora nužno očekivati evoluciju u prepoznavanje jedne paradigme kojoj unutar književnosti treba usmjeriti pozornost i time ostvariti stabilan stadij normalne znanosti. Činjenica da se na isto književno djelo može konzistentno i rigorozno primijeniti nekoliko različitih pristupa doprinosi bogatstvu znanja koje znanost o

10 Iz perspektive Kuhnovog razmišljanja o različitim područjima znanosti, vrlo je korisna evaluacija Godfrey-Smitha "Kuhn, a možda i drugi, zasigurno je bio odveć usredotočen na slučaj teorijske fizike" (Godfrey-Smith 2003: 98). Drugim riječima, jedan moguć izvor kritike Kuhnove filozofije znanosti polazi od toga da njegova teorija nije u potpunosti ili jednako primjenjiva na sva područja znanosti. Godfrey-Smith nadodaje da je "[m]noge dijelove Kuhnova mehanizma posebno teško primijeniti na povijest biologije, o kojoj Kuhn nije puno raspravljao" (Godfrey-Smith 2003: 99). Jasno je da ova vrsta tenzije postoji i unutar Kuhnovog prikaza prirodnih znanosti.

11 Kuhn, na primjer, filozofiju ne smatra znanošću (cit. prema Kuhn 1962: 161-162). Takav se pristup u ovom radu naravno odbacuje, a treba imati na umu da Kuhn dolazi iz anglofone znanstvene tradicije.

književnosti može proizvesti i svjedoči nevjerojatno širokoj i raznovrsnoj namjeni koju proučavanje književnosti može imati. Analiza književnosti iz transhumanističke perspektive tako je samo jedan od niza raznolikih i jednakovrijednih pristupa znanosti o književnosti.

2. 2. Transhumanizam[12]

Prije bilo kakvog ozbiljnog čitanja književnosti informiranog transhumanističkom perspektivom i proučavanja mjesta transhumanizma u književnim djelima nužno je raščistiti osnovne filozofske postavke toga pokreta. Za početak valja osvijestiti da se radi o filozofiji kojom se bave vrlo različiti stručnjaci koji razmišljaju o različitim verzijama transhumanizma. Stoga je stjecanje jednoznačnog mišljenja o transhumanističkom pokretu vrlo teško zbog brojnih razlika u stavovima divergentnih teoretičara koji funkcioniraju unutar široko shvaćenih okvira transhumanizma. Za potrebe ove disertacije nužno je sažeti najvažnije elemente transhumanističke filozofije, privući pozornost na neke točke tenzije unutar pokreta i ukazati na neke od brojnih izvora kritike transhumanizma. Ovaj će pregled transhumanizma započeti detaljnom analizom najvažnije terminologije vezane za temu, a nakon toga će se u analitičkom fokusu naći specifične dimenzije transhumanističke filozofije. Analiza transhumanističkog pokreta nezaobilazan je korak u postavljanju temelja za daljnje istraživanje književnosti u kojem transhumanizam zauzima središnju ulogu.

2. 2. 1. Transhumanizam – uvod u terminologiju

Sastavni dio svakog rada koji se bavi osnovama transhumanizma mora biti pojmovna raščlamba. Naime, postoji razlika između transhumanističkog pokreta i transhumanog bića. Nadalje, transhumanist i transhumano biće nisu istoznačnice. Zbog jasnoće valja istaknuti da se u ovom radu izraz transhumanizam odnosi na transhumanistički pokret, a ne transhumano biće. Situaciju dodatno komplicira važnost koncepta posthumanog bića unutar transhumanističkog diskursa. Uz transhumanizam, posthumanizam također prepoznaje važnost razmišljanja o posthumanom biću i radi se o dva povezana, ali različita intelektualna projekta. U tom je kontekstu izvor zabune oko značenja nekog od navedenih pojmova jasan.

2. 2. 2. Transhumanizam – posthumano biće

Jedan od najvažnijih teoretičara transhumanizma, Nick Bostrom, definira posthumano biće kao "moguće buduće biće čije osnovne sposobnosti toliko radikalno nadilaze sposobnosti današnjih ljudi da po sadašnjim standardima više nisu nedvosmisleno ljudske" (Bostrom 2003a: 5). Još jedan član uske skupine najutjecajnijih transhumanista, Max More, piše kako "[p]ostajanje posthumanim

12 Čitavo poglavlje 2. 2. temelji se na mojem ranije objavljenom radu o transhumanizmu, uz neke izmjene. Za taj rad vidi Furjanić (2020).

znači nadilaženje granica koje definiraju manje poželjni aspekti 'ljudskog stanja.'" (More 2013a: 4) More navodi povećane kognitivne i fizičke sposobnosti posthumanog bića, oplemenjene emocije, morfološku slobodu te nestanak starenja, smrti i bolesti (More 2013a: 4). U ovoj prilici nije neophodno, a možda ni moguće, definirati preciznu točku u kojoj je neka sposobnost ljudskog bića dovoljno poboljšana da bi ju se smatralo posthumanom, ali je dovoljno imati na umu da se radi o radikalnoj razlici. Najinteligentniji čovjek na svijetu nije dovoljno inteligentan da bi ga se smatralo posthumanim bićem, kao što je prvak u *powerliftingu* slabiji od posthumanog bića koje karakterizira iznimna snaga.

Prirodno se nameće sljedeće pitanje – mora li posthumano biće biti nadmoćno u svim navedenim kategorijama ili u nekoliko njih, ili je dovoljno da bude iznimno samo na jednom području. Razumno je pretpostaviti da bi današnji čovjek pojedinca koji mu je po svemu identičan, ali ima jednu drastično pojačanu karakteristiku, smatrao suštinski različitim bićem. Na primjer, bilo da se radi o prosječnom čovjeku koji uopće ne stari, prosječnom čovjeku koji bez problema nosi nekoliko tona tereta u rukama ili prosječnom čovjeku koji ima bolje pamćenje od računala, radilo bi se o radikalnoj novini u društvu i čovjeku koji je, kad se sve uzme u obzir, ipak bitno drugačiji od ostalih ljudi. U tom kontekstu čini se korisnim pojam posthumanog bića primijeniti na čovjeka s jednom karakteristikom koju spominje Max More, a koja je značajno poboljšana. Robert Ranisch i Stefan Lorenz Sorgner u uvodniku utjecajnog zbornika o transhumanizmu i posthumanizmu ističu da "ne postoji široko prihvaćena ideja o tome što posthumano biće jest jer ga neki vide kao novu biološku vrstu, neki kao kibernetički organizam, a neki kao digitalni entitet bez tijela" (Ranisch i Sorgner 2014: 8). Stoga, važno je imati na umu da izraz posthumano biće može označavati vrlo širok spektar mogućih oblika života i ne ograničavati se na jednu izoliranu dimenziju ideje posthumanosti.

2. 2. 3. Transhumanizam – transhumano biće

S druge strane, definicija transhumanog bića bitno je jednostavnija. U knjizi koja je definirala rani transhumanizam[13], *Are You a Transhuman?: Monitoring and Stimulating Your Personal Rate of Growth in a Rapidly Changing World,* FM-2030[14] definira transhumana bića kao "najranije

13 Ova disertacija ne sadrži povijesni pregled razvoja transhumanizma. Za posebno temeljit povijesni pregled vidi Bostrom (2005a). Bostromov je pregled povijesti korisno usporediti s tekstom "The Philosophy of Transhumanism" koji je napisao Max More. Njihovi tekstovi o povijesti pokreta posebno su važni jer su obojica sudjelovali u važnim trenutcima razvoja transhumanista. Max More je ponudio prvu modernu definiciju transhumanizma (cit. prema Bostrom 2005a: 12), dok je Bostrom odigrao ključnu ulogu u dostizanju akademskog priznanja transhumanizma kao ozbiljne intelektualne struje.

14 FM-2030 rođen je kao Fereidoun M. Esfandiary, ali je prije objave navedene knjige promijenio ime u FM-2030.

manifestacije novih *evolucijskih* bića" (FM-2030 1989: 202-207). Po toj je definiciji transhumano biće na korak do posthumanog bića. Ipak, valja imati na umu da *Are You a Transhuman?* nije znanstvena knjiga, a Bostrom dvoji oko primjerenosti nekih tamo ponuđenih procjena transhumanog bića, kao na primjer onoj da je plastična kirurgija jedan od kriterija koji pridonose razini transhumanosti pojedinca (cit. prema Bostrom 2003a: 7). Od pojma transhumanog bića možda je korisniji pojam transhumanist koji se vrlo samorazumljivo po Bostromu "jednostavno odnosi na nekoga tko zagovara transhumanizam" (Bostrom 2003a: 6). Ranisch i Sorgner također pojednostavljuju stvari "[p]oveznica između ljudskog i posthumanog bića je transhumano biće, što je kratica za tranzicijskog čovjeka" (Ranisch i Sorgner 2014: 8). Transhumano biće je i kod Bostroma tranzicijsko biće koje nije ni nepoboljšan čovjek, a ni posthumano biće (cit. prema Bostrom 2003b: 5). Stoga se čini najprimjerenijim smatrati transhumano biće čovjekom koji je započeo proces postizanja posthumanosti i time je na neki relevantan način različit od uobičajenog čovjeka, ali još uvijek ga se ne može prepoznati kao posthumano biće u punom smislu te riječi.

Valja napomenuti da je, koliko god se to neintuitivno činilo, transhumano biće rijedak objekt analize čak i u transhumanističkoj literaturi. Transhumanistički se kritičari u značajno većoj mjeri interesiraju za proučavanje posthumanog nego transhumanog bića, čak i do te razine da se ponekad i iz transhumanističke perspektive čini nepotrebnim uopće definirati transhumano biće. Transhumanisti teže posthumanosti, a transhumanost vide kao tek relativno kratkotrajan međukorak između svog trenutnog stanja i cilja kojem teže. S druge strane, u kontekstu ovakvog opsežnijeg rada korisno je barem se osvrnuti na značenje izraza transhumano biće. Dio problema u razlikovanju između transhumanizma i posthumanizma leži u tome što se oba pokreta puno više bave posthumanim nego transhumanim bićem, iako im pristupaju s drastično različitih početnih pozicija.

2. 2. 4. Transhumanizam – definicija

Postoje dvije formalne definicije transhumanizma koje je naveo Bostrom i koje su općenito prihvaćene u transhumanističkim krugovima. Zbog njihove središnje važnosti za ovaj rad, korisno ih je prenijeti u cijelosti:

1) Intelektualni i kulturni pokret koji utvrđuje mogućnost i poželjnost temeljitog poboljšavanja ljudskog stanja kroz primijenjeni razum, posebice razvijanjem široko dostupnih tehnika koje eliminiraju starenje i uvelike unapređuju ljudske intelektualne, fizičke i psihološke sposobnosti.

2) Proučavanje posljedica, mogućnosti i potencijalnih opasnosti tehnologija koje će

> omogućiti nadilaženje fundamentalnih ljudskih granica i povezano proučavanje etičkih pitanja povezanih s razvijanjem i primjenom takvih tehnologija. (Bostrom 2003a: 4)

Iz ove je definicije jasno vidljivo da transhumanizam nije isključivo pokret koji teži nadilaženju ljudskog stanja ili razvoju tehnologije, već i složenom promišljanju posljedica primjene tih tehnologija. Iako transhumanizam načelno jest pokret koji gleda na budućnost u pozitivnom svjetlu, moguća je i skeptična transhumanistička pozicija čiji zagovaratelji vjeruju da bi tehnologija u teoriji trebala poboljšati ljudsko stanje, ali su skeptični prema tehnološkim rješenjima koja se trenutno implementiraju ili naziru. Taj je potencijal za kritiku tehnologije unutar okvira transhumanizma neophodno naglasiti zbog čestih kritika transhumanizma kao filozofije koja nepromišljeno korača u bilo kakvu tehnološki nabijenu budućnost, a posebice zbog toga što bi bilo vrlo teško ustvrditi da su svi transhumnisti imuni na kritiku te vrste. Već takva evaluacija potvrđuje ranije iznesenu tvrdnju o divergentnosti transhumanizma jer se unutar toga pokreta nalaze teoretičari koji vrlo ozbiljno promišljaju opasnosti koje proizlaze iz tehnologije, kao i oni koji nekritički prihvaćaju i zagovaraju tehnološki razvoj bez razmišljanja o posljedicama.

Ranisch i Sorgner pišu da se "transhumanizam može promatrati kao pozicija koja afirmira radikalnu transformaciju ljudskih bioloških mogućnosti i društvenih uvjeta korištenjem tehnologije" (Ranisch i Sorgner 2014: 7-8). U nešto kritičnijem uvodu u transhumanizam, Hava Tirosh-Samuelson tvrdi da

> će se pojaviti nova posthumana faza u evoluciji ljudske vrste u kojoj će ljudi živjeti dulje, posjedovati nove fizičke i kognitivne sposobnosti i biti oslobođeni patnje i boli od starenja i bolesti. U posthumanom dobu priroda više neće upravljati ljudima, već će ljudi upravljati prirodom. Oni koji otvorenih ruku dočekuju posthumanu fazu poznati su kao transhumanisti. (Tirosh-Samuelson 2011: 20)

Pregled različitih definicija transhumanizma nije moguće zaključiti bez definicije Maxa Mora po kojoj je "[t]ranshumanizam sličan [humanizmu], ali prepoznaje i očekuje radikalne promjene uvjeta našeg postojanja kao rezultat različitih grana znanosti i tehnologije poput neuroznanosti, neurofarmakologije, nanotehnologije, umjetne ultrainteligencije, naseljavanja svemira, i tako dalje" (More 1990: 6). Moguće je prepoznati zajedničku crtu ovih različitih definicija. Potencijal poboljšanja ljudskog stanja, poželjnost te promjene i primjena tehnologije da bi se ta promjena postigla važni su elementi svih definicija transhumanizma.

U ovom je kontekstu važno napomenuti da transhumanisti ne isključuju mogućnost tradicionalnih metoda promjena čovjeka. Na primjer, ulaganje u osobno obrazovanje i zdravu prehranu ne čine se kao radikalni koraci koji proizlaze iz napredne tehnologije te izravno vode u postljudsko stanje, ali u potpunosti se uklapaju u transhumanističku filozofiju osobnog razvitka. U

tom kontekstu transhumanizam valja promatrati kao nadogradnju na ideale poboljšanja čovjeka koji su prisutni u humanizmu, a ne kao struju misli koja je isključivo zainteresirana za korištenje najnovije tehnologije. Kao dokaz ove tvrdnje dovoljno se prisjetiti činjenice da poznati istraživač metoda produljenja života Michael R. Rose predlaže paleo[15] dijetu kao jedan od glavnih načina produljenja života (cit. prema Rose 2013: 201-202). Prakticiranje paleo dijete ne proizlazi iz napredne tehnologije, a ipak se smatra važnom metodom produljenja života unutar transhumanističkog pokreta. Konačno, iz pregleda navedenih definicija transhumanizma očito je da se jedino Bostrom zadržava na promišljanju potencijalne opasnosti primjene suvremene tehnologije[16]. Uspostavljanje ravnoteže između odgovornog i sigurnog razvijanja i implementiranja tehnologije te dozvoljavanja slobodnog napretka jedna je od najvažnijih točaka tenzije ne samo u diskusijama transhumanista i njihovih kritičara nego i između samih članova transhumanističkog pokreta. Već u ranoj fazi promišljanja transhumanizma taj je problem izražen, a ostaje neizbježan bilo u filozofskom promišljanju nekih fundamentalnih pitanja transhumanizma, bilo u proučavanju konkretnih tehnika poboljšanja čovjeka za koje se transhumanisti zalažu.

2. 2. 5. Transhumanizam – transhumanističke tehnike

Neke od tehnika za koje se transhumanisti zalažu, poput de Greyeve SENS terapije[17] za produljenje života, izravno poboljšavaju neku dimenziju čovjeka, dok se druge, poput naseljavanja svemira, ne tiču neke sposobnosti pojedinca izravno, ali su važne jer indirektno pridonose razvoju ljudske rase (na primjer, naseljavanje svemira bitno smanjuje rizik od istrebljenja čitavog čovječanstva jer događaj koji bi ugrozio jedan planet na kojem ljudi obitavaju više ne ugrožava čitavu rasu). Među najvažnijim tehnikama transhumanističkog interesa su različite tehnike fizičkog ili mentalnog unapređenja, tehnike moralnog poboljšanja[18], opća umjetna inteligencija, genetska manipulacija, poboljšanje raspoloženja, učitavanje uma u računalo, metode borbe protiv starenja[19], naseljavanje svemira i nanotehnologija. Neke su tehnike na ovoj listi međusobno povezane, poput nanotehnologije koja bi mogla imati značajnu ulogu u produljenju života ojačavanjem imunog sustava[20], a neke tehnike o kojima su transhumanisti pisali su izostavljene.

---

15 Za detaljniji prikaz paleo dijete vidi Cordain (2011).

16 Bostrom je općenito poznat po proučavanju egzistencijalnih rizika. Za definiciju i detaljniju analizu egzistencijalnih rizika vidi Bostrom (2002).

17 Vidi de Grey (2007).

18 Tehničko moralno poboljšanje ne mora nužno biti distopijska prisila na određeno djelovanje kao u Burgessovoj *Paklenoj naranči.* Za umjereniju poziciju o moralnom poboljšavanju čovjeka vidi Giubilini, Savulescu (2018).

19 Za drugačiji pristup dokidanju starosti i kritiku de Greya vidi Rose (2013). Kriotehnologija specifična je metoda dokidanja starenja, a za knjigu koja je potaknula ozbiljnije promišljanje o kriotehnologiji vidi Ettinger (1964).

20 Za širi prikaz mogućnosti korištenja nanotehnologije u medicinske svrhe, vidi Freitas (2013).

S obzirom da je spektar tehnika koje se mogu koristiti kako bi se poboljšala neka dimenzija ljudskih karakteristika nevjerojatno širok, gotovo je nemoguće sastaviti sveobuhvatnu listu tehnika koje su povezane s transhumanizmom. Kada se uzme u obzir brzina tehnološkog razvoja i činjenica da je razvoj znanosti u svojoj srži nepredvidiv[21], postaje jasno da svaka lista konkretnih tehnika koje imaju veze s transhumanizmom svakim danom može postati zastarjela. Važno je imati na umu generalni stav u osnovi transhumanizma, a to je da razvoj tehnologije treba dočekati otvorenog uma, neovisno o tome koliko se neki elementi tog razvoja na prvu činili bizarnima ili udaljenima, te pokušati što objektivnije analizirati prednosti i mane koje razvoj tehnologije nosi.

2. 2. 6. Transhumanizam – društveni pokret

Neizbježna je činjenica da se transhumanizam ne razvija samo kao fenomen unutar znanosti, već i kao šire gledani društveni pokret koji dijelom proizlazi iz znanstvene osnove transhumanizma, ali je dijelom i pod utjecajem raznih drugih društvenih praksi. Važnu ulogu u razvoju transhumanizma igra i udruga *Humanity+*[22]. Sastavni je dio rada te udruge prihvaćanje "Transhumanističke deklaracije", koja je značajna za definiranje osnovnih točaka transhumanističkog pokreta te polazišnih transhumanističkih senzibiliteta. Ta je deklaracija neizbježna u svakom ozbiljnom i temeljitom promišljanju transhumanizma. Stoga je čitava deklaracija na hrvatskom jeziku dostupna kao dodatak na kraju ove disertacije. Transhumanistički je pokret unutar znanosti vrlo divergentan, a ako se uzmu u obzir i različite osobne transhumanističke perspektive on postaje gotovo pa nesagledav. U ovoj će disertaciji transhumanistički pokret najvećim dijelom biti proučavan temeljem njegove znanstvene osnove, bilo da se govorilo o tehničkim znanostima, filozofiji, ili prirodnim znanostima. Društvena dimenzija naravno neće biti u potpunosti zanemarena, ali pažnja neće biti usredotočena na različite popularne ili privatne transhumanističke pozicije, već na one navedene u znanstvenim tekstovima o transhumanizmu.

2. 2. 7. Transhumanizam – posthumanizam

Konačno, posebno je važno definirati posthumanizam i ukazati na odnos između posthumanizma i transhumanizma. Ranisch i Sorgner ističu težinu objedinjavanja posthumanizma pod jednu definiciju i tvrde da "izraz 'posthumanizam' služi kao krovni pojam za ideje koje objašnjavaju, zagovaraju ili se nose s krizom humanizma" (Ranisch i Sorgner 2014: 14). Dok je transhumanizam

21 Vidi Popper (1957).
22 Više informacija na web-stranici https://humanityplus.org/

usidren humanističkom tradicijom na koju nadograđuje transhumanistički način gledanja na svijet, posthumanizam predstavlja lom ili u najmanju ruku kritički odmak od humanizma. To je najvažniji razlog različitosti tih pokreta, ali to ne znači da posthumanizam u cijelosti i kategorički odbija humanističku tradiciju ili da ju transhumanizam u cijelosti i nekritički prihvaća. Cary Wolfe u knjizi *What is Posthumanism?* potvrđuje tu tvrdnju "cilj nije odbiti humanizam *tout court* – naprotiv, humanizam sadrži brojne vrijednosti i težnje vrijedne divljenja – već pokazati kako te težnje potkopavaju filozofski i etički sustavi koji ih konceptualiziraju" (Wolfe 2010: xvi).

Ipak, jasno je da između transhumanizma i posthumanizma postoji izvjesna razlika. Dok se transhumanisti smatranju nastavljačima klasične humanističke tradicije, posthumanizam predstavlja upravo kritiku takvog filozofskog polazišta. Sorgner ističe kako su transhumanisti povezaniji s analitičkom tradicijom, dok su posthumanisti bliži kontinentalnoj filozofiji (cit. prema Sorgner 2014: 34). Doduše, valja naglasiti da shizma između posthumanizma i transhumanizma ne treba biti tolika da isključuje dijalog među tim filozofskim pravcima. Na primjer, Sorgner navodi da "transhumanizam sadrži elemente koji mogu biti relevantni posthumanistima, kao što posthumanizam sadrži elemente koji mogu pomoći transhumanistima" (Sorgner 2014: 43). Nadalje, posthumanisti i transhumanisti ne polaze uvijek od iste definicije posthumanog bića (cit. prema Simon 2019b: 178-179), a u ovom će se radu posthumano biće shvaćati onako kako ga inače definiraju transhumanisti i kako je objašnjeno u ranijem dijelu rada. Iako je korisno imati na umu postojanje izvjesnog preklapanja i međusobnih utjecaja između posthumanizma i transhumanizma, radi se o dva različita filozofska pravca i moguće ih je izučavati odvojeno, kao što je pogrešno smatrati transhumanizam podvrstom posthumanizma ili posthumanizam varijantom transhumanizma. Ova disertacija ipak neće sadržati detaljniju analizu posthumanizma, već će fokus biti primarno zadržan na transhumanističkom pokretu.

2. 2. 8. Transhumanizam – tehnika i tehnologija

Prije prelaska na promišljanje različitih dimenzija transhumanističkog pokreta nužno je osvrnuti se na još jedno terminološko pitanje, a to je upotreba izraza *tehnika* i *tehnologija*. Marija Selak je u knjizi *Ljudska priroda i nova epoha* ukazala na važnost što preciznijeg definiranja tih izraza u kontekstu promišljanja transhumanizma. Selak sažima promišljanja Liljane Šarić i Igora Čatića, koji "smatraju da je nametanje anglizma tehnologija ne samo nepotrebno, nego i nedopustivo, posebice u znanstvenim i stručnim krugovima. Stoga treba koristiti i jedan i drugi izraz – tehniku kao naziv za područje ljudskog djelovanja, a tehnologiju u smislu znanosti" (Selak 2013: 42-43). Ovaj će rad koristiti drugačiju terminologiju jer je potreba ili čak mogućnost strogog razgraničenja između ova

dva izraza iz jezične perspektive izrazito upitna. Isprepletenost tih izraza ne proizlazi isključivo iz svakako prisutnog utjecaja engleskog jezika[23], već i iz vrlo mutne granice među njima i unutar samog hrvatskog jezika[24]. Korištenje izraza *tehnologija* svakako podrazumijeva područje ljudskog djelovanja, i to ne samo znanstveno djelovanje. S druge strane, izraz *tehnika* implicira neku vrstu znanstvene refleksije o konkretnom djelovanju. Ako ništa, hrvatski Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama navodi tehničke znanostima, a ne tehnološke znanosti ili tehnologiju kao znanstveno područje (cit. prema "Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama"). U pisanju ovog rada prihvaća se nemogućnost povlačenja jasnih i nedvosmislenih demarkacijskih linija između korištenja izraza *tehnika* i *tehnologija*. *Tehnika* će se upotrebljavati u promišljanje nekog konkretnog pitanja, dok će *tehnologija* biti korištena u apstraktnijim i općenitijim kontekstima[25] uz punu svijest da je u nekim slučajevima moguće koristiti oba izraza.

2. 2. 9. Transhumanizam – epistemologija i filozofija znanosti

Jedna od osnovnih odrednica transhumanizma vjera je u korištenje znanosti za poboljšavanje ljudskog života na različitim razinama. Stoga je nužno promisliti kakva je pozicija u epistemologiji i filozofiji znanosti kompatibilna s transhumanizmom. Max More u pregledu transhumanističke epistemologije ističe da "ne bi bilo precizno govoriti o univerzalno prihvaćenoj 'transhumanističkoj epistemologiji,'" ali također dodaje da su se "transhumanisti kroz zadnjih gotovo četvrt stoljeća praktički uvijek identificirali kao strogi racionalisti" (More 2013a: 6). Sam se More zalaže za pankritički racionalizam po kojem "nema temelja [autoriteta koji su izvan dosega kritike] znanja. Skupljanje i poboljšavanje znanja se u osnovi bazira na hipotezi i kritici" (More 2013a: 6). Jasno je kako se takva epistemološka pozicija uklapa u transhumanizam koji ne vjeruje u stabilnost sadašnje situacije, već u vječno i postupno unapređenje onoga što postoji. Epistemološka pozicija koja kontinuirano preispituje osnovne postavke od kojih je sazdana kako bi ih učinila boljim elegantno se uklapa u transhumanističku filozofiju.

Iako More ističe da su transhumanističke epistemološke pozicije vrlo divergentne, neke se pozicije očito bitno lakše uvrštavaju u transhumanistički okvir. Na primjer, različite se vrste relativizma čine suprotne transhumanističkoj težnji za primjenu znanosti i tehnologije u procesu

23 Gdje god postoji kontakt među jezicima postoji i međusobni utjecaj. U ovom specifičnom slučaju, gdje se radi o većoj ili manjoj promjeni u korištenju dva pojma koja su vrlo prirodna i u hrvatskom jeziku, ne čini se da postoji potreba za borbom protiv tog utjecaja.

24 Za usporedbu značenja vidi Šonje (2000).

25 Iz toga ni u kojem slučaju ne bi valjalo generalizirati da su *tehnika* i *tehnologija* konkretna i apstraktna strana istog fenomena, već da navedena terminologija nije pogrešna i da je zadovoljavajuća za potrebe izrade ovoga rada.

promjene ljudskog stanja. S druge strane, znanstveni realizam nudi čvrst temelj na kojem se neproblematično može razvijati transhumanistička pozicija. Znanstvena zajednica opterećena balastom postmodernizma samorazumljivo je skeptična prema konceptima poput objektivnosti ili istinitosti. Kao što se vidi i iz Moreovog kritičkog racionalizma, transhumanizam ne ovisi o novovjekovnim iteracijama tih koncepata bez dodatne refleksije i promišljanja o različitim dimenzijama epistemoloških problema koje postaju očite kroz drugu polovicu 20. stoljeća. Ipak, vjera u postojanje stvarnog svijeta i neka vrsta pozitivnog ophođenja prema idealima poput znanstvene nepristranosti, težnje istinitosti, objektivnosti i racionalnosti nezaobilazne su pretpostavke transhumanističke filozofije.

Zbog toga se možda i najvažniji utemeljeni izvor kritike transhumanizma može činiti neočekivanim. Naime, česta zamjerka transhumanizmu dolazi upravo iz krugova onih koji vjeruju u slične epistemološke ideale u koje vjeruju transhumanisti. Iako bi u ovom kontekstu generalizacija bila vrlo neprimjerena, nekim se transhumanistima svakako može zamjeriti neutemeljena vjera u nejasno definirane tehnike budućnosti, koju se svakako može smatrati neznanstvenom. Na primjer, William Grassie navodi šest tehničkih problema koji bi se mogli ispriječiti razvoju transhumanističke tehnologije, što je posebno relevantno jer Grassie u tom kontekstu ne govori da se neka tehnologija ne bi trebala razviti, nego objašnjava zašto postoji mogućnost da se tu tehnologiju i neće moći razviti (cit. prema Grassie 2011: 249-271). Naravno, neke su tehnike za koje se transhumanisti zalažu puno utemeljenije od drugih, ali je ipak važno privući pozornost na tenziju koja postoji između transhumanističke vjere u znanost i projekcija budućih tehnologija koje nisu uvijek ustanovljene na dobro odrađenom znanstvenom istraživanju.

U tom je kontekstu bitno naznačiti da široka transhumanistička platforma obuhvaća vrlo različite tekstove i da je značajan udio tog korpusa neznanstven iako je eventualno objavljen u akademskim publikacijama i pretendira na znanstvenost. Šira evaluacija i donošenje pravorijeka o većem broju konkretnih tekstova nadmašuje granice ovog rada, ali je potrebno ukazati na taj značajan problem unutar transhumanizma, koji je još veći kad se u obzir uzme općenita transhumanistička naklonjenost znanosti te uloga znanosti unutar transhumanizma. Transhumanizam izravno i otvoreno ovisi o znanosti pa je posebno problematična situacija u kojoj transhumanisti u svojim tekstovima ne mogu ostvariti znanstvenost kad su u pitanju konteksti u kojima je znanstvenost potrebna. To je ipak nemoguće proširiti na čitav pokret jer izvjesni problematični primjeri ne znače da je transhumanizam u potpunosti neznanstven i da buduća istraživanja koja dolaze iz transhumanističkog miljea neće biti znanstveno opravdanija od dosadašnjih.

2. 2. 10. Transhumanizam – epistemologija i filozofija znanosti u vremenu

Ovdje izneseni transhumanistički stavovi o epistemologiji i filozofiji znanosti čine se u najmanju ruku kompatibilnim s promišljanjima koja su definirana u ranijem uvodnom dijelu ovog rada. Moreov se pankritički racionalizam također čini kao pozicija koja se vrlo elegantno može uklopiti u ostatak okvira filozofije znanosti koji je ovom radu zadan. Ipak je upitno je li to u potpunosti tako. Propitivanje osnovnih postavki znanosti svakako je poželjno i iz perspektive napretka znanosti ni u kojem se slučaju dogmatski ne treba odbijati. U toj je svojoj dimenziji kritički racionalizam vrijedan doprinos filozofiji znanosti koja se ovdje prihvaća. S druge strane, pankritički racionalizam, kojeg je prije Morea definirao William Bartley, u potpunosti negira bilo kakve vrste temelja na kojima se znanje bazira, a koji su fiksni (cit. prema More 2013a: 6). Takva kategorička tvrdnja odveć je rigidna da bi se u potpunosti prihvatila pri izradi ovog rada. Transhumanizam s jedne strane koherentno prihvaća kritičnost prema znanju, ali s druge strane treba imati na umu da je transhumanizam pokret koji promišlja dugoročni razvoj ljudske rase. Stoga bi bilo uranjeno i iracionalno smatrati da se neka vrsta koherentnog temelja znanju u nekom trenu neće otkriti ili razviti i kao logičan nastavak takvog stava smatrati nepotrebnim traganje za takvim razvojem. U slučaju takvog razvoja, sam bi temelj pankritičkog racionalizma u pravom pankritičkom duhu trebao postati objektom kritike i eventualnog nadvladavanja.

Kao dio tog razmišljanja valja imati na umu da će eventualno posthumano biće biti radikalno drugačije od čovjeka, a Bostrom piše

> Isto kao što čimpanzama nedostaje kognitivni alat da shvate kako je biti čovjek – ambicije koje mi ljudi imamo, naše filozofije, kompleksnosti ljudskog društva ili suptilnosti naših međusobnih odnosa, tako nama ljudima nedostaje kapacitet da stvorimo realistično intuitivno razumijevanje o tome kako bi bilo biti radikalno poboljšani čovjek ('postčovjek') i o mislima, brigama, težnjama i društvenim odnosima koje bi takvi ljudi mogli imati. (Bostrom 2003b: 4-5)

Transhumanistička epistemologija s jedne strane mora ostati otvorena reevaluaciji čak i temeljnih filozofskih postavki koje ju omogućuju, ali s druge strane treba imati na umu da je nemoguće predvidjeti razvoj znanosti i da je vrlo teško uopće razmišljati o tome kakav bi intelektualni život vodili postljudi. Iz te se perspektive optimističan stav u kojem postoji šansa da se eventualno dosegne neka ili neke valjane osnove razvoja znanja nije iracionalna tlapnja. Potkrepljenje navedenog stava može se naći i u kontinentalnoj filozofskoj tradiciji jer Ozren Žunec piše da “[u] vido- i djelokrugu čovjeka nisu samo stvari koje jesu, nego i one koje su već bile i koje će tek biti; otvorenost spram vremena neophodna je pretpostavka stvaralaštva i iznalaženja sredstva, mijenjanja,

prilagođavanja i odgovaranja onome što dolazi" (Žunec 2017: 129). Otvorenost prema stvarima "koje će tek biti" općenita je pretpostavka transhumanizma, kao i specifično transhumanističke filozofije znanosti i epistemologije. Žunec ističe afirmaciju različitih vrsta otvorenosti promjeni i fleksibilnost u susretanju s tom promjenom koja dolazi prolaskom vremena, a transhumanizam u području filozofije znanosti mora zagovarati takve ideale ili biti vrlo nekonzistentan s osnovnom strukturom transhumanističke misli na kojoj počiva. Dok je transhumanistička teorija u pozitivnom smislu povezana s dijelom njegovih razmatranjima, Žunec prenosi i ideju koja je u potpunosti inkompatibilna s transhumanizmom "humanistička je tradicija, osobito najstarija, na tome čvrsto inzistirala, i čovjeka usprkos načelnoj beskonačnosti njegovih sposobnosti, osobito mišljenja i smišljanja, razumjela kao konačno, smrtno biće koje jedino od svih bića svoju konačnost može misliti i iskusiti" (Žunec 2017: 131). Transhumanizam, doduše, čovjeka trenutno shvaća kao konačno i smrtno biće, ali smrtnost ne vidi kao nužnu i nepromjenjivu datost čovjekovog postojanja, već kao nešto što treba pokušati nadvladati.

Iako se transhumanizam nadovezuje na humanističku tradiciju koja je nastala stoljećima prije bilo kakvog poimanja transhumanizma, stav prema smrtnosti predstavlja lom transhumanističke filozofije s humanističkim korjenima od kojih polazi. Implikacije toga loma mogu imati dramatične posljedice za transhumanizam. Dva su uvida ključna za sagledavanje implikacija koje proizlaze iz ovog Žunčevog razmišljanja. Kao prvo, unatoč ispremreženosti s tehnologijom, transhumanizam je prvenstveno filozofski pravac, a filozofija je humanistička znanost. Kao drugo, Žunec u biti tvrdi da je smrtnost odrednica ljudskoga stanja bez koje nije moguće smisleno razmatrati ljudsko iskustvo. Drugim riječima, ako neko biće ne bi umiralo ono ne bi bilo ljudsko biće i time ne bi bilo primarni objekt humanističkog znanja. Iz transhumanističke je perspektive jasno da je produljenje živote i borba protiv smrti jedan od središnjih zadataka transhumanizma te da bi eventualno uspješno dokidanje smrti ili radikalno produljenje života samo po sebi označavalo nastanak posthumanog bića. Ovo dotiče intrinzičnu nestabilnost shvaćanja transhumanizma kao filozofskog pravca – ako je cilj transhumanizma preobrazba čovjeka u postčovjeka, može li se uopće govoriti o transhumanizmu kao dijelu humanističkog područja?

Naravno da se neka tradicionalna humanistička razmatranja dotiču dijelova stvarnosti koji nisu izravno povezani s čovjekom u svakom trenu, ali transhumanizam se upravo aktivno udaljava od čovjeka, a time i humanistike. Ranije postavljeno pitanje možda implicira negativan odgovor, ali isto tako valja imati na umu da je u središtu transhumanizma prije dolaska posthumanosti, to jest, u sadašnjem trenutku, ljudsko biće. Jedan mogući odgovor može biti da iz ranije opisane postdisciplinarne perspektive i nije toliko važno u koje područje transhumanizam spada pa ovo pitanje time prestaje biti ključna odrednica transhumanizma. Dok taj odgovor može na određenoj

razini biti privlačan, ipak je vrlo važno pozicionirati transhumanizam u odnosu na široko shvaćenu humanističku tradiciju. Za to je korisno prihvatiti se stalnog motiva transhumanističke filozofije, a to je transformativnost. Od promjene čovjeka do epistemološke nadogradnje transhumanizam je intrinzično otvoren radikalnim promjenama kako u čovjeku, kako i unutar vlastite epistemičke strukture. Stoga fluidna granica između transhumanizma kao humanističke i spekulativno posthumanističke znanosti ne samo da ne stvara problem toj filozofiji već se elegantno uklapa u širu, eventualno pankritički transformativnu, strukturu transhumanističke misli.

2. 2. 11. Transhumanizam – metafizika

Pored epistemologije, osnova transhumanističkog pokreta bazira se na specifičnom metafizičkom poimanju ljudske prirode. Na temelju definicije transhumanizma može se činiti da je bilo kakav govor o ljudskoj prirodi u potpunosti nepoveziv s transhumanističkim pogledom na svijet. Situacija ipak nije toliko jednostavna. Bostrom ističe kako "[t]ranshumanisti gledaju ljudsku prirodu kao nedovršen proizvod, nepromišljen početak koji možemo naučiti kako preoblikovati na poželjne načine. Trenutni čovjek ne mora biti kraj evolucije" (Bostrom 2003b: 4). U drugom tekstu on iznosi programsku transhumanističku izjavu o ljudskoj prirodi "[lj]udska je priroda u tom širem [tehnološkom i društvenom] smislu dinamična, dijelom proizvedena od strane čovjeka, i moguće ju je poboljšati" (Bostrom 2005d: 213). Iz ovih je redova vidljivo da transhumanisti nužno ne odbijaju mogućnost postojanja ljudske prirode, već da ističu potencijal za izmjenu ljudske prirode kroz ljudsko djelovanje. Max More se na pitanje ljudske prirode osvrće na sličan način "ona [ljudska priroda] samo je jedna točka na evolucijskom putu i mi možemo naučiti preraditi svoju vlastitu prirodu kako smatramo poželjnim i vrijednim" (More 2013a: 4). Anders Sandberg ide korak dalje u promišljanju ljudske prirode "[č]ak i ako prihvatimo ideju specifične ljudske prirode, čini se da su važni dijelovi te prirode samoopisivanje i spremnost za promjenu" (Sandberg 2013: 60). U skladu sa Sandbergovim argumentom upravo je dinamičan i otvoren pristup transhumanizma kompatibilan s urođenom otvorenošću promjeni koja karakterizira ljudsku prirodu.

Iz perspektive ljudske prirode posebno je zanimljiv "Is Enhancement Worthy of Being a Right?" Patricka D. Hopkinsa. Hopkins piše da unapređivanje čovjeka mora biti ljudsko pravo upravo zato što se uklapa u ljudsku prirodu, jer čovjek po prirodi teži svom poboljšanju (cit. prema Hopkins 2013: 351). Tekstovi utjecajnih transhumanista očito razmišljaju o postojanju neke vrste ljudske prirode, ali, po njima, čovjek po svojoj prirodi teži samousavršavanju iako ga ono može odvesti u radikalno drugačije stanje. S druge strane, metafizička pozicija po kojoj ljudska priroda uopće ne postoji također se lako uklapa u širu transhumanističku filozofiju, koja i kad prihvaća

postojanje ljudske prirode teži njezinom nadilaženju te eventualnom dosezanju posthumanog stanja koje je po svojoj definiciji kategorički drugačije od stanja trenutnog čovjeka. Posthumano biće ne može imati istu prirodu kao i čovjek koji nije na posthumanoj razini i transhumanisti zato nisu ovisni o održavanju stabilnog stanja ljudske prirode čak i kad smatraju da ona postoji. U kontekstu ljudske prirode važno se osvrnuti i na svojevrsnu antitezu transhumanizma – biokonzervativni pokret. Najistaknutiji protivnik transhumanizma, Francis Fukuyama, poznat je po ideji faktora X. Po Fukuyami, "kad uklonimo sve slučajne karakteristike neke osobe, ostaje neka osnovna ljudska kvaliteta koja je vrijedna izvjesnog minimalnog stupnja poštovanja – nazovimo ju Faktor X" (Fukuyama 2002: 149). Iz ovog je citata očito da Fukuyama smatra da ljudska priroda postoji. Biokonzervativne mislitelje brine što će se dogoditi s ljudskim dostojanstvom ako se čovjek toliko promijeni da više ne posjeduje osnovni element ljudske prirode iz koje proizlaze ljudska prava. Odgovor transhumanista je jednostavan – etiku treba prilagoditi tako da nepromijenjeni i promijenjeni ljudi zauzimaju jednako mjesto što se tiče ljudskih prava. Transhumanisti vjeruju da dostojanstvo ne treba proizlaziti isključivo iz zajedničke ljudske prirode.

U promišljanju ove problematike korisno se prisjetiti sedme točke Transhumanističke deklaracije: "[z]alažemo se za dobrobit svih svjesnih bića, uključujući ljude, životinje i bilo kakve buduće umjetne intelekte, izmijenjene oblike života i druge inteligencije koje mogu nastati kao posljedica tehnološkog i znanstvenog napretka" (Alves i dr. 1998). Očito je da unutar transhumanizma postoji prostor za moralni status širokog spektra različitih bića, bilo postojećih ili onih koja tek mogu nastati. Ta misao vodi u iduće važno područje transhumanističke filozofske refleksije, etiku.

2. 2. 12. Transhumanizam – etika

Slično kao i u području epistemologije, transhumanistički pokret sadrži pobornike vrlo različitih etičkih pristupa. Po Maxu Moreu "metaetička osnova za donošenje odluka vezanih za moral i dodjelu prava može biti konzekvencionalistička, deontološka ili zasnovana na etici vrlina. Autentično potpuna deontološka etika čini se rijetkom" (More 2013a: 13). Logično je pretpostaviti da će pokret koji je bliže vezan uz analitičku tradiciju imati veći broj pobornika konzekvencionalističkih nego deontoloških etičkih pristupa. Utilitaristička se etika prirodnije povezuje s analitičkom tradicijom nego deontološka. Tako Robert Ranisch tvrdi da transhumanisti načelno zastupaju neku vrstu konzekvencionalističke etike (cit. prema Ranisch 2014: 153).

Iako je moguće prepoznati određene etičke trendove među zagovarateljima transhumanizma, važno je imati na umu da su svi navedeni pristupi etici u osnovi kompatibilni s transhumanističkom

filozofijom. Kao osnovnu vrijednost transhumanizma Bostrom navodi "[p]osjedovanje mogućnosti za istraživanje transhumane i posthumane domene" (Bostrom 2003b: 13). On ističe još jedan neophodan element svake transhumanističke etike "[t]ranshumanizam drži da ljudi nisu potrošni. Spašavanje života (onih koji žele živjeti) etički je važno. Bilo bi krivo nepotrebno dozvoliti da postojeći ljudi umiru kako bismo ih zamijenili nekakvim novim 'boljim' ljudima" (Bostrom 2003a: 31). Vjera u vrijednost ljudskog života jedno je od najvažnijih ishodišta transhumanizma koje u praksi vodi u potragu za tehnikama produljenja ljudskog života. Taj je aspekt transhumanizma posebno otporan na kritiku jer većina široko prihvaćenih etičkih sustava pozicionira ljudski život kao nešto s izrazito visokom etičkom težinom. Borba protiv produljenja života borba je protiv života i zbog toga je u većini etičkih sustava teško održiva u konzistentnoj formi.

Ono što također treba istaknuti je transhumanističko uvjerenje da tehnike unapređenja čovjeka moraju biti široko dostupne, ali i održavanje prava pojedinca da ne participira u nekoj metodi ostvarivanja napretka[26]. Nadalje, transhumanist koji uzima evoluciju u svoje ruke ne smije to činiti kao nastavak evolucijske etike. Transhumanisti odbijaju ideju da ljudsko društvo mora preuzeti obrasce biologističke evolucijske logike i primijeniti neku vrstu posredovanog preživljavanja najjačih (cit. prema Blackford 2013: 426). Važan element transhumanističke etike moguće je iščitati i iz šeste točke Transhumanističke deklaracije u kojoj stoji da "[u] obzir moramo uzeti i moralnu odgovornost koju imamo prema generacijama koje će postojati u budućnosti" (Alves i dr. 1998). Iako Transhumanistička deklaracija ne definira točan oblik te moralne odgovornosti i konkretne implikacije koje ona ima za djelovanje, važno je imati na umu da unutar transhumanističke etike valja promišljati i o dobrobiti onih koji još nisu rođeni.

2. 2. 13. Transhumanizam – moralni status poboljšanja čovjeka između slobode i imperativa

Robert Ranisch ističe jednu točku tenzije unutar transhumanističke etike "transhumanisti se moraju suočiti sa značajnom teškoćom: kako zadovoljavajuće na teorijskoj razini objasniti da su njihova odanost slobodi i imperativ za postajanje posthumanim kompatibilni" (Ranisch 2014: 160). Isticanje važnosti održavanja slobode izbora u korištenju tehnika unapređenja čovjeka važan je transhumanistički ideal. U isto vrijeme transhumanisti načelno smatraju unapređenje pozitivnim i bilo bi vrlo teško tvrditi da ne postoji značajan broj transhumanista koji smatraju neku vrstu unapređenja moralnim dobrom, a ne moralno neutralnim činom osobnog izbora. Problem je između ta dva stava jasan. Taj je etički problem transhumanizma odveć složen da bi ga se na valjan način

26 Osma točka transhumanističke deklaracije fokusira se na osobni izbor korištenja tehnika unapređenja i modifikacije. To podrazumijeva i izbor pojedinca da ne koristi neku tehniku.

moglo razraditi u ovom tekstu, ali transhumanistička filozofija Maxa Mora nudi početne konture promišljanja potencijalno uspješnog rješenja ovog problema.

On drži da je cilj transhumanizma vječni napredak, a ne savršenstvo pa stoga transhumanizam nije utopijski, već ekstropijski pokret[27]. Problem osobne slobode bitno je manje poguban po transhumanističku poziciju ako ga se usporedi sa široko shvaćenom i inkluzivnom težnjom kontinuiranom napretku, a ne nekim strogo određenim ciljem s točnom definiranom točkom ostvarenja, poput dostizanja posthumanog stanja. Takvo promišljanje također podržava jasno i nedvosmisleno odbijanje bilo koje vrste autoritarnosti ili povezanosti s eugeničkim pokretima dvadesetog stoljeća, koje mora biti u osnovi svakog transhumanistčkog promišljanja i prakse. Korak između stanja savršenstva kao moralnog dobra i nekog drugog stanja kao moralno negativnog nekim se zagovarateljima transhumanizma može činiti gotovo nezanemarivim. S druge strane, ako ne postoji neko finalno stanje koje se izjednačava s moralnim dobrom, puno je teže pronaći neko drugo stanje koje je zbog toga moralno loše. Pitanje odnosa slobode i moralnog statusa unapređenja izrazito je složeno pitanje i ovdje izložena promišljanja mogu poslužiti tek kao početna točka ili prikaz jednog pristupa razmišljanju o toj problematici. U ovom se radu unapređenje čovjeka tako ne uzima kao moralno dobar čin, već kao moralno neutralan čin slobodnog izbora svakog pojedinca. S druge strane, rad na omogućavanju poboljšanja koja bi drugi ljudi mogli upražnjavati svojim slobodnim izborom jest moralno pozitivan rad.

2. 2. 14. Transhumanizam – filozofija uma

Vrlo je jasno zašto je filozofija uma relevantna iz perspektive transhumanizma – nekoliko je središnjih transhumanističkih tehnika o njoj izravno ovisno. Zauzimanje pozicije unutar debata filozofije uma može utjecati na nečiji stav o potencijalnom nastanku, sastavu i načinu funkcioniranja opće umjetne inteligencije. Pored opće umjetne inteligencije, učitavanje uma u računalo jedno je od posebno kontroverznih i istaknutih područja transhumanističkog interesa. Učitavanje uma u računalo vrlo je zanimljivo jer bi ljudskom umu moglo omogućiti različite izrazito radikalne mogućnosti koje on u biološkom tijelu nema, poput stvaranja sigurnosnih kopija ili potpunog uranjanja u virtualnu stvarnost. I u tom je kontekstu filozofija uma neizbježno važna kao pozadina rada na toj tehnologiji i promišljanja društvenih posljedica njene potencijalne primjene. Ta će problematika detaljnije biti obrađena u studiji slučaja koja se bavi romanom *Down and Out in the Magic Kingdom* Corya Doctorowa.

27 Za temeljitu argumentaciju ovih stavova vidi More (2013a).

Razmišljajući o tehnici u kojoj se um odvaja od tijela i učitava u umjetni medij, moguće je pomisliti da su transhumanisti dualisti (cit. prema Philbeck 2014: 178 i prema Tirosh-Samuelson 2011: 19-55). Max More odbija tu etiketu

> Neki kritičari koji čitaju diskusije o 'učitavanju' uma u nebiološke podloge tvrde da su transhumanisti dualisti. Ti kritičari miješaju dualizam i funkcionalizam. Funkcionalist smatra da je specifično mentalno stanje ili kognitivni sustav neovisno o specifičnom fizičkom instanciranju, ali u bilo kojem trenutku mora neizbježno biti fizički instancirano u nekoj fizičkoj formi. (More 2013a: 7)

Valja znati da i prihvaćanje teze o funkcionalizmu nužno i u potpunosti ne rješava sve filozofske probleme koje potencijalno učitavanje uma otvara. Neovisno o poziciji koju pojedinac zauzima u ovoj debati, korisno je imati na umu da upravo tehnologija učitavanja uma u računalo može imati neočekivanu vrijednost za promišljanje nekih dugo prisutnih pitanja u filozofiji uma. Naime, uspjeh ili neuspjeh razvoja te tehnologije (te način implementacije ili razlog neuspjeha) čovjeku će puno reći o opravdanosti nekih ontoloških kategorija u promišljanju ljudskog uma. Stoga bi upravo transhumanizam, u kojem ontologija možda nije razrađena kao u nekim drugim filozofskim pravcima, mogao imati veliku vrijednost u rješavanju nekih fundamentalnih ontoloških problema koji su povezani s područjem filozofije uma. Na primjer, uspješno bi učitavanje uma u računalo bilo vrlo jasan argument u korist funkcionalističkog pristupa koji zagovara More.

2. 2. 15. Transhumanizam – religija

Iako bi bilo problematično reći da je religija filozofska disciplina, odnos religije i transhumanizma također je važan čimbenik transhumanističke teorije i prakse. Na intuitivnoj razini, kada se uzme u obzir težnja dokidanju smrti ili mogućnost učitavanja ljudskog uma u računalo, transhumanizam se može činiti nespojiv s većinom trenutno raširenih religija. Iako i sam priznaje da većina transhumanista nije religiozna, Max More također ističe postojanje transhumanista vjernika te tvrdi da transhumanist koji je ujedno religiozan ne upada nužno u kontradikciju (cit. prema More 2013a: 8). U kontekstu religioznog transhumanizma posebno se ističe Mormonska transhumanistička udruga koja održava redovite sastanke i već godinama organizira konferencije[28]. Iako postojanje i uspjeh Mormonske transhumanističke udruge te različitih transhumanista koji održavaju neku vrstu religioznosti u praksi dokazuje da transhumanizam nije potpuno inkompatibilan s tradicionalnom religoznošću, valja imati na umu da velik dio kritike transhumanizma dolazi upravo iz religijskih

28 Za više informacija o toj udruzi vidi web-stranicu https://transfigurism.org/

krugova.

U uvodu jednog od najvažnijih zbornika o tranhumanizmu Hava Tirosh-Samuelson iznosi religijski zasnovanu kritiku transhumanizma. Na primjer, ona piše da "[m]akar iz perspektive židovske tradicije, ideal je neograničenog odgađanja smrti najviši oblik ljudske oholosti i još jedan primjer ljudske pobune protiv Boga" (Tirosh-Samuelson 2011: 19-55). Borba protiv smrti jedna je od najosnovnijih misli vodilja transhumanizma i transhumanizam je očito nespojiv s religijama koje ne mogu prihvatiti neku verziju te ideje. Heidi Campbell i Mark Walker ukazuju na još jednu čestu zamjerku koju vjernici upućuju transhumanistima, "da je korištenje tehnologije za stvaranje drugačijeg čovječanstva ekvivalentno 'igranju Boga.'" (Campbell i Walker 2005: ii) Odnos transhumanizma i religije područje je vrlo aktivne i opsežne debate, a za ciljeve ovog rada bitno je naznačiti da se ne radi o jednakoznačnom odnosu kao što se na prvu može činiti.

2. 2. 16. Transhumanizam – je li transhumanizam religija?

Shvaćanje samog transhumanizma kao svojevrsne religije povezano je s pitanjem odnosa transhumanizma i religije. Na primjer, Michael Burdett ističe kako "unatoč tvrdnjama vodećih transhumanista da transhumanizam ne motiviraju religijski interesi, ovdje tvrdim kako je moguće da sljedbenici transhumanizma iz transhumanističke doktrine mita napretka izvlače značajnu egzistencijalnu i religijsku vrijednost" (Burdett 2014: 144). Takva i slična shvaćanja nisu svojstvena isključivo kritičarima transhumanizma. Giulio Prisco piše "[m]islim da moderna transhumanistička religija s religijskom kontemplacijom transcendentnosti i nade za osobno oživljenje, ali bez zadrtosti i netolerancije, može biti moćna pozitivna sila u nečijem životu, a to je ono što je doista bitno" (Prisco 2013: 238). Koliko god se Priscove riječi mogle činiti privlačnim nekim transhumanistima, čak i površna analiza promišljanja najvažnijih teoretičara transhumanizma jasno ukazuje da transhumanizam nije religija. Bostrom je po tom pitanju vrlo jasan

> Iako nije religija, transhumanizam može ispuniti neke funkcije čijem su ispunjenju ljudi tradicionalno težili u religiji. On nudi osjećaj smjera i smisla i predlaže viziju po kojoj ljudi mogu postići nešto veće od našeg sadašnjeg stanja. Ipak, transhumanisti, nasuprot vjernika, teže ispunjenju svojih snova u ovom svijetu kroz racionalno razmišljanje i empirizam, kontinuiran znanstveni, tehnološki, ekonomski i ljudski razvitak,

a ne kroz nadnaravne moći ili božansku intervenciju. (Bostrom 2003a: 46)

Max More izlaže gotovo pa istovjetan stav (cit. prema More 2013a: 8). Tako i sam Prisco ističe "[n]e preferiram definirati transhumanizam kao religiju ili duhovni poduhvat; kao prvo zato što to ne bi bilo točno, a kao drugo zato što ne želim izgubiti sve svoje transhumanističke prijatelje"

(Prisco 2013: 239). Ni Prisco transhumanizam ne shvaća kao religiju, već smatra da bi nastanak neke vrste transhumanističke religije bio pozitivan. Činjenica je da neki transhumanisti mogu u transhumanizmu pronalaziti ono što neki religiozni ljudi pronalaze u religiji, ali to nije argument da je transhumanizam u svojoj biti religija. Pojedinci mogu iz vrlo različitih fenomena izvlačiti značenje kakvo vjernici izvlače iz religije, ali to ne znači da time ti fenomeni postaju religija u svojoj biti.

U osvrtu na središnje mislitelje transhumanizma nedvosmisleno je da transhumanizam nije religija, a izjednačavanje transhumanizma i religije može samo dodatno zakomplicirati već dovoljno složena pitanja odnosa transhumanizma i religije. Izjednačavnje transhumanizma i religije često se koristi kako bi se kritizirao transhumanizam, a kao kritika transhumanizma takvo je izjednačavanje promašeno. Ono što se zanemaruje jest da je takva neprimjerena usporedba nepoželjna i iz religijske perspektive. Religija sadrži mističnu kvalitetu ili u najmanju ruku kvalitetu vjere čijem ispunjenju transhumanizam kao filozofski pravac ne teži, a čak i ako bi mu težio, kao racionalni poduhvat ga nikad ne bi mogao ispuniti. Time ovakve paušalne usporedbe ne štete samo znanstvenoj diskusiji o transhumanizmu ili transhumanističkom pokretu općenito, već štete i dostojanstvu religije. S druge strane, transhumanizam otvara poticajno područje za promišljanje usporedne analize tog filozofskog pravca i religije koje su u svakom slučaju poželjne. Iako je diskurs transhumanizma ponekad donekle sličan diskursu religije, odgovor na pitanje je li transhumanizam religija jasno je i kategoričko "ne".

2. 2. 17. Transhumanizam – politika

Vrijedi uzeti u obzir i političku dimenziju transhumanizma, naročito nakon američkih predsjedničkih izbora 2016. godine. Jedan od kandidata na tim izborima bio je Zoltan Istvan kao član Transhumanističke partije. Iako nije ostvario zapažen rezultat na izborima, njegova je kandidatura privukla značajnu medijsku pozornost istaknutih novina poput Business Insidera. Istvanova kandidatura bila je značajan korak u smjeru širenja svijesti o postojanju transhumanističkog pokreta, ali njegov doprinos pokretu na znanstvenoj ili filozofskoj razini nije bi približno toliko značajan. Iako je moguće kao posljedica njegove medijske eksponiranosti smatrati mjerodavnim Istanova razmišljanja o transhumanizmu, ipak bi bilo neprimjereno promatrati njegove stavove kao filozofski ili znanstveno određujuće za transhumanistički pokret. Treba uzeti u obzir i da se na kasnije izbore 2020. godine kandidirao kao libertarijanac, a ne transhumanist.

Iako Max More prihvaća da su većina transhumanista prošloga stoljeća bili libertarijanci, on također tvrdi da su u novije vrijeme liberalni demokrati postali jednako zastupljeni (More 2013a:

13). Slično tome, James Hughes tvrdi da se transhumanisti "ne slažu oko većine stvari osim njihova osnovnog zalaganja za neantropocentrična prava osobe, tehnooptimizam i osobnu slobodu" (Hughes 2014: 139). Od relativno rubnih političkih opcija, za akademsko proučavanje i shvaćanje transhumanizma bitno je važnije pitanje postojanja konciznog i široko prihvaćenog praktičnog plana transhumanistčkog djelovanja. Na primjer, Katherine Hayles piše da "nema puno rasprave o tome kako će dostupnost naprednih tehnologija biti regulirana ili o društvenim i ekonomskim nejednakostima isprepletenim s pitanjem dostupnosti" (Hayles 2011: 215-227). Naravno, izvjesne je naputke za političko, društveno i ekonomsko zalaganje moguće iščitati iz osnovnih tekstova transhumanizma, ali konkretni prijedlozi političkog djelovanja relativno su rijetki. Dijelom je to moguće objasniti različitim spektrom tehnologija koje transhumanizam podupire. U tom je kontekstu politička argumentacija za implementaciju genetskog inžinjerstva bitno drugačija od stvaranja regulativnih okvira za moguć dolazak napredne umjetne inteligencije pa specifične analize ne treba tražiti u transhumanističkom diskursu općenito, već u tekstovima koji se bave nekim konkretnim primjenama tehnologije. Neovisno o važnosti promišljanja primjerenog specifičnim tehnologijama, ekstenzivna i ozbiljna akademska diskusija o konkretnom političkom djelovanju na razini čitavog transhumanističkog pokreta uvelike bi pridonijela njegovoj ozbiljnosti.

2. 2. 18. Transhumanizam – proaktivni princip

Naravno, takva diskusija nije u potpunosti nepostojeća. Na primjer, Ray Kurzweil odgovara zagovarateljima zabrane ili napuštanja tehnološkog razvoja "[n]apuštanje širokih područja tehnologije samo će ih preseliti u podzemlje, gdje će napredak nastaviti bez granica etike i regulative" (Kurzweil 2013: 452). Čest transhumanistički protuargument nastojanjima zaustavljanja tehnološkog napretka teškoća je temeljitog provođenja takve zabrane. Čak i u slučajno globalno prihvaćene zabrane, vrlo je teško spriječiti sve pojedince ili grupe sa značajnim resursima od pokušaja ostvarivanja tehnološke inovacije. To ne znači da neka vrsta regulative nije potrebna što podržava i sam Kurzweil: "u 21. stoljeću, najviši društveni prioritet morat će postati kontinuirani razvoj defanzivnih tehnologija koje treba održavati jedan ili više koraka ispred destruktivne zlouporabe" (Kurzweil 2013: 452). Opreznost prema novoj tehnologiji i isticanje potrebe zadržavanja ljudske kontrole nije samo Bostromova preokupacija, već se vidi i kod drugih eminentnih transhumanističkih teoretičara. Kurzweil poziva na umjerenu poziciju u kojoj se tehnološka inovacija podržava, ali uz konstantno razmišljanje o opasnostima i načinima da se te opasnosti neutraliziraju.

Max More osmislio je proaktivni princip kao široko primjenjivu vodilju djelovanja vezanog

za tehnološku inovaciju. Taj princip glasi "[p]održi inovativnost koja je hrabra i proaktivna, upravljaj inovativnošću za najveću korist ljudi, temeljito, objektivno i uravnoteženo razmišljaj o inovativnosti" (More 2013b: 265). Glavna ideja proaktivnog principa je izbjegavanje nekritičkog prihvaćanja ili nepromišljenog odbijanja novih tehnologija, a taj bi princip trebao omogućiti fleksibilno razmišljanje o novim tehnologijama koje što objektivnije procjenjuje prednosti i mane različitih iteracija te tehnologije[29].

2. 2. 19. Transhumanizam – zaključak

Zaključujući ovaj pregled transhumanističke filozofije prirodno se nameće i potvrđuje činjenica da se radi o vrlo divergentnom skupu različitih ideja, pristupa i konkretnih tehnoloških rješenja koje objedinjuje par osnovnih čimbenika – uvjerenje da postoji mogućnost radikalne transformacije ljudskog stanja i stvarnosti, stav da je takva transformacija poželjna te promišljanje opcija koje na tom planu nudi tehnologija. Tim je čimbenicima ipak neophodno nadodati nešto čemu svi transhumanistički teoretičari ne pridaju dovoljno pažnje. Radi se o nezaobilaznoj važnosti objektivnog promišljanja ne samo pozitivnih, već i negativnih strana tehnološkog razvoja i promjena čovjeka te etičke refleksije o čitavom transhumanističkom poduhvatu.

Vrlo je teško ponuditi sveobuhvatnu početnu poziciju za izgradnju takvog kritičkog transhumanizma pa je cilj izrade ove disertacije usmjeravanje pozornosti prema potrebi za što sofisticiranijim i objektivnijim pristupom tim problemima, te pokušaj iznošenja nekih početnih promišljanja s nadom da ih se kasnije može uvrstiti u temeljit, održiv, i relevantan kritički transhumanizam. Povezano s tim nužno je istaknuti briljantan članak Wrye Sententije u kojem se ona zalaže za "kognitivnu slobodu kao vrijednost 21. stoljeća" (Sententia 2013: 359). Transhumanizam je pokret koji je u osnovi usmjeren prema budućnosti, a budućnost je u osnovi nepredvidiva pa je otvorenost prema novim idejama i spremnost za konstantno propitivanje vlastitih osnovnih načela razuman i sastavan dio transhumanističke filozofije. Tu je otvorenost ipak važno na promišljen način staviti u kontekst brige za sveobuhvatno shvaćenu dobrobit širokog spektra pojedinaca s vrlo različitim mišljenjima i stavovima. Kroz argumentiran pristup kritici upućenoj transhumanizmu, prihvaćanje postojanja rizika povezanih s tehnologijom i proučavanje tih rizika te održavanje visoke tolerancije za različitost unutar ljudske rase transhumanizam se može transformirati iz poticajnog, ali i kontroverznog filozofsko-društvenog pokreta u važan element promišljanja o budućnosti čovjeka.

29 Vidi More (2013b).

2. 3. Književnost

Dosadašnja se razmatranja nisu odveć izravno odnosila na primarno područje ove disertacije, a to je znanost o književnosti. Stoga je prije prelaska na analizu konkretnih književnih djela nužno definirati poziciju znanosti o književnosti koju se u ovom radu koristi. Neizbježno pitanje nije samo metoda, ili metode, iščitavanja književnosti koja će biti upotrebljena već je neophodno i pozicionirati ovaj rad unutar šire znanosti o književnosti, kao što ga je ranije bilo neophodno pozicionirati unutar filozofije znanosti. Ranije izneseni stavovi o metodologiji i tematika koja će biti proučavana dijelom onemogućavaju temeljito iznošenje književno-teoretske metode koja će biti korištena. Naime, ako se polazi od pretpostavke da metodu treba birati promatrajući sadržaj koji se proučava, a proučavat će se književni doprinos razumijevanju različitih tehnologija, jasno je da će različite tehnologije koje se proučavaju zahtijevati različite metode proučavanja. To ipak ne znači da nije moguće naći zajednički nazivnik svim slučajevima koji će biti proučeni. Taj je nazivnik naratologija.

Kada se govori o naratološkoj metodi, neophodno je potrebno konkretnije opisati što će se raditi jer naratološka metoda ne mora biti bitno više od vrlo općenitog plana pomnog čitanja, a također može označavati neki od bitno detaljnije razvijenih sustava promatranja književnosti. Pomno će čitanje biti nezaobilazna osnova na kojoj će se graditi daljnja interpretacija, ali ono ipak nije jedino što ova disertacija preuzima od bogate naratološke tradicije. Osnovno naratološko ishodište dolazi iz teoretskog rada Gerarda Genettea, na koje se nadovezuju drugi teoretičari poput Seymoura Chatmana. Chatmanova osnovna podjela teksta na priču i diskurs[30], na koju se gradi daljnja podjela tekstualnih elementa, okvir je unutar kojeg će se u ovoj disertaciji proučavati književna djela. Ne poričući iznimnu korisnost naratološke strukture za interpretaciju književnih djela, postoji područje u kojem ona ne zadovoljava potrebe ovog rada. To je područje analiza mjesta radnje, koja ima nezaobilazan utjecaj na ovdje izvršene studije slučaja, ali kako bi bila djelatna treba ju proširiti idejama izvan uže shvaćenih dosega naratologije. Gajo Peleš svjedoči o važnosti koncepta mogućeg svijeta navodeći da je on "poslužio književnim analitičarima da jasnije predoče i osnovne značajke romana" (Peleš 1999: 42). Drugim riječima, prostor u kojem se roman odvija nezaobilazna je kategorija promišljanja romana, a teorija mogućeg svijeta otvara područje plodonosnoj književnoj analizi. Mjesto radnje metafizička je kategorija književnog djela koja je dodatno važna u disertaciji u kojoj se iz književnih djela pokušava polučiti znanje koje utječe na promišljanje nekih problema u empirijskom svijetu. Stoga teorijska osnova za analizu tog aspekta

30 Ta se podjela nadovezuje na distinkciju između fabule i sižea o kojoj je pisao Viktor Shklovsky. Vidi Shklovsky (1990), str. 170.

književnosti mora biti temeljita. Nedostatci naratološke razrade mjesta radnje bit će upotpunjeni Doleželovom teorijom mogućih svjetova koja će kasnije u ovom poglavlju biti detaljno razrađena.

Čak i valjana primjena ovakve poprilično jednostavne naratološke osnove garantira da se književnost neće koristiti tek kao površno shvaćen ornament koji se teleološki uvodi u filozofijskoj diskusiji bez dubljeg razumijevanja. Književnost zahtijeva ozbiljno i sustavno proučavanje koje ponekad nedostaje znanstvenicima koji se na nju pozivaju, kao što će biti vidljivo u studijama slučaja iz ove disertacije. To je posebno jasno u primjerima u kojima književna djela mogu odigrati funkciju u napadanju određene pozicije ili osnaživanju autorova argumenta. Stoga će ovaj rad sadržati nekolicinu kritika različitih analiza književnih djela u kojima nedostaje tekstualnog razumijevanja ili teorijske potkovanosti. Disciplinarna pozicija u temelju ove disertacije odbija bilo kakvu vrstu općenito shvaćeno privilegirane pozicije književnosti ili znanosti o književnosti u odnosu na druge diskurse, ali isto tako odbija i podređenu poziciju koju bi one mogle zauzeti. Cilj je ovog rada ravnopravno uvrstiti znanost o književnosti među ostale znanstvene discipline koje se bave tehnologijom u onoj mjeri u kojoj neki specifičan slučaj to dozvoljava.

2. 3. 1. Književnost – mogući svjetovi

Osnovni je metafizički temelj shvaćanja književnosti u ovom radu teorija mogućih svjetova Lubomira Doležela. Kao jedno od najvažnijih polazišta ove analize, teoriju mogućih svjetova neophodno je vrlo detaljno razraditi. Doležel nudi početak razmišljanja o problematici:

> Problem fikcionalnog postojanja po mom mišljenju mora biti formuliran unutar okvira semantike mogućih svjetova povezane s 'realističkom' ontologijom. Ta verzija semantike mogućih svjetova bila je nazvana aktualizmom (Adams, 1974). Aktualizam pretpostavlja postojanje uočljivog empirijskog svijeta – nazvanog stvarnim svijetom, dok su moguće alternative stvarnom svijetu konstrukti ljudskog uma. (Doležel 1980: 10)

Za početak valja naznačiti kako se ovakav stav u potpunosti uklapa u znanstveni realizam koji je ranije definiran kao epistemološka osnova ovog teksta. To je posebno važno jer teorija mogućih svjetova ne pokriva samo moguće narativne svjetove, već je i koristan alat u proučavanju nekih drugih tradicionalno disciplinarnih problema. Osnova realizma važna je i kao temelj Doleželove teorije mogućih svjetova kako bi se izbjeglo neintuitivno relativiziranje stvarnog svijeta s ostalim svjetovima koji su mogući, a ne stvarni.

Bit njegove teorije mogućih svjetova postojanje je drugih svjetova uz empirijski svijet u kojem živimo. Teorija mogućih svjetova se kod Doležela aktualizira na dvije razine – na razini teorijskog postojanja mogućih svjetova i na razini onih mogućih svjetova koji su specifično vezani

za književnost. On definira tri osnovne postavke svih mogućih svjetova, bilo da se govori o svjetovima književnih djela ili nekim drugim svjetovima, na primjer, onima koji se proučavaju u filozofiji

1. Fikcionalni svjetovi su skupovi mogućih stanja stvari.
2. Skup fikcionalnih svjetova je neograničen i u najvećoj mjeri raznolik.
3. Fikcionalni svjetovi su pristupačni iz stvarnoga svijeta. (Doležel 1989: 15-19)

Samorazumljivo je da to što su Doleželovi svjetovi mogući ne znači da oni jesu ili nisu slični empirijskom svijetu. U kontekstu ove teorije nazvati svijet mogućim ne znači da je taj svijet u skladu s povijesnim razvojem empirijskog svijeta ili zakonima fizike koji djeluju u empirijskom svijetu. To jednostavno znači da je moguće zamisliti takav svijet, a on nije relevantan kao partikularno prepričavanje neke povijesne situacije već kao entitet koji je temelj otvaranja prostora za opće razumijevanje neke problematike. U tom je kontekstu književni svijet[31] nekog romana iz perioda realizma jednako moguć kao i književni svijet nekog suvremenog fantastičnog romana[32].

Izmišljeni je svijet moguć unutar pravila koja vladaju tim izmišljenim svijetom. Iz toga jasno proizlazi da postoji neograničen broj mogućih izmišljenih svjetova jer ih je moguće zamisliti neograničeno mnogo[33]. Kada se kaže da su izmišljeni svjetovi pristupačni iz stvarnoga svijeta, ne misli se da je moguća fizička tranzicija iz empirijskog u bilo koji mogući svijet. To znači da je izmišljenim svjetovima moguće pristupiti mislima. Tako Doležel piše "zahvaljujući semiotičkom posredovanju stvaran čitatelj može zamijetiti fikcionalne svjetove i učiniti ih izvorima svog iskustva, baš kao što zamjećuje i iskustveno prisvaja stvaran svijet" (Doležel 1989: 20-21). Čitatelj razmišlja o nekom mogućem svijetu i time taj svijet postaje dio iskustva. Upravo ta karakteristika mogućih svjetova da budu izvor iskustva za nekoga u stvarnom svijetu sastavni je dio važnosti Doleželove teorije za izradu ove disertacije. Doležel inzistira na strogoj demarkaciji empirijskog i izmišljenih svjetova i opisuje međusobnu različitost tekstova o tim vrstama svjetova:

> U ovom objašnjenju izvora fikcionalnih svjetova tvorbeni su tekstovi strogo razlučeni od opisnih tekstova. Opisni tekstovi su predstave stvarnoga svijeta, svijeta koji prethodi svakoj tekstualnoj djelatnosti. Suprotno njima tvorbeni tekstovi prethode svojim svjetovima, fikcionalni svjetovi su ovisni i određeni tvorbenim tekstovima. Kao tekstualno određene

31 Svijet je unutar ove teorije nemoguće poistovijetiti s planetom, ili galaksijom, ili čak svemirom. Svaki izmišljeni svijet čitava je zasebna razina postojanja.

32 Za temeljitu studiju retorike mogućih svjetova u fantastici vidi Brooke-Rose (1981).

33 Zamisliv je izvjestan intuitivni otpor ovoj tvrdnji, ali je taj otpor lako nadvladati banalnim primjerom. U jednom dobro poznatom mogućem svijetu radnja se odvija na planetu koji je ravna ploča ili disk položen na leđima četiri slona koji stoje na kornjači koja pliva svemirom. Uvijek je moguće zamisliti identičan izmišljen svijet, osim što ti slonovi stoje na još četiri malo veća slona koji stoje na kornjači. Za svaki takav mogući svijet, postoji mogući svijet koji sadrži još jednu razinu od četiri slona koji odvajaju disk od kornjače. Samo je iz tog primjera jasno da postoji beskonačno mnogo mogućih svjetova.

> tvorbe, fikcionalni svjetovi ne mogu biti zamijenjeni ili odbačeni, dok su inačice stvarnoga svijeta pribavljene opisnim tekstovima, predmet neprestanih preinaka i opovrgavanja. (Doležel 1989: 26)

Književno djelo koje opisuje neki svijet ne može se korigirati kako bi ga bolje opisalo. Svijet koji ono stvara trajno je onakav kakvim ga to književno djelo prikazuje, a moguće je zamisliti beskonačno mnogo sličnih svjetova prikazanih drugim tekstovima. S druge strane, znanost opisuje empirijski svijet i u bilo kojem je trenutku moguće odbaciti dio prethodno prihvaćene znanosti, prihvatiti neko novo objašnjenje i time promijeniti opis. Tvorbeni tekst o empirijskom je svijetu nemoguć u kapacitetu koji tvorbeni tekstovi imaju za fikcionalne svjetove. Doležel prihvaća razliku među tim tekstovima.

Kao dodatak njegovu promišljanju koji je ključan za ovu disertaciju, valja imati na umu da je moguće znanstveno proučavati i fikcionalne svjetove i da to ne radi samo znanost o književnosti već se takvom metodom može poslužiti i filozofija. Takva praksa nije performativna, ona ne tvori novi izmišljeni svijet ili mijenja onaj koji istražuje, već ga teži što preciznije opisati, kao što znanost teži što preciznije opisati empirijski svijet. Kako bi se postigao glavni cilj ovog istraživanja, a to je proučavati književnost tako da to proučavanje bude relevantno shvaćanju nekog problema empirijskog svijeta, potrebno je ustanoviti na koji je način moguće opis fikcionalnog svijeta dovesti u vezu sa stvarnim svijetom. Ta se problematika tiče onoga što Peleš naziva spoznajnom funkcijom fikcionalne proze, to jest potrebom "da se kroz priču dosegnu oni još nedokučeni prostori i vremena našeg opstojanja. Mi priču koristimo da bismo stekli uvid u ono što nam je još uvijek nepoznato." (Peleš 1999: 294). Ta je funkcija književnosti u ovakvom istraživanju istaknutija od nekih drugih funkcija koje navodi Peleš, poput zabavne ili odgojne (cit. prema Peleš 1999: 293). Potpuno je jasno da je fikcionalni svijet kategorički odvojen od empirijskog svijeta. Sam Doležel piše da

> Ako se fikcionalne pojedinačnosti tumače kao neostvarene mogućnosti razlika između fikcionalnih i stvarnih osoba, zbivanja, mjesta itd. postaje očitom. Svi će se složiti da se fikcionalni karakteri ne mogu sresti, uzajamno djelovati ili komunicirati sa stvarnim ljudima. […] Tolstojev Napoleon ili Dickensov London nisu istovjetni historijskom Napoleonu ili zemljopisnom Londonu. Fikcionalne individue su neovisne u svom postojanju i svojstvima o stvarnim uzorima. (Doležel 1989: 16)

Isto što vrijedi za likove ili gradove vrijedi i za ostale aspekte fikcionalnog svijeta, uključujući i tehnologiju. Doležel ipak ukazuje na mogućnost analize koja ne narušava granicu između svjetova, ali na neki način prelazi preko nje i usporedno sagledava objekte u različitim svjetovima. Ta je mogućnost važan faktor koji omogućuje metodu koja će se u ovom radu koristiti.

Kako bi se proučavanje fikcionalnog svijeta učinilo relevantnim i za sličnu empirijsku

tehnologiju, nužno je uvesti faktor konzistentnosti fikcionalnog svijeta. Desetljećima prije Doleželove teorije mogućih svjetova J. R. R. Tolkien iznio je vrlo sličnu zamisao u kojoj autor priče "stvara Sekundarni Svijet u koji tvoj um može ući. Unutra je ono što on govori 'istinito': u skladu je s pravilima tog svijeta. Stoga vjeruješ u to dok si unutar tog svijeta. U trenutku u kojem dođe do nevjerice čarolija je slomljena; magija, ili umjetnost, nije uspjela" (Tolkien 1966: 60). Vidljiv je niz sličnosti između Doleželova i Tolkienova razmišljanja o pričama. Iako je Doleželov model razrađeniji, jasno je da se osnovna ideja sekundarnog svijeta na vrlo sličan način pojavljuje i kod Tolkiena, kao i prijelaz iz empirijskog svijeta u alternativni svijet koji je moguć kroz razmišljanje o sekundarnom svijetu. Ono što Tolkien posebno naglašava je da zamišljeni svijet mora biti konzistentan po svojim unutarnjim pravilima. Nebitno je koliko su ta pravila slična pravilima empirijskog svijeta, ali ona neizbježno moraju biti konzistentna unutar svog fikcionalnog svijeta. Slično je moguće iščitati i iz Doleželovih riječi "[j]ezgru semantičke makrostrukture daje narativni svijet, to jest, set narativnih činjenica ustanovljenih u potvrđenim narativnim motivima" (Doležel 1980: 15). Semantička makrostruktura sadržava i pravila koja čine narativni svijet konzistentnim. S tim je pravilima moguće usporediti što govori neki lik unutar samog narativa i procijeniti je li on u pravu ili u krivu (cit. prema Doležel 1980: 15). Time je jasno da je unutarnja konzistentnost važan dio Doleželove teorije mogućih svjetova[34].

Razmišljajući o ovom istraživanju, način na koji se neka tehnologija ponaša unutar fikcionalnog svijeta mora biti u skladu s pravilima tog svijeta. Iako su ta pravila odvojena od pravila empirijskog svijeta kao što je fikcionalna tehnologija odvojena od empirijske tehnologije, proučavanje tehnologije u nekom fikcionalnom svijetu podrazumijeva razmišljanje o tome kako ta tehnologija djeluje unutar zakonitosti tog svijeta. Ne radi se o slobodnoj igri u kojoj se bilo što može dogoditi, već o konzistentnom mogućem svijetu koji na neku tehnološku novost reagira u skladu s nekim pravilima. U tom se kontekstu korisno prisjetiti Suvinovih[35] riječi o spoznajnim elementima u znanstvenoj fantastici koje potkrepljuju navedeno: *spoznajni – u najužem smislu znanstveni – element postaje mjera estetske kvalitete, onoga posebnog užitka koji se traži u SF* (Suvin 1979: 50, naglasak u izvorniku). Ti spoznajni elementi nezaobilazno moraju biti u skladu s unutarnjim pravilima koje vladaju u tom specifičnom fikcionalnom svijetu, a u suprotnom navedeni estetski užitak izostaje. Važno je imati na umu da ovdje korišten pristup automatski ne učitava metaforičnost u svaki književni tekst. Književni tekst stvara fikcionalni svijet koji može u većoj ili

34 Svakako postoje nekonzistentni fikcionalni svjetovi. Ta nekonzistentnost ponekad može biti i namjerna, a cilj ovog rada nije donijeti pravorijek o nekakvoj apstraktno zamišljenoj vrijednosti književnih djela. Ti nekonzistentni književni svjetovi ipak u ostvarivanju ciljeva ovog istraživanja nisu ni približno primjenjivi kao konzistentni fikcionalni svjetovi. Ako je nejasno koja pravila vladaju u nekom fikcionalnom svijetu, iz njega je vrlo teško moguće iščitati relevantne zaključke primjenjive na stvaran svijet.

35 O Suvinovoj će teoriji znanstvene fantastike više riječi biti i u kasnijem dijelu ovoga rada.

manjoj mjeri biti ili ne biti metafora nečega iz empirijskog svijeta. Jasno je da je metaforičnost važan faktor književnosti, ali ona nije svepristuna. Činjenica da znanje koje je potaknuto nekom specifičnom konfiguracijom fikcionalnog svijeta može biti primjenjivo i na stvarni svijet ne znači da se nužno radi o metafori. Konkretne će analize književnih djela proučavati ponašanje tehnologije u fikcionalnom, ali uređenom svijetu i promotriti u kojoj je mjeri moguće iz tog zatvorenog sustava polučiti ideje koje se mogu primijeniti i na empirijski svijet.

2. 3. 2. Književnost – književni mogući svjetovi

Razmatranje mogućih svjetova unutar književnosti počinje jasnim odvajanjem Doleželove teorije i mimeze. Mogući svijet nije mimetički svijet jer mimetička teorija postojanja polazi od preciznijeg ili manje preciznog kopiranja nekog elementa ili neke općenitosti empirijskog svijeta mimezom, a tim procesom ne nastaje neki novi svijet nego samo kopija jedinog, empirijskog, svijeta koji postoji u mimetičkom modelu (cit. prema Doležel 1989: 9-13). Dok unutar mimetičkog modela postoji samo jedan svijet i ograničene kopije tog svijeta, model mogućih svjetova pretpostavlja istinsko postojanje kvalitativno drugačijih [36] mogućih svjetova. Isto je vidljivo iz Doleželovih riječi "[k]njiževnost barata s konkretnim fikcionalnim osobama s osobitim prostornim i vremenskim pozadinama, pričvršćenima svojstvenim odnosima i uključenima u jedinstvene napore, traženja, razočaranja" (Doležel 1989: 13-14). Kada govorimo o mogućim književnim svjetovima, postoji dodatni set zakonitosti koje ih određuju

1. Književni fikcionalni svjetovi su nepotpuni.
2. Mnogi su književni fikcionalni svjetovi semantički neistorodni.
3. Književni fikcionalni svjetovi su tvorevine tekstualne djelatnosti. (Doležel 1989: 21-24)

Nepotpunost fikcionalnih svjetova glavno je ontološko pitanje, uz povezan problem pripovjedača, o kojem će se u ovom tekstu odstupati od Doleželove teorije pa će ti problemi biti razrađeni u kasnijem dijelu rada. Semantička se neistorodnost fikcionalnih svjetova tiče različitih mogućih posrednika koji, iako su ograničeni osnovnim pravilima koje taj fikcionalni svijet ima, definiraju svoju domenu unutar svijeta. Treća točka naznačava da književnik pisanjem književnosti kreira tekst preko kojeg čitatelj dolazi do fikcionalnog svijeta.

Doležel prepoznaje razliku između književnih i drugih vrsta fikcionalnih svjetova. Za književne svjetova kaže da "tvore podset u širem setu fikcionalnih svjetova koje stvaraju različite vrste kreativnih aktivnosti – mitologija i pričanje priča, slikarstvo i kiparstvo, ples i opera, kazalište,

36 Kvalitativna razlika je u tome što empirijski svijet doista postoji, a mogući svjetovi postoje kao skupovi ideja.

kino i televizija" (Doležel 1998b: 787). Jasno je da postoji razlika između fikcionalnog svijeta kojem se pristupa kroz tekst i onog kojem se pristupa kroz glumu glumca u kazalištu. To ipak ne znači da je književnost jedina umjetnost koja stvara moguće svjetove, što i Doležel očito ima na umu. Različite umjetnosti stvaraju moguće svjetove, a teorija je mogućih svjetova primjenjiva na sve te umjetnosti kad se u obzir uzmu razlike koje različiti mediji uzrokuju. Postoje i mogući svjetovi koji nisu dio umjetničkih djela, kao na primjer oni mogući svjetovi koji nastaju u filozofskim misaonim eksperimentima.

2. 3. 3. Književnost – nepotpunost književnih mogućih svjetova?

Dok je velik dio Doleželove teorije moguće neproblematično primijeniti na čitanje književnosti u ovom tekstu, njegova ideja o nepotpunosti književnih svjetova filozofski je problematična. Dok taj problem previše ne utječe na uobičajenu primjenu teorije mogućih svjetova, ipak je korisno barem se u skraćenoj verziji na njega osvrnuti. Početak nije problematičan "[o]sobina nepotpunosti povlači to da su mnoge zamislive tvrdnje o književnim mogućim svjetovima neodlučive" (Doležel 1989: 22). Jasno je da postoje pitanja o nekom fikcionalnom svijetu na koja odgovor nama nije poznat. Ipak, ako se ideja o performativnosti pripovjedača, to jest, ideja da pripovjedač svojim riječima stvara mogući svijet sagleda u svim svojim logičkim posljedicama, dolazi do jednog drugog problema. Naime, u slučaju prihvaćanja nepotpunosti fikcionalni svijet nije samo dijelom nepoznat čitatelju već je i dijelom prazan unutar svoje stvarnosti.

Jasno je da čitatelj ne zna sve o fikcionalnom svijetu i to se u ovom radu prihvaća, ali je bitno veći problem da fikcionalni svijet nije potpun u svojoj bîti ili u svojem postojanju. Ako postoji samo ono što je moguće iščitati iz pripovjedačevih riječi, onda nezanemariv udio fikcionalnih svjetova, čak i kad govorimo o književnosti realizma, jednostavno ne postoji. Takva je pozicija inkompatibilna sa zahtjevom za unutarnjom konzistentnošću fikcionalnog svijeta koji postoji i kod Doležela, a jamačno je nužan kako bi teorija mogućih svjetova bila primjenjiva u ovom radu. Fikcionalni je svijet unutar sebe dovršen[37], on se ne sastoji od praznog prostora koji okružuje izolirane otoke pripovjedačeve pozornosti. Ako unutar sebe ne bi bio dovršen, bilo bi vrlo teško govoriti o pravilima koja određuju postojanje unutar tog svijeta. U najmanju bi ruku ponašanje likova bilo nekonzistentno.

Ovaj je problem nemoguće nadvladati idejom da pripovjedač implicitno popunjava ostatak

37 Dovršenost fikcionalnog svijeta u ovom kontekstu ne označava neku vrstu konačnog ili jedinog prihvatljivog čitanja, a samorazumljivo je da različiti čitatelji stvaraju svoje različite modele fikcionalnih svjetova o kojima čitaju. U ovom kontekstu dovršenost označava *a priori* moguću dovršenu konfiguraciju koja proizlazi iz nekog književnog djela, kao i ideju da sam čitatelj na svoj sebi specifičan način implicira dovršenu vizuru nekog fikicionalnog svijeta.

fikcionalnog svijeta jer Doležel predviđa postojanje praznina u fikcionalnom svijetu (Doležel 1998a: 181-184). Time je ideja o nepotpunosti fikcionalnog svijeta svakako barem dijelom problematična. Nadalje, problem nepotpunosti fikcionalnog svijeta očito je povezan s mjestom pripovjedača u Doleželovoj teoriji. On piše "moj se pristup zasniva na tvrdnji da pripovjedačeve riječi ne mogu biti istinite ili neistinite jer se one ne referiraju na svijet nego ga stvaraju. To je fundamentalna razlika između mimetičke semantike narativne fikcije ili semantike koja polazi od modela mogućih svjetova" (Doležel 1980: 13). Interpretacija je vrlo jednostavna kada se radi o pouzdanom sveznajućem pripovjedaču čije su riječi automatikom istinite i grade svijet u kojem se odvija radnja. Situacija postaje bitno zamršenija u situacijama u kojima pripovjedač nije pouzdan ili u brojnim postmodernim književnim djelima koja otkrivaju mehanizme nastanka i funkcioniranja književnog djela. Heterodijegetski pripovjedač koji pripovijeda priču u kojoj ne sudjeluje iz te perspektive nije ekvivalentan homodijegetskom pripovjedaču koji pripovijeda priču u kojoj sudjeluje kao lik (cit. prema Genette 1980: 244-245). Isto tako nije svejedno o kojoj pripovjednoj razini pripovjedač pripovijeda, to jest, radi li se o ekstradijegetskom ili intradijegetskom pripovjedaču (Genette 1980: 248). Doležel predlaže različite načine razmišljanja o književnosti s obzirom na različite pripovjedače (cit. prema Doležel 1980: 15-23). On se osvrće i na potrebu za univerzalnim modelom shvaćanja književnosti:

> Empirijski zadovoljavajuće teorije književnosti ne moraju nuditi jedan univerzalni model književnih struktura već mogu biti dizajnirane kao setovi modela koji se primjenjivi na u bitnome različite književne strukture. Ako te razlike dosegnu razinu kontradikcije moramo biti spremni prihvatiti kontradiktorne modele u naše teoretske postavke. Smatram da je takav teoretski liberalizam potpuno kompatibilan s našim intuitivnim shvaćanjem književnosti kao otvorenog sustava, sustava koji konstantno nudi nove, često kontradiktorne mogućnosti strukturiranja. (Doležel 1980: 21)

Ovako se postavljeno razmišljanje može činiti više ili manje zadovoljavajućim. Svakako je moguće po nekom ključu podijeliti književnost i razviti odvojeni interpretativni model za svaki dio. Tako zamišljena kontradiktornost nije kontradiktornost unutar nekog sustava, već činjenica da različiti modeli shvaćanja književnosti mogu biti međusobno kontradiktorni, ali i dalje vrlo primjenjivi na različite vrste književnosti. Ipak, kad se u obzir uzme činjenica da kod Doležela pripovjedač igra ulogu u nedovršenosti fikcionalnih svjetova, a ta je nedovršenost sama po sebi problematična, korisno je razmisliti postoji li alternativa koja zadovoljavajuće tretira ove dvije točke tenzije unutar teorije mogućih svjetova, a samu teoriju u bitnom ne mijenja i ostavlja funkcionalnom za razmišljanje o književnosti.

Ideja da čitatelj po vlastitom navođenju popunjava rupe fikcionalnog svijeta čini se

nezadovoljavajućom. Na primjer, Iserov koncept implicitnog čitatelja "ima stabilne korijene u strukturi teksta" (Iser 1976: 34) čime isključuje slobodnu čitateljsku interpretaciju potpuno odvojenu od samoga teksta. Svaki konkretan čitatelj ima pravo misliti što god želi o književnom djelu, ali za potrebe konzistentnog i zadovoljavajućega modela shvaćanja i interpretacije književnosti potrebno je potražiti teorijsko rješenje navedenih problema koje proizlazi iz teksta i ne ovisi samo o subjektivnom dojmu ili subjektivnoj procjeni čitatelja. O toj su problematici pisali različiti teoretičari, poput Isera, Ricoeura i Suvina, čiji će stavovi biti navedeni u kasnijem dijelu ovoga poglavlja, a započeti potragu za rješenjem ovoga problema moguće je u figuri Chatmanovog implicitnog autora koji u ovom kontekstu postaje svojevrsni metapripovjedač. Chatmanov implicitni autor

> nije pripovjedač nego princip koji je izmislio pripovjedača zajedno sa svim drugim u narativu, koji je poslagao karte na taj specifičan način, odredio da će se te stvari dogoditi tim likovima kroz te riječi ili slike. Za razliku od pripovjedača implicitni nam autor ne može ništa reći. On, ili još bolje, ono nema glas, nema izravan način komunikacije. (Chatman 1978: 148)

Vrlo je važno dodati i da implicitni autor nije stvarni autor i da postoji u djelima koja nemaju stvarnog autora (cit. prema Chatman 1978: 149). Implicitni je autor zamišljena figura koja postoji samo u prostoru između književnog i stvarnog svijeta. Prihvaćanje postojanja implicitnoga autora rješava navedene probleme teorije mogućih svjetova. Mogući je svijet dovršen, on postoji kao izmišljena cjelina, a dovršava ga upravo persona implicitnog autora. Implicitni autor domišlja sve elemente mogućeg svijeta koji nam nisu poznati i time ga čini konzistentnim.

Pripovjedač time ne postaje bezvrijedan – informacije koje čitatelj ima o izmišljenom svijetu dolaze od pripovjedača i kroz pripovjedačeve je riječi moguće spoznati izmišljeni svijet. Implicitni autor zamišlja sve što se događa u tekstu, uključujući i pripovjedača čije karakteristike određuje, ali je po svojoj biti nijem i izravno se ne obraća čitatelju. Nepouzdani je pripovjedač nepouzdan jer ga je implicitni autor učinio takvim, a fikcionalni svijet postoji onakav kakvog ga je implicitni autor stvorio neovisno o tome što nepouzdani pripovjedač govori. Na čitatelju je da interpretira značenje pripovjedačevih riječi o fikcionalnom svijetu o kojem taj pripovjedač govori. Darko Suvin piše da "fikcionalni mogući svjetovi nisu potpuno razrađeni već ih čitatelj stvara na osnovi interakcije između fikcionalne 'protučinjeničnosti' i povratnih referenci na vlastitu stvarnost" (Suvin 1986: 57). Shvaćanje od kojeg se polazi u ovom radu nešto je rigoroznije što se tiče prirode nastanka fikcionalnog svijeta – implicitni autor stvara fikcionalni svijet, a čitatelj ga interpretira na temelju onoga što pripovjedač nudi. Čitatelj u tom procesu ni u kojem slučaju nije pasivan, a Ricoeur tvrdi da "je čitatelj taj koji dovršava djelo jednako koliko […] je napisano djelo nacrt za čitanje" (Ricoeur

1984: 77) što se najvećim dijelom uklapa u ranije izneseno Suvinovo razmatranje. I Suvinovo i Ricourevo se čitateljsko stvaranje svijeta može u praksi interpretirati kao proces u kojem čitatelj interpretacijom sam zamišlja kako neki fikcionalni svijet izgleda. Taj proces nije slobodna igra već čitatelj prati pripovjednu logiku teksta. Čitatelj definitivno sam zamišlja svoju verziju fikcionalnog svijeta o kojem čita, ali taj svijet kao tvorevina implicitnoga autora postoji odvojeno od čitateljevih misli o njemu. Stoga valja imati na umu da čitatelj fikcionalni svijet ne stvara već zamišlja, to jest da čitateljska ideja o fikcionalnom svijetu može biti drugačija od prirode fikcionalnog svijeta koju stvara implicitni autor. Dok implicitni autor stvara metafiziku mogućeg svijeta, čitateljevo je stvaranje epistemološko jer on pokušava spoznati postojeći fikcionalni svijet i u tom pokušaju može biti više ili manje uspješan i precizan. Ricoeur piše: "čin čitanja taj je koji se udružuje s konfiguracijom narativa i aktualizira mogućnost praćenja narativa. Pratiti priču znači aktualizirati ju čitanjem." (Ricoeur 1984: 76). Aktualizacija mogućnosti praćenja narativa ranije je navedeno epistemološko stvaranje fikcionalnoga svijeta. Implicitni autor očito na vrlo zadovoljavajući način rješava probleme unutar Doleželove teorije mogućih svjetova, ali još nije definirano do koje mjere on ograničava praktično korištenje te teorije.

Promjena se u nepotpunosti ne čini kao drastična izmjena predložene metode čitanja jer dio svijeta još uvijek nije poznat čitatelju. Svijet je teoretski učinjen konzistentnim i metafizički je dovršen, ali čitatelj još uvijek temeljem pripovjedačevih riječi konstruira svoje viđenje fikcionalnog svijeta. Iako je ustanovljeno da nepotpunost nije ontološka, epistemološka nepotpunost nije osporena. Osim u nekim izrazito upitnim teoretskim situacijama bez značajnih implikacija za ovdje proučena djela, čitatelj nema sve informacije o fikcionalnom svijetu. Ako dokidanje nepotpunosti nije metodološki problematično, postavljanje implicitnog autora iznad pripovjedača predstavlja još manji problem. Naime, Doleželov model predlaže načine interpretacije pripovjedača. Oni ostaju relevantni neovisno o uvedenoj instanci implicitnog autora. Nadalje, Doležel je precizan u opisivanju znanja koje je dostupno čitatelju, a činjenica da je implicitni autor stvorio pripovjedača u bitnome ne mijenja način percipiranja pripovjedača u konkretnom činu interpretacije književnog djela.

2. 4. Arhiv transhumanističke književnosti

Završni problem koji je potrebno riješiti prije upuštanja u studije konkretnih književnih djela pitanje je arhiva transhumanističke književnosti. Je li uopće moguće govoriti o transhumanističkim romanima? Zašto u disertaciju koja književnosti pristupa da bi proučila kako transhumanizam figurira u književnim djelima uvrstiti književno djelo koje uopće ne spominje transhumanizam? Na prvo pitanje odgovara Rockoff u radu koji je najopsežnija dosadašnja studija odnosa književnosti i transhumanizma

> Postoje tri klase *transhumanističke književnosti,* ili preciznije tri klase referenci na transhumanizam koje se mogu razlikovati u književnosti. Prvo, u brojnim je romanima moguće pronaći temu specifičnih, najčešće tehnoloških metoda i procedura koje su izrazito važne za transhumanistički projekt. One se tiču fikcionalne povezanosti sa sadašnjim i budućim tehnološkim mogućnostima, koje su često u fokusu književnosti znanstvene fantastike. […] Druga se klasa odnosi na puke tematološke koncepte, koje je moguće shvatiti kao središnje ideje ili ključne poruke priče. Na transhumanizam se referiraju generalne ideje ljudskog poboljšanja ili čak ljudske savršenosti. […] Treća relativno rijetko korištena klasa referenci može se vidjeti u temi transhumanizma kao aktivnog i postojećeg ideološkog pokreta. (Rockoff 2014: 254)

Čini se da je korisnije razmišljati o načinu na koji određeni roman može biti povezan s transhumanizmom nego strogo pokušati definirati roman kao transhumanistički ili netranshumanistički. Isto vrijedi i za povezane skupine tekstova koje se uvrštavaju u istraživanja o klimatskoj fikciji ili književnosti antropocena. Tri navedene klase opisuju tri različita načina na koji se romani mogu doticati transhumanističkih tema i time ih se u različitoj mjeri te na različite načine može smatrati transhumanističkim romanima.

Rockoff također upozorava protiv pokušaja svojatanja određenog romana kao izvora isključivo argumenata za ili protiv transhumanizma te poziva na složenije i nijansiranije proučavanje književnosti (cit. prema Rockoff 2014: 267). Valja ipak istaknuti da mogućnost interpretiranja književnih djela iz različitih perspektiva ne znači da je svaka interpretacija valjana. Za neke je interpretacije jednostavno nemoguće pronaći dovoljno tekstualnih dokaza da bi bile valjane ili se baziraju na pogrešnom shvaćanju nekih relativno egzaktnih aspekata teksta. Temeljem Rockoffove analize moguće je zaključiti da svakako postoji književni arhiv koji intenzivnije integrira transhumanističke teme nego ostatak književnosti, čak i ako se taj arhiv ne naziva transhumanističkom književnošću. Takav se zaključak prihvaća i u ovom radu. S druge je strane Rockoffova podjela problematična. Njegova distinkcija između prve i druge kategorije književnosti

nije odveć rigorozno definirana. Treća je kategorija nešto bolje definirana i vrlo je lako razlikovati književna djela u kojima se spominja transhumanizam kao takav od onih u kojima se ne spominje. S druge strane, prva se kategorija čini kao podskup druge kategorije jer je čitava prva kategorija sadržana u drugoj kategoriji. Drugim riječima, svaki se roman koji govori o nekoj tehnološkoj metodi koja je za transhumanizam relevantna makar indirektno dotiče teme ljudskog poboljšanja ili neke druge teme koja je transhumanistima zanimljiva. Ne postoji tehnologija za koju se transhumanisti zalažu a koja ne implicira neku šire shvaćenu filozofsku temu za koju se zalažu. Zbog toga je upitno koliko je ta distinkcija korisna, a u ovom radu će se razlikovati književna djela koja spadaju u hibridnu klasu jedan i dva, poput *Divnog novog svijeta*, te djela koja spadaju u treću kategoriju i izravno govore o transhumanizmu, to jest, djela u kojima se sam transhumanizam pojavljuje.

2. 4. 1. Arhiv transhumanističke književnosti – prema preciznijoj podjeli

Čak i s ovako izmijenjenom Rockoffovom klasifikacijom postoji problem. Da bi se on zorno prikazao, koristit će se referenca na Doctorowljev roman *Down and Out in the Magic Kingdom* koji je obrađen u kasnijem poglavlju disertacije. Do problema dolazi kad se Doctorowljev roman pokuša inkorporirati u Rockoffovu kategorizaciju. U romanu se transhumanistički pokret kao takav ne spominje, a temeljem toga bi spadao u kategoriju onih koji obrađuju teme od interesa transhumanistima, ali ne i pokret kao takav. Roman bez sumnje obrađuje teme od interesa transhumanistima, ali njegovu klasifikaciju u tu skupinu donekle otežava činjenica da se u romanu spominju transhumana bića iako nema spomena transhumanističkog pokreta. Bi li modifikacije koje su prošli navedeni likovi u stvarnom svijetu promijenile osobu sve do razine posthumanog bića u punom smislu te riječi ili nešto manje izmijenjene verzije transhumanog bića, za ovu interpretaciju nije ključno. Važno je to što refleksija o transhumanizmu u Doctorowljevu romanu bez sumnje postoji, ne samo implicitno kroz tehnologiju, promjene čovjeka i šire shvaćene filozofske probleme već i izravno kroz opisivanje likova kao transhumanih.

Ovaj specifičan roman možda sam po sebi i nije potrebno jasno svrstati u neku od Rockoffovih kategorija te je za potrebe ovog rada više nego zadovoljavajuće naznačiti da se radi o rubnom slučaju koji je neovisno o tome u koju kategoriju zaista pripada vrijedno proučiti iz transhumanističke perspektive. Problem na koji *Down and Out* ukazuje ipak nije toliko benigan. Vrlo je razumno pretpostaviti da može postojati niz romana koje bi bilo jednako teško razvrstati po navedenom modelu. *Down and Out* se čini da više pripada široj skupini romana koji se transhumanizmom ne bave izravno, ali nejasno je bi li se to promijenilo da je neki od izrijekom

transhumanih likova važniji za roman nego što jest. I Powersov se *Generosity* s transhumanizmom kao takvim primarno preklapa u liku Thomasa Kurtona. Moguće je zamisliti i drugačije varijante koje na sličan način stvaraju problem Rockoffovoj kategorizaciji. Na primjer, što je s romanom u kojem bi neka napredna tehnika jasno bila naznačena kao transhumanistička tehnika, ali ne bi bilo nekog šire shvaćenog transhumanističkog pokreta ili transhumanih likova? Što bi bilo s romanom u kojem bi neki važan lik govorio ili pisao o transhumanizmu kao apstraktnoj ideji, ali bi konkretan makar intelektualni pokret izostao? Kao početak odgovora valja naznačiti da se radi o relativno novom korpusu i da će na neka pitanja biti bitno lakše odgovoriti s prolaskom vremena, ali to ni u kojem slučaju ne znači da već sada nije moguće oprezno doći do suvislih inicijalnih zaključaka.

Prije pokušaja odgovaranja na navedeno pitanje valja imati na umu da spomenuta problematika ne ocrtava Rockoffa kao lošeg ili površnog stručnjaka. Naime, njegov je tekst objavljen 2014. godine. Transhumanizam je kao takav nedavno nastao, a sama se riječ prvi put spominje tek početkom druge polovice 20. stoljeća. Stoga je jasno da arhiv književnih tekstova koji na bilo koji način izravno spominju transhumanizam ne može biti posebno ekstenzivan u odnosu na neke druge skupine tekstova. Rockoff je tako u istraživanju koje je prethodilo objavi njegova rada radio u uvjetima vrlo ograničenog broja književnih predložaka na kojima je mogao temeljiti svoje zaključke. Iako je od tada prošlo više od pet godina, ta evaluacija još uvijek stoji i arhiv tekstova koji izravno spominju transhumanizma nije odveć ekstenzivan. Zbog toga je potpuno prirodno da se s vremenom ponudi preciznija podjela u skladu s rastućim brojem književnih djela o transhumanizmu.

Vrlo je teško pronaći zadovoljavajuće objašnjenje koje bi spasilo ranije predloženu kategorizaciju. Problem je u tome što će postojati, na kojem se god transhumanističkom elementu postavi granica, neki nejasni slučajevi koje je teško smjestiti u jednu od dvije skupine. Stoga se u ovom radu polazi od raščlambe na iduće dvije skupine:

1) Književni tekstovi koji izrijekom spominju riječ transhumanizam ili neku njezinu inačicu.

2) Književni tekstovi koji iako izrijekom ne spominju riječ transhumanizam ili neku njezinu inačicu na relevantan način prikazuje neku temu koja je iz transhumanističke perspektive zanimljiva.

Prihvativši ovakvu kategorizaciju siva zona između kategorija 1) i 2) više ne postoji. Tekst ili spominje ili ne spominje transhumanizam. Svaki je tekst koji spominje transhumanizam barem na nekoj razini moguće čitati iz transhumanističke perspektive, iako je svakako zamisliv slučaj u kojem bi to čitanje bilo relativno trivijalno. Roman koji se uopće ne bavi tehnologijom ni filozofskim temama koje su od interesa transhumanistima, ali sadrži kratko prisutan i nebitan lik

kojeg netko naziva transhumanistom, vjerojatno bi bilo nemoguće na suvisao, opsežan i relevantan način interpretirati iz transhumanističke perspektive. To nije problem ove kategorizacije jer čak i roman u kojem je transhumanizam vrlo relevantan može biti irelevantan za transhumanističko čitanje. Takvo se pitanje može postaviti čak i za jedan od romana proučenih u ovom radu, Istvanov *Transhumanist Wager*. S obzirom na izrazito nekonzistentno posloženu radnju, problematične likove i općenito stil, pitanje je koliko je uopće potrebno tom romanu posvetiti pažnju. Zbog malog broja romana u kojima uopće postoji transhumanistički pokret, a pogotovo u takvoj ulozi, ova disertacija nudi analizu Istvanova romana. U budućnosti bogatijeg arhiva transhumanističke književnosti vrlo je izgledno da taj roman postane, ako ne u potpunosti nebitan onda tek nešto više od povijesne zanimljivosti iz ranih dana transhumanističkog pokreta. Stoga se čini da je prva kategorija transhumanističke književnosti interno konzistentna i dugoročno održiva.

Druga je kategorija problematičnija. Naime, moguće je ustvrditi da, kako bi se postigla doista čvrsta kategorizacija, treba bolje definirati kada je neka transhumanistička tema prikazana na relevantan način te koje su teme iz transhumanističke perspektive zanimljive. U divergentnom pokretu poput transhumanizma nije lako napraviti konkluzivnu listu tema koje su transhumanistički atraktivne. Bilo bi teško ustvrditi da genetički inženjering, koncept beskonačnog života ili društvena struktura u kojoj androidi imaju status čovjeka nisu transhumanistički zanimljivi. S druge strane, postoje i rubni slučajevi. Na primjer, što je s dopingom u sportu? Radi se o relativno novoj pojavi u ljudskom društvu gdje se ljudske fizičke karakteristike poboljšavaju na medicinski način. Ako trenutni doping nije transhumanistički zanimljiv, koliko jači, sigurniji i šire korišten mora postati da bi to bio? Apsolutno siguran lijek koji omogućuje čovjeku trostruku snagu vrlo jasno bi proizveo barem transhumano, ako ne i potpuno posthumano biće. Radi se o donekle banalnom primjeru, ali primjeru koji dokazuje koliko je teško napraviti jasnu i održivu demarkaciju između transhumanističkih tema i onih koje to nisu. Možda je još teže razgraničiti kad je neka tema prikazana na relevantan način. Čak i ako je barem donekle moguće ostvariti konsenzus o tome koji su književni prikazi konzistentni, a koji nisu, čini se potpuno nemoguće definirati jasnu liniju koja odvaja prikaze neke transhumanističke tehnologije koji nisu dovoljno razrađeni da bi otvorili prostor transhumanističkom čitanju od onih koji to jesu.

Uzevši navedeno u obzir, nameće se pitanje je li održavanje navedene definicije druge kategorije ili čak stvaranje bolje definicije nemoguć zadatak. Je li druga kategorija samo isprazna zamisao koja je u praksi beskorisna? Prihvativši da je vrlo teško na potpuno konzistentan i zadovoljavajuć način etablirati drugu kategoriju transhumanističke književnosti, u ovom se radu ipak polazi od ideje da njeno postojanje ima svoj smisao. Osnovna je ideja iza navedene kategorizacije ponuditi arhiv književnih tekstova koji su relevantni čitatelju zainteresiranom za

transhumanizam. Svaki roman koji spada u prvu kategoriju vrlo je jasno tom čitatelju relevantan, iako naravno ne mora biti posebno važan. S druge je strane potpuno jasno da postoje književna djela koja ne spominju transhumanizam, ali su za shvaćanje tog pokreta izrazito važna, a možda i važnija od brojnih djela koja ga izravno spominju. U potrazi za tim djelima moguće je otići daleko izvan granica ove disertacije, ali je isto tako ovdje predložen *Divni novi svijet* dobar primjer takvog djela. Izraz transhumanizam u trenutku objave *Divnog novog svijeta* jednostavno ne postoji[38], a roman Aldousa Huxleyja vrlo lako može biti najčešće korišteno književno djelo u raspravama o transhumanizmu. Srodna je djela moguće potražiti i u bitno daljoj prošlosti. Nemoguće je osporiti povezanost motiva prisutnih u *Epu o Gilgamešu* i transhumanizma, a potpuno je jasno da pri nastanku toga epa nitko nije razmišljao o ničemu sličnome transhumanizmu. Stoga neka vrsta druge kategorije jest potrebna. Ovdje navedena definicija koristi se u ovom radu i predlaže se kao trenutno valjana, ali je isto tako očekivano da u skorijoj budućnosti nastane preciznija definicija. U nedostatku takve preciznije varijante lijek za dvojbe oko primjenjivosti druge kategorije na književna djela jednostavan je. Ozbiljna akademska rasprava o relevantnosti određenog teksta za transhumanizam moguća je neovisno o nepreciznosti ranije navedene druge kategorije. Upravo će takva rasprava o konkretnim književnim djelima ne samo olakšati pozicioniranje teksta u pitanju već i predstavljati korak u smjeru stvaranja bolje definicije za problematičnu drugu kategoriju transhumanističke književnosti.

38 Kasnije u ovome radu bit će više riječi o povezanosti braće Juliana i Aldousa Huxleyja. Julian je autor izraza transhumanizam.

3. Studija slučaja – *Divni novi svijet*

Rad ovakvoga opsega koji se ozbiljno bavi književnošću i transhumanizmom, a ne osvrće se na roman Aldousa Huxleyja *Divni novi svijet* gotovo je nezamisliv. Važnost toga romana za temu ne proizlazi samo iz njegova sadržaja koji je iz transhumanističke perspektive bez sumnje vrlo važan. *Divni novi svijet* relevantan je i zbog toga što se radi o književnom djelu koje je obilježilo razvoj debata o transhumanizmu možda i više nego bilo koje drugo književno djelo (cit. prema Bostrom 2005a: 5). Roman je često korišten kao moguć izvor kritika transhumanizma. Ranisch i Sorgner tako tvrde da je "ozloglašen argument 'divnog novog svijeta' česta referenca kritičarima transhumanizma, koji roman vide kao predviđanje budućnosti čovječanstva" (Ranisch i Sorgner 2014: 20). Dickel i Frewer, na primjer, nazivaju svijet koji transhumanisti smatraju mogućim divnim novim svijetom (cit. prema Dickel i Frewer 2014: 125). Marcus Rockoff smatra da kritičari transhumanizma "[p]osljedicu širokog sociobiološkog eksperimenta u Huxleyjevoj priči vide kao predviđanje o transhumanističkom projektu. Iz njihove je perspektive ovaj projekt rizičan jer potkopava ljudsku prirodu" (Rockoff 2014: 263). Peter Firchow u analizi *Divnog novog svijeta* koja se ne dotiče transhumanizma piše "[t]o je djelo ostavilo tako dubok trag na modernom književnom umu da njegov puki spomen doziva čitavu skupinu povezanih neprijateljskih stavova prema znanosti" (Firchow 1975: 301). Jasno je zašto je roman koji je privukao takvu pozornost u relativno kratkom periodu postojanja transhumanizma potrebno proučiti u disertaciji koja se bavi ovakvom temom.

3. 1. Prikazuje li *Divni novi svijet* transhumanističko društvo?

Temeljem ranijih poglavlja samorazumljivo je da je Bostrom u proučavanju transhumanizma neizbježan pa je zanimljivo da se i on sam osvrnuo na *Divni novi svijet*. Bostrom odbija interpretaciju po kojoj je *Divni novi svijet* kritika transhumanizma. Nešto duži citat temeljito i precizno sažima takav stav:

> Mnogo je mana fikcionalnog društva koje je Huxley opisao. Statičko je, totalitarno, zatvoreno u kastinski sustav, a njegova je kultura pustoš. Sami su stanovnici tog svijeta dehumanizirani i nemaju dostojanstvo. Ali oni nisu posthumani. Njihove sposobnosti nisu nadljudske, već su u mnogočemu značajno slabije od naših. Njihov životni vijek i fizičke sposobnosti poprilično su normalni, ali intelektualne, emocionalne, moralne i duhovne sposobnosti su im zakržljale. Većina ih ima različite razine umjetno uzrokovane mentalne retardacije. Svima je njima, osim desetorici koji upravljaju svijetom (zajedno s mješavinom primitivnih ljudi i društvenih izopćenika koji su zatvoreni u ograđene rezervate ili izolirane otoke), zabranjeno ili predloženo ne razvijati individualnost, samostalno mišljenje i inicijativu, te su uvjetovani da i ne žele te karakteristike. *Divni novi svijet* nije priča o neumjerenom poboljšanju ljudi, već tragedija korištenja tehnološkog i društvenog inženjerstva da bi se namjerno upropastile moralne i intelektualne sposobnosti – čista antiteza transhumanističkom prijedlogu. (Bostrom 2005d: 206)

Bostrom prepoznaje da *Divni novi svijet* nije transhumanistička utopija i da su brojne karakteristike društva u tom romanu iz transhumanističke perspektive izrazito nepoželjne. Moguće je zapitati se zašto se u ovom kontekstu koristi Bostromov argument, a ne bitno duži tekst “Brave New World” u kojem Curtis Carbonell kritizira ideju da je roman *Divni novi svijet* predviđanje budućnosti koje je pogubno za transhumanizam. Naime, Bostromova je interpretacija daleko korisnija jer, iako posvećuje bitno manje prostora toj problematici od Carbonella, iza nje stoji precizno čitanje samoga romana. S druge strane, Carbonell u svom tekstu vrlo površno čita Huxleyjev roman i radi značajne pogreške u shvaćanju romana.

Manje od devet stranica teksta Carbonellova članka sadrži nekoliko vrlo očitih grešaka. Na primjer, Carbonell piše da “sitna djeca iz Delta kaste puze naprijed kako bi dotaknula latice ruže i gledala slike u knjigama. Prvo se oglašava zastrašujuć alarm kojeg prati umjeren šok. Namjera Nadzornika Svjetske Države je da učini te male Alfe 'sigurnim od knjiga i bilja'” (Carbonell 2014: 116). Iz ovoga citata nije jasno kojoj kasti pripadaju djeca podvrgnuta elektrošoku. Pročitavši roman, jasno je da se radi o Delta kasti (cit. prema Huxley 2018: 15). Moguće je ustvrditi da ova pogreška ne dokazuje problem u shvaćanju romana, već benignu grešku u sastavljanju teksta. Čak i

ako se ovu točku tenzije Carbonellova članka tako shvati i time donekle opravda, vrlo je teško shvatiti zašto bi netko tko je ozbiljno pročitao Huxleyjev roman napisao što Carbonell piše ranije u istom radu "Bernard Marx je autsajder, oštećen i marginaliziran od strane drugih usavršenih Alfi. U svojoj misiji da osvoji Leninu Crowne koristi Johna Divljaka kako bi pospješio vlastitu popularnost, a nakon toga propada i na kraju izdaje svoje prijatelje" (Carbonell 2014: 111). Ono što je u ovom citatu nedvosmisleno pogrešno procjena je da Bernard koristi Johna kako bi osvojio Leninu. Naime, Bernardov je odnos s Leninom počeo prije nego što on uopće upoznaje Johna u rezervatu. Nakon što se vrate u London, on jamačno koristi Johna kako bi unaprijedio vlastitu popularnost, ali cilj toga je društveni prestiž općenito i osvajanje niza drugih žena, a ne potraga za Leninom Crowne s kojom je započeo odnos prije nego što je uopće vidio Johna. Tako su Bernard i Lenina seksualni odnos imali već u Londonu (cit. prema Huxley 2018: 73) prije nego su uopće otputovali prema rezervatu (cit. prema Huxley 2018: 78). Između ta dva događaja Bernard mora dobiti dozvolu za posjet rezervatu (cit. prema Huxley 2018: 75). Johna prvi put susreću tek u samom rezervatu (cit. prema Huxley 2018: 88). Ova greška nije isključivo faktografski detalj, već se tiče važne motivacije lika. Zbog takve je površnosti nepreporučljivo koristiti Carbonellovu interpretaciju romana.

Također je upitno je li Mustafa Mond doista transhumano biće kao što to Carbonell tvrdi (Carbonell 2014: 109). Fizičke su karakteristike ljudi iz *Divnog novog svijeta* podjednake, a možda i lošije od ljudi koji danas žive u empirijskom svijetu. Intelektualno postoji velika razlika između različitih kasti. Tako najniži Epsiloni sigurno nisu transhumana bića, već su slabije razvijeni od prosječnog čovjeka u sadašnjem empirijskom svijetu. Mond je ipak Alfa i uzevši u obzir tehnološku metodu gestacije i očito izvanserijske mentalne sposobnosti Mustafe Monda bilo bi također teško uvjerljivo argumentirati da on kategorički nije transhumano biće, ali bilo bi podjednako teško tvrditi da se ne radi o transhumanom biću već vrlo inteligentnom, načitanom i sposobnom pojedincu. Sve u svemu, Carbonellov je tekst zbog pogrešnog čitanja romana beskoristan kao izvor znanja u znanstvenom promišljanju tematike kojom se pokušava baviti. Kritike upućene transhumanizmu koje proizlaze iz čitanja *Divnog novog svijeta* ipak nisu nevažne koliko se temeljem Bostromova shvaćanja mogu činiti. Postoji niz tekstualnih dokaza koji ukazuju na to da se transhumanističko društvo i društvo prikazano u Huxleyjevom romanu ne podudaraju. Ipak, fikcionalni svijet toga romana ukazuje na neke negativne strane tehnologija i smjerova razvoja za koje se transhumanisti zalažu. Nadalje, neke je dijelove Huxleyjeva romana moguće koristiti kao relevantan izvor znanja o tome kako spriječiti neželjene razvoje koji su u tom romanu razrađeni. Ova će analiza ponuditi konkretne tekstualne dokaze koji potvrđuju sve tri navedene tvrdnje.

3. 1. 1. Prikazuje li *Divni novi svijet* transhumanističko društvo? – netranshumanistički pristup smrti

Za početak potrebno je istaknuti jasne tekstualne dokaze koji dokazuju da društvo *Divnog novog svijeta* u globalu nije transhumanističko društvo. Jedna od najvažnijih karakteristika transhumanizma želja je za borbom protiv smrti, bilo da se radi o produljenju trajanja zdravog ljudskog života ili o dokidanju smrti općenito. Transhumanisti smatraju smrt bitno nepoželjnijom nego što je uobičajeno u sadašnjoj ljudskoj civilizaciji. Društveni poredak u *Divnom novom svijetu* ne samo da ne prihvaća transhumanistički pristup smrti, već prihvaća smrt kao nešto potpuno svakodnevno i neproblematično. Dr. Gaffney govori da "[p]rivikavanje na smrt započinje kad navrše osamnaest mjeseci. Svaki mališan provodi tjedno dva prijepodneva u Bolnici za umiranje. Tamo imaju najljepše igračke, a kad netko umre dobivaju sladoled od čokolade. Tako nauče prihvaćati smrt kao normalan događaj" (Huxley 2018: 119). Djecu se u romanu od vrlo rane dobi planski izlaže smrti kako bi ih se potaknulo da ju prihvaćaju bez problema. Jasno je da takva kultura u svojoj srži nije transhumanistička. Kada Johnu umre majka, medicinska sestra koja radi u bolnici za umiruće razmišlja upravo o ranije spomenutoj djeci "[p]oništiti svo njihovo korisno privikavanje na smrt tom odvratnom vikom – kao da je smrt nešto strašno, kao da je bilo čiji život vredniji od svega toga!" (Huxley 2018: 148). John na smrt majke reagira vrlo emotivno, a medicinska sestra ne želi da djeca vide nekoga tko doživljava smrt kao nešto strašno. Sam Mustafa Mond govori da se stanovnici Svjetske Države ne boje smrti (cit. prema Huxley 2018: 158). Već je njihovo shvaćanje smrti dovoljno da se shvati da društvo *Divnog novog svijeta* nije transhumanističko društvo iako vrlo ekstenzivno koristi tehnologiju, među ostalim i kako bi biološki promijenilo stanovnike.

3. 1. 2. Prikazuje li *Divni novi svijet* transhumanističko društvo? – nespojive vizije znanosti

Pristup smrti nije jedini razlog zbog kojeg društvo iz romana nije transhumanističko. Transhumanistički pokret ovisi o znanosti i načelno znanost promatra u pozitivnom svjetlu. Dok se u *Divnom novom svijetu* znanost nominalno shvaća kao nešto pozitivno, ili se čak koristi u didaktičke svrhe, strogo cenzurirana znanost u romanu radikalno se razlikuje od transhumanističke vizije znanosti. Mustafa Mond opisuje tu situaciju "[s]vako otkriće u čistoj znanosti potencijalno je rušilačko; čak i znanost ponekad treba promatrati kao mogućeg neprijatelja. Da, čak i znanost" (Huxley 2018: 161). Dok se s jedne strane vidi da najutjecajnije osobe u romanu ni izdaleka ne percipiraju znanost u onakvom pozitivnom svjetlu u kakvom ju percipiraju transhumanisti, iz Mondovih riječi da je čak i znanost mogući neprijatelj, može se iščitati da ju površinski pokazuju

kao nešto vrlo pozitivno. Praktična posljedica ovih teoretskih razmatranja vidi se u ulomku u kojem upravo Mond u isto vrijeme izvršava izvitoperenu ulogu recenzenta i cenzora jednog znanstvenog rada

> Znanstvena rasprava koju je Mustafa Mond upravo bio pročitao nosila je naslov 'Nova teorija biologije'. Neko je vrijeme sjedio, naborana čela zbog razmišljanja, zatim uzme pero i napiše preko prve stranice: 'Autorov matematički pristup pojmu svrhe, nov je i vrlo inventivan, ali heretičan i u odnosu prema sadašnjem društvenom poretku opasan i potencijalno subverzivan. *Ne odobrava se tiskanje*.' On podvuče posljednje riječi. 'Autora držati pod posebnim nadzorom. Može se ukazati potreba za njegovim premještajem u Stanicu za pomorsku biologiju na Sv. Heleni.' Šteta, pomisli on potpisujući se. Majstorsko djelo. Ali kad se jednom počnu dopuštati objašnjenja koja uzimaju svrhu kao osnovnu premisu – onda, Forda mi, tko zna kamo to može odvesti. Takve misli mogu lako poništiti djelovanje obrađivanja među nestabilnijim duhovima viših kasta – uništiti im vjeru u sreću kao Najviše Dobro i navesti ih da umjesto toga povjeruju kako je cilj negdje dalje, negdje izvan sadašnje sfere ljudskog dohvata, da cilj života nije u održavanju stanja lagodnosti nego u nekom jačanju i pročišćenju svijesti, u nekom proširenju znanja. Što vrlo lako, razmišljao je Nadzornik, može biti istina. Ali nedopustiva u sadašnjim uvjetima. (Huxley 2018: 128)

Iz ovog je citata moguće polučiti niz relevantnih uvida u shvaćanje znanosti u Huxleyjevu romanu. Za početak, Mond zabranjuje objavu rada za koji sam priznaje da je briljantan jer se radi o herezi koja bi mogla ugroziti društveni poredak. Takav je status znanosti bitno gori od statusa koji znanost ima u empirijskom svijetu i statusa za koji se transhumanizam zalaže. Mond ne dozvoljava šansu da ljudi počnu težiti unapređenju znanja na značajniji način, iako i sam razmišlja da je to možda ispravno. Očito je da su znanstvene slobode u *Divnom novom svijetu* izrazito ograničene, pogotovo kad se uzme u obzir da će se znanstvenika koji je napisao problematičan rad od tog trenutka nadalje držati pod prismotrom. Stoga se ograničenje koje proizlazi iz znanstvene cenzure ne tiče isključivo znanosti same, već može prerasti u nešto što određuje aspekte znanstvenikova života koji nisu izravno vezani za znanost.

Uz iščitavanje stvarnosti fikcionalnog svijeta, navedeni je citat moguće koristiti kao upozorenje i primjer što recenzijski postupak u stvarnom svijetu nikada ne smije postati. Znanstvene se tekstove treba evaluirati temeljem njihovog doprinosa znanju, a ne iz perspektive održavanje nekog društvenog poretka. Tako i transhumanistički teoretičari ne smiju zadatku recenzije pristupati iz perspektive zalaganja za transhumanistički pokret, već se truditi što neutralnije evaluirati kvalitetu članka koji recenziraju. Posebno je zanimljivo što Mond smatra nedopustivom šansu da ljudi počnu razmišljati da je cilj "izvan sadašnje sfere ljudskog dohvata"

(Huxley 2018: 128). Transhumanistički je cilj vrlo očito izvan granica sadašnjih ljudskih mogućnosti pa bi time Mondu transhumanizam jamačno bio nedopustiv. To je još jedan dokaz koji ukazuje na činjenicu da *Divni novi svijet* ne prikazuje društveni poredak kojem transhumanisti teže te da nije distopija koja nastaje kao posljedica implementacije transhumanističkih ciljeva. Mond pojašnjava razgraničenje između znanosti koju dozvoljava i one koju ne dozvoljava

> Ali istina je prijetnja, znanost je javna opasnost. Jednako je toliko opasna koliko nam je bila korisna. Dala nam je najstabilniju ravnotežu u povijesti […] Međutim, znanosti se ne smije dopustiti da uništi sve ono dobro koje je učinila. Zato mi tako brižljivo ograničavamo djelokrug znanstvenih istraživanja […] Mi joj dopuštamo da istražuje samo one probleme koji su nam u nekom trenutku hitni. Ostala znanstvena istraživanja brižljivo se sprečavaju. (Huxley 2018: 163)

Iako se stanovnicima govori da je znanost nešto pozitivno, u *Divnom novom svijetu* namjerno se sputava njezin razvoj, a područje kojim se znanstvenicima dopušta baviti jako je ograničeno. Razgovor koji vode Mond, Marx i Helmholtz ilustrira razliku između javnog predstavljanja znanosti u društvu *Divnog novog svijeta* i njezinog stvarnog položaja

> 'Što?' zaprepašteno se javi Helmholtz. 'Ali mi uvijek govorimo da je znanost sve. To je uobičajena hipnopedijska fraza.'
>
> 'Tri puta tjedno između trinaeste i sedamnaeste godine', ubaci Bernard.
>
> 'I sva ta znanstvena promidžba koju obavljamo u Višoj školi...'
>
> 'Da, ali o kakvoj je znanosti riječ?' sarkastično upita Mustafa Mond.
>
> 'Vi nemate znanstvenog obrazovanja, dakle ne znate to cijeniti. Svojedobno sam bio dosta dobar fizičar. Predobar – dovoljno dobar da shvatim kako je sva naša znanost samo jedna ›Kuharica‹ s opće prihvaćenom teorijom kuhanja koju nitko ne smije dovoditi u pitanje i receptima kojima se ništa ne smije dodavati bez odobrenja glavnog kuhara. (Huxley 2018: 161)

Ljudima se urezuje svijest o važnosti znanosti, ali ih se ne motivira da se pitaju što znanost doista jest. Stanovnici vjeruju u znanost i smatraju ju nevjerojatno važnom, ali ta je znanost bitno drugačija od znanosti koja postoji u empirijskom svijetu, a sam Mond ukazuje na niz ograničenja koja određuju kakva je znanost dopuštena u fikcionalnom svijetu Huxleyjeva romana.

Navedeni primjeri iz romana nesumnjivo dokazuju da društvo *Divnog novog svijeta* u velikom dijelu ne podržava ozbiljnu znanost. To je u bitnome suprotno transhumanističkim težnjama znanstvenom napretku. Prethodni citat nadalje prirodno vodi u drugu skupinu važnih uvida koje *Divni novi svijet* omogućava. Naime, sam je citat svojevrstan poziv na filozofiju znanosti i epistemologiju. I u empirijskom je svijetu moguće tvrditi da znanost jest nešto što ona u biti nije ili

ne bi trebala biti. Samo razumijevanjem filozofije znanosti, njezine epistemološke i metafizičke strukture moguće je osigurati se od zloupotrebe znanosti kakva je prisutna u *Divnom novom svijetu*. Isto je primjenjivo i na transhumaniste koji zbog svoje naklonosti znanosti ne smiju zatvoriti oči pred različitim korištenjima znanosti od kojih sva nisu nužno u skladu s transhumanističkim ciljevima ili s nekim općenito postavljenim vrijednostima. Drugim riječima, iako transhumanisti načelno podržavaju znanost, potrebno je shvatiti temeljne postavke koje određuju što znanost jest kako bi se izbjeglo korištenje znanosti kao propagande za ciljeve koji nisu u skladu ni s općenitim razvojem znanja ni s dugoročnom dobrobiti ljudske rase.

3. 1. 3. Prikazuje li *Divni novi svijet* transhumanističko društvo? – egzistencijalni rizik

Važan korak ne samo za razumijevanje odnosa *Divnog novog svijeta* i transhumanizma već i za shvaćanje poruka koje se može iščitati iz romana sastoji se od proučavanja trenutka kad se u romanu odbija klasičan pristup znanosti u korist novog cenzuriranog shvaćanja. Ponovno u riječima Mustafe Monda:

> I dalje se govorilo o istini i ljepoti kao da su to najveća zemaljska blaga. Sve do Devetogodišnjeg rata. To je sve promijenilo. Što vrijedi istina, ljepota ili znanje, kad svuda uokolo eksplodiraju antraks-bombe? To je bilo vrijeme kad je prvi put znanstvenicima nametnut nadzor – tada, poslije Devetogodišnjeg rata. [...] I od tada smo pojačavali nadzor. (Huxley 2018: 163)

Fikcionalni Devetogodišnji rat važan je prijelom u povijesti svijeta u kojem se odvija roman. Previše informacija o tom ratu nije dostupno iako se sam rat nekoliko puta spominje. Detalji i nisu potrebni jer je moguće zaključiti da se radilo o ratu koji je doveo ljude na granicu istrebljenja i u kojem se koristilo napredno biološko oružje. Biološko oružje kao posljedica znanstvenog napretka uzrokovalo je drastično i trajno ograničavanje znanosti. U svijetu Huxleyjeva romana početak značajnijeg ograničavanja slobode znanosti ni u kojem trenu nije bio poništen i znanost se nije vratila na slobode koje je ranije uživala.

Dok bi ozbiljan stav zahtijevao vrlo detaljnu analizu, taj je primjer korisno imati na umu u eventualnim raspravama o ograničavanju znanosti jer je moguće da bi značajnija ograničenja bilo vrlo teško poništiti i u empirijskom svijetu. Iako je transhumanistički pokret zainteresiran za napredak znanosti, moguće je zapitati se do koje su mjere transhumanisti doista protiv ograničavanja napretka znanosti. Ako bi se ispostavilo da su u dovoljnoj mjeri za ograničavanje znanosti, to bi značajno utjecalo na analizu ovoga romana jer time ne samo da bi se pokazali nekonzistentni unutar svoje filozofije već bi također postali sličniji režimu koji je prisutan u romanu.

3. 1. 4. Prikazuje li *Divni novi svijet* transhumanističko društvo? – rizik i transhumanizam

Jedna od točaka tenzije unutar transhumanističkog pokreta stav je različitih teoretičara o riziku koji nose buduće tehnologije. Ta je problematika prepoznata već u uvodnom teorijskom dijelu disertacije. Transhumanisti koji ne smatraju rizik značajnim faktorom u donošenju odluka teško mogu pronaći konzistentan argument da budu protiv napretka znanosti. Čitav bi problem s potencijalnim transhumanističkim ograničavanjem znanosti bio irelevantan kad bi takvi transhumanisti bili u značajnoj većini unutar pokreta. Čini se da ipak nije tako. Šesta točka Transhumanističke deklaracije u fokus dovodi rizik i razmišljanje o dobrobiti budućih generacija. Moreov proaktivni princip, koji je temeljitije obrađen ranije u ovom radu, također ne isključuje razmišljanje o riziku novih tehnologija iako je važno napomenuti da rizik posebno ne naglašava. S druge strane, Nick Bostrom vrlo se opsežno i detaljno bavio rizikom u nizu tekstova o egzistencijalnom riziku. Glavno pitanje za promišljanje transhumanizma i ograničavanja znanosti tiče se statusa ograničavanja znanosti u Bostromovim radovima o egzistencijalnom riziku. Ako se pokaže da čak ni to temeljito promišljanje rizika ne predlaže ograničavanje napretka znanosti, moguće je ustvrditi kako je transhumanistički pokret u cijelosti ili barem dominantnim dijelom protiv ograničavanja znanosti. Time bi se dodatno potvrdila ideja da društvo *Divnog novog svijeta* nije transhumanističko društvo i da su analize po kojima je budućnost za koju se zalažu transhumanisti slična fikcionalnom svijetu Huxleyjeva romana površne i promašene.

Proučavanje egzistencijalnoga rizika podrazumijeva i proučavanje rizika koje uzrokuje čovjek. Razvoj tehnologije, koji je povezan s razvojem znanosti, može prouzročiti neke rizike. Povijest potvrđuje takvu tvrdnju – razvoj znanosti omogućio je nastanak nuklearnog oružja koje još uvijek predstavlja egzistencijalni rizik. Neke su od budućih tehnologija, koje bi mogle biti opasne, napredna umjetna inteligencija, nanotehnologija i primjena tehnologije genetskog inženjerstva za stvaranje opasnih virusa (cit. prema Bostrom 2002: 7-8). Ako bi se znanstveni napredak potpuno zaustavio ili stavio pod rigoroznu cenzuru kao u *Divnom novom svijetu*, šansa da navedene tehnologije prouzroče izumiranje ljudske rase značajno bi se smanjila[39]. Bostrom ipak ne poziva na ograničenje znanosti. U nizu prijedloga djelovanja koje navodi[40], samo se jedan[41] može shvatiti kao

39 Ona ne bi nestala. Tehnologija nije znanost i čak i ako bi znanost u potpunosti prestala napredovati, teoretski je moguće da neki samostalni inovator uspije razviti neku od navedenih tehnologija korištenjem znanosti koja već sada postoji.

40 Vidi Bostrom (2002), str. 17-20.

41 Bostrom predlaže neke metode ograničavanja tehnološkog razvoja. Tehnološki razvoj neovisno o njihovoj povezanosti i preklapanju između pojmova ipak nije znanstveni razvoj, a kako nije odveć povezan s romanom koji se u ovom poglavlju proučava, fokus će ipak biti zadržan na mogućem ograničavanju znanosti.

poziv na ograničavanje znanosti "[k]ako bismo smanjili šansu katastrofe uzrokovane eksperimentiranjem u fizici, moglo bi se postaviti javno tijelo s pravom da zahtijeva recenziju prije potencijalno opasnih eksperimenata" (Bostrom 2002: 19). I ovdje se radi o vrlo uvjetnom ograničenju. Znanstveni radovi ionako prolaze recenziju prije objave, a po ovom bi prijedlogu potencijalno opasni eksperimenti prolazili recenziju prije nego što se provedu. U usporedbi s radikalnom cenzurom *Divnog novog svijeta* ne čini se da se radi o odveć drastičnom prijedlogu. Uostalom, ako neki eksperiment sam po sebi izazove izumiranje ljudske rase, znanstvene posljedice tog eksperimenta bi ionako bile cenzurirane jer ih nitko ne bi mogao objaviti ni proučiti.

Naravno, čak i kod potencijalne implementacije ovakvog naizgled benignog prijedloga valja zadržati oprez. Na primjer, bilo bi potrebno usmjeriti posebnu pozornost na članove javnog društva koje bi procjenjivalo opasnost eksperimenata kako se ono ne bi koristilo za rješavanje nekih privatnih ili profesionalnih razmirica koje same po sebi nemaju veze s opasnošću nekog eksperimenta. Moguće je zaključiti da Bostrom ne predlaže bitno ograničavanje znanosti. Upravo suprotno, on smatra znanstveni napredak jednim od izvora smanjenja egzistencijalnoga rizika:

> Nadalje, onoliko koliko smanjenje egzistencijalnog rizika doista jest izrazito vrijedan put, moguće je očekivati da će opće unapređenje sposobnosti društva da prepozna i djeluje temeljem važnih istina promijeniti količinu resursa usmjerenih u smanjenje egzistencijalnog rizika. Opći napredak ove vrste može doći iz brojnih izvora, uključujući […] napretke u znanosti i filozofiji, proširenje kulture racionalnosti (Bostrom 2013: 27-28)

Bostrom smatra da će napredak u znanosti i filozofiji unaprijediti društvo, a da unaprijeđeno društvo ima veću šansu nagraditi smanjenje egzistencijalnog rizika većim sredstvima u slučaju da je smanjenje egzistencijalnog rizika doista vrijedno. Čini se da iz proučavanja egzistencijalnog rizika ne proizlazi poziv za ograničavanje znanosti. Posebno je zanimljivo da u klasifikaciji različitih egzistencijalnih rizika on navodi upravo *Divni novi svijet* kao primjer za skupinu rizika koju naziva "[p]ogrešno usmjerena svjetska vlada ili neki drugi statički društveni ekvilibrij obustavlja tehnološki napredak" (Bostrom 2002: 10). Tehnološki napredak u *Divnom novom svijetu* nije doduše u potpunosti obustavljen, ali je mogućnost razvoja ljudske rase gotovo u potpunosti ograničena. U radu koji se izravno ne bavi egzistencijalnim rizikom Bostrom navodi da

> Oni koji se zalažu za veću javnu uključenost i izravnu demokraciju u znanosti i tehnologiji ne tvrde da znanstvene kontroverze moraju biti riješene javnim referendumom ili da javnost mora biti uvedena u mikromenadžment ophođenja znanstvenih istraživačkih projekata. Oni također ne žele ograničiti slobodu ili govor ili bilo koju drugu intelektualnu slobodu koju pojedinci trenutno imaju. Oni načelno predlažu neku umjereniju poziciju, na primjer da postavljanje općih parametara i prioriteta u javno financiranom znanstvenom i

> tehnološkom istraživanju treba biti transparentnije i izravnije podložno demokratskim primjedbama nego što sada jest. (Bostrom 2007: 144)

Ponovno se ne govori o cenzuri kakvu provodi Mustafa Mond, već o povećanom dijalogu i većoj javnoj participaciji u raspodjeli financija za znanstvene projekte. Razlika je između onoga što je ovdje predloženo i fikcionalne stvarnosti *Divnog novog svijeta* divovska. Slično vrijedi i za Bostromov princip različitog tehnološkog razvoja koji predlaže ubrzavanje razvoja korisnih te usporavanje razvoja opasnih tehnologija (cit. prema Bostrom 2019: 462). Također je velika razlika između razvoja koji je opasan za cjelokupno čovječanstvo i onog koji je opasan za neki društveni sustav.

U istom tekstu Bostrom dvoji oko potencijala koji ograničavanje znanosti nosi za sprečavanje potencijalno opasnih otkrića (cit. prema Bostrom 2019: 462-463). Iz perspektive ograničavanja razvoja možda je i najproblematičniji Bostromov rad o tipologiji opasnosti koje nosi znanje. Čak se i u tom radu on ograđuje od radikalnijih pokušaja ograničavanja razvoja znanja:

> Nećemo pokušati procijeniti koliko su česte i ozbiljne te opasnosti niti ih usporediti s brojnim prednostima koje informacije nose, a to su pitanja s kojima bi se trebalo pozabaviti prije nego bi se moglo dosegnuti promišljeni stav o potencijalnim strateškim implikacijama. […] čak i ako je netko izrazito snažno intelektualno posvećen potrazi za istinom i javnim obrazovanjem, i dalje može legitimno i s mirnom savješću istražiti pitanje kako neko znanje može biti opasno. (Bostrom 2011: 45)

Bostrom ne pokušava predložiti zabranu nekog istraživanja ili ukidanje neke vrste znanja, već s neutralne pozicije evaluirati različite rizike koje znanje objektivno može nositi. Takvo promišljanje unapređuje razinu shvaćanja stvarnosti i prema njemu ne treba imati otpor, čak i ako se polazi od pozicije da je namjera za konkretan pokušaj opstrukcije znanstvenog razvoja kategorički nedopustiva[42]. Iako Bostrom ni u tom tekstu ne predlaže konkretne mjere nadzora razvoja znanja, on ipak navodi jedan potencijalno moguć scenarij u kojem se uvodi svojevrsna kontrola (cit. prema Bostrom 2011: 72). Bez nepotrebno detaljnog ulaska u filozofiju rizika, moguće je ustvrditi da se unutar rada Nicka Bostroma u određenom dijelu može prepoznati senzibilitet koji je barem načelno otvoren nekoj vrsti kontrole razvoja znanja. Taj je Bostromov rad nemoguće odvojiti od njegove transhumanističke aktivnosti jer on smatra da transhumanistički pokret mora posvetiti pažnju potencijalnim rizicima koje tehnološki i znanstveni razvoj nose.

Ipak, valja imati na umu da ne postoji mjesto na kojem se Bostrom jasno, samouvjereno i nedvosmisleno zalaže za opstrukciju znanosti, već razmišlja o mogućim mjerama iz perspektive

42 Velik broj informacija koje su iz neke perspektive opasne i nemaju posebno značajnu vezu sa znanošću. Više u Bostrom (2011).

suzbijanja nekog rizika. Čak i kada razmatra tu teoretsku mogućnost, on se ograđuje od radikalnih poteza. Nadalje, radi se o tek jednom transhumanističkom teoretičaru neovisno o neizbrisivom tragu koji je ostavio za taj pokret. Iako Bostrom u dijelu svog rada razmatra mogućnosti ograničavanja razvoja znanosti, moguće je ustvrditi da to ni u kojem slučaju nije dominantna pozicija koju zauzima. Nadalje, unutar šire percipiranog transhumanističkog pokreta takav stav se čini zanemarivim. Time se potvrđuje intuitivna teza da transhumanizam nije kompatibilan s ograničavanjem razvoja znanosti, osim kod nekih teoretičara, kao na primjer Bostroma, kada su u pitanju vrlo izolirani slučajevi u kojima bi razvoj znanosti nosio potencijalno katastrofalan rizik za čovječanstvo. To dokazuje radikalnu razliku između transhumanističkog shvaćanja znanosti i ograničene te cenzurirane verzije znanosti u *Divnom novom svijetu*, što je još jedan argument u korist teze da taj roman ne prikazuje transhumanističko društvo.

3. 1. 5. Prikazuje li *Divni novi svijet* transhumanističko društvo? – zaključak

Pomno čitanje *Divnog novog svijeta* u usporedbi s transhumanističkim tekstovima dokazuje da dominantno društvo u romanu nije transhumanističko društvo, ali to ne znači da se neki aspekti tog romana ne mogu koristiti za kritiku nekih aspekata transhumanističkog pokreta. Uporaba tehnologije u procesu razmnožavanja od početka je romana očita točka tenzije u odnosu s transhumanističkim pokretom. Iako konkretne metode koje se provode u *Divnom novom svijetu* načelno nisu ono što transhumanizam predlaže, potpuno je razumno pretpostaviti da bi transhumanisti bili otvoreni potencijalnom korištenju tehnologije za unošenje nekih promjena u proces razmnožavanja i odgoja djece. U najmanju ruku, transhumanisti su često razmišljali o primjeni genetskog inženjerstva. Ipak, teško je zamislivo da bi transhumanisti prihvatili metode poput elektrošokova u odgoju ili korištenja alkohola za usporavanje razvoja djece.

Velik problem *Divnog novog svijeta* leži u tome da država proskribira metode utjecanja na razvoj embrija i kasnije djece. Transhumanizam, s velikim fokusom na njegovanje osobne slobode i širok spektar različitih mogućih pristupa životu, u ovom je kontekstu teško usporediv s totalitarnim društvenim poretkom iz tog romana. Kao potencijalno pitanje može se nametnuti status prava embrija i budućeg djeteta da ostane neunaprijeđeno tehnologijom, ali u promišljanju te problematike Huxleyjev je roman koristan samo na vrlo ograničenoj razini. Radi se o problematičnom pitanju za transhumaniste koji se zalažu za genetsko unapređenje embrija, pogotovo kada se govori o neterapeutskim primjenama tehnologije unapređenja[43]. Ipak, velika je

43 Takva je pozicija među transhumanistima vrlo raširena i u nekom je obliku podržavaju glavni predstavnici transhumanističkog pokreta. Vidi Bostrom (2003a) i More (2013a).

razlika donosi li odluku o unapređenju biološki roditelj djeteta ili država. *Divni novi svijet* jasno pokazuje brojne nedostatke državnog uplitanja u tu problematiku, ali teško je zamisliti da bilo koji model sličan prikazanom u tom romanu skupi bilo kakvu značajniju podršku među ozbiljnim transhumanističkim teoretičarima. Privatna razina roditeljske odluke bez sumnje je kompleksna tema, ali Huxleyjev roman u bitnome ne pridonosi razumijevanju te problematike. Roman u kojem država nameće konkretne metode, a one su vrlo često upravo suprotne od poboljšanja embrija i djece, teško je koristiti kao kritiku transhumanističkog pristupa tom području.

3. 2. *Divni novi svijet* kao kritika transhumanizma

Tehnološko poboljšanje raspoloženja vrlo je jasan problem koji se pojavljuje u *Divnom novom svijetu*, a koji je relevantan i unutar empirijskog svijeta. U jednom mogućem čitanju *Divni novi svijet* prikazuje što je sreća kad je odsutno gotovo sve drugo što je moguće prepoznati kao vrijedno u ljudskom životu. Doduše, moguće je postaviti pitanje jesu li likovi u *Divnom novom svijetu* doista sretni. Jedan od vodećih stručnjaka na području proučavanja sreće, Ruut Veenhoven, smatra da nisu. On karakterizira iskustvo likova u romanu kao užitak, a ne sreću koja je dugotrajnija i sagledava širu sliku nečijeg života (cit. prema Veenhoven 2010: 622). Nadalje, on tvrdi da "nije vjerojatno da će pasivni potrošači robovi, kao oni koje prikazuje Divni novi svijet, biti sretni sa svojim životom kao cjelinom" (Veenhoven 2010: 622). Teško je opovrgnuti ovakvu evaluaciju ako bi bila usmjerena na ljude u empirijskom svijetu, ali nije sigurno je li opravdana u kontekstu fikcionalnog svijeta Huxleyeva romana. Stanovnici tog svijeta prolaze kroz vrlo složen proces uvjetovanja ponašanja i nije ih moguće po svemu izjednačiti s ljudskom rasom empirijskog svijeta, čak i ako se u obzir ne uzima iz temelja drugačiji društveni sustav u kojem žive. Stoga se u ovom čitanju polazi od shvaćanja prosječnog stanovnika Huxleyjeva fikcionalnog svijeta kao sretnog. Oni su načelno zadovoljni svojim životom ne samo zbog užitka koji im donosi *soma*, nego i zato što su kemijski uvjetovani te odgojeni da bi u takvim okolnostima bili sretni sa svojim životom.

3. 2. 1. *Divni novi svijet* kao kritika transhumanizma – sreća u *Divnom novom svijetu*

To naravno ne znači da su sretni i zadovoljni u svakom trenutku, ali čini se da načelno jesu sretni, a kada nisu, koriste somu i zaboravljaju na svoje probleme. Naravno, ovakvu je interpretaciju teško učiniti potpuno uvjerljivom generalizacijom o romanu i svakako je moguće zamisliti argumente u korist drugačijeg shvaćanja *Divnog novog svijeta,* ali u ovom se radu ipak polazi od pretpostavke da su likovi romana u načelu sretni. Čovjek iz stvarnoga svijeta nikako ne bi bio sretan u tom fikcionalnom svijetu i pretvaranje u ljude iz *Divnog novog svijeta* ne čini se kao nešto čemu bi valjalo težiti, ali sreća empirijskog čovjeka nije mjerilo za sreću drugačijih ljudi koje prikazuje *Divni novi svijet*. S druge strane, dovoljno su slični da utjecaj tehnologije na likove Huxleyjeva romana, koji je često razlog koji ih razlikuje od empirijskih ljudi, može biti relevantan u razmišljanju o sličnoj tehnologiji u stvarnom svijetu.

Takvo se čitanje romana ne tiče isključivo transhumanizma već i bitno šire koncipirane interpretacije *Divnog novog svijeta.* Stanovnici Svjetske Države jesu sretni; oni najveći dio vremena osjećaju sreću, a kad prestanu osjećati sreću uzimaju *somu* pa ponovno osjećaju sreću. S druge

strane, nedostaju im brojne karakteristike koje se jamačno mogu shvatiti kao istaknute vrijednosti suvremenog empirijskog svijeta: vrlo je upitno do koje mjere mogu biti etički subjekti, načelno ne uspostavljaju dublje međuljudske odnose, njihova intelektualna znatiželja ograničena je na vrlo dobro definirana područja njihovih poslova, nemaju obitelj, životni vijek im je kratak pogotovo s obzirom na tehnološku sofisticiranost društva u kojem žive, dostupna im je samo vrlo trivijalna umjetnost, i tako dalje. Jedan od najvažnijih trenutaka za shvaćanje društvenog sustava u romanu događa se kad Mustafa Mond objašnjava zašto je odlučio postati Nadzornik, a ne prihvatiti odlazak na otok gdje bi se bavio znanošću "[s]reća je nezgodan gospodar – tuđa sreća osobito. Mnogo nezgodniji nego istina, osim ako čovjek nije tako obrađen da je prima bez pogovora" (Huxley 2018: 163). Sasvim je jasno da je populacija u romanu programirana da se bez pitanja zadovolji potragom za najdostupnijom i najjednostavnijom formom sreće. Mondova se pozicija sastoji od djelovanja da zadrži društveni ekvilibrij. Zato sputava napredak znanosti i zato potiče svoje stanovnike da budu sretni na vrlo trivijalan način. Time se *Divni novi svijet* može promatrati kao upozorenje protiv shvaćanja sreće kao finalnog ili glavnog cilja ljudske djelatnosti. Huxleyjev je roman konkretan dokaz da je moguće zamisliti razvoj ljudske rase u kojem se ljudi osjećaju vrlo sretno i vjerojatno u prosjeku sretnije nego sadašnji ljudi empirijskog svijeta, ali njihov život ujedno nije nešto čemu valja težiti jer je iz nekoliko drugih perspektiva izrazito nezadovoljavajuć i siromašan.

3. 2. 2. *Divni novi svijet* kao kritika transhumanizma – *soma* i biokemijsko poboljšavanje raspoloženja

Za transhumanizam je ova problematika vrlo zanimljiva jer je umjetno uzrokovano poboljšanje raspoloženja jedna od tema kojima se i sami transhumanisti bave. Konkretan problem s poboljšanjem raspoloženja u fikcionalnom svijetu Huxleyjeva romana vidljiv je, ponovno, u riječima Monda:

> A ako se baš ponekad nekom nesretnom prilikom i dogodi nešto neugodno, uvijek je pri ruci *soma* da omogući bijeg od stvarnosti. *Soma* je uvijek tu da smiri bijes, da pomiri s neprijateljima, da osigura strpljenje i izdržljivost. U prošlosti se to moglo postići samo uz goleme napore i godine intenzivne moralne poduke. A danas – popijete dvije-tri tablete od pola grama i sve je u redu. Vrlina je sada dostupna svima. (Huxley 2018: 170)

Soma naravno ne uzrokuje moralno poboljšanje, ona jednostavno poboljša raspoloženje toliko da je teško zadržati osjećaj neprijateljstva prema nekome. Time je poboljšanje raspoloženja možda upravo suprotno poboljšanju morala ako bolje raspoloženje jednostavno čini donošenje moralnih odluka irelevantnim za pojedinca. *Divni novi svijet* naravno prikazuje društvo u kojem drugi

parametri pored *some* također utječu na nedostatak etičke refleksije osim u dimenziji konformizma prema društvenim normama, poput nedostatka obrazovanja i općenite društvene klime koja obeshrabruje takvu vrstu razmišljanja. Ipak, potpuno je neizbježno da poboljšanje raspoloženja kroz *somu* igra ulogu u suzbijanju potencijalne etičke refleksije i prostora za etičko djelovanje stanovnika.

Ako je sreća cijelo vrijeme na dohvat ruke, potreba za težnjom alternativnim načinima postizanja osjećaja ispunjenja može postati bitno manje potrebna. Interpretirajući *Divni novi svijet* iz nešto šire perspektive bez fokusa isključivo na metode poboljšavanja raspoloženja, Rockoff navodi da "nas roman podsjeća da bi individualci u potrazi za sretnim i mirnim životom mogli ignorirati činjenicu da izvjesne tehnologije i prakse mogu imati posljedice za njihovu individualnu slobodu kao i njihovu autonomiju" (Rockoff 2014: 264). Naravno, Huxleyjev roman sam po sebi nije apsolutno uvjerljiv protuargument zalaganju za poboljšanje raspoloženja, pogotovo kad se uzme u obzir da bi u empirijskom svijetu eventualne tehnike poboljšanja raspoloženja koristili drugačiji ljudi nego oni iz *Divnog novog svijeta* i u drugačijim kontekstima nego u onom prikazanom u Huxleyjevu romanu. Neovisno o tome korištenje *some* kao metode poboljšanja raspoloženja u tom romanu pokazuje neke potencijalno negativne posljedice korištenja takvih supstanci koje bi se kao posljedica tehnološkog napretka mogle pojaviti i u empirijskom svijetu. U najmanju ruku, bježanje od problema i negativnih misli u nepokretnost tehnološki uzrokovanog užitka može paralizirati pojedinca, ili čak društvo, u nekim vrlo bitnim situacijama.

3. 2. 3. *Divni novi svijet* kao kritika transhumanizma – Pearceov *Hedonistički imperativ*

Koliko god *Divni novi svijet* ukazao na neke probleme s poboljšanjem raspoloženja, još veći otpor primjeni takvih tehnika uzrokuje upravo čitanje vodećeg transhumanističkog teoretičara koji se za to zalaže. *Hedonistički imperativ* Davida Pearcea[44] jedan je od najpoznatijih, ako ne i najpoznatiji transhumanistički poziv na tehnološko poboljšanje raspoloženja. Shvaćanje površnosti i akademske beskorisnosti *Hedonističkog imperativa* i ne zahtijeva temeljito proučavanje toga teksta. Pearce sam priznaje da

> Dolje postavljen plan ocrtava samo karikaturalni prototip zrelog postdarvinijanskog raja. Njegov nacrt vjerojatnih budućih neuroznanstvenih napredaka bi vrlo lako mogao biti pogrešan i u nekoliko specifičnih tvrdnji koje sadrži i u predviđanjima trajanja. Stručnjaci relevantnih specijaliziranih polja sigurno će barem na nekim mjestima ustuknuti. Jer

44 Radi se o filozofu Davidu Pearceu kojeg se ne smije pomiješati s poznatim ekonomistom Davidom W. Pearceom.

> hedonistički se imperativ sastoji od mahanja rukom, krosdisciplinarne igre kroz zastrašujuće kompleksne specijalističke teme. Dio popularne neuroznanosti neizbježno je jednostavan do točke parodije. Čitatelji bi također trebali podići obrve zbog dogmatske sažetosti s kojom se u jednoj rečenici otpuštaju filozofski problemi koji zaslužuju čitavu knjigu. Niz praktičnih, medicinsko-pravnih i sociopolitičkih problema čije će rješenje podrazumijevati ispunjavanje naše neurokemijske sudbine također su velikim dijelom preskočeni. (Pearce 2004)

Čak i bez detaljne kritike predviđanja budućnosti ovaj citat svjedoči o nizu problema s kojima se taj tekst susreće. Preciznije bi ga bilo shvaćati kao izraz autorovih impresija, želja i intuicije nego rigorozno proučavanje materije. Adam Keiper otpušta *Hedonistički imperativ* kao nešto što je toliko idealističko da postaje smiješno (cit. prema Keiper 2013: 128).

Čitava Pearceova filozofija, ako se njegovo umovanje uopće može nazvati filozofijom, postaje posebno problematična kada se u obzir uzme njegovo promišljanje *Divnog novog svijeta*. Po Pearceu, "smrt i patnja će biti izliječeni jedino primjenom bioznanosti. Neće biti uništeni duhovnošću, proročkom znanstvenom fantastikom, ili književnim intelektualizmom" (Pearce: "Brave New World? A Defence Of Paradise-Engineering."). Na stranu površnost navedenog redukcionističkog shvaćanja stvarnosti, posebno je zanimljivo da upravo Pearce koji otpušta "književni intelektualizam" i poziva na dominaciju bioznanosti sam svoje težnje za nadilazak patnje ne izlaže u akademski rigoroznom formatu. Iz dvije premise:

1) Patnja će biti izliječena jedino primjenom bioznanosti.

2) Hedonistički imperativ nije bioznanost.

Proizlazi konkluzija:

3) Hedonistički imperativ ne može izliječiti patnju.

Vrlo je teško zamislivo da bi Pearceu ova konkluzija odgovarala. *Hedonistički imperativ* nije ni blizu ozbiljnog znanstvenog razmatranja što samo po sebi nije problematično jer u svijetu postoji prostor za relevantne diskurse koji nisu dio znanosti, ali njegov autor poziva na rigoroznu znanstvenost i zanemarivanje nekih drugih, potencijalno vrlo vrijednih diskursa. Stoga se pearceovski transhumanizam treba u potpunosti odbaciti kao nerigorozno, neozbiljno i potencijalno opasno razmišljanje.

Nekonzistentnost jednog autora nije apsolutan dokaz da poboljšanje raspoloženja nije moguće ili vrijedno. Istraživanje precizne pozicije takvih tehnologija u empirijskom svijetu vrlo je kompleksno pitanje koje nadilazi granice ovog rada, ali je moguće ustvrditi da *Divni novi svijet,* bilo prikazom *some* i mogućih negativnih posljedica njezinog korištenja, bilo u kontekstu dokazivanja nedovoljnosti šire Pearceove filozofije, pridonosi raspravi o poboljšanju raspoloženja. Ozbiljan i ekstenzivan rad koji bi težio temeljitoj obradi tog problema u svakom bi se slučaju trebao

osvrnuti i na Huxleyjev roman.

3. 3. Shakespeare i znanje

Uloga Shakespearea u romanu vrlo je značajna i vrijedna detaljnije analize ne samo zbog intrinzičnog razumijevanja *Divnog novog svijeta* nego i kao izvor razmatranja o razvoju čovječanstva. Nemoguće je valjano shvatiti lik Johna bez razumijevanja uloge Shakespearove književnosti za njegov osobni razvoj pa je time Shakespeare važan za *Divni novi svijet* neovisno o primjeljivosti tih uvida na ovo istraživanje. Naime, obrazovanje stanovnika fiktivne Svjetske Države u romanu ne uključuje klasike svjetske književnosti. Na početku romana Mond učenicima govori "'[n]a primjer, postojale su takozvane piramide.' […] 'I jedan čovjek po imenu Shakespeare. Razumije se, za njega niste niti čuli.' […] 'To su prednosti obrazovanja na znanstvenim temeljima.'" (Huxley 2018: 46). Ovaj citat samo dodatno potvrđuje razumijevanje osiromašene verzije znanosti u društvu Huxleyjeva romana. Potpuna karakterizacija Monda dozvoljava interpretaciju da je on u navedenom citatu dijelom i ironičan, ali važno je naglasiti riječ dijelom. Koliko god on bio osviješten o nizu različitih tema i koliko god precizno shvaćao bilo različite dimenzije društvenog života bilo različite discipline koje proizvode znanje, on je odabrao zalagati se za održanje društvene stabilnosti nauštrb onoga što bi potencijalno i sam smatrao napretkom. Za potrebe ovoga rada ipak je važnije ono što se iz citata može zaključiti o znanosti u tom fikcionalnom svijetu, nego kako taj citat utječe na karakterizaciju Mustafe Monda.

3. 3. 1. Shakespeare i znanje – humanistika u *Divnom novom svijetu*

Nadovezujući se na uvodni dio ovog rada moguće je zaključiti da je znanost iz romana puno bliža anglofonoj filozofiji znanosti koja dolazi od engleske riječi *science* nego hrvatskom shvaćanju znanosti koje dolazi od riječi *Wissenschaft* i koje se koristi u ovom radu. Humanistika u obrazovnom sustavu Huxleyjeva romana nije zastupljena, a starija je književnost vrlo teško dostupna, što se zna jer Mond spominje suzbijanje knjiga objavljenih prije 150. godine nakon Forda (cit. prema Huxley 2018: 46). Povijest se također prezire, a zanimljivo je da je i empirijski Henry Ford po čijem uzoru je nastao Henry Ford u *Divnom novom svijetu* izrekao nešto slično krilatici koja se koristi u romanu. Mjesto povijesti u romanu sažima opće poznata izreka fikcionalnog Forda "[p]ovijest su isprazne riječi!" (Huxley 2018: 34). Filozofija u tom društvu nema bitno bolji status od književnosti ili povijesti "[j]er pojedinosti, kao što je svima poznato, dovode do vrlina i sreće; općenitosti su, s intelektualne točke gledišta, nužna zla. Nisu filozofi stup društva, već rezbari i

sakupljači maraka" (Huxley 2018: 14). Ovih nekoliko citata ukazuje na evidentno plansko suzbijanje i ograničavanje ne samo znanja koje se poučava u obrazovnom sustavu *Divnog novog svijeta* već i znanja koje je dostupno širim masama.

Razgovor koji vode John, ravnateljica Etona i dr. Gaffney s istog sveučilišta daje detaljniji uvid u obrazovni sustav romana:

> 'Čitaju li Shakespearea?' upita Divljak dok su, na putu prema laboratoriju za biokemiju, prolazili pokraj knjižnice.
>
> 'Naravno da ne čitaju', reče nadstojnica pocrvenjevši.
>
> 'U našoj knjižnici', reče dr. Gaffney, 'nalaze se samo priručnici. Ako je mladima potrebna zabava, naći će ju u osjetilnim predstavama. Mi ih ne ohrabrujemo da uživaju u bilo kojoj vrsti samotne zabave.' (Huxley 2018: 119)

Fond etonske knjižnice, kao i činjenica da ravnateljici te prestižne obrazovne institucije spominjanje Shakespearea izaziva neugodu, dodatno ocrtava tragično ograničen sustav znanja u *Divnom novom svijetu*. Za shvaćanje toga svijeta relevantno je i socijalno inzistiranje na društvenosti i kolektivizmu nauštrb individualizma. To je još jedna točka razlikovanja društva za koje se zalažu transhumanisti i fikcionalnog društva u Huxleyjevom romanu. Osma točka Transhumanističke deklaracije postavlja očuvanje individualizma kao jednu od važnih transhumanističkih vrijednosti. Važnost individualizma za transhumanizam moguće je dodatno potvrditi prisjetivši se političke orijentacije transhumanista koja je vrlo često libertarijanska ili liberalno-demokratska. Ovakvo je ograničavanje znanosti i obrazovanja vrlo očito pogodno za razvoj distopijskog društva kako u fikcionalnom svijetu romana, tako i u stvarnom svijetu. Koliko god državni aparat *Divnog novog svijeta* generalno nije nasilan, još uvijek se radi o totalitarnom sustavu koji potpuno nedopustivo zadire u prava pojedinaca, a ograničeno znanje otežava kritiku tog sustava. Umjesto da se bore s disidentima, upravljači toga svijeta stanovništvu otežavaju stjecanje dovoljnog znanja i refleksiju da bi uopće postali disidenti. Ograničenost obrazovnog sustava nije karakteristika koja je važna samo za shvaćanje svijeta u kojem se odvija radnja romana, već je iz nje moguće izvući vrlo važne uvide i za empirijski svijet.

3. 3. 2. Shakespeare i znanje – Johnovo znanje

Epistemološka analiza lika Johna čini te uvide još temeljitijima. Johnu odrastanje u rezervatu uz par iznimaka nije omogućilo pristup pisanoj riječi, pa čak ni vrlo ograničenoj znanosti koju ima Svjetska Država. Jedna od knjiga koje je imao sadržavala je Shakespeareova djela koja je John s velikom pozornošću proučio i dijelom naučio napamet. Time je Shakespeare postao filter kroz koji

John provlači svoja iskustva. Velik dio svega što zna dolazi iz Shakespeareovih djela, a nova znanja ne samo da uspoređuje sa svojim poznavanjem Shakespearea, već vrednuje nove informacije po kriterijima koje je naučio iz Shakespearea neovisno o tome koliko je sam svjestan implikacija i nijansi tih kriterija i njihovog podrijetla. Za njega čitanje književnosti nije imalo funkciju puke razonode i eskapizma, čak ni ozbiljnijeg proučavanja, već je čitanjem suštinski promijenio svoj karakter. Dubok utjecaj kojeg je Shakespeare ostavio na Johnove misli i djela vidi se iz sljedećeg opisa:

> Sve je više mrzio Popéa. Čovjek može biti stalno nasmijan i biti nitkov. 'Bezdušni, podli, razvratni, nemilosrdni nitkov.' Što znače te riječi? Samo je nejasno naslućivao. No, njihova magija je bila vrlo snažna i dalje mu je tutnjala u glavi. Na trenutak je mislio da prije toga zapravo uopće nije mrzio Popéa, nikada stvarno, jer nije bio u stanju iskazati koliko ga mrzi. No, sada je imao te snažne riječi slične bubnjevima, pjesmi i čaroliji. Te riječi – i čudna priča iz koje su uzete (nije se mogao snaći u njoj, ali bila je prekrasna, prekrasna usprkos svemu) – te riječi su mu pružile razlog za mržnju; učinile su njegovu mržnju mnogo stvarnijom; čak su i Popéa učinile stvarnijim. (Huxley 2018: 99)

Čitanje je Johnu omogućilo suštinski drugačije shvaćanje svijeta. Učenjem riječi on je počeo pojmiti stvari koje ranije nije mogao shvatiti. Time se ne radi samo o teoretskom shvaćanju, već i motivaciji za djelovanje, jer je John Popea pokušao i ubiti. Ovo uvodno razmatranje pokazuje dubok utjecaj koji umjetnost može imati na čovjeka. John je u kontrastu s ostalim likovima koji s jedne strane ne poznaju književnost, s druge strane život često shvaćaju vrlo površno, a kada se i susretnu s problemima, konzumiraju *somu* kako bi na njih zaboravili. U svijetu bez književnosti John ukazuje na važnost koju književnost može imati za razvoj pojedinca.

3. 3. 3. Shakespeare i znanje – Poezija *Divnog novog svijeta*

U ovom je kontekstu važno govoriti da koliko god siromašno društvo *Divnog novog svijeta* bilo, i ono ima svoju poetsku formu. Naime, vrlo su česte rime koje imaju neku didaktičku funkciju. Pjesmica koju Lenina pjevuši izvrstan je primjer

> ”Mazi me, dragi, dok se ne omamim,
> Ljubi me, dragi, dok ne padnem u komu;
> Privini me, dragi, ništa se ne sramim,
> Jer i ljubav može zamijeniti *somu*.” (Huxley 2018: 121)

Iako se ne radi o umjetničkom dosegu koji stilistički može parirati Shakespeareovim sonetima, ovakvi lirski uplivi koji se pojavljuju na više mjesta vrlo su učinkovit doprinos metodama koje

usmjeravaju pažnju stanovnika na sadašnjost i zadovoljenje trenutačnih potreba. Ljubav, onoliko koliko se o njoj razmišlja, nije bolja od droge koju svakodnevno koriste. Dapače, reference na drogu su potrebne kako bi se uopće uspostavila vrijednost čak i vrlo jednostavnih seksualnih odnosa koje država potiče i koji ne uzrokuju značajnije emocionalne posljedice. Prosječan stanovnik Divnog novog svijeta ljubav ne shvaća kao neku posebno važnu emociju već više kao jedan od načina da opiše želju za seksualnim odnosom. Romantična im je ljubav strana, pogotovo ako je monogamna. Infantilne rime koje stanovnici lako pamte ne koriste se s umjetničkom, već utilitarnom svrhom. Eskalacija odnosa Johna i Lenine zorno pokazuje da prosječnim građanima Svjetske Države službena poezija kojoj su izloženi nije nebitna, već gradi njihovo shvaćanje svijeta i u njihovom mentalnom sklopu igra donekle sličnu ulogu kao Shakespeare Johnu.

John idealizira Leninu i gleda na taj odnos iz perspektive svog shvaćanja primjerenog odnosa u Shakespeareu, to jest, ne želi fizički kontakt i ne dopušta da se njegova čast istopi u požudu (cit. prema Huxley 2018: 138). S druge strane, Lenina ne može shvatiti zašto John odbija seksualni odnos nakon što joj je priznao svoju ljubav i u tom trenutku poseže za svojom poezijom "[m]iluj me dragi dok se ne omamim" (Huxley 2018: 139). Ova tragikomična scena dodatno naglašava važnost poezije u načinu percipiranja svijeta različitih likova iako su djela za kojima posežu međusobno izrazito različita. Posebno je zanimljivo da čak i javno dostupna ograničena umjetnička forma nosi subverzivni potencijal. Helmholtz u procesu vlastitog nezadovoljstva režimom piše pjesmu o samoći[45] zbog čega upada u probleme na poslu. Helmholtz radi kao sveučilišni profesor pisanja i slaganjem je različitih slogana te jednostavnih rima izgradio karijeru. Iz perspektive empirijskog svijeta čak se i njegova subverzivna pjesma može činiti smiješnom, ali Helmholtzu se radi o vrlo ozbiljnoj stvari "'[č]ini mi se' reče on nakon kratke tišine, 'da tek počinjem pronalaziti nešto o čemu vrijedi pisati. Kao da tek počinjem koristiti onu moć koju osjećam u sebi – onu dodatnu, sakrivenu moć. Čini mi se da se to sada budi u meni.'" (Huxley 2018: 131). Ograničen odgojem i odrastanjem u umjetnički vrlo nepoticajnoj okolini, Helmholtz uspijeva čak i iz vrlo primitivnog znanja o umjetnosti te trivijalnih primjera s kojima se susreće pisati poeziju koja je oprečna dogmi koju propisuje središnja vlast. Na temelju samo ovoga primjera bilo bi neozbiljno pokušati generalizirati o općoj, ili metafizičkoj, prirodi umjetnosti ili poezije. Neovisno o tome ovaj je primjer vrlo informativan u procesu shvaćanja uloge umjetnosti u Huxleyjevu romanu. Navedeni primjeri svjedoče o snazi koju umjetnost ima, čak i ako ju se sustavno pokušava ukalupiti u siromašnu formu s didaktičkom funkcijom.

45 Pjesma je odveć dugačka da bi u cjelosti bila prenesena u ovom radu. Za čitavu pjesmu vidi Huxley (2018), str. 130-131.

3. 3. 4. Shakespeare i znanje – Granice umjetnosti

Bilo bi ipak neozbiljno tu analizu povezati sa sustavom znanja u romanu i iz nje pokušati polučiti shvaćanje suvremene situacije bez osvrta na još jedan izrazito važan ulomak romana. Naime, koliko god se u nizu različitih trenutaka etablira važnost književnosti, iz romana je jasno da čak i Shakespeare ima svoje granice. Helmholtz i John se vrlo dobro slažu, a poezija kao zajednički interes relevantan je faktor u njihovom odnosu. John Helmholtzu otvara oči citiranjem Shakespearea, ali koliko god Helmholtz bio oduševljen onime što čuje, stihovi koje John citira na njega ne utječu onako kako bi to bilo moguće očekivati i kako utječu na Johna. Helmholtz govori:

> Zašto je taj stari bio tako dobar propagandist? Zato što je imao toliko bezumnih, luđački bolnih situacija zbog kojih se može uzbuđivati. Treba biti povrijeđen i uznemiren; inače se ne može smisliti ni jedna stvarno dobra, rendgenski prodorna rečenica. Ali očevi i majke!' On odmahne glavom. 'Ipak ne možeš tražiti od mene da ostanem ozbiljan kad se takvo što spomene. I tko se može još uzbuđivati oko toga hoće li netko imati neku djevojku li ne?' […] 'Ne', zaključi on s uzdahom, 'to ne ide. Potrebne su nam neke druge vrste ludila i žestine. Ali koje? Kakve? Gdje se mogu naći?' On zašuti; i tada odmahujući glavom reče: 'Ja ne znam. Ne znam.' (Huxley 2018: 133)

U društvu u kojem se ljudi razvijaju u epruveti ideja majčinstva ili očinstva su sramotne. Kada su međuljudski odnosi trivijalizirani i gotovo isključivo fizički, Helmholtzu je teško zamisliti kako se netko može uzbuditi oko romantičnog odnosa. Sama činjenica da Shakespearea oslovljava kao propagandista svjedoči koliko je čak i disident poput Helmholtza uvjetovan kulturom u kojoj je odrastao. Koliko god u stvarnom svijetu poštovali Shakespeareovu umjetnost, navedeno svjedoči da ni ona nije svemoguća. Svijet u Shakespeareovim djelima nije svijet s kojim se Helmholtz može dovoljno poistovjetiti. Metafizika Shakespeareove književnosti nije metafizika Helmholtzova svijeta i Shakespeareova djela posljedično na njega ne utječu koliko se to može očekivati temeljem Helmholtzovog intuitivnog shvaćanja poezije.

U razmišljanju o *Divnom novom svijetu* valja imati na umu da nije ograničena samo poezija, već se i podsjetiti da je i znanost u bitnome ograničena i podvrgnuta strogoj cenzuri. Uklonjena je i religija, to jest, religija koja se ne poklapa s fordizmom iz romana koji u romanu svijeta mijenja religiju. Religija nije tema ove disertacije, a transhumanisti često nisu religiozni. Bez odveć dubokog ulaska u pitanje religije korisno je napomenuti da religija ipak nije potpuno inkompatibilna s transhumanizmom, na što ukazuje i poznata Mormonska transhumanistička udruga, a da bi unutar *Divnog novog svijeta* i religija drugačija od fordizma mogla imati subverzivni naboj.

3. 4. Zaključak

Divni novi svijet ne prikazuje transhumanističko društvo i nije transhumanistički roman, barem ako se transhumanistički roman shvaća kao roman koji u pozitivnom svjetlu prikazuje transhumanizam. Dok dio kritika upućenih transhumanizmu koristi taj roman na vrlo površan način i zbog toga nije primjeren, moguće je ustvrditi da *Divni novi svijet* ukazuje na neke probleme s konkretnim tehnologijama za koje se značajan broj transhumanista zalaže. Zanimljivo je da prvo korištenje riječi transhumanizam dolazi upravo od Juliana Huxleyja, Aldousova brata, koji je tu riječ upotrijebio u knjizi iz 1957. godine[46] (cit. prema Bostrom 2005a: 6). U teoriji je moguće da je Julian o transhumanizmu razmišljao bitno ranije i o tome razgovarao sa svojim bratom, ali takva se premisa čini nategnutom. Suvremena se transhumanistička misao ipak u ozbiljnijoj formi razvija tek nakon smrti Aldousa Huxleyja 1963. godine, pa je jasno da u *Divnom novom svijetu* i ne može biti uvršteno otvoreno spominjanje transhumanističkog pokreta jer on za vrijeme pisanja romana još nije postojao. Neovisno o tome *Divni novi svijet* svakako se uklapa bilo u izvornu Rockoffovu klasifikaciju, bilo u izmijenjenu varijantu predloženu u ovom radu.

Uvrštavanje toga romana u ovu disertaciju dodatno opravdava niz drugih zaključaka koji su temeljeni na ovdje izloženoj analizi. Kao prvo, ovdje istaknuti konkretni tekstualni dokazi konkluzivno opovrgavaju neke stavove o Huxleyjevu romanu koje zagovara značajan dio teoretičara. S druge strane, postoje uvidi koji su vrlo korisni za transhumanizam, a proizlaze iz nijansiranog promatranja *Divnog novog svijeta*. Jedan od tih uvida epistemološke je prirode. Ideja primjenjiva na transhumanizam koja se oprezno može prepoznati u ovom književnom djelu tiče se potrebe različitih vrsta diskursa koji se bave znanjem te slobode u znanosti. Distopijski društveni sustav *Divnog novog svijeta* moguć je zbog ograničenih pristupa znanju koji su dostupni stanovništvu. Književnost, čija je moć u formiranju ne samo stavova već i osnovnih crta karaktera pojedinca u romanu naglašena, ima potencijal za potkopavanje neželjenih režima. Funkciju koju književnost igra unutar fikcionalnog svijeta romana sam roman igra unutar empirijskog svijeta. *Divni novi svijet* potkopava ili barem ukazuje na potencijalne probleme s metodama poboljšanja raspoloženja i s ograničavanjem sloboda unutar znanosti, umjetnosti i religije. Čitanje tog romana kao prikaza i kritike vrijednosti sreće u situaciji u kojoj nedostaje niz drugih aspekta ljudske egzistencije koje se trenutno smatraju vrijednima važno je za primjenu tog romana na transhumanizam, ali je također djelatno kao interpretacija koja ne ovisi o transhumanizmu. Društvo

46 U originalno objavljenom radu u publikaciji *Journal of Evolution and Technology* Bostrom navodi pogrešnu informaciju o prvom korištenju izraza transhumanizam. Ta je greška ispravljena u verziji tog članka na njegovoj web-stranici, kojoj je moguće pristupiti na <https://www.nickbostrom.com/papers/history.pdf>.

Divnog novog svijeta nije transhumanističko društvo što je, na primjer, vidljivo iz razlike između stavova o smrti i različitog poimanja znanosti u transhumanističkom pokretu s jedne i društvu *Divnog novog svijeta* s druge strane.

Huxleyjev roman ipak ukazuje na probleme s nekim tehnologijama koje se tradicionalno povezuju s transhumanističkom pokretom. Huxleyjev roman nudi i smjernice za budućnost, ukazujući na važnost postojanja inkluzivne i slobodne znanosti etablirane na stabilnim epistemološkim temeljima koja je u dijalogu sa znanjima proizašlima iz umjetnosti i religije. Sloboda se umjetnosti i religije također mora poštovati zbog njih samih, a i zato što slobodna umjetnost i religija mogu značajnije doprinijeti znanosti nego cenzurirane verzije iz *Divnog novog svijeta.* Zbog toga umjesto da ga se pokušava koristiti kao izravnu kritiku transhumanizma ili kao nešto što s transhumanizmom nema veze, *Divni novi svijet* valja prepoznati kao poticajan tekst koji u bitnome može produbiti shvaćanje transhumanizma u stvarnom svijetu.

4. Studija slučaja – *Flowers for Algernon*

Studije slučaja koje se proučavaju u ovoj disertaciji mahom su romani, ali ne postoji temama koje se analiziraju ili metodi koja se upotrebljava intrinzičan razlog zbog kojeg se u ovakav tip istraživanja ne bi moglo uvrstiti i umjetničko djelo neke druge vrste. Iako ne zaobilazi i književnost, James Hughes u radu u kojem prvenstveno proučava filmove i serije tvrdi "[p]rikaz posthumanog bića u popularnoj kulturi stoga […] snažno utječe na stavove prema postojećim i budućim vrstama ljudi" (Hughes 2015: 235). Hughes time svjedoči o važnosti prikaza posthumanih bića u različitim medijima, a film u svakom slučaju spada među medije koji su iz perspektive transhumanizma relevantni. Keyesov tekst *Flowers for Algernon* izvorno je objavljen kao pripovijetka, ali je sedam godina nakon objave kratke priče proširen u roman, a ova će analiza obuhvaćati i kratku priču i roman[47]. I roman i pripovijetka prate Charlija Gordona, osobu s blagom mentalnom retardacijom koja se podvrgava eksperimentalnoj operaciji povećanja inteligencije. Operacija je u početku uspješna i Charlie u vrlo kratkom roku postaje genijalac, ali se njezini rezultati ne pokažu trajnima i Charlie na kraju teksta ponovno gubi inteligenciju koju je zadobio tretmanom. Stil je kratke priče i romana vrlo zanimljiv. Naime, Charlie ispunjava izvještaje o napretku jer je praćenje njegova mentalnoga stanja sastavni dio eksperimenta kojem se podvrgnuo. Zbog toga je moguće smjestiti *Flowers for Algernon* između epistolarnog i dnevničkog narativa. Charlie ispunjava izvještaje u formi dnevnika, ali oni su po svojoj funkciji zapisi koje će kasnije netko drugi čitati. Stvari donekle komplicira činjenica da Charliju u jednom trenutku više nije ugodno da znanstvenici kojima ispunjava izvještaje o napretku čitaju o svim detaljima njegova života pa se s njima dogovara da će im predavati samo dio izvještaja, ali da će profesor Nemur prije završnog izvještaja pročitati sve (cit. prema Keyes 1966: 59-67). Čitatelj ipak ima uvid u čitav kronološki poredan sadržaj izvještaja o napretku. Charlijev stil igra vrlo važnu ulogu u priči pa Michael Bérubé spominje "*Flowers for Algernon* protokol kojim su nijanse i stupnjevi mentalnog ograničenja zabilježeni na stranici narativnom sposobnošću lika" (Bérubé 2016: 108). Charlijeva je pismenost u prvim izvještajima vrlo loša pa postupno postaje bolja i zatim ponovno postupno propada. Tako čitatelj može pratiti njegovo mentalno stanje na razini diskursa, a ne samo na razini priče koju Charlie kroz izvještaje priča[48].

47 S obzirom da je pripovijetka napisana prva 1959. godine, ona je temelj ove analize, a citati iz romana, originalno objavljenog 1966. godine, bit će posebno označeni. Interpretacije koje je moguće iščitati isključivo iz romana također će biti naznačene. Za početak valja istaknuti da između romana i kratke priče postoje razlike, ali da je i jedno i drugo moguće učinkovito uključiti u ovu analizu.

48 O utjecaju Keyesovog stilskog rješenja svjedoči pripovijetka "Life is Beautiful" Reija Nakazawe, koja stilski i pričom prati *Flowers for Algernon*. Zanimljivo je da je ta pripovijetka objavljena kao dio narativnih materijala koji prate igru *Magic: the Gathering.* Vidi Nakazawa (2006).

4. 1. *Flowers for Algernon* i transhumanizam

Flowers for Algernon vrlo je teško svesti na jednoznačnu interpretaciju kao kritiku ili potporu transhumanizmu. U tom kontekstu valja imati na umu da, iako je sam izraz transhumanizam nastao prije objave Keyesove kratke priče, transhumanistički pokret još nije postojao. Stoga se u priči ni u kojem slučaju ne radi o transhumanizmu niti se transhumanizam spominje. Neovisno o tome ona je relevantna kao dio ovog istraživanja jer obrađuje temu poboljšanja inteligencije koja je za transhumanizam vrlo važna. Stephen Goldman u analizi koja se u ovom radu ne prihvaća u svojoj cijelosti ipak ističe jednu vrlo korisnu evaluaciju Keyesove priče "u srcu ove priče su bol i frustracija nemogućnosti upravljanja vlastitom sudbinom" (Goldman 1981: 176). Taj je citat zanimljiv jer transhumanizam polazi upravo od želje da ljudi počnu kontrolirati svoju sudbinu puno intenzivnije nego što to sada čine.

Polazišni je stav ovoga rada da Charlie ipak dijelom može upravljati svojom sudbinom što pokazuje prihvaćanjem sudjelovanja u biotehničkom poboljšanju svojih intelektualnih sposobnosti. Slično je i čitanje koje predlažu Anna McFarlane i Gavin Miller "Charlijev je put moguće čitati kao sažetu verziju našeg vlastitog životnog ciklusa i kao podsjetnik na neugodnu istinu da smo samo prolazno kompetentni i autonomni 'zasebni individualci' kakve pretpostavljaju naši dominantni društveni mitovi" (McFarlane i Miller 2016: 216). I Donald Palumbo predlaže sličnu interpretaciju: "Charlijevo je iskustvo temporalna kondenzacija arhetipskog ljudskog iskustva" (Palumbo 2004: 429). Charlijeva je sudbina tragična, a prihvativši ovakvu interpretaciju nameće se ideja da je i arhetipsko ljudsko iskustvo tragično. Takvo čitanje, koje bi iz perspektive romana ili kratke priče bilo vrlo teško nedvosmisleno opovrgnuti, u kontekstu transhumanizma može biti shvaćeno upravo kao poziv na razvoj i korištenje održivih metoda unapređenja kako bi se radilo na borbi protiv sudbine koja je zadesila Charlija.

Uzevši u obzir konačan neuspjeh metode poboljšanja inteligencije kojoj se Charlie podvrgnuo može se činiti da je i ova priča jedna u nizu književnih tekstova koji primarno kritiziraju transhumanizam. U ovom se čitanju ipak predlaže nešto drugačiji, optimističan način shvaćanja djela *Flowers for Algernon*, a Charlie je nakon što je izgubio zadobivenu inteligenciju ipak barem za nijansu mentalno sposobniji nego što je ranije bio, a spreman je i dalje raditi na sebi. Keyesovo djelo svakako ima vrlo relevantne tragične elemente i Charlie bi bio sretniji da je zadržao inteligenciju koju je dobio, ali ovdje predloženo čitanje usmjerava pozornost na neke elemente koji nisu u potpunosti tragični. Komparativna analiza kratke priče i romana u ovom je kontekstu posebno relevantna jer je iz romana nešto teže iščitati ovakvu vrstu optimistične interpretacije nego iz kratke priče. Naravno, pripovijetka se i roman razlikuju i u drugim aspektima, poput bitno

razrađenijeg odnosa Charlija i Alice te detaljnijeg prikaza Charlijeve prošlosti i obiteljske situacije. Koliko god bilo teško uklopiti Keyesovo djelo u neku naivnu verziju transhumanizma poput one koja proizlazi iz Pearceovog Hedonističkog imperativa, pažljiva analiza njegove kratke priče, a donekle i romana, otkriva da je ona vrlo kompatibilna s nešto kritičnijom transhumanističkom pozicijom, da je u duhu takvog kritičnog transhumanizma, a upravo se takva vrsta transhumanizma ovdje predlaže kao korisnija od nekih idealističnijih i izgledno naivnijih alternativa.

4. 1. 1. *Flowers for Algernon* i transhumanizam – tehnologija

Tehnička pozadina u kratkoj priči *Flowers for Algernon* nije razrađena kao u primjerice *Divnom novom svijetu*. Zanimljivo je da dio tehnološke metode poboljšavanja inteligencije, ili barem alat koji prati osnovnu metodu, naliči hipnopediji iz Huxleyjeva romana. Ta metoda ipak nije razrađena kao hipnopedija, već se zna da Charlie sluša snimljeni govor dok spava i da to pridonosi njegovom procesu umjetnog povećanja inteligencije. U knjizi je situacija nešto drugačija. Tamo Charlie opisuje što su mu objasnili da radi televizor koji mora imati uključen kada ide spavati:

> Neke stvari je napravila odma prije nego zaspim kao naučila me stvari kad mi se jako spava i malo nakon što počinjem spavat još čujem riječi čak i ako ne vidim slike više. Druge stvari su da po noću treba napravit da imam snove i da pamtim stvari koje su se davno dogodile kad sam bio jako mali klinac. (Keyes 1966: 25)

Utjecaj na snove i prisjećanje nije karakteristika hipnopedske metode u *Divnom novom svijetu* kao ni istog tog alata u kratkoj priči. Charlie doduše tvrdi da ima lude snove (Keyes 1959: 290) i u kratkoj priči, ali nije toliko jasno da su ti snovi ciljano uzrokovani televizorom koji koristi. Ni sam operativni zahvat koji bi trebao utrostručiti IQ nije odveć detaljno razrađen u kratkoj priči. U romanu je naravno nešto više prostora posvećeno objašnjavanju operativnog zahvata i bioloških mehanizama kojih se čitava metoda tiče, ali se to ne čini kao odveć relevantno područje komparacije jer nešto detaljnije opisane tehničke specifikacije u bitnome ne mijenjaju interpretaciju priče.

Moguće je čak i kritizirati čitavu tehničku premisu. Kvocijent inteligencije sam po sebi ne omogućava iznimno brzo čitanje s razumijevanjem i garantirano ne donosi gotovo fotografsko pamćenje koje se čini da Charlie razvija. Učiteljica Kinnian primjećuje da je Charlie počeo pamtiti svaku stvar koju pročita (Keyes 1959: 296), a to ukazuje na izrazito razvijeno pamćenje. Zanimljivo je da u romanu i Charlie nakon operacije, ali još daleko od svog intelektualnog vrhunca, bilježi "[t]ako da još uvijek ne znam što je IQ i svatko kaže da je nešto drugo. […] Nisam htio ništa reći, ali ne shvaćam kako ako ne znaju što je to i gdje je – kako znaju koliko ga imaš" (Keyes 1966: 49).

Ova tvrdnja dolazi bitno prije spoznaje o relativno kratkotrajnoj prirodi promjene koju je Charlie doživio, ali je vrlo zanimljiva jer dijelom razotkriva moguć razvoj problema. Naime, među znanstvenicima koji su osmislili i proveli Charlijevu operaciju nema konsenzusa oko nekih za čitav proces vrlo fundamentalnih kategorija. Slično je dijelom moguće primijeniti i na situaciju u empirijskom svijetu. Među filozofima ni izdaleka ne postoji konsenzus oko najboljeg pristupa etici, a transhumanisti ipak raspravljaju o tehnološkom moralnom usavršavanju. Sama činjenica da takav konsenzus ne postoji automatski ne znači da je rasprava o usavršavanju nepotrebna ili nemoguća, ali je korisno imati na umu i kontinuirano se prisjećati da postoje neke fundamentalne kategorije kako ljudskog postojanja općenito, tako i neke konkretne tehnologije koje nisu u potpunosti istražene i o kojima ne postoji apsolutno uvjerljiv sud ili definicija. Vrlo obećavajuća metoda poboljšanja čovjeka može se zbog nedovoljnog razumijevanja tih osnovnih kategorija pokazati neuspješnom ili čak negativno utjecati na čovjeka koji joj se podvrgne.

Konkretna tehnička metoda u Keyesovoj priči možda nije odveć razrađena, ali osnovni koncept te priče bio je dovoljno koristan da ga neuroznanstvenik Amir Levine iskoristi u popularnoznanstvenom radu u kojem govori o genetici, a koji zaključuje tvrdnjom "[b]olje shvaćanje sustava koji modificiraju pakiranje DNK bi nam moglo pomoći da jednog dana učinimo znanstveno-fantastične priče poput *Rainbows End* i *Flowers for Algernon* stvarnošću" (Levine 2008: 51). On naravno ne ulazi bitno dublje u samu priču, ali je korisno imati na umu jedan od konkretnih primjera u kojem ovakvi fiktivni prikazi tehnologije mogu motivirati ili barem odigrati malu ulogu u biološkim istraživanjima.

4. 1. 2. *Flowers for Algernon* i transhumanizam – problemi znanosti u Keyesovoj priči

Sama činjenica da je iz Keyesove priče nemoguće polučiti tehničke specifikacije za provođenje operacije povećanja IQ-a naravno ne čini tu priču neupotrebljivom iz perspektive ovoga rada. Upravo naprotiv, *Flowers for Algernon* otvara niz relevantnih uvida u ne samo potencijalno biomedicinsko poboljšanje inteligencije već i šire shvaćen koncept poboljšanja čovjeka. Neizostavna je uloga znanosti u tehnikama za koje se zalažu transhumanisti. U tom je kontekstu vrijedno proučiti karijerizam znanstvenika koji je jasno vidljiv u Keyesovoj kratkoj priči:

> Dr. Nemur je htio objaviti rezultate eksperimenta krajem ovog mjeseca. Dr. Strauss je htio nešto duže pričekati da budu sigurni. Dr. Strauss je rekao da dr. Nemura više zanima pročelništvo katedre za psihologiju na Princetonu nego eksperiment. Dr. Nemur je rekao da dr. Strauss nije ništa više od oportunista koji pokušava doći do slave na temelju tuđeg uspjeha. (Keyes 1959: 295)

Dok dr. Nemur nije nužno toliki karijerist kakav se čini temeljem ovog citata, vrlo je razumno zaključiti da sama uspješnost eksperimenta nije njegova jedina motivacija, već je zainteresiran i za prestiž te materijalne koristi koje prate velika otkrića. Prvi pokazatelj neuspjeha operacije, trenutak kad miš Algernon grize Charlija (cit. prema Keyes 1959: 300), događa se gotovo mjesec dana nakon ranije citiranog razgovora. U trenutku svađe između dva znanstvenika dr. Nemur ima razloga za optimizam. Neovisno o tome, čini se da je ipak preuranjeno govoriti o objavi rezultata operacije u trenutku u kojem Charlie još uvijek prolazi kroz vrlo brze i intenzivne promjene. U tom se kontekstu čini mogućim[49] da je dr. Nemur spreman zbog brzine objave riskirati cjelovitost istraživanja koje objavljuje. To je vrlo važno jer, u slučaju da provodi kvalitetno istraživanje njegova motivacija sama po sebi i nije toliko važna, ali se čini da bi kvaliteta objavljenog rada zbog njegove žurbe mogla patiti.

I zadnja je rečenica slikovita kao prikaz odnosa unutar znanstvene zajednice koji u ovom slučaju također vrlo lako može igrati ulogu u kvaliteti znanosti koja se stvara. Vrlo je lako zamisliti scenarij u kojem se tenzija u odnosu dr. Nemura i dr. Straussa negativno odražava na istraživanje kojim se zajedno bave. Ove uvide dodatno vrijednim čini činjenica da *Flowers for Algernon* ne ostavljaju dr. Nemurov karijerizam kao izravnu i jednoznačnu posljedicu njegove intrinzične motivacije, već pokazuju i da okolina može igrati ulogu u čitavom procesu "[s]jećam se da sam čuo Burta koji je rekao da je dr. Nemurova žena oštrokondža koja ga čitavo vrijeme gura da objavljuje stvari kako bi postao slavan. Burt je rekao da je njezin životni san imati slavnog muža." (Keyes 1959: 295). Dr. Nemur se čini spremnim kompromitirati kvalitetu rada koji objavljuje zbog što bržeg stjecanja slave, a na to ga dijelom motivira i osobnost njegove žene. Njegova žena naravno nije jedini uzrok želje za što ranijim objavljivanjem, o čemu svjedoči sam Charlie u trenutku kad je na vrlo visokoj intelektualnoj razini:

> On [dr. Nemur] ima vrlo dobar um, ali pati pod sjenom sumnje u sebe. Želi da ga ljudi smatraju genijalcem. Stoga mu je važno da osjeća da svijet prihvaća njegov rad. Vjerujem da se dr. Nemur bojao dodatnog odgađanja jer ga je brinulo da bi netko drugi mogao otkriti nešto slično i oduzeti mu zasluge. (Keyes 1959: 297)

Dr. Nemuru očito je vrlo važno da bude prihvaćen i da ga ljudi poštuju, a ženina je ambicija izvor dodatne motivacije da što brže postane što prestižniji znanstvenik. Dodatni opis Nemurove žene u romanu otvara prostor za još negativniju procjenu čitave situacije, a također ukazuje na još jedan potencijalni izvor problema u akademskom svijetu. Charlie prenosi Burtove riječi:

> Ako želiš shvatiti zašto je cijelo vrijeme pod stresom, čak i kad stvari u laboratoriju i

49 Naravno, nejasno je što točno i u kojem formatu dr. Nemur želi objaviti. Činjenica da se dr. Strauss s njim ne slaže ipak ukazuje na to da se iz znanstvene perspektive radi o sumnjivoj odluci.

njegovoj nastavi dobro napreduju, moraš shvatiti Berthu Nemur. Znaš li da je ona zaslužna za njegovu profesuru? Znaš li da je iskoristila utjecaj svog oca da mu osigura potporu Welberg fundacije? Pa, sad ga je gurnula u ovo preuranjeno prezentiranje na konvenciji. (Keyes 1966: 152)

Nemurova je motivacija u romanu ipak nešto drugačija nego u kratkoj priči i bitno je teže imati simpatije prema profesoru koji profesuru duguje utjecaju suprugina oca. Ovaj citat ukazuje i na problem koji nije moguće ostaviti unutar granica Keyesovog djela, a to je nepotizam. Iako različite akademske zajednice u različitim dijelovima svijeta nisu jednako izložene ovakvoj vrsti utjecaja, bilo bi vrlo teško otpisati nepotizam iz razmatranja o društvenim uvjetima rada znanstvenika[50]. Sama detaljna karakterizacija dr. Nemura možda za potrebe ovog rada i nije toliko važna kao činjenica da njegova situacija simbolizira širok niz motivacija koje znanstvenici mogu imati za svoje djelovanje, a koje ne proizlaze iz samog traganja za relevantnim otkrićem ili doprinosom arhivu ljudskog znanja.

4. 1. 3. *Flowers for Algernon* i transhumanizam – ekonomija i znanost

U romanu je veća pozornost usmjerena još jednom srodnom problemu, a to je financiranje istraživanja. Na primjer, Charlija upozoravaju da projekt jedno vrijeme mora biti tajan, o čemu "Burt kaže zato što ako bude neuspijeh proff Nemur neće da se svi smijeju posbeno ljudi iz Welberg fondacije koji su mu dali lovu za projekat" (Keyes 1966: 20). Očito je da Nemurov ego igra ulogu u toj odluci, ali fondacija koja financira eksperiment druga je vrsta motivacije za njegov rad. Sama činjenica da Nemur ne želi da se o njegovom poduhvatu u ranim fazama previše zna nije problematična, ali isto tako nije nebitna za shvaćanje društvenog konteksta u kojem se njegovo istraživanje provodi. Strauss se žali kako je "problem […] u dobivanju dovoljnih sredstava za rad na projektima poput ovih bez dodatnih obveza povezanih s novcem. Kad su iznosi izdvojeni za specifične namjene ne možemo doista raditi" (Keyes 1966: 243). Čak ni u opsežnijem romanu proces dobivanja sredstava i njihova raspodjela nisu odveć detaljno razrađeni, ali je korisno istaknuti da se roman osvrće i na vrlo relevantnu ekonomsku podlogu znanstvenih istraživanja.

Zanimljivo je da roman sadrži i drugu perspektivu slične problematike. Charlie se prisjeća djetinjstva u kojem njegova majka govori "[d]r Guarino mi je sve to objasnio. Neće sponzorirati njegov izum, kaže, jer će dokazati da su u krivu. Kao što je bilo s onim drugim znanstvenicima, Pasteurom i Jenningsicom, i njima ostalima" (Keyes 1966: 136). Na prvu se može činiti da su

50 Za dva recentna istraživanja nepotizma u različitim akademskim zajednicama koja potkrepljuju postojanje takvog negativnog utjecaja kao vrlo relevantnog problema suvremene znanosti vidi Allesina (2011) i Bozionelos (2014).

Guarinove briga donekle slične Straussovima. Ipak, Strauss je očito vrlo legitiman istraživač, dok je Guarino prevarant koji je iskoristio Charlijeve mentalne probleme kako bi njegovim roditeljima prodao neučinkovitu metodu poboljšanja inteligencije (cit. prema Keyes 1966: 143-145). Na toj razini roman nije isključivo jeremijada o nedovoljnom financiranju znanosti, već pokazuje i neke koji u moralno vrlo upitnoj potrazi za novcem koriste diskurs sličan onom koji koriste legitimni istraživači. U ovom se slučaju radi o dvije krajnosti, ali je vrlo teško podvući jasnu liniju između istraživanja koja zaslužuju financiranje i onih koja ga ne zaslužuju.

Transhumanizam teži nekim vrlo radikalnim znanstvenim napretcima koji bi drastično promijenili ljudski život i nesumnjivo dramatično doprinijeli međunarodnom priznanju znanstvenika ili tima znanstvenika koji prvi na siguran način omoguće te napretke. Zbog toga su ovakva pitanja iz sociologije znanosti možda i važnija za transhumanizam nego za neka druga područja istraživanja na koja je javnost manje usmjerena i koja imaju umjerenija obećanja. Otkriće i uspješna implementacija neke značajne transhumanističke tehnologije odjeknulo bi ne samo znanstvenom, već i bitno širom zajednicom i stoga je razmišljanje o nekim izvanznanstvenim aspektima motivacije znanstvenika koji istražuju takva područja vrlo važno. *Flowers for Algernon* naravno ne donosi jednostavan odgovor na ta pitanja, ali svakako usmjerava pozornost na motivaciju znanstvenika koji istražuju pitanja od transhumanističkog interesa, a to je samo po sebi vrlo važno.

4. 1. 4. *Flowers for Algernon* i transhumanizam – jezik, znanstvena (hiper)produkcija i disciplinarnost

Još su dva problema suvremene znanosti vidljiva i naglašena u Keyesovoj priči što se vidi u Charlijevim riječima:

> Pitao sam dr. Straussa kako Nemur može opovrgnuti Rahajamatijev napad na njegovu metodu i rezultate ako ga Nemur uopće ne zna pročitati. Čudan pogled na licu dr. Straussa može znači samo jednu od dvije stvari. Ili ne želi reći Nemuru što govore u Indiji ili – a ovo me brine – dr. Strauss isto ne zna. (Keyes 1959: 298)

Ta dva problema tiču se jezika i ekstenzivne znanstvene produkcije. Jezično je pitanje samo po sebi vrlo jasno, ali ponekad možda nedovoljno naglašeno u anglofonoj filozofiji znanosti koja piše jezikom koji je danas *lingua franca* i time se ponekad i ne može usredotočiti na relevantne doprinose napisane na nekim manje raširenim jezicima. Drugo je pitanje u suvremenoj znanosti također vrlo očito, a tiče se nevjerojatne produkcije znanstvenih radova. Znanstveniku koji ima nastavne obaveze i želi se posvetiti vlastitom istraživanju gotovo je nemoguće temeljito pratiti

novoobjavljenu literaturu čak i unutar vrlo dobro definirane znanstvene grane, a kamoli širih znanstvenih polja ili područja.

Roman izraženije privlači pozornost na još jedan problem, a to je uska specijaliziranost znanstvenika prema kojoj je intelektualno poboljšani erudit Charlie vrlo kritičan (cit. prema Keyes 1966: 96-98), ali to je prisutno i u kratkoj priči u kojoj se Charlie čudi uskoći Straussovog znanja, koje je po uobičajenim ljudskim parametrima u stvari izrazito široko (cit. prema Keyes 1959: 297-298). U svojoj unapređenoj fazi Charlie ima vrlo grandioznu percepciju intelektualnog života. Tako on smatra da je "Burt bio u pravu kad je pohvalio Nemura i Straussa što su se posvetili nečemu važnom i neizvjesnom umjesto nečemu nebitnom i sigurnom" (Keyes 1966: 156). Vrlo je kritičan prema konferencijskim izlaganjima koja smatra da su "[n]ovac, vrijeme i energija potraćeni na detaljnu analizu trivijalnog" (Keyes 1966: 156). Charlijev je akademski elan do neke razine pozitivan, ali rapidni rast njegove inteligencije nužno ne dolazi u spoju s jednako brzim napretkom njegove zrelosti. Charlijeve evaluacije ne samo da je teško primijeniti na nepoboljšanog čovjeka čiji mentalni kapaciteti možda nisu dovoljni za doista grandiozno znanstveno otkriće, ali koji unatoč tomu može ostvariti relevantan doprinos u rješavanju nekog ograničenijeg problema, već je on u svojem optimističnom razmišljanju donekle i površan. Na primjer, on ne nudi neki egzaktan parametar[51] po kojem evaluira važnost nekog otkrića, već se čini da se u procjeni oslanja na svoju intuiciju. Vrlo je teško zamislivo da u tom trenu posjeduje dovoljno znanje i iskustvo da bi njegova intuicija u tom kontekstu bila relevantna.

Charlie iz romana svakako je intelektualno izrazito moćan, ali njegov je ubrzan rast pratila i svojevrsna arogancija. Iako ovi problemi nisu središnja tema teksta *Flowers for Algernon*, zanimljivo je da ta priča nudi potencijalni odgovor na njih. Taj je odgovor intelektualno unapređenje osoba. Unaprijeđeni je Charlie tečan u nekoliko jezika i time u bitnome smanjuje problem jezičnih barijera u znanosti, a njegova sposobnost brzoga čitanja i procesuiranja složenih informacija omogućavaju da se puno lakše nosi s ekstenzivnom znanstvenom produkcijom. Njegovo je znanje vrlo široko i kompetentan je u različitim disciplinama. Izgledno je da bi u empirijskom svijetu pouzdana metoda povećanja inteligencije pomogla u rješavanju niza problema o kojima se izravno pri stvaranju te metode i nije previše razmišljalo.

51 To ne znači da takav parametar u empirijskom svijetu nužno postoji ili ne postoji, već da on ni u kojem slučaju nije sam po sebi evidentan. Charlijeva je procjena bez osvrtanja na tu problematiku površna.

4. 1. 5. *Flowers for Algernon* i transhumanizam – šansa kategoričke neizvedivosti nekog projekta poboljšanja čovjeka

Kasniji dio ove analize sadrži ideju da neuspjeh metode prikazane u Keyesovu djelu ujedno ne označava tu priču kao kritiku transhumanizma. Ne samo to, nego ju je potencijalno moguće čitati i kao argument u korist transhumanizma. Prije takvog čitanja ipak valja razmotriti sam neuspjeh koji određuje radnju Keyesove kratke priče. Iako je moguće biti skeptičan prema motivaciji dr. Nemura, razlog neuspjeha nije njegova žurba prema objavi rezultata, neuspješno obavljena operacija ili neki faktor iz okoline. Razlog je biološki zakon kojeg sam Charlie otkriva pri vrhuncu svoje intelektualne sposobnosti i naziva Algernon-Gordon učinkom po kojem "[u]mjetno povećana inteligencija propada brzinom izravno proporcionalnom kvantiteti poboljšanja" (Keyes 1959: 302). To ne znači ni da je unutar fikcionalnog Keyesovog svijeta kategorički nemoguće na održiv način povećati inteligenciju korištenjem neke drugačije metode, ali ukazuje na činjenicu da u tom svijetu postoji biološki zakon zbog kojeg u najmanju ruku metoda koju koriste dr. Nemur i dr. Strauss, a vjerojatno i druge umjetne metode poboljšanja inteligencije ne mogu omogućiti permanentno povećanje inteligencije. Uzevši u obzir da Charlie u romanu tvrdi "[j]ednog bi dana mogao postojati način da se savlada ovaj problem, ali to vrijeme još nije došlo" (Keyes 1966: 257) postoji mogućnost za daljnji rad i neku vrstu nadvladavanja problema s kojim su se Keyesovi likovi susreli. Široko shvaćeno, postoji vrlo realna mogućnost da neka poboljšanja koje predlažu transhumanisti iz empirijskoga svijeta fizički nisu moguća, neovisno o tome koliko naprednu znanost i kolike tehnološke kapacitete ljudska rasa posjeduje ili će posjedovati u budućnosti. Tu mogućnost valja imati na umu u svim ozbiljnim transhumanističkim promišljanjima i projekcijama.

4. 2. Pojedinac u društvu

Jedna od glavnih tema ili problema na koje *Flowers for Algernon* ukazuju društveno je tretiranje osoba s mentalnim poremećajima. Povezana problematika koja je vrlo relevantna za transhumanizam tiče se društvene percepcije tehnički poboljšane osobe. S obzirom da je upravo to područje u romanu značajno prošireno u odnosu na kratku priču, bilo bi izrazito teško komparativno analizirati tu problematiku. Stoga slijedi analiza toga pitanja fokusirana na kratku priču, nakon koje će biti prikazana nešto drugačija analiza obogaćena prikazom te iste teme u romanu.

Ubrzo nakon što njegove intelektualne sposobnosti počnu napredovati, okolina se počinje bitno drugačije ponašati prema Charliju. On komentira "pretpostavljam da će im trebati malo vremena da se naviknu na moje promjene. Svi se čine kao da me se boje. […] Ljudi više sa mnom ne razgovaraju puno i ne šale se kao što su znali. To čini posao nekako osamljenim" (Keyes 1959: 295). Dok su mu se ostali ranije rugali, sada ga se postupno počinju bojati. Ljudi počinju primjećivati promjene iako Charlie još uvijek nije na svom intelektualnom vrhuncu. Pet dana kasnije, osamsto četrdeset od osamsto četrdeset i jednog Charlijevog suradnika potpisuju peticiju kojom traže da on dobije otkaz (cit. prema Keyes 1959: 296). Čak i Fanny Girden, jedna suradnica koja ne potpisuje peticiju i ne odbija razgovarati s njim, nije oduševljena sada već jasno vidljivim promjenama kroz koje je Charlie prošao i vrlo znakovito odgovara na Charlijevo pitanje "[š]to je pogrešno u tome da čovjek postane inteligentan i želi prikupiti znanje i razumijevanje svijeta oko sebe?" (Keyes 1959: 297). Kako bi objasnila svoju nelagodu u vezi nastale situacije, ona poseže za biblijskom metaforom "[b]ilo je zlo kad je Eva poslušala zmiju i jela sa stabla spoznaje. Bilo je zlo kad je vidjela da je gola. Da se to nije dogodilo nitko od nas nikad ne bi trebao ostarjeti, postati bolestan i umrijeti" (Keyes 1959: 297). Teško je predvidjeti kako bi točno koja svjetska religija reagirala na potencijalni razvoj slične biotehničke metode u stvarnom svijetu, ali je vrlo razumno pretpostaviti nezanemarivu razinu neslaganja u značajnom udjelu religija. Keyesova priča ukazuje na tenziju između religije i unapređenja koja proizlazi iz potencijalnog religijskog inzistiranja na održavanju neznanja i težnji za izbjegavanjem ljudske arogancije.

S druge strane, pitanje religije nije jednoznačno što se zrcali i u samoj priči. Naime, upravo je Fanny Girden jedina radnica u tvornici koja ne misli da bi Charlie trebao biti otpušten i ne mijenja svoje mišljenje unatoč pritiscima i prijetnjama (cit. prema Keyes 1959: 296). Ona sama nesumnjivo osjeća nelagodu u vezi promjena koje su zadesile Charlija kao što ju osjećaju i ostali radnici, ali ostaje ustrajna i zauzima njegovu stranu bilo zbog nekog općeg moralnog zakona koji se tiče poštivanja druge osobe, bilo iz pijeteta prema stanju u kojem je on bio prije unapređenja. S obzirom da se očito radi o kršćanskoj vjernici, izvjesno je da taj njezin stav barem dijelom proizlazi

iz vjerskog učenja. Jasno je da svi kršćani u empirijskom svijetu nisu tolerantni kao fikcionalna Fanny Girden, ali njezin je primjer moguće iščitati kao još jedan dokaz da između vjernika i transhumanista ili transhumanih bića nema potrebe za otvorenim antagonizmom. S druge strane, nakon operacije medicinska sestra napada Charlija iz religijske perspektive:

> Ona kaže možda bolije da se molim bogu da ga tražim da mi oprost što su napravili meni. Nisam jeo nikakve jabulke ili napravijo ništa griješno. I sad me strah. Možda ne bi trebo pustit im da mi operiraju na mozgu kao što je rekla ako je to protiv boga. Ne želim da napravim neš pa da je bog ljut zato. (Keyes 1966: 16)

Religija u ovom razgovoru igra bitno negativniju ulogu. Čak i ako se zanemare različiti mogući protuargumenti ovakvom općenito shvaćenom stavu, izrazito je problematično da se medicinska sestra na taj način ponaša prema pacijentu, pogotovo kad se uzme u obzir njegovo mentalno stanje i kompleksna psihološka situacija koja ga bez previše sumnje očekuje u slučaju da je operacija bila uspješna. Religija možda ne igra odveć značajnu ulogu ni u romanu ni u kratkoj priči, a ovi citati pokazuju da religiozni ljudi mogu upravo zbog religije na različit način reagirati na neki specifičan transhumanistički napredak.

I u slučaju u kojem većina transhumanista nije religiozna i odbija teološki zasnovane argumente protiv transhumanizma, religija ima vrlo važnu ulogu u društvu pa percepcija transhumanizma unutar različitih religija utječe na javno mišljenje o pokretu te spremnost ljudi da se podvrgnu nekoj vrsti tehnološkog poboljšanja. Unatoč neslaganju Fanny Girden, Charlie ipak napušta svoj posao u tvornici. Kraj dnevničkog zapisa za 30. travnja opisuje njegov društveni status nakon provedene operacije "[p]otjerali su me iz tvornice. Sad sam više sam nego ikad prije" (Keyes 1959: 297).

4. 2. 1. Pojedinac u društvu – razlike romana i kratke priče

Neki od argumenata navedenih u prethodnom ulomku iz različitih razloga jednostavno nisu primjenjivi na roman. Jedna vrlo jasna razlika tiče se Charlijeva radnoga mjesta. Naime, on u romanu radi u pekari. Iako su neki likovi, kao što su Joe, Fanny i Frank, prisutni u oba djela, u pekari postoje još neki relevantni i drugačiji likovi. Koliko god mjesto radnje fizički bilo drugačije, iz perspektive interpretacije ne radi se o velikom raskoraku između kratke priče i romana, pogotovo kad se uzme u obzir funkcija koju to mjesto radnje ima u ovakvoj analizi. Naime, Charlijev radi jednostavan fizički posao.

Neke su razlike između romana i kratke priče važnije od Charlijeva radnoga mjesta. Njegov odnos s Alice Kinnian je u kratkoj priči važan, ali oni ni u kojem trenutku ne stupaju u vezu. Taj je

odnos relevantan za razumijevanje promjene koja čini Charlija transhumanim. Charlie u jednom trenu bilježi da je zaljubljen u nju (cit. prema Keyes 1959: 296), ali je u kratkoj priči nemoguće pronaći argument koji bi jasno potvrdio njezine romantične osjećaje prema njemu. U romanu je taj odnos bitno razrađeniji i oni stupaju u vezu[52]. I u jednom i u drugom djelu na Charlijevo mentalno stanje utječe činjenica da je na vrhu svoje inteligencije ponovno u velikom raskoraku s Alice, jedino što je situacija obrnuta u odnosu na početak (i kraj) priče jer je on inteligentniji od nje.

Odnos Charlija i Nemura još je jedan odnos koji je u romanu razrađen na drugačiji način nego u kratkoj priči, a tenzija koja u romanu nastaje između njih dvojice otvara nove i značajne interpretativne mogućnosti, posebno kad se tekstovima pristupa iz transhumanističke perspektive. I u kratkoj priči moguće je uočiti neku vrstu antagonizma među njima, ali taj je odnos u romanu bitno razrađeniji, a sadrži i vrlo važne implikacije za društveni odnos prema tehnički poboljšanoj osobi. Srž problema je u tome što se Nemur do neke razine osjeća kao Charlijev stvoritelj, a to narušava Charlijev osjećaj integriteta i u njemu stvara averziju prema Nemuru. Čitav taj problem povezan je s još jednim područjem koje je u knjizi daleko temeljitije opisano, a to je Charlijev osjećaj kontinuiteta ili nedostataka kontinuiteta s osobom koja je bio prije nego što se podvrgnuo operaciji povećanja inteligencije. U Charlijevim riječima "[n]aš odnos postaje sve napetiji i napetiji. Prezirem to što se Nemur konstantno referira na mene kao na laboratorijski primjerak. Zbog njega se osjećam kao da prije eksperimenta nisam zaista bio ljudsko biće" (Keyes 1966: 113). Charlijevo vrlo opravdano nezadovoljstvo s Nemurovim odnosom prema njemu očito je relativno rano u romanu, a eskalira za vrijeme znanstvene konferencije na kojoj Nemur i Strauss žele predstaviti svoj u tom trenutku vrlo uspješan rad. Charlie razmišlja o tom problemu i u avionu na putu prema konferenciji "[o]vo može zvučati kao nezahvalnost ali to je jedna od stvari koje ovdje prezirem – stav da sam pokusni kunić. Nemurovo konstantno referiranje na to *da me učinio onime što jesam* ili da će jednog dana biti drugih poput mene koji *će postati prava ljudska bića*" (Keyes 1966: 145). Jasno je da Charlie, koji prije nego što ponovno izgubi inteligenciju i sam želi svojim radom doprinijeti znanju o poboljšanju inteligencije, nema nikakav problem s poboljšavanjem inteligencije drugih osoba s mentalnom retardacijom u slučaju da je metoda sigurna i trajna. Ono što njega smeta je stav da te osobe nisu ljudi dok se njihove mentalne sposobnosti ne povećaju.

52 Jedan problem koji se u romanu nameće tiče se moralnosti Alicinog odnosa s Charlijem s obzirom na njihovu zajedničku prošlost. Alice iz kratke priče pošteđena je takvih problema, a i u romanu ta problematika nije značajnije u fokusu pa u ovoj analizi neće biti razređena detaljnije od ove fusnote. Korisno je ipak imati na umu da implementacija neke srodne tehnike poboljšanja čovjeka u stvarnom svijetu vrlo lako može imati posljedice srodne promjeni odnosa između Alice i Charlija. Etičko promišljanje romantičnih odnosa u takvom kontekstu zanimljivo je područje istraživanja za neki budući rad.

4. 2. 2. Pojedinac u društvu – Charlie i Algernon

Ova Charlijeva razmišljanja također dodatno objašnjavaju sklonost koju osjeća prema Algernonu, koji je i sam pokusni kunić. Camilla Pagani opisuje poseban odnos između Charlija i Algernona:

> naslov priče, *Flowers for Algernon*, najsavršeniji je izraz Charlijeva dubokoga poštovanja i afekcije spram Algernona, koji je njegov posljednji i jedini mogući sugovornik u svijetu ljudi u kojem se Charlie naposljetku osjeća izoliranim jer ga se smatra odveć drugačijim, i kad nije dovoljno inteligentan, i kad je izvanredno inteligentan. (Pagani 2000: 70)

Naslov se referira na činjenicu da Charlie pokapanjem Algernona i nošenjem cvijeća na njegov grob pokazuje poštovanje koje se rijetko pokazuje laboratorijskim životinjama, ali Algernon za Charlija nije samo laboratorijska životinja[53]. I roman i pripovijetka završavaju Charlijevom molbom da čitatelji izvještaja o napretku stave cvijeće na Algernonov grob, što on više ne može napraviti jer odlazi.

Eskalacija situacije u kojoj Charlie zajedno s Algernonom bježi s konferencije i neko vrijeme ne komunicira s Nemurom i Straussom u kratkoj se priči ne događa, ali je razumljiva kao posljedica stava koji Nemur zauzima spram Charlija. Charlijeve misli neposredno prije nego što za vrijeme Nemurovog izlaganja izazove kaos puštanjem Algernona iz kaveza ukazuju na nelagodu koju osjeća u vezi stava koji znanstvenici zauzimaju prema njemu i Algernonu te se nastavlja na tenzije u Charlijevom i Nemurovom odnosu:

> Došao sam tamo kao dio znanstvene prezentacije i očekivao sam da ću biti dio izložbe, ali svi su nastavljali razgovarati o meni kao da sam neka vrsta novo stvorene stvari koju prezentiraju znanstvenom svijetu. Nitko me u toj sobi nije smatrao individualnim ljudskim bićem. Konstantno povezivanje 'Algernona i Charlija' i 'Charlija i Algernona' su učinili jasnim da o nama dvojici misle da smo par eksperimentalnih životinja koje izvan laboratorija nisu postojale. (Keyes 1966: 160)

Očito vrlo uzrujanog Charlija dodatno ljute Nemurove riječi "[m]oglo bi se reći da Charlie Gordon nije zaista postojao prije ovog eksperimenta..." (Keyes 1966: 161). Njegovo je puštanje Algernona na slobodu i period koji provodi bez kontakta s ljudima iz laboratorija odluka kojom potvrđuje vlastito (i Algernonovo) postojanje izvan ograđenog prostora znanstvenog eksperimenta. Charlie

53 Moguće je zapitati se ukazuje li Algernonova smrt na to da će i Charlie ubrzo umrijeti. Iako je teško potpuno opovrgnuti takav zaključak, teško ga je i učiniti potpuno uvjerljivim. Dok su Charlie i Algernon po mnogome slični, vrlo je razumno pretpostaviti da operacija ne utječe na čovjeka i životinju na identičan način. Nadalje, Algernon se s slabljenjem svoje inteligencije nosio bitno drugačije nego Charlie. Čak se i prije gubitka inteligencije znao bacati u zid i odbijati hranu, što je možda kompromitiralo njegovo zdravlje i pridonijelo kraćem životnom vijeku (cit. prema Keyes 1966: 158). Zbog toga se čini pretjeranim tvrditi da će Charlie sigurno umrijeti ubrzo nakon kraja procesa gubitka zadobivene inteligencije samo zato što se slično dogodilo Algernonu.

jamačno osjeća dug prema ljudima koji su omogućili njegov napredak, ali isto tako osjeća potrebu da etablira svoje postojanje neovisno o njima. Ta je tvrdnja jasnija kad se u obzir uzme što Charlie kaže Nemuru na domjenku nakon bijega i nakon što je ponovno došao u laboratorij:

> Hvalio si se više puta da nisam bio ništa prije eksperimenta i znam zašto si to radio. Ako nisam bio ništa onda si ti odgovoran za moj nastanak i to te čini mojim gospodarom i vlasnikom. Prezireš činjenicu da ne pokazujem zahvalnost svake sekunde. Pa, vjerovao ili ne, ja jesam zahvalan. Ali to što si učinio za mene – neovisno koliko je predivno – ne daje ti pravo da se prema meni odnosiš kao prema eksperimentalnoj životinji. Sad sam individualac, a to je bio i Charlie prije nego što je ikada ušetao u taj laboratorij. (Keyes 1966: 247-248)

Sama frekvencija Charlijevog razmišljanja i govorenja o ovom problemu ukazuje na to da se ne radi o tek prolaznom afektu već o značajnom problemu koji je vrlo bitan za njegov društveni položaj i za mjesto osoba s mentalnom retardacijom općenito. Pored same tehničke implementacije, izrazito je važno razmisliti o posljedicama primjene nekog tehničkog poboljšanja na društveni status novopoboljšane osobe, a Keyesovo djelo konstantno podsjeća na to.

4. 2. 3. Pojedinac u društvu – stvaranje poboljšanog čovjeka

S obzirom da ovako radikalne metode poboljšanja intelekta ne postoje u empirijskom svijetu donekle je teško pretpostaviti dinamike potencijalnog budućeg odnosa unaprijeđenog čovjeka i onoga koji ga je unaprijedio. Moguće je ipak razumno pretpostaviti da tenzija nalik prikazanoj u tekstu *Flowers for Algernon* nije izvan dometa mogućega. Zaključak je iz Keyesova romana vrlo jasan – čovjeka nije moguće svesti samo na ono u čemu je poboljšan koliko god radikalno to poboljšanje bilo. U tom se kontekstu stručnjak koji predvodi, stvara ili provodi proces poboljšanja ne igra boga i ne stvara novo biće, već u nekoj dimenziji pomaže autonomnoj, stvarnoj osobi. Taj spekulativni stručnjak stoga ne smije prekoračiti granice primjerenog ponašanja prema drugoj osobi ili čak morala u odnosu sa svojim pacijentom, neovisno o tome koliko je pacijentu provedena metoda pomogla. Greška fikcionalnog Nemura još je gora kad se u obzir uzme činjenica da se proces kojem je podvrgnuo Charlija dugoročno nije pokazao uspješnim.

4. 2. 4. Pojedinac u društvu – empirijske društvene posljedice stvaranja poboljšanoga čovjeka

Društvene posljedice eventualnog poboljšanja čovjeka naravno nisu izostavljene u transhumanističkom diskursu. Opasnost od antagonizma između posthumanog bića i

nepoboljšanoga čovjeka ni u kojem slučaju nije nešto novo u razmišljanjima o transhumanizmu. Zagovaratelj transhumanizma Mark Walker opisuje pesimistično očekivanje u vezi nastanka posthumanog bića, koje je suprotno optimističnom poimanju napretka koji zagovaraju transhumanisti:

> U pesimističnom scenariju posthumana bića stvaraju pakao na zemlji. Zamislimo da prvo unište svoje ljudske pretke. Sljedeće se okreću jedni protiv drugih u ratu u kojem koriste oružje koje je u odnosu na suvremeno ljudsko oružje moćno kao suvremeno ljudsko oružje u odnosu na štapove koje koriste čimpanze. Sva posthumana bića umiru i okoliš je u potpunosti uništen. Zemlja je neplodna pustoš – čak ni žohari ne preživljavaju. […] U stvarnosti, vjerojatno bismo mogli zamisliti bilo koji broj gradacija između posthumanog raja i pakla na Zemlji. Ali ideja da je stvaranje posthumanih bića društveni eksperiment ostaje pa ne možemo biti sigurni gdje ćemo između ta dva pola završiti ako prihvatimo normu koja dozvoljava (ili čini obveznim) stvaranje posthumanih bića. (Walker 2011: 98)

Sam Walker podržava transhumanističku agendu unapređenja čovjeka do posthumane razine, ali prepoznaje postojanje šanse da ishod tog projekta bude negativan ili čak vrlo destruktivan. Nick Bostrom odgovara Lori Andrews, Georgeu Annasu i Rosariu Isasiju koji u citatu koji Bostrom prenosi pišu:

> Nova vrsta, ili 'posthumano biće', vjerojatno će smatrati stare 'normalne' ljude inferiornima, čak divljacima, te prikladnima za ropstvo ili ubijanje. Normalni bi ljudi s druge strane mogli smatrati posthumana bića prijetnjom i, ako mogu, izvršiti preventivni udar ubijanjem posthumanih bića prije nego što posthumana bića njih ubiju ili porobe. Ova predvidiva mogućnost genocida u konačnici čini eksperimente koji mijenjaju vrstu potencijalnim oružjem masovnog uništenja i čini neodgovornog genetskog inženjera potencijalnim bioteroristom. (Andrews i dr. 2002: 162)

Bostrom opisuje zašto ishod u kojem se događa rat koji eventualno završava istrebljenjem nije najočekivanija posljedica nastanka posthumanog bića[54]. Za Keyesovu je priču od Bostromovog odgovora navedenom argumentu korisnija procjena koju donosi po kojoj

> Tvrditi da ekstremni slučaj rata između ljudi i postljudi nije najizgledniji scenarij ne znači da ujedno ne postoje legitimne brige oko društvenih posljedica koraka koji bi nas mogli približiti posthumanosti. Nejednakost, diskriminacija i stigmatizacija – protiv ili od strane modificiranih ljudi – mogli bi postati ozbiljni problemi. (Bostrom 2005d: 208)

54 Čitava Bostromova argumentacija nije u kontekstu djela *Flowers for Algernon* neophodna, ali je u šire shvaćenoj debati o transhumanizmu vrlo korisna. Vidi Bostrom (2005d).

Flowers for Algernon usmjerava pozornost upravo na taj manje radikalan društveni problem koji bi mogao nastati kao posljedica dolaska posthumanog bića. Charlie u romanu ukazuje na takav problem:

> Sve je bilo u redu dok god su mi se mogli smijati i na moj račun ispadati pametni, ali sad su se osjećali inferiornima u odnosu na idiota. Počeo sam uviđati da ih je moj zapanjujući razvoj učinio inferiornima i da je naglasio njihove nedostatke. Izdao sam ih i zbog toga su me mrzili. (Keyes 1966: 106)

Flowers for Algernon ne prikazuje rat između posthumanog bića i ljudi, ali vrlo jasno ukazuje na različite vrste problema u odnosima Charlija i ostalih ljudi koji ga okružuju. Transhumanistička promišljanja poboljšanja čovjeka u obzir moraju uzeti i tu skupinu važnih mogućih posljedica primjene tehnološkog napretka pri poboljšanju čovjeka.

4. 2. 5. Pojedinac u društvu – Charlijevo prihvaćanje nepoboljšanog društva

Moguće je dvojiti je li Charlie doista posthumano biće. Čak i nakon utrostručenja njegov originalni kvocijent inteligencije od 68 (cit. prema Keyes 1959: 287) nije nužno viši od najvišeg kvocijenta inteligencije nekog prirodnog genijalca. Ipak, uzevši u obzir ne samo metodu kojom je njegov kvocijent inteligencije uvećan, nego i ostale izvanredne intelektualne karakteristike koje na svom vrhuncu ima, u najmanju je ruku moguće vrlo uvjerljivo tvrditi da se radi o transhumanom biću, to jest, tranzicijskom biću koje se nalazi između ljudskog i postljudskog stanja. U romanu Charlie razmišlja o drugim ljudima "[m]oram se čuvati od prirodne tendencije da ih gledam s visoka sad kad sam ih prerastao" (Keyes 1966: 154). Time on ukazuje da, barem u ovom slučaju i u slučaju da se Charlija shvaća kao posthumano biće, postoji neka vrsta posthumane tolerancije prema nepoboljšanim ljudima. Charlie nema nikakve želje za vladanjem svijetom i nije nasilan. Dapače, u romanu Charlie govori Alice o "načinu da se ponovno emocionalno učinim dijelom ljudi, a da paralelno zadržim svoju intelektualnu slobodu" (Keyes 1966: 202-203). Taj način je upravo rad na razvoju metode koja je na njemu primijenjena. Drugim riječima, Charlie se prema nepoboljšanim ljudima ne postavlja antagonistički, već im želi omogućiti da iskuse napredak koji je i on sam iskusio.

Korisno je istaknuti i da ostali ljudi nisu nasilni prema njemu nakon što je prošao tretman poboljšanja inteligencije iako ga na radnom mjestu diskriminiraju. Na umu valja imati i činjenicu da je Charlie osoba s blagom mentalnom retardacijom te da se ljudi iz okoline prema njemu nisu lijepo

ponašali ni prije tretmana kroz koji je prošao[55]. Iako ga je majka zlostavljala dok je bio dijete, Charlie joj se nakon povećanja kvocijenta svoje inteligencije ne osvećuje iako su njihove uloge u tom trenutku obrnute. Naime, Charlijeva ostarjela majka i sama pati od psihičkih problema. Charlie ne samo da joj ne želi nauditi već joj se trudi oprostiti: "[m]oram shvatiti kako je ona na to gledala. Neću imati ništa osim ako joj oprostim" (Keyes 1966: 276). Sam prikaz Charlijeva društvenoga života nakon što je unapređen čini priču *Flowers for Algernon* zanimljivom kao fiktivni prikaz mogućih društvenih posljedica unapređenja koji ne prikazuje savršeno uklapanje poboljšanog pojedinca u ljudsko društvo, ali je također vrlo daleko od katastrofičnih predviđanja rata između poboljšanih i nepoboljšanih.

4. 2. 6. Pojedinac u društvu – rast senzibiliteta prema drugome

Interpretacija Keyesova romana kao promišljanja društvenih posljedica biotehničkog poboljšanja čovjeka pak postaje još relevantnija kad se u obzir uzme kraj priče i potencijal interpretiranja tog kraja kao nečega što nije isključivo osuda transhumanizma. Posebno upečatljiv trenutak odvija se nakon što se Charlijeva inteligencija ponovno smanjila i nakon što se vratio u tvornicu u kojoj je ranije radio. Joe Carp i Frank Reilly brane Charlija kad ga radnik koji se zaposlio u periodu u kojem Charlie nije radio počne terorizirati (cit. prema Keyes 1959: 305). To je izrazito važno jer su upravo Joe i Frank perfidno ismijavali Charlija prije nego što mu je inteligencija bila povećana. Upravo to omogućuje optimistično čitanje za Keyesovu priču. Nasuprot kritici po kojoj između posthumanih bića i ljudi mora nastupiti neprijateljstvo i čak rat, Keyesova priča prikazuje neuspješan proces poboljšanja čovjeka koji je neizravno moralno poboljšao ljude koji s čitavom tehničkom metodom i nemaju izravne veze. Njegovo je iskustvo s poboljšanjem inteligencije u očima Joea i Franka defamilijariziralo Charlija i oni počinju prezirati način na koji su se prema njemu ponašali do te razine da Joe fizički prijeti čovjeku koji pokuša ismijati Charlija.

Ovo je čitanje moguće utemeljeno kritizirati zbog toga što Joe i Frank nisu bili odveć prijateljski nastrojeni prema Charliju dok se činilo da je njegova inteligencija uspješno povećana,

55 Jedno relevantno pitanje koje se može iščitati iz Keyesova djela tiče se etike u znanosti. U Charlijevu je primjeru granica između liječenja i unapređenja vrlo tanka, a možda i nepostojeća. Usporedbu Algernona i Charlija iz te je perspektive moguće čitati kao osudu tretiranja čovjeka kao laboratorijske životinje. U romanu je etički posebno problematično što su znanstvenici predvidjeli da bi operacija mogla ostaviti Charlija u lošijem stanju nego što je bio prije nje (cit. prema Keyes 1966: 219). Charlie je prihvatio sudjelovati u procesu, a dozvolu je dala i njegova sestra, ali je vrlo upitno kakvo je pravo ona na to imala s obzirom na njihov odnos. S druge strane, tehnike poboljšanja čovjeka za koje se zagovaraju transhumanisti mogu paralelno, gotovo kao nenamjerna posljedica potrage za unapređenjem čovjeka, riješiti probleme ljudi s raznim vrstama poremećaja. Etička pozadina iz perspektive samog znanstvenika u Keyesovoj kratkoj priči, a čak i u romanu, nije odveć detaljno razrađena pa osvrt na nju u ovom radu ostaje na razini ovoga razmišljanja.

već su ga se bojali. Kao odgovor na tu kritiku valja imati na umu da čak i ako transhumanistički pokušaj poboljšanja čovjeka eventualno završi uspjehom, prije toga je vrlo razumno očekivati da će se dogoditi i neki neuspjesi. Likovi fikcionalnog svijeta Keyesove priče su upravo zbog takvog neuspjeha počeli prihvaćati drugačije od sebe. Neuspješan ih je proces unapređenja čovjeka obogatio. Ni u kojem slučaju nije nemoguće da i empirijski pokušaji stvaranja postljudskog bića pridonesu senzibilitetu koji imamo prema različitosti i time bitno smanje šansu od neželjenih antagonizama između postčovjeka i čovjeka na postupan način i bez nekog izravnog dramatičnog događaja ili nametnute zakonske odredbe. Takva vrlo važna moguća posljedica unapređivanja čovjeka zadobila je bitno manje pozornosti od opasnosti od rata između čovjeka i postljudskog bića, a *Flowers for Algernon* na dramatičan način usmjerava pozornost upravo prema toj relevantnoj mogućnosti.

4. 3. Charlijev psihički život

U romanu Strauss govori da "[n]itko nikad ne može unaprijed znati hoće li rezultat projekta biti nešto korisno. Rezultati su često negativni. Naučimo što nešto nije – i to je jednako važno kao pozitivno otkriće za čovjeka koji će nastaviti od tamo" (Keyes 1966: 244). Takva perspektiva o filozofiji znanosti pridonosi nešto optimističnijem shvaćanju Keyesova djela. Ispostavilo se da primijenjena metoda ne djeluje, ali je kroz čitav proces neovisno o tom konkretnom neuspjehu ostvaren znanstveni napredak. Nadalje, moguće je da Charlie ipak nakon čitave procedure ostaje pametniji nego što je bio prije nje, a ta mogućnost daje dodatan legitimitet optimističnom čitanju Keyesove priče. Njegov je stil pisanja ponovno devalvirao, ali sada barem ispravno piše nadnevak za dnevnički unos. Kvaliteta diskursa koji Charlie koristi prati njegove intelektualne sposobnosti koje počinju na točci x, rastu do točke y i zatim ponovno padaju do točke z, ali je z ipak više nego x, barem ako se gleda njegova čitava intelektualna aktivnost i sposobnost, a ne samo kvocijent inteligencije.

Još važnije, ostala su mu neka sjećanja iz perioda u kojem je bio poboljšan, koja mu olakšavaju život iako je izgubio inteligenciju koju je umjetno bio dobio. Na primjer, kad se vraća na staro radno mjesto on si govori "[r]eko sam si Charlie ako ti se rugaju nemoj se razljutit jer se sjećaš da oni nisu tolko pametni kolko si prije mislijo da jesu" (Keyes 1959: 305). Proživljeno iskustvo Charlija ostavlja sposobnijim za život i intelektualno razvijenijim nego što je bio na početku priče. Nadalje, on još uvijek želi poboljšati svoje intelektualne sposobnosti, o čemu svjedoči činjenica da kad napušta New York sa sobom uzima neke knjige i još uvijek želi raditi na vlastitom mentalnom usavršavanju (cit. prema Keyes 1959: 305). Činjenica da on na kraju planira napustiti New York donekle komplicira ovakvo optimistično čitanje priče, ali ga ne onemogućava. Naime, čak i vrlo optimistična interpretacija Keyesove priče mora prihvatiti činjenicu da u njoj postoje tragični elementi. Ideja takvog optimističnog shvaćanja nije ignorirati ili zanijekati te elemente već ukazati na kompleksnost završetka priče koja nije jednoznačno tragična ili pesimistična.

Ovo čitanje kratke priče primjenjivo je i na roman, ali valja imati na umu da ga nije moguće održati u istome obliku. Charlie se, dok je bio intelektualno poboljšan, pomirio s nekim problemima koji su ga pratili iz djetinjstva pa pred kraj romana piše: "[i] drago mi je da sam sve otkrijo o mojoj obitelji i meni. Bilo je ko da nikad nisam imao obitelj dok se nisam njih sjetijo i vidjeo ih i sad ja znam da sam imao obitelj i bio sam osoba baš ko svi drugi" (Keyes 1966: 310). To potvrđuje tezu da je on na kraju romana mentalno ipak u nešto boljem stanju nego prije nego se podvrgnuo operaciji iako je izgubio zadobivenu inteligenciju. S druge strane, kraj je romana drugačiji od kraja kratke priče. Umjesto relativno otvorenog završetka u kojem on napušta New York, Charlie u

romanu decidirano odlazi u ustanovu Warren. Prije operacije bio je sposoban za samostalan život, a na kraju romana toga se odriče što donekle otežava optimistično shvaćanje djela *Flowers for Algernon*. Teško je izbjeći činjenicu da se na temelju romana teže podržava optimistična interpretacija Keyesova djela nego na temelju priče, ali ni roman ju u potpunosti ne negira. Naime, čak i odlaskom u ustanovu Charlie zadržava težnju napretku i barem nadu za bolju budućnost: "[u]zeću par knjiga sasobom i čak i ako ih nemogu pročitat jako ću vježbat i možda ću čak bit malo pametniji nego što sam bijo prije peracije ali bez peracije" (Keyes 1966: 310). Cilj ovdje opisanog optimističnijeg čitanja nije ustvrditi da je to jedini ispravan način shvaćanja čak i kratke priče, a kamoli romana. U obje se verzije isprepliću optimistični i tragični elementi, a ovakvo shvaćanje privlači pozornost pozitivnim elementima priče koji se zbog tragičnog završetka mogu činiti manje značajnim nego što doista jesu.

4. 3. 1. Charlijev psihički život – kontinuitet/diskontinuitet s prošlošću

Charlijev je mentalni život u romanu i kratkoj priči vrlo različit. Dok je u kratkoj priči Charlijeva prošlost velikim dijelom zanemarena, ona u romanu igra izrazito važnu ulogu. Nakon operacije Charlie se postupno prisjeća različitih potisnutih sjećanja iz djetinjstva i tako se nosi s nekim problemima s kojima se susretne[56]. Charlie za vrijeme svog rapidnog intelektualnog uspona počinje osjećati da se u njemu nalaze dvije osobe, a to su on sam i Charlie kakav je bio prije nego što se podvrgnuo operaciji. Ta je dinamika vrlo važan dio romana, a iz perspektive transhumanizma je značajna kao promišljanje kontinuiteta između neunapređenog i unapređenog čovjeka, ili čak ljudskog bića koje je postalo posthumano u slučaju da se Charlija shvaća kao posthumano biće. Sam Charlie to primjećuje relativno brzo nakon operacije "[t]o sam ja, ali ipak je kao da netko drugi tamo leži – neki drugi Charlie" (Keyes 1966: 60). Ti *flashbackovi*, Charlijevo ponovno proživljavanje više ili manje potisnutih sjećanja stilski su posebno zanimljivi. Charlie u izvještajima o napretku prepričava što mu se dogodilo ili prenosi što razmišlja i kako se osjeća. Kad opisuje sjećanja u pitanju, on o Charliju piše o trećem licu. Više ne piše da se sjeća da je on nešto doživio, već piše da je Charlie to doživio. S druge strane, kad prenosi recentne događaje o sebi bez problema govori u prvom licu. Ta diskurzivna metoda ima svoju implikaciju i za interpretaciju priče jer ukazuje na svojevrstan lom, na diskontinuitet koji Charlie osjeća spram svog djetinjstva i općenito

56 Dobar primjer je Charlijev let na konferenciju na kojoj ga Nemur i Strauss namjeravaju predstaviti. Na početku leta Charlie se ne želi vezati (cit. prema Keyes 1966: 134), nakon čega se prisjeća vremena kad ga je majka vodila prevarantu Guarinu koji je obećavao da će ga učiniti pametnijim, a u procesu ga je vezao za stroj koji je navodno pridonosio tom poboljšanju, naravno, bez bitnih učinaka u stvarnosti. Nakon što Charlie u avionu ponovno proživi to sjećanje, više nema problem s tim da se veže (cit. prema Keyes 1966: 144).

prema sebi kakav je bio prije nego što se podvrgnuo tretmanu poboljšanja inteligencije. To je posebno vidljivo za vrijeme dijaloga između Charlija i Alice kada Charlie govori

> Ne mogu se ne osjećati da ja nisam ja. Uzurpirao sam njegovo mjesto i maknuo ga s puta kao što su mene maknuli iz pekare. Što želim reći jest da Charlie Gordon postoji u prošlosti i da je prošlost stvarna. Ne možeš na nekom mjestu sagraditi novu zgradu dok ne uništiš staru i stari Charlie ne može biti uništen. On postoji. Prvo sam ga tražio: otišao sam vidjeti njegovoga/moga oca. Sve što sam htio napraviti je dokazati da je Charlie postojao kao osoba u prošlosti kako bih mogao opravdati svoje vlastiti postojanje. Bio sam uvrijeđen kad je Nemur rekao da me stvorio. Ali otkrio sam ne samo da je Charlie postojao u prošlosti, nego da on postoji i sada. U meni i oko mene. (Keyes 1966: 201-202)

Ono što govore o samom Charliju još je zanimljivije od toga što se ove misli nadovezuju na ranije opisan odnos Charlija i Nemura. Koliko god ga operacija mentalno unaprijedila, ona je imala i nuspojave jer je prouzročila teškoće s Charlijevom samopercepcijom i osjećajem vlastitog identiteta.

Već opisana promjena načina na koji društvo percipira Charlija sigurno dodatno doprinosi njegovom osjećaju nestabilnosti i tenziji u kontinuitetu između osobe koja je bio prije operacije i osobe koja je postao nakon operacije. Charlijevo je psihološko stanje još jasnije kad se uzme u obzir što govori za vrijeme Nemurova domjenka:

> Charlie je svakako tamo, ali ne bori se sa mnom. Samo čeka. Nikad nije pokušao preuzeti kontrolu ili me spriječiti da učinim bilo što što sam htio učiniti. […] To jest, gotovo nikad. Ponizni, skromni Charlie o kojem ste svi vi ranije govorili samo strpljivo čeka. Priznajem da sam na puno načina poput njega, ali poniznost i skromnost nisu među njima. Naučio sam koliko malo donesu osobi u ovom svijetu. (Keyes 1966: 248-249)

Postoje dva glavna razloga zbog kojih je ovaj citat posebno važan za shvaćanje Charlijeve psihologije. Kao prvo, on ukazuje na simultano postojanje kontinuiteta i diskontinuiteta unutar Charlijeve ličnosti. Charlie priznaje da je u mnogočemu sličan neunapređenom Charliju, ali također prihvaća da postoje i razlike između njih. Treba uzeti u obzir da Charlie ne smatra da je prestao biti ponizan isključivo kao izravna posljedica operacije, već da je tu promjenu uzrokovalo drugačije shvaćanje svijeta koje je stekao nakon operacije, ali isto tako valja imati na umu da bi bez operacije vrlo teško došao do uvida koji su prouzrokovali tu promjenu u njegovu karakteru. Stoga je taj diskontinuitet jasna posljedica uvećane inteligencije.

4. 3. 2. Charlijev psihički život – odnos 'starijeg' i 'novijeg' Charlija

Drugi relevantan uvid koji proizlazi iz ranije navedenog citata tiče se odnosa koji ta dva Charlija

imaju unutar jedne glave. Unapređeni je Charlie dominantan dok njegova inteligencija ponovno ne počne padati. Čak i prije nego što otkrije Algernon-Gordon učinak, unapređeni Charlie pokazuje da odnos dva Charlija nije pozitivan koliko bi se moglo očekivati. On samom sebi, to jest, neunapređenom Charliju koji najvećim dijelom pasivno obitava u istom tijelu, govori:

> Želiš da odem odavde kako bi se ti mogao vratiti natrag i preuzeti sve od tamo gdje si bio kad si otišao. Ne krivim te. Radi se o tvojem tijelu i tvojem mozgu – i tvojem životu iako ga nisi bio odveć sposoban koristiti. Nemam ga pravo oduzeti od tebe. Nitko nema. […] Ja nisam tvoj prijatelj. Ja sam tvoj neprijatelj. Neću odustati od svoje inteligencije bez borbe. Ne mogu natrag u tu pećinu. Sad ne mogu nigdje, Charlie. Tako da moraš ostati po strani. Ostani unutar nesvjesnog dijela mog uma gdje pripadaš i prestani me pratiti uokolo. (Keyes 1966: 252)

Unapređeni Charlie bez sumnje smatra da mu je sada bolje nego što je bilo Charliju prije operacije. Ali on nije siguran da je ista osoba kao i prije operacije, već osobnost koja je tada postojala doživljava kao strani entitet u svojoj psihi. Operacija koja je poboljšala njegovu inteligenciju ujedno je i podvojila njegovu ličnost. Ako se prihvati vrlo razumna teza da je Charlijev intelektualni rast bio bitno brži nego njegov emocionalni razvoj, psihičke teškoće koje doživljava postaju još jasnije i očekivanije.

Ova tenzija napreduje kad Charlijev intelekt ponovno počne nazadovati. Na primjer, Charlie odbija opciju samoubojstva jer smatra da to ne bi bilo u redu prema neunapređenom Charliju koji čeka da ponovno počne upravljati svojim životom (cit. prema Keyes 1966: 278). Na samom kraju romana, nakon što je izgubio poboljšanu inteligenciju, Charlie razmišlja "[i] kad zatvorim moje oči i mislim o čovjeku koji je strgo knjigu i on izgleda ko ja samo izgleda drukčije i priča drukčije ali ne mislim da je to ja jer je ko da ga vidim kroz prozor" (Keyes 1966: 310). Bitno manje elokventni Charlie s kraja priče također osjeća da nije ista osoba kao unapređeni Charlie iz prošlosti. Ova se problematika ne očituje isključivo kao unutrašnje Charlijevo iskustvo. Charlie kroz zatvorena vrata slučajno čuje svađu između Nemura i Straussa, o čemu misli "[n]isam trebao ostati, ali mi je teško prelomiti naviku prisluškivanja jer su ljudi uvijek govorili i ponašali se kao da nisam tamo, kao da ih nikad nije bilo briga što sam čuo" (Keyes 1966: 67). Naviknut je na položaj koji je imao u društvu prije nego što je njegova inteligencija bila povećana, ali također nakon što je neko vrijeme prisluškivao razgovor "[o]djednom sam shvatio da više nemam pravo stajati tamo izvan ureda i slušati ih a da oni to ne znaju. Možda ih nije bilo briga kad sam bio previše malouman da bih znao što se događa, ali sad kad razumijem ne bi htjeli da ja to čujem" (Keyes 1966: 69). Ovdje se fokus na problematici diskontinuiteta i kontinuiteta Charlijeve ličnosti očituje kroz njegovo upravo stečeno shvaćanje da nakon povećanja inteligencije mora promijeniti neka ponašanja koja je usvojio

u dijelu života prije operacije. Implikacije su dvojake – s jedne strane, sama činjenica da Charlie osjeća potrebu da promijeni ponašanje koje je za njega ranije bilo uobičajeno ukazuje na diskontinuitet, ali s druge strane to što se takvo ponašanje nastavlja dok ga Charlie ne osvijesti pokazuje da postoji i kontinuitet između njegova stanja prije i poslije operacije. Doduše, čitava dramatična promjena koju je proživio ne odvija se u kratkom periodu trajanja operativnog zahvata, ali postupno nastupanje te promjene također ukazuje na kontinuitet u njegovu razvoju.

4. 3. 3. Charlijev psihički život – promjena Charlijeva etičkog statusa

Jedna povezana situacija također je među faktorima u nategnutom odnosu između Charlija i Nemura. Charlie otkriva da jedan zaposlenik pekare u kojoj radi, Gimpy, potkrada vlasnika i nije siguran što da učini pa, među ostalima, pita i Nemura za savjet. Charlije posebno brine to što ga je Gimpy koristio u svojim skrivenim poslovima iako sam Charlie tada nije bio svjestan da nešto nije u redu. O tom problemu Nemur mu je rekao "[a]ko tada nisam shvaćao što se događa, on kaže, onda nije bitno. Ne treba me kriviti više nego nož kada je netko uboden ili auto u sudaru" (Keyes 1966: 89). Čitav taj dijalog doprinosi razumijevanju Charlijeva i Nemurova odnosa, a ukazuje i na zanimljiv konkretan etički problem koji nastaje kao posljedica unapređenja čovjeka. Do koje je razine intelektualno poboljšani pojedinac moralno odgovoran za nešto što je uradio prije svog poboljšanja? Jedna moguća posljedica temeljite etičke refleksije o navedenoj problematici može biti ideja, odveć kompleksna za detaljniju analizu u ovom radu, da napredne tehnike poboljšanja čovjeka otvaraju potpuno nova etički relevantna pitanja i područja koja bi bilo korisno što ozbiljnije istražiti prije primjene takve tehnike.

U konkretnom se Charlijevu slučaju i ovaj problem odražava na tenziju između kontinuiteta i diskontinuiteta koji osjeća spram osobe koja je bio prije operacije. Charlie osjeća da sada, znajući da ga je Gimpy koristio u potkradanju vlasnika, postaje moralno odgovoran i to ukazuje na postojanje kontinuiteta. S druge strane, on smatra da dok nije znao što se događa nije bio odgovoran i da trenutak spoznaje koji se ne bi desio bez povećane inteligencije mijenja njegov etički status. To ukazuje na svojevrsni diskontinutet koji osjeća spram ranije verzije sebe. Na kraju se Charlie odlučuje umiješati u situaciju u pekari i u tome teži ravnoteži između razgovora s vlasnikom i ignoriranja problema. Stoga prijeti Gimpyu da će reći vlasniku što se događa ako ga ne prestane potkradati, na što Gimpy tvrdi da će prestati sa svojim nemoralnim poduhvatima (cit. prema Keyes 1966: 95-96).

4. 3. 4. Charlijev psihički život – Charlijev susret s ocem

Susret Charlijeva oca i Charlija u romanu još je jedno vanjsko očitovanje psihološke tenzije koju Charlie osjeća. O tom susretu on misli "[j]a nisam bio njegov sin. To je bio jedan drugi Charlie. Inteligencija i znanje su me promijenili i on bi me prezirao – kao što su me ostali iz pekare prezirali – zato jer ga je moj rast umanjio. Nisam to htio" (Keyes 1966: 188). Otac nije prepoznao Charlija kad ga je ponovno vidio nakon dugog niza godina, a Charlie poučen iskustvom iz pekare ne govori vlastitom ocu tko je on. Osjećaj odmaka koji Charlie osjeća spram svoje prošlosti važan je razlog te njegove odluke. Sjećanja su važan čimbenik osobnog identiteta, a Colin Gavaghan problematizira odnos sjećanja i identiteta u Keyesovoj priči. Charlie očito zadržava sjećanja od prije operacije, ali ih vidi u drugačijem svjetlu, što po Gavaghanu komplicira zadržana sjećanja kao značajku kontinuiteta u identitetu[57]. I Gavaghanova se interpretacija uklapa u čitanje Charlijeva statusa kao tenzije između kontinuiteta i diskontinuiteta u kojoj postoje elementi i jednog i drugog. Održanje sjećanja ukazuje na kontinuitet između Charlija prije i poslije operacije, ali drugačije razumijevanje tih sjećanja za Charlija su izvor diskontinuiteta s osobom koja je bio prije operacije.

4. 3. 5. Charlijev psihički život – primjena Charlijevih psihičkih problema na empirijski svijet

Vrlo je teško ponuditi konkluzivan odgovor na pitanje kontinuiteta ili diskontinuiteta između Charlija prije i nakon operacije[58]. Navedene Charlijeve misli u različitim fazama intelektualne snage ukazuju na postojanje svojevrsnog diskontinuiteta ili čak patološkog stanja podvojene ličnosti, ali je također vrlo očito da se ne može reći da se radi o dvije potpuno različite osobe[59]. Ako ništa, postoji samo jedno tijelo. Promjena osobnosti je postupna. Ono što je moguće puno jasnije zaključiti jest činjenica da je poboljšanje Charlijeve inteligencije prouzročilo emocionalne probleme čak i prije nego je on ponovno počeo gubiti inteligenciju. Iako se radi o fikcionalnom prikazu, gotovo je nemoguće ustvrditi da se slično u stvarnosti ni u kojem slučaju ne bi moglo dogoditi. Kako takva interpretacija djela *Flowers for Algernon* utječe na shvaćanje tehnike mentalnog

57 Za detaljniji prikaz Gavaghanova argumenta vidi Gavaghan (2010).

58 Zanimljivo je promisliti može li upravo ta tenzija voditi u pozitivno ophođenje unapređenih prema neunapređenima. Drugim riječima, ako postčovjek simultano razumije da nije isti kao neunapređeni ljudi i prepozna da među njima postoji neka vrsta zajedništva, on bi mogao biti skloniji razvoju dobrih odnosa s neunapređenim ljudima. Na temelju spoznaje o vlastitoj prošlosti imao bi uvid u iskustvo neunapređenih, a s druge strane prepoznavanje međusobnih razlika jasno ukazuje na to da je nemoguće potpuno izjednačiti kategorije u koje različita bića spadaju. Iz takve se pozitivne percepcije može razviti etički sustav u kojem je prepoznata razlika između nepoboljšanih ljudi i postljudi, ali ni jedna skupina nema viši etički status.

59 Za razradu problema kontinuiranosti identiteta kod velikih promjena karaktera pojedinca koja sadrži i osvrt na *Flowers for Algernon* vidi Tobia (2015).

unapređenja čovjeka, ili čak unapređenja čovjeka općenito u empirijskom svijetu?

Ovo pitanje očito prati drugo pitanje – postoji li razlika između emocionalne tenzije koja bi mogla nastati kao posljedica različitih vrsta unapređenja čovjeka. Drugim riječima, je li logičnije očekivati da će psihički problemi pratiti jednu, a ne drugu vrstu poboljšanja čovjeka? *Flowers for Algernon* sadrži jasno vidljivu promjenu u strukturi Charlijeva razmišljanja koja prati povećanje inteligencije. Na primjer, Charlie zna da je sir izvor Algernonove motivacije, ali mu je nejasan odnos sira i motivacije te što motivacija uopće jest (cit. prema Keyes 1966: 9). Neposredno prije operacije ne smije jesti i osjeća potrebu istaknuti da ne smije jesti ni sir jer je nekako povezao sir s čitavom procedurom povećanja inteligencije (cit. prema Keyes 1966: 13). Takva vrsta razmišljanja naravno ne karakterizira genija Charlija koji na vrlo sofisticiran način shvaća svijet. Jasno je da takva promjena može ostaviti drastične posljedice na nečijoj psihi i moguće je da neke druge vrste poboljšanja nisu toliko intimno povezane s čovjekovom samopercepcijom i da time imaju manju šansu izazvati psihičke probleme. Na primjer, moguće je zamisliti medicinsko produljenje života nakon kojega se čovjek u bitnome ne osjeća drugačije, iako naravno racionalno zna da je njegov život promijenjen. Takav se scenarij intuitivno iz perspektive mogućih psihičkih posljedica čini manje radikalan nego povećanje inteligencije koje iz temelja mijenja strukturu čovjekova razmišljanja. Cilj ovoga rada nije ponuditi odgovor na to složeno pitanje, ali *Flowers for Algernon* može biti informativna početna točka za tu diskusiju ili referenca u nešto naprednijem promišljanju.

4. 3. 6. Charlijev psihički život – pouka iz djela *Flowers for Algernon* srodnim metodama u empirijskom svijetu

Nadalje, valja imati na umu da Keyesovo djelo prikazuje vrlo drastičnu metodu unapređenja i u tom je slučaju vrlo jednostavno precizirati trenutak ili relativno kratak period promjene koji prikazuje lom između ranije i kasnije verzije osobe. Ako se uzme u obzir neka spekulativna tehnologija koja bi omogućavala poboljšanje, ali puno sporije i postupnije, pitanje o kontinuitetu identiteta postalo bi samo još kompleksnije. U najmanju ruku, suvremeni empirijski ljudi koriste različite tehnike da bi se postupno poboljšali. Bilo da se govori o zdravoj prehrani koja bi trebala produljiti životni vijek ili obrazovanju koje poboljšava intelektualne mogućnosti, netehnološka inkrementalna pozitivna promjena čovjeka postoji stoljećima.

Od pitanja koja promišljaju problematku identiteta posthumanog bića[60] možda su i korisnija

60 Kontinuitet i diskontinuitet između ljudskog i posthumanog bića složen je filozofski problem koji premašuje granice ove disertacije. Ovdje se polazi od ideje da se u slučaju unapređenja čovjeka do posthumane razine može govoriti o kontinuitetu jer posthumano biće nije biće bez povijesti – ono se nadovezuje na čovjeka i proizlazi iz

ona koja tu problematiku stavljaju u kontekst uobičajenih promjena čovjeka i njihovih implikacija za identitet. Na primjer, po čemu je poboljšanje intelekta spekulativnom medicinskom tehnologijom iz perspektive identiteta drugačije od poboljšanje intelekta obrazovanjem? S obzirom da *Flowers for Algernon* ne sadrži značajniju usporedbu ove vrste, u ovom je trenu dovoljno ukazati na postojanje i relevantnost takve usporedne analize koja može biti tema nekog drugog rada. Kontinuitet i diskontinuitet Charlijeve osobnosti korespondira s diskusijom o kontinuitetu i diskontinuitetu unutar jednog ljudskog bića unapređenog do ili blizu postljudske razine. Unapređeni se Charlie pita "[j]esam li ja suma svoga života ili samo proteklih mjeseci?" (Keyes 1966: 153). Slično pitanje moguće je poopćiti na razinu empirijskog transhumanizma i pitati se je li posthumano biće suma i onoga što je bilo prije nego je postalo posthumano i nakon toga, ili je isključivo novo biće koje iz jedne perspektive nije ni postojalo prije nego što je postalo posthumano. Kod Charlija taj je problem izvor značajnih frustracija i psihičkih problema pa je moguće ustvrditi da Keyesov roman time ističe problem vezan s unapređenjem čovjeka. U tom je kontekstu važno imati na umu da ovaj problem mori Charlija i prije nego je saznao da će ponovno izgubiti inteligenciju čime takvo čitanje Keyesova djela kao kritike unapređenja postaje samo još snažnije.

Roman u svakom slučaju privlači pozornost na jedan potencijalni izvor poteškoća s unapređenjem čovjeka, ali bilo bi vrlo teško ustvrditi da se radi o nerješivom problemu ili čak problemu koji je rješiv, ali prati sve moguće vrste tehnološkog poboljšanja čovjeka. Charlie je prvi čovjek podvrgnut eksperimentalnoj metodi i razumno je pretpostaviti da bi, u slučaju da se sama tehnika pokazala pouzdanom, znanstvenici poučeni Charlijevim iskustvom radili na otklanjanju takvih problema. Ono bi se moglo sastojati od sofisticiranijih psiholoških tretmana prije operacije i uvježbanih protokola koji bi olakšali tranziciju nakon operacije. Drugim riječima, moguće je da su Charlijevi problemi posljedica upravo toga što je on prvi čovjek podvrgnut tom tretmanu i da ih uopće ne bi bilo, ili da bi bili puno manje istaknuti, kad bi se radilo o sigurnoj metodi koju bi pratili svi drugi mehanizmi potrebni za kvalitetan napredak intelekta.

Nadalje, Charlijeva traumatična prošlost u kojoj ga je majka zlostavljala utječe na njegovo psihološko stanje i prije i poslije operacije. Razumno je pretpostaviti da velik dio njegovih psihičkih problema proizlazi upravo iz trauma koje mu je zadala majka[61] i koje su njemu specifične. *Flowers for Algernon* u toj dimenziji ima i vrlo konkretnu poruku. Tehnološka metoda poboljšanja čovjeka

---

čovjeka. Za drugačiji stav o ovoj tematici vidi Simon (2019a). U ovoj je diskusiji važno imati na umu da se radi o vrlo fluidnim granicama i da je teško jasno razgraničiti ljudsko biće od postljudskog bića, posebice kad se uzme u obzir eventualno postojanje tranzicijskog transhumanog bića.

61 Palumbo tvrdi da Charlie pati od straha od kastracije koji je uzrokovala njegova majka. Za detaljniji prikaz tog argumenta vidi Palumbo (2004). Valja znati da se te traume odnose samo na roman, a u kratkoj priči nisu prisutne. Charlijeva je obitelj općenito bitno relevantniji faktor u romanu, a u kratkoj joj je priči posvećeno doista malo prostora.

ne odvija se u vakuumu. Pored samih tehničkih datosti neke metode koje su bez sumnje izrazito važne, potrebno je usmjeriti pozornost na čitav psihološki profil pojedinca koji se podvrgava poboljšanju. Tehnički savršena metoda sama po sebi ne garantira željen ishod već postoji i niz drugih faktora koji o njemu odlučuju. Ako budućnost čovječanstva sadrži slične metode, Keyesovo je djelo izvor koji poručuje onima koji će potencijalno provoditi poboljšanje drugih ljudi da pojedinca kojeg podvrgavaju svojoj metodi, bio prvi ili tisućiti za redom, treba doživjeti kao individualca i posvetiti mu se ne samo na tehnološkoj razini. Uz psihičke probleme koje Charlie očigledno trpi, i loš odnos između njega i Nemura govori o tome. O tim problemima, a i potencijalnim rješenjima poput naprednijeg psihološkog tretmana i pomoći oko društvene (re)integracije poboljšanog čovjeka, treba ozbiljno i temeljito razmišljati prije nego što počnu eksperimenti na ljudima.

4. 4. Zaključak

Kao zaključak ovog osvrta na *Flowers for Algernon* iz transhumanističke perspektive posebno je koristan dio priče koji se najotvorenije uklapa u transhumanistički duh. Taj se dio odvija neposredno prije nego što Algernon grize Charlija i time ukazuje na eventualni gubitak Charlijevih zadobivenih intelektualnih kapaciteta. Naime, Charlie sjedi u restoranu u kojem radi dječak s nekom vrstom mentalnog poremećaja. Nakon što ostali gosti počnu zadirkivati tog dječaka, Charlie se razljuti, verbalno ih napadne i napusti taj lokal. Čitava mu ta epizoda zorno pokazuje kakav je bio prije nego se podvrgnuo operaciji koja mu je povećala inteligenciju te ga navodi u sljedeće misli:

> Često sam ponovno čitao svoje izvještaje o napretku i vidio nepismenost, djetinjastu naivnost, um niske inteligencije koji viri iz mračne sobe kroz ključanicu i gleda zasljepljujuće svjetlo vani. Vidim da sam čak i u svojoj tuposti znao da sam inferioran i da ostali ljudi imaju nešto što meni nedostaje – nešto čega sam lišen. U svojoj mentalnoj sljepoći mislio sam da je to nekako povezano sa sposobnošću da čitam i pišem i bio sam siguran da ako uspijem dobiti te vještine automatski bih imao i inteligenciju. (Keyes 1959: 299)

Uz to što se radi o izrazito važnom trenutku za razvoj Charlijeve osobnosti, ovaj citat ima i vrlo snažan transhumanistički naboj. Ideja da kao ljudi vrlo teško možemo pojmiti što znači biti posthuman i kakvo je to iskustvo jedan je od najvažnijih i najkompleksnijih transhumanističkih problema.

Povezanost je te ideje i Keyesova djela jasna – Charlijevo razmišljanje o vlastitom životu prije nego što je bio poboljšan vjerojatno dijelom zrcali razmišljanje koje bi posthumano biće imalo o svojem životu prije nego je postalo posthumanim, a potonja bi razlika potencijalno bila čak još dramatičnija. Pored slikovitosti ove Charlijeve misli, ona je posebno korisna jer ukazuje na činjenicu da je on ranije mislio da će čitanjem i pisanjem postati inteligentniji. Čitanje i pisanje svakako je povezano s inteligencijom i mentalnim sposobnostima. S druge strane, čak i da se Charlie kroz godine truda uspio opismeniti, on automatski ne bi postao inteligentan kao prosječan čovjek. Najsofisticiranija ljudska razmišljanja o samopoboljšanju možda iz perspektive poboljšanog bića nisu ništa bolja od Charlijeve uporne težnje da nauči čitati. Sličnom se idejom bavio i Bostrom, po kojem

> naši ljudski mozgovi možda postavljaju gornju granicu na našu sposobnost da otkrijemo filozofske i znanstvene istine. Moguće je da neuspjeh filozofskog istraživanja da ponudi čvrste, većinski prihvaćene odgovore na mnoga tradicionalna velika filozofska pitanja proizlazi iz činjenice da nismo dovoljno pametni da bismo u takvom istraživanju bili

> uspješni. Naša kognitivna ograničenja nas možda zatvaraju u Platonovu špilju[62], gdje je teoretiziranje o "sjenama" najbolje što možemo učiniti, to jest, stvaranje prikaza koji su pretjerano pojednostavljeni u dovoljnoj mjeri da bi mogli stati u ljudski mozak. (Bostrom 2003b: 6)

Ovakvo je razmišljanje vrlo kompatibilno s prikazanim u Keyesovoj priči. Ništa od toga ne znači da pokušaji znanstvenog razmišljanja o budućnosti nisu mogući i potrebni ili da bi trebalo ignorirati mogućnosti koje predlaže transhumanizam. Charlie dapače primjenom tehnologije kratkotrajno napušta Platonovu špilju, a jednom kad ju je napustio bori se protiv povratka koji se ispostavlja neminovnim na toj razini znanstvenog razvoja. U transhumanističkom promišljanju ipak je neophodno imati na umu epistemološku nestabilnost na koju navedeno ukazuje i pokušati se što ozbiljnije postaviti u odnosu na taj problem.

Razrada temeljitog modusa znanstvenog ophođenja u tom kontekstu daleko premašuje granice ovog rada, ali jedan oprezan prijedlog koji je moguće naznačiti tiče se samog epistemološkog mišljenja. Epistemološko istraživanje problema granica ljudske misli, posebice u promišljanju budućnosti, nevjerojatno je važno za čitav trashumanistički poduhvat čak i kad to istraživanje ne polazi s transhumanističke pozicije ili se uopće ne dodiruje transhumanizma. Takva istraživanja mogu olakšati ili bolje definirati granice i metodu transhumanističke misli i zbog toga je ulaganje u istraživanje te vrste visoko na listi transhumanističkih prioriteta. Charlijev zaključak koji proizlazi iz iskustva u restoranu potpuno je oprečan od pesimistične pozicije koju problemi s predviđanjem i promišljanjem o unapređenom biću mogu prouzročiti

> Jasnije videći prošlost odlučio sam iskoristiti svoje znanje i vještine da bih radio u polju povećavanja razine ljudske inteligencije. […] Razgovarat ću s dr. Straussom o načinu na koji mogu raditi u tom području. Mogao bih biti sposoban da mu pomognem razraditi problem širokog korištenja tehnike koja je upotrebljena na meni. […] Ako je mene bilo moguće pretvoriti u genijalca, što je s tisućama drugih poput mene? Koje fantastične razine bi mogle biti ostvarene korištenjem ove tehnike na normalnim ljudima, a koje na genijalcima? Ima toliko vrata koja treba otvoriti. Nestrpljiv sam da započnem. (Keyes 1959: 300)

Optimizam u vezi budućnosti i elan s kojim Charlie u ovom citatu pristupa budućem poboljšanju ljudi vrlo je sličan nečemu napisanom u nekom transhumanističkom tekstu. Charlijeve misli dok u romanu radi na istraživanju koje će ga kasnije dovesti do shvaćanja Algernon-Gordon učinka također odišu transhumanističkim nabojem:

62 Za analizu uloge platonističke filozofije u Keyesovu romanu vidi Palumbo (2004).

> Kao da se je sve znanje koje sam upio tijekom proteklih mjeseci sjedinilo i uzdiglo me na vrhunac svjetla i razumijevanja. Ovo su ljepota, ljubav i istina skupljeni u jedno. Ovo je sreća. I sad kad sam ju pronašao, kako je se mogu odreći? Život i rad su najčudesnije stvari koje čovjek može imati. Zaljubljen sam u ono što radim jer je odgovor na ovaj problem upravo ovdje u mom umu i skoro će – vrlo skoro – iskočiti u moju svijest. (Keyes 1966: 241)

Jasno je da Charlijeva poboljšana inteligencija nije bila odveć dugog vijeka, ali je također vrlo očito da mu je puno omogućila, među ostalim i navedeno iskustvo traganja za znanjem.

Iako se ubrzo pokazalo da konkretna metoda o kojoj Charlie razmišlja nije dugoročno održiva, logično je pretpostaviti da bi Charlie bio podjednako oduševljen i nekom drugom metodom koja bi proizvela slične rezultate. Izvor njegove želje za primjenom metode kojoj je bio podvrgnut ne proizlazi iz neke fetišizacije baš tog operativnog zahvata, već iz prepoznavanja nevjerojatnih mogućnosti koje poboljšanje inteligencije otvara. Tako navedeni citat na umjetnički način predstavlja vrlo značajan aspekt transhumanističkog duha. Također je informativno osvijestiti činjenicu da Charlija na ta promišljanja dijelom motivira to što je vidio kakav je bio prije unapređenja. U njegovu je slučaju umjerena i vrlo ograničena primjena intelektualnog poboljšanja vrlo snažan izvor motivacije za daljnje korištenje te tehnike. Povijesno mišljenje i u empirijskom svijetu može ponuditi vrlo koristan kontekst za razmišljanje o budućnosti. Kad se uz ovaj prikaz Charlijeva mentalnoga stanja na vrhuncu njegova intelektualnog unapređenja u obzir uzme još i možda donekle neintuitivno, ali svakako legitimno optimistično čitanje Keyesove priče te implikacije koje ono ima za transhumanističku misao, postaje sasvim jasno zašto je djelo *Flowers for Algernon* sastavni dio transhumanističke lektire.

5. Studija slučaja – *Transhumanist Wager*

Transhumanist Wager, roman koji je Zoltan Istvan napisao 2013. godine, iz niza razloga zauzima specifičnu poziciju u ovom radu. Na prvi je pogled jasno da se radi o jedinom djelu koje u svom naslovu sadrži transhumanizam. Dok postoje i druga književna djela koja se izravno bave transhumanizmom, izgledno je da je Istvanov roman jedinstven na svijetu po središnjoj ulozi koju transhumanizam u njemu igra. *Transhumanist Wager* doista je roman o transhumanizmu za razliku od nekih drugih književnih djela u kojima transhumanizam možda i figurira kao relevantan faktor, ali nije glavna tema priče. Sam je autor još jedan razlog zbog kojeg će ova analiza biti specifična. Naime, Zoltan Istvan zapažen je američki političar čija je politička karijera dijelom zasnovana na transhumanističkoj platformi. U ostalim se djelima metodološki polazi od tekstualne analize koja se povezuje s filozofijom transhumanizma ili nekim drugim područjem proučavanja koje je relevantno za shvaćanje transhumanizma i romana o kojem je riječ. Konteksti su nastanka djela, kao i okolnosti života autora, u drugom planu. Zbog metodološke se konzistentnosti neće značajnije mijenjati način analize pa će *Transhumanist Wager* biti proučen kao i svaki drugi roman u ovoj disertaciji. Ograničen osvrt na politički rad Zoltana Istvana, makar u vidu reference na druga djela koja ga detaljnije proučavaju, ipak ima svoje mjesto u ovoj analizi. Neovisno o čitanju Istvanova romana njegova je politička djelatnost naznačena i u pregledu transhumanizma u uvodnom dijelu disertacije. Završna specifičnost ovog romana tiče se stila. U razradi metodologije na početku disertacije stoji da osobni ukus ili pitanje evaluacije književne vrijednosti, kako god ona bila definirana, neće biti dio ovog rada. Uvodno je ipak korisno napraviti kratku iznimku po pitanju tog stava. Naime, Istvanova nezgrapna proza uzrokuje dramatičan umjetnički jaz između njegova romana i svih ostalih ovdje proučenih književnih djela. Dok će logičke točke tenzije i nekonzistentnosti unutar ovog narativa biti proučene u kasnijem dijelu ovog rada, u ovom trenu valja naznačiti da je teško navesti uvjerljiv razlog za čitanje romana *Transhumanist Wager* osim u ovakvom vrlo specifičnom kontekstu u čijem su središtu književnost te transhumanizam. Zato je u ovu disertaciju nezaobilazno uvrstiti Istvanov roman.

5. 1. *Transhumanist Wager* kao nekonzistentan roman

Prepoznavanje nekonzistentnosti i površnosti sastavni je dio osnove pokušaja iščitavanja Istvanova romana. Stoga se u ovoj studiji slučaja nakon nekih uvodnih opaski kreće od analize koja nedvosmisleno pokazuje nedostatke tog teksta. Oni su jasno etablirani na početku čitanja jer je te probleme potrebno imati na umu tijekom čitavog promišljanja romana *Transhumanist Wager*. Uz punu svijest da je zbog svega navedenog roman pokazuje pripovjedne manjkavosti, s obzirom na ograničen književni arhiv koji se tiče izravno transhumanizma i mjesto Zoltana Istvana unutar suvremenog transhumanističkog pokreta u empirijskom svijetu, ova studija slučaja ima mjesto unutar ovakve disertacije.

5. 1. 1. *Transhumanist Wager* kao nekonzistentan roman – terminologija i stanje istraživanja

S obzirom na tematiku romana, uvodno je neophodno raščistiti nekoliko mogućih izvora terminološke zabune. Kao prvo, izrazi 'posthumanizam', 'posthumano biće' ili neke njihove varijacije u Istvanovu romanu ne postoje. On svodi empirijske izraze transhumanog i posthumanog bića na zajednički nazivnik transhumanog bića. Transhumanija je riječ koja se pojavljuje u ovoj analizi. Ona se ne odnosi na nešto iz stvarnog svijeta, već označava transhumanističku državu u Istvanovu romanu. S obzirom na drastičnu razliku između empirijskog i Istvanova fikcionalnoga transhumanizma, u ovom poglavlju bit će jasno naznačeno koji se dio analize odnosi na koji transhumanizam. Sama činjenica da Istvan u romanu pokret naziva transhumanizmom ne znači da roman korespondira sa stvarnim transhumanizmom, kao što fikcionalizirana verzija nekog povijesnog vladara ne korespondira sa stvarnom osobom iz prošlosti.

Ta distinkcija naizgled nije jasna svim teoretičarima. Cadell Last u analizi transhumanizma spominje Istvanovu verziju te čak navodi jedan zakon transhumanizma iz romana *Transhumanist Wager*, ali propušta napomenuti da se ne radi o znanstvenom, već umjetničkom djelu (Last 2017: 64). Situacija je s ovim romanom možda donekle drugačija jer Istvan kao političar u načelu može u vlastitu političku agendu implementirati neke ciljeve iz romana ili primjenjivati neke metode koje su prisutne u romanu[63]. Neovisno o tome, sam roman predstavlja fikcionalni svijet i fikcionalnu filozofiju koji su radikalno odvojeni od empirijskog svijeta. Zbog toga je pri referiranju na filozofiju

63 Za vrlo informativnu usporedbu Istvanovog političkog programa i različitih ideja prisutnih u romanu *Transhumanist Wager* vidi Benedikter, Siepmann i McIntosh (2015). U navedenom je radu fikcionalni status toga romana prepoznat i naznačen, ali sadrži i analizu utjecaja tih fikcionalnih elemenata na stvarni svijet. U ovom se radu polazi od prepoznavanja drastičnijeg loma između fikcionalnog i stvarnog, a Istvanova bi fikcionalna transhumanistička filozofija trebala biti temeljitije definirana u nekom nefikcionalnom tekstu da bi ju se moglo smatrati ravnopravnom ostaloj filozofiji.

u romanu neophodno ukazati na to da se radi o jednoj fikcionalnoj filozofiji. Detaljna filozofska razrada koja bi filozofiju iz romana prilagodila stvarnom svijetu još uvijek nije ostvarena pa se tu filozofiju mora smatrati fikcionalnom filozofijom koja je ravnopravna ostalim fikcionalnim elementima te priče. Drugim riječima, filozofija Istvanova romana jednako je stvarna kao i transhumanistička država ili neki lik iz tog romana.

Pri analizi konkretnih stavova Zoltana Istvana, čak i kad dijelom nalikuju na neke stavove prikazane u njegovu romanu, valja konstantno imati na umu navedenu demarkaciju između stvarnog i fikcionalnog. To što je Istvan zamislio fikcionalni transhumanizam u svom romanu ne znači da u svom političkom djelovanju polazi od istih filozofskih temelja. Čitanje Michaela Hauskellera dobar je primjer nezadovoljavajuće metodologije u analizi ovakvoga romana. On tvrdi sljedeće

> Shvaćam da se radi o romanu, ali ne mogu pronaći nikakvu ironiju, nikakav autorov pokušaj da se distancira od stavova glavnog lika romana. Zbog toga pretpostavljam da je ono što Jethro Knights govori više ili manje ono što Zoltan Istvan, predsjednički kandidat Američke transhumanističke partije, misli. (Hauskeller 2016: 93)

Pretpostavka da se autor jednog očito fikcionalnog romana, neovisno o tome što taj roman ima neke autobiografske elemente ili je još bolje rečeno inspiriran autorovim iskustvima, mora jasno očitovati i distancirati od stavova protagonista potpuno je apsurdna. Autor u romanu usustavlja fikcionalni svijet u kojem postoje fikcionalni ljudi koji po svojoj prirodi, zbog svoje fikcionalnosti, ne predstavljaju autora. To naravno ne znači da određeni likovi određenih romana u određenoj mjeri ne nalikuju autorima tih romana ili drugim stvarnim ljudima, ali ta činjenica ne prevladava metafizički jaz između stvarnog i fikcionalnog svijeta. Usporedba fikcionalnog i stvarnog lika ima svoje mjesto u ozbiljnoj analizi teksta, ali generaliziranje o karakteru autora na temelju karaktera njegovih likova jednostavno je neprihvatljivo i ukazuje na nepoznavanje osnovnih zakonitosti fikcionalnosti.

Uzevši u obzir Hauskellerovo polazište nije čudno da je njegova pretpostavka o Zoltanu Istvanu pogrešna, što je vrlo lako moguće ustanoviti usporedbom te pretpostavke s ranije navedenom analizom čiji su autori Benedikter, Siepmann i McIntosh. Istvanova politička opcija zbog Hauskellerove promašene pretpostavke automatski ne postaje ispravna, a ovaj rad polazi upravo od kritičke pozicije prema transhumanističkim političkim opcijama. Neovisno o tome, podloga analize i kritike mora biti stabilna i ne smije ostavljati prostor brkanju nefikcionalnoga i fikcionalnog. Iako se roman odvija na fikcionalnoj verziji planeta Zemlje u njemu se ne spominju transhumanisti iz stvarnog svijeta već su likovi romana, uključujući i najistaknutije transhumaniste tog fikcionalnog svijeta, izmišljeni. Čak i kad bi neki lik romana bio napravljen po uzoru na nekoga empirijskog transhumanista, to ne znači da bi taj stvarni čovjek odjednom imao karakteristike

izmišljenog lika u književnom djelu. Stoga je prepoznavanje fikcionalnosti tog romana te radikalnog jaza između fikcionalnog i stvarnog svijeta o kojem piše i Doležel osnovna pretpostavka ovoga čitanja.

5. 1. 2. *Transhumanist Wager* kao nekonzistentan roman – Knightsove psihofizičke sposobnosti

Prije ulaska u verziju transhumanizma predstavljenu u Istvanovu romanu i eventualnih implikacija koje razmišljanje o tom transhumanizmu ima za stvarni svijet potrebno je raščistiti točke pripovjedne napetosti koje narušavaju konzistentnost i uvjerljivost *Transhumanist Wagera*. Ova analiza ne pretendira stvoriti konačnu listu niza interpretativnih i logičkih problema s kojima se čitatelj Istvanova romana susreće, već ima za cilj jasno potvrditi kako se radi o vrlo nekonzistentnom fikcionalnom svijetu što dijelom destabilizira svaku daljnju interpretaciju. Sam je protagonist, Jethro Knights, zbog nevjerojatnih psihofizičkih sposobnosti koje ga krase, neuvjerljiv lik.

Na početku romana Knights nakon završenog studija filozofije odlazi na put oko svijeta u brodu koji je sam izgradio. Izgradnja broda na kojem uspješno oplovljava svijet sama je po sebi upitna. Naime, prije početka izgradnje on samo nekoliko tjedana uglavnom sam proučava izgradnju brodova (cit. prema Istvan 2013: 12), nakon čega je spreman za vrlo zahtjevan poduhvat izgradnje vlastitoga broda. Ovu je kritiku dijelom moguće ublažiti činjenicom da je sam proces izgradnje ipak bitno dugotrajniji, ali neovisno o tome radi se o inženjerskom pothvatu koji se za studenta filozofije čini poprilično teško mogućim. Knightsov akumen naravno ne staje na vrlo složenoj izgradnji broda. Prije odlaska na put on se opskrbljuje knjigama:

> Jethro je bio ovisan o znanju. Proveo je mjesec dana čitajući neskraćen rječnik od 1400 stranica. Bilo je teških priručnika o biologiji, kemiji, medicini, psihologiji i sociologiji. Kao poznavalac jezika imao je knjige na engleskom, francuskom, španjolskom i mandarinskom kineskom. Prevodio je stvari kad nije razumio značenja. Rječnici za latinski, grčki i sanskrt su bili na brodu. (Istvan 2013: 39)

Pomisao o liku koji mjesec dana čita rječnik komična je, a još je apsurdnija zamisao u kojoj on sam sebi prevodi s klasičnih jezika pa da bi to omogućio sa sobom uzima rječnike. Pored vještine u izgradnji brodova, znanja filozofije te poznavanja jezika Jethro uspijeva naučiti i dovoljno o fizici da bi napisao rad "*O transhumanoj mogućnosti jedanaestodimenzionalnih stvarnosti teorije*

superstruna[64]" (Istvan 2013: 175). Bilo bi teško reći da je kategorički nemoguće zamisliti ovakvu osobu, ali se karakterizacija neovisno o tome čini izrazito nategnutom te karikaturalnom. Čitatelj bi trebao prihvatiti da lik ima nadnaravne mentalne sposobnosti, iako te sposobnosti u samom tekstu nisu ni navedene.

Uz to, iako mu naizgled nedostaje značajnijeg borbenog treninga[65], Knights je i akcijski junak koji se dobro snalazi u različitim sukobima. Dok se u samoj borbi čini nadjačanim, Knigths preživljava sukob s plaćenikom Refiom (cit. prema Istvan 2013: 123), kao i završnu borbu protiv svoje nemeze, propovjednika Belinasa (cit. prema Istvan 2013: 250-252). Ovu je kritiku moguće dijelom ublažiti zbog toga što u oba sukoba Knights ima sreće i pomaže mu okolina, ali neovisno o tome nadodavanje borbene snalažljivosti na već naizgled pretjerane intelektualne sposobnosti čini protagonista romana još manje uvjerljivim.

Dok se ponekad može činiti da je Knights neka vrsta sociopata, od početka je romana također nevjerojatno uvjerljiv govornik. Tako Knights, koji u tom dijelu romana još nije javna ličnost, na javnoj raspravi u kojoj među ostalim sudjeluje i predsjednik SAD-a, drži dojmljiv govor "[r]otunda je bila tiha dugo nakon što je Jethro prestao govoriti. U tim je trenutcima svaka osoba vjerovala u zdrav razum njegova govora, u potencijal transhumanizma, u modificiranje i poboljšavanje pejzaža tradicionalnog ljudskog iskustva" (Istvan 2013: 28). Na njegovu nesreću utisak koji ostavlja ipak nije odveć dugotrajan. Ni iz daleka nije nevjerojatno da se filozof do kraja obrazovanja isprofilirao kao dobar govornik, ali drastičan utjecaj njegovog govora čini se karikaturalnim neovisno o tome što nije trajno uvjerio slušatelje da postanu transhumanisti.

Nadalje, Jethro Knights je radoholičar s nevjerojatnim radnim sposobnostima. Tako je u jednom trenutku "provodio šesnaest sati na dan proučavajući transhumanizam" (Istvan 2013: 71). Istu količinu vremena u jednom periodu dnevno troši i na rad na svom manifestu (cit. prema Istvan 2013: 87). Njegov fokus dok gradi brod još je nevjerojatnji:

> Jethrova je izgradnja tokom protekla tri mjeseca bila intenzivna – bio je budan po osamnaest sati na dan. Ponekad bi prekinuo rad na brodu, skočio na bicikl i trideset minuta pedalirao na nastavu na sveučilištu Victoria, ponekad kroz snijeg. Bio je na zadnjoj godini studija pa je nastava bila manje zahtjevna i oduzimala mu manje vremena. (Istvan 2013: 12-13)

Ne samo da bez problema vozi auto 60 sati bez prekida, već mu takav raspored i nije neka novost (cit. prema Istvan 2013: 87). U jednom se trenutku spominju i "radni dani od dvadeset sati" (Istvan

64 Izvornik: *On the Transhuman Possibility of 11th Dimensional Superstring Theory Realities*.

65 Knigths ipak nije potpuno samouk jer ga bivši član Legije stranaca, Oliver Mbaye, uči koristiti pištolj (cit. prema Istvan 2013: 115).

2013: 172). Važno je dodati da se sve ovdje navedeno osim borbe s Belinasom odvija prije nego što nastaje transhumanistička država koju Knights predvodi. Tijekom postojanja te države on se unapređuje različitim tehnologijama koje su tamo otkrivene. Drugim riječima, navedena tenzija u njegovu liku ne proizlazi iz neshvaćanja biotehnoloških poboljšanja koja je pretrpio jer je na početku romana Knights još uvijek običan nepoboljšan čovjek.

5. 1. 3. *Transhumanist Wager* kao nekonzistentan roman – Knights i izlaganje riziku

Čak i otpuštanje svih navedenih pretjeranih prikaza njegovih sposobnosti kao teorijski mogućih i u kontekstu slobode romana opravdanih, još uvijek nije sigurno da je Knights konzistentan lik. Filozofska osnova na kojoj gradi ne samo svoj rad već i šire shvaćen pristup životu sastoji se od sljedeća tri pravila:

1) Transhumanist mora iznad svega ostalog čuvati vlastito postojanje.
2) Transhumanist mora težiti postizanju svemogućnosti u što kraćem roku – dok njegova djela nisu u sukobu s Prvim zakonom.
3) Transhumanist mora čuvati vrijednost u kozmosu – dok njegova djela nisu u sukobu s Prvim i Drugim zakonom. (Istvan 2013: 4)

Kad se uzme u obzir tako definirano ishodište odluka koje Knights donosi, njegovi se stvarni postupci mogu činiti neočekivano hrabrima ili još preciznije rečeno, nesmotrenima. Sama ideja da nakon fakulteta bez pratnje krene na put oko svijeta u brodu koji je sam izradio može se iz perspektive ovakve životne filozofije činiti upitnom. Knights je svakako svjestan da mu na putu prijeti opasnost "[z]asigurno, bilo da se radilo o smrtonosnim minama, bijesnim olujama ili ubojitim gusarima htio je pogledati u lice životu i smrti, i odlučiti kako najbolje može biti vrijedan pretendent iz svojih snova" (Istvan 2013: 38). Ta je tenzija između avanture i želje za besmrtnošću ipak donekle objašnjena: "[i]z nekih je perspektiva put bio kockanje, drugačiji način hodanja po džungli punoj skrivenih mina. Ponekad, bacanje kocaka sudbine bilo je dio cjelokupnog plana, posebno ako je bacao kocke zato da ih jednog dana više nikad ne bi trebao ponovno baciti" (Istvan 2013: 38). Upitno je koliko je ovakva interpretacija uvjerljiva jer je transhumanizam znanstveni pokret pa se intuitivno čini puno razumnijim da će se pobornik transhumanizma radije posvetiti znanstvenom radu nego putu oko svijeta u potrazi za različitim iskustvima. S druge strane, uzevši u obzir da Knights prije odlaska na putovanje još uvijek ne poznaje transhumanizam onoliko detaljno kao kad se s putovanja vrati i nedovršenost njegove filozofije koja tijekom putovanja postane bitno

cjelovitija[66], taj poduhvat možda i nije toliko nekonzistentan s njegovom osobnošću i stavovima o životu koliko se na prvu čini.

Čak i ako se prihvati takva interpretacija, putovanje oko svijeta nije jedini značajan rizik kojem se Knights podvrgnuo. Od borbe u centru za krioniku, preko trenutka kad se u očaju poslije suprugine smrti baca u more, pa do samog kraja i rata koji njegova država vodi protiv ostatka svijeta, Knights se za osobu kojoj je primarni cilj osigurati vlastitu besmrtnost vrlo često izlaže po život opasnim situacijama. Te njegove odluke, kao i opisani put oko svijeta, imaju funkciju u priči te neku vrstu objašnjenja zašto to radi, ali time je nemoguće u potpunosti otkloniti tenziju između njegova izlaganja opasnosti i filozofije koja mu je inače izrazito važna i koje se vrlo predano drži. U tom je kontekstu najproblematičnija njegova odluka da dopusti da ga Amerikanci zarobe na početku rata između Transhumanije, transhumanističke države koju je osnovao, i ostatka svijeta. Transhumanija je razvila napredno oružje koje doduše nije isprobano u ratnom sukobu, ali čelnici te države neovisno o tome očekuju da će kroz svoju tehnološku nadmoć bez velikih problema pobijediti u ratu protiv ostalih država svijeta. Njihovo se očekivanje do kraja romana ispostavi opravdanim. U takvoj je situaciji jasno zašto Transhumanija ne želi preventivno nikoga napasti. Percepcija koju će ostatak svijeta imati o njima važna im je jer nakon pobjede u ratu namjeravaju vladati cijelim svijetom. S obzirom da su vojno nadmoćni neovisno o tome tko prvi napadne, jasno je da će čekati da ih ostali napadnu i time poboljšati sliku o sebi kod prosječnoga građanina. Ipak je potpuno nejasno zašto vođa njihove države odlazi bez pratnje u Ameriku kako bi im objavio rat. Sve što je uživo rekao mogao je prenositi iz sigurnosti svoje sobe u transhumanijskom neboderu. Učinak bi možda bio nešto slabiji, ali kad ga se usporedi s vrlo realnom fizičkom opasnosti kojoj se izlaže poprilično je jasno koja je odluka primamljivija racionalnoj osobi koja želi zauvijek živjeti.

Drugi je argument u korist njegova odlaska u Ameriku činjenica da time dobiva priliku pokazati koliko su transhumanijski borbeni roboti vojno nadmoćni običnoj vojsci u dramatičnoj akciji spašavanja. I taj je argument donekle nategnut – postoji niz drugih mogućnosti za pokazivanje moći borbenih robota, a da se opasnosti ne izloži ni jedan građanin Transhumanije. Kad se njegovi spasioci približe mjestu gdje je zatočen, Knights svom suparniku Belinasu govori "[z]ar ne znaš da u tom pištolju nemaš dovoljno metaka da me ubiješ? Gore na onoj letjelici je kirurški centar deset puta napredniji od bilo čega na ovom kontinentu" (Istvan 2013: 250). Transhumanija je razvila vrlo naprednu medicinsku tehnologiju, ali još uvijek nije u mogućnosti potpuno dokinuti smrt ili izliječiti svaki medicinski problem s kojim se susretne. Da je Belinas

66 "Njegova filozofija, TEF, još je zahtijevala puno razvoja. Trebala je ekstenzivno i oprezno promišljanje da bi bila neosporiva i bez mana" (Istvan 2013: 38). Iako Knights već podupire transhumanizam, njegova razmišljanja su po povratku s puta bitno temeljitija nego na odlasku.

samo malo ranije odlučio ubiti Knightsa ili da je sa sobom u prostoriji imao nekoliko naoružanih stražara umjesto da je sam s vrlo opasnim zarobljenikom, lako bi bilo zamisliti vrlo izgledan scenarij u kojem Knights ne izlazi iz zatočeništva živ. Iako je moguće naći različite razloge koji donekle pomiruju njegovu želju za besmrtnošću i različite opasnosti kojima se izlaže, bilo bi vrlo teško sastaviti održiv argument po kojem u toj dimenziji lik Jethra Knightsa nije nekonzistentan.

5. 1. 4. *Transhumanist Wager* kao nekonzistentan roman – Transhumanija

Sama premisa Transhumanije nije odveć uvjerljiva. Iako se možda ne susreće s nizom neuvjerljivih elemenata kao lik Jethra Knightsa, korisno je ukazati na neke probleme vezane za fikcionalnu Istvanovu državu. Društveni sustav posljedica je Knightsove filozofije te će biti obrađen zajedno s njom. Premisa o konstrukciji divovskog umjetnog otoka koji suvereno plovi svjetskim morima u ovoj se analizi ne uzima kao problematična. Vrlo je lako zamisliti argumentaciju po kojoj je i ta premisa nezadovoljavajuća, ali ovdje se polazi od ideje da se radi o znanstvenofantastičnom svijetu u kojem je takav poduhvat moguć. Glavni problem na koji je moguće svesti niz drugih problema tiče se nevjerojatnog razvoja znanosti u Transhumaniji. Od nastanka otoka do pobjede Transhumanije u ratu protiv ostatka svijeta prolazi sedam godina što je moguće potkrijepiti Knightsovim riječima (cit. prema Istvan 2013: 271). Transhumaniju vrlo izdašno podupire jedan od najbogatijih ljudi na svijetu, a i sama država uspostavlja neku vrstu vlastitog ekonomskog modela pa pitanje financija nije nužno problem samo po sebi.

Problem proizlazi iz činjenice da Transhumanija postoji u fikcionalnom svijetu u kojem ona nije jedina država koja ulaže u znanost. Amerika, u kojoj se odvija velik dio radnje, u romanu *Transhumanist Wager* radikalnija je od empirijske verzije te države, konzervativnija i manje se zalaže za razvoj znanosti[67]. To otvara priliku da transhumanijski znanstvenici koji se bave, na primjer, metodama produljenja života koje u fikcionalnoj Americi nisu odveć popularne, ostvare bitne napretke. Osigurane su im financije, imaju najbolje laboratorije na svijetu, a razmjena je informacija vrlo laka jer je Transhumanija jedan relativno malen otok. S druge strane, gotovo je nezamislivo da ti znanstvenici, neovisno o praktičnim prednostima koje imaju, nadvladaju čitav preostali svijet u vojnoj tehnologiji. Financiranje je Transhumanije izdašno, njihov ekonomski model možda dobro funkcionira, ali je i dalje nezamislivo da su za vojnu industriju u mogućnosti izdvojiti više od djelića novca koji u to ulaže ostatak svijeta neovisno o ekonomskoj krizi u kojoj se

67 Amerika je mjesto velikog dijela radnje te najistaknutija država u romanu, osim naravno Transhumanije. Zbog toga je ova analiza usmjerena prvenstveno na Ameriku. Ostatak svijeta u romanu se čini da donekle prati američki otpor prema novoj tehnologiji (cit. prema Istvan 2013: 160, 175).

ostale države nalaze. Njihova je prednost u tome što ulažu u robotiku koja u ostatku svijeta nije odveć popularna i u tome što imaju vrhunske programere koji nekako uspijevaju hakirati nuklearno oružje i ostale projektile dok lete, ali je gotovo apsurdno da ostatak svijeta nije sposoban u najmanju ruku ostvariti sličnu razinu spreme za vojne sukobe.

U Transhumaniji drže do privatnosti, ali je isto tako apsurdno pomisliti da tijekom godina u kojima se tamo odvija ubrzan tehnološki napredak ni jedna svjetska obavještajna agencija ne uspijeva nekako ubaciti agenta među ostale stanovnike Transhumanije. Slično tome, neuvjerljivo je da na neki drugi način ostatak svijeta nije uspio skupiti više informacija o transhumanijskim vojnim sposobnostima. Još jedan problem tiče se spremnosti znanstvenika da se presele na taj otok. Istvanov fikcionalni svijet razvio se u antiintelektualnom smjeru i proživljava duboku financijsku krizu pa je moguće zamisliti da će neki čak i potencijalno značajan broj znanstvenika odlučiti preseliti se na Transhumaniju. S druge strane, vrlo je neuvjerljivo da će Transhumanija uspjeti okupiti toliko nadmoćan broj znanstvenog talenta u odnosu na ostatak svijeta.

Brojni kvalitetni znanstvenici vrlo izgledno nisu transhumanisti, ne slažu se s vrlo upitnim političkim sustavom na Transhumaniji, zbog patriotizma ne žele napustiti svoje domove ili ih sprječava neki drugi od niza mogućih razloga zbog kojih se preseljenje na novoosnovanu državu otok čini kao loša ideja neovisno o dobrim znanstvenim mogućnostima koje ona nudi. Nedostatak unutarnjih tenzija na Transhumaniji također sam po sebi može biti sumnjiv. Iako je društvo Knightsove države nevjerojatno predano znanstvenom napretku i stvaranju vojnih kapaciteta te ima dobru infrastrukturu za te poduhvate, čini se vrlo neuvjerljivim da su uspjeli tako brzo i lako prestići ostatak svijeta koji možda proživljava duboku ekonomsku krizu, ali još uvijek sasvim sigurno ulaže značajna sredstva u vojsku i s vojskom povezano znanstveno istraživanje. Intuitivno se čini da bi stroga odvojenost Transhumanije od ostatka svijeta prije mogla voditi u usporeni razvoj i statički društveni sustav nego eksplozivan napredak. Transhumanija koja vojno pobjeđuje ostatak svijeta možda je neizbježan dio romana *Transhumanist Wager*, ali je vrlo neuvjerljiva i time narušava konzistentnost Istvanova fikcionalnog svijeta.

5. 1. 5. *Transhumanist Wager* kao nekonzistentan roman – vrijeme u romanu

Vremenska posloženost Istvanove priče završni je argument koji treba nedvosmisleno dokazati da se radi o površno i nekonzistentno sastavljenom narativu. Nabrojani se problemi sami po sebi čine dovoljnim za takvu evaluaciju, ali ipak treba naglasiti da u različitim shvaćanjima romana oni mogu biti više ili manje problematični, ili čak donekle objašnjeni. U ovoj se analizi znanstveni razvoj na Transhumaniji čini apsurdnim, ali nije nemoguće sastaviti relativno kvalitetan argument koji

objašnjava zašto taj razvoj možda i nije toliko nemoguć. Drugim riječima, evaluacija te točke pripovjedne napetosti velikim dijelom ovisi o svakom posebnom čitatelju. S druge strane, problemi koje Istvan ima s praćenjem protoka vremena u vlastitom fikcionalnom svijetu uopće ne ovise o osobnoj interpretaciji – oni na vrlo egzaktan način ukazuju na jednostavnu činjenicu da se radi o loše postavljenoj priči.

Jethro Knights i Gregory Michaelson zajedno studiraju, a kasnije postaju suparnici jer se Michaelson kao senator zalaže za politiku suzbijanja transhumanizma te čak i formalno predvodi državnu organizaciju koja se bori protiv transhumanizma, a kojom iz sjene upravlja Knightsov glavni protivnik Belinas. Putevi se Knightsa i Michaelsona po završetku zajedničkog studija razilaze, a ponovno se susreću kad je Knights priveden nakon napada na centar za krioniku. Vrlo je problematično što između ta dva događaja za jednog i drugog nije prošlo ni približno jednako vremena. Knights nije dugo čekao da otplovi na put oko svijeta "[d]an njegova odlaska bio je siv i oblačan, a to je ujedno bio dan njegove promocije na fakultetu kojoj nije bio nazočan i za koju je zaboravio da se događa" (Istvan 2013: 38), a na mjesto s kojeg je krenuo vratio se za pet godina i dva mjeseca (cit. prema Istvan 2013: 74). Nakon povratka s plovidbe oko svijeta nešto je teže pratiti točno Knightsovo vrijeme. Između povratka i napada na Cryotask te Knightsova susreta s Michaelsonom neposredno nakon tog napada svakako prolazi nekoliko mjeseci, ali je teško navesti koliko točno. Ako se protok Knightsovog vremena shvati vrlo liberalno, između njegovog susreta s Michaelsonom na zadnjem predavanju i u pritvoru Knightsu je prošlo manje od sedam godina. Michaelsonu je, s druge strane, proteklo bitno više vremena. Njegov je profesionalni život detaljno opisan – nakon tri godine rada u Queensburyu proveo je dvije godine kao pomoćnik senatora Shumana, nakon čega je četiri i pol godine radio na različitim savjetničkim pozicijama, dakle od zaposlenja u Queensburyu do kandidiranja za mjesto senatora proveo je devet i pol godina (cit. prema Istvan 2013: 77-78). Već je iz ovoga vidljivo da u vremenskom slijedu unutar Istvanova svijeta postoji problem koji postaje još izraženiji kad se uzme u obzir da je prije zaposlenja u Queensburyu Michaelson potrošio vrijeme da bi magistrirao pravo u Bostonu i da je njegova utrka za senatora također trajala neko vrijeme.

Čak i ako ostali primjeri točaka tenzija u tekstu nisu dovoljno uvjerljivi da bi se Istvanov roman otpustilo iz većine ozbiljnih razmatranja, na temelju ove vrlo značajne i relevantne pogreške moguće je jasno zaključiti da *Transhumanist Wager* sadrži niz pripovjednih manjkavosti. Pripovjedač toga romana čini se kao sveznajući pripovjedač i na temelju teksta nema razloga za pretpostavku da implicitno postoji dobro osmišljen fikcionalni svijet kojeg pripovjedač ne prikazuje onakvim kakav taj svijet doista jest. Opisani problemi otežavaju interpretaciju jer je iz perspektive teorije mogućih svjetova, kako je zamišljena u osnovi ovog rada, teško interpretirati književno djelo

čiji je fikcionalni svijet nekonzistentan pa je u analizi nemoguće ostvariti sigurnost u razumijevanje onoga što se u tom fikcionalnom svijetu zaista događa. Zbog središnjeg mjesta koje ima fikcionalizirana verzija transhumanizma, analiza je toga romana u ovoj disertaciji ipak neizbježna.

5. 2. Etika Knightsova transhumanizma

U analizi transhumanizma u ranijem dijelu ovoga rada već je navedeno da transhumanisti nisu ponudili odveć konkretne smjernice za transhumanističko političko djelovanje te da se to može shvatiti kao eventualan nedostatak transhumanističke filozofije. *Transhumanist Wager* pokazuje vrlo konkretnu političku verziju transhumanističkog pokreta koja ne samo da polazi s relativno dobro definirane političke pozicije, ili barem političke pozicije koja se čitanjem tog romana može rekonstruirati, već i rezultira nastankom transhumanističke države te kasnije nametanjem transhumanističkog političkog režima koji vlada čitavim svijetom. Iz te se perspektive može činiti da Istvanov roman nudi relevantan primjer za kreiranje konkretne transhumanističke politike koju je teško pronaći unutar divergentnog transhumanističkog pokreta u stvarnom svijetu.

Ovdje će ponuđeno čitanje biti bitno drugačije. Naime, konkretno definiran politički transhumanistički pokret u romanu ne samo da ne bi trebalo emulirati u stvarnom svijetu već razmišljanje o njemu nameće pitanje mogućnosti postojanja transhumanističke politike te time otvara put nešto drugačijem shvaćanju mjesta transhumanizma u suvremenom svijetu. Takvo čitanje ne proizlazi isključivo iz vrlo jasnih logičkih problema koji opterećuju Istvanov tekst već i iz karakteristika koje fikcionalni Knightsov transhumanizam ima, a koje se čine izrazito problematičnima i gotovo jamačno neprihvatljivima velikom dijelu empirijskih transhumanista. Fikcionalni transhumanizam kako je definiran u romanu logički ne proizlazi kao jedina moguća politička posljedica transhumanističke filozofije zbog čega valja razmisliti postoji li uopće takav pristup politici koji se nameće iz samih osnova filozofije transhumanizma u empirijskom svijetu, makar samo na razini teorije. Ako ne postoji, znači li to da je nepotrebno ili čak kontraproduktivno govoriti o transhumanističkoj politici ili transhumanističkoj političkoj teoriji? Prije pokušaja promišljanja empirijskih posljedica čitanja romana *Transhumanist Wager* valja proučiti fikcionalni transhumanizam u tom romanu, a s tim transhumanizmom postoji nekoliko problema. S obzirom na to da kroz roman Jethro Knights osniva vrlo važnu transhumanističku udrugu, a nakon toga osniva i predvodi državu koja postaje središnja platforma transhumanističkog pokreta u tom fikcionalnom svijetu, transhumanizam iz *Transhumanist Wagera* poprima obilježja Knightsove osobne filozofije koju on naziva teleološkim egocentričnim funkcionalizmom ili skraćeno TEF-om. Knights opisuje TEF na sljedeći način:

> Teleološki – jer je inherentan dizajn i željena sudbina svakog naprednog individualca da evoluira. Egocentričan – jer je zasnovan na svakoj našoj sebičnoj individualnoj želji, koje su od najistaknutije važnosti. Funkcionalan – jer će biti isključivo racionalan i dosljedan. Neće biti pošten, humanitaran, altruističan ni zamagljen nedosezivim pristojnostima sisavaca. Ova

> je filozofija ključna jer ne dopušta pasivan neuspjeh. Ne dopušta transhumanistima da žive u zabludi dok naše dragocjene godine egzistencije prolaze. (Istvan 2013: 84)

Ovaj opis nadopunjava ranije navedena tri pravila Knightsovog transhumanizma.

5. 2. 1. Etika Knightsova transhumanizma – osnova

Temeljem ranije ponuđenog opisa jasno je da Knightsov transhumanizam polazi s vrlo specifične i vrlo problematične etičke pozicije. To je u kasnijem dijelu romana još dramatičnije prikazano:

> Osnova se moralnosti jednog transhumanista sastoji od ovoga: Napravit ću bilo što i sve da dobijem ono što želim – dok to na značajan način ne ometa prirodu onoga što želim. […] Transhumanist nije izravno zabrinut za druge, obitelj, državu, nasljeđe, čovječanstvo, Boga; samo za svoju moć i održavanje i rast te moći. (Istvan 2013: 281)

Jasno je da se radi o vrlo egocentričnoj poziciji koju je možda preciznije opisati kao antietiku nego etiku. Knights predlaže neobaziranje na etičke ili tradicijske norme, osim kada se suprotstavljaju potrazi za ciljem produljenja života, eventualnog dokidanja smrti te konačnog stjecanja neograničene moći. U tom se kontekstu vrlo korisno prisjetiti Bostromova komentara o mjestu Nietzschea[68] u transhumanističkoj filozofiji:

> Unatoč nekim površinskim sličnostima s nietzscheanskom vizijom, transhumanizam – sa svojim prosvjetiteljskim korijenima, naglaskom na individualnim slobodama i humanističkom brigom za dobrobit svih ljudi (i drugih svjesnih bića) – vjerojatno ima jednako ili više zajedničkoga s Nietzscheovim suvremenikom, engleskim liberalnim misliteljem te utilitarijancem Johnom Stuartom Millom. (Bostrom 2005a: 4)

Bostromova verzija transhumanizma, koja je znanstveno uz Moreov ekstropijski transhumanizam najutjecajnija, očito nije kompatibilna s fikcionalnim Knightsovim TEF transhumanizmom.

No prije nastavka usporedbe stvarnog i fikcionalnog transhumanizma, valja bolje opisati transhumanizam iz romana *Transhumanist Wager*. Neopterećenost je toga transhumanizma etičkim normama jasna:

> Pravi su ciljevi transhumanizma i nadolazeće nove vrste žestokih zagovornika transhumanizma, svemoćnika, bili izvan poimanja dobra i zla. […] Nije postojalo dobroi zlo kad je u pitanju umiranje ili neumiranje. Postojao je samo uspjeh ili neuspjeh. Govorio je [Knightsov esej] o korištenju bilo kojeg sredstva koje je potrebno da bi se ostvarili ti ciljevi

68 Odnos nietzscheanske misli i transhumanizma nije moguće svesti na jedan kratak citat. Za bitno opsežniju razradu problematike vidi Tuncel (2017). Dok valjana spoznaja o svim dimenzijama tog odnosa svakako zahtijeva ekstenzivniju refleksiju, za potrebe se ovog rada polazi od Bostromove evaluacije.

(Istvan 2013: 52-53)

Političke implikacije želje za neograničenom moći lako je predvidjeti: "[nj]egov [Knightsov] je krajnji cilj bio cilj svemogućnika: onog koji se bori za svemogućnost. Htio je univerzalnu diktaturu – ili barem utjecaj – nad svim i svakim" (Istvan 2013: 80). Teško je objasniti kako netko s ovakvim vrlo javnim ciljevima prikuplja široku potporu kakvu Knights uživa, posebice u osnivanju države, ali taj je problem moguće zaobići kao još jednu u nizu nezadovoljavajuće razriješenih točaka tenzije romana *Transhumanist Wager*. Pri osnivanju svoje države "[t]rebao je da transhumanizam i nova transhumanistička nacija budu potpuno izuzeti od ostatka civilizacije i njihova poimanja onoga što je ispravno i neispravno" (Istvan 2013: 187). Dokazi antietike nisu ograničeni isključivo na filozofsko promišljanje, već su vidljivi i u praktičnom ponašanju likova u romanu. Knights žuri na sastanak s budućim financijerom Transhumanije koji ga promatra kad dolazi na sastanak: "[s] prozora konferencijske sobe, Frederick Vilimich vidio je kako je džip Jethra Knightsa skliznuo u parkirno mjesto za hendikepirane koje je bilo najbliže glavnim vratima. Rus se smješkao" (Istvan 2013: 177). Scena u kojoj Knights od silne žurbe na sastanak parkira najbliže vratima, makar to mjesto bilo rezervirano za hendikepirane te financijer koji osmijehom opravdava takvo ponašanje, gotovo je komična i jasno ukazuje da Knightsovo odbijanje ponašanja u skladu s etičkim normama nije mrtvo slovo na papiru njegove filozofije.

Posebno je apsurdna ideja da je srodan pristup životu nešto čemu svi ljudi teže pa Jethro smatra da je to "[b]ila jezgra otkrivene zajedničke duše svijeta, suštinski nedostatak u karakteru svih društva – ljudi su bili odgajani i uvjetovani da ih bude strah onoga što najdublje žele: postati neuništivi" (Istvan 2013: 242). Ideja da je neuništivost dominantna želja ljudske rase intuitivno je izrazito neuvjerljiva – puno je razumnije pretpostaviti i prihvatiti da postoji širok pluralitet najdubljih želja ljudi uvjetovan različitim faktorima. S druge strane, ovakva metafizička generalizacija o ljudskoj prirodi uklapa se u teleologiju Knightsovog transhumanizma. Drugim riječima, prihvaćanje ovakve izrazito upitne postavke olakšava opravdavanje ciljeva njegovog pokreta i sredstava koje koriste. Bez opsežnijeg ekskursa u empirijski transhumanizam ovo jasno ukazuje da stvarni transhumanisti moraju inzistirati na intelektualnoj čestitosti i izbjegavati ovakve filozofski upitne i neutemeljene zahvate koji su oportuni pri ostvarivanju nekoga cilja transhumanizma, ali neodrživi u slučaju pažljivog razmatranja. Knightsova maksima "[n]e prihvaćamo se ciljeva koje ne možemo dosegnuti prije vlastitih smrti" (Istvan 2013: 181) dodatno svjedoči o egocentričnosti njegove filozofije. Primarni cilj razvoja znanosti i tehnologije nije stvoriti civilizacijsko dobro koje ostaje budućim naraštajima, već omogućiti osobno unapređenje. Neetičnost Knightsovog transhumanizma već je ustanovljena, a za kraj je ilustrativan još jedan citat koji je svojevrsna kruna rasprave koju on vodi sa svojim glavnim protivnikom Belinasom:

> Belinas je u frustraciji udario svoja koljenima. 'Zar te zaista uopće nije briga za mišljenja i dobrobit gotovo čitave ljudske rase? Bi li nas sve doista ostavio po strani?' 'Da, ako moram. Ne brinem o nikome i ničemu osim ako može pomoći meni ili transhumanističkom pokretu.' (Istvan 2013: 244)

Ovaj citat sam po sebi vrlo dobro ocrtava Knightsove etičke senzibilitete, a u spoju s ostalim navedenim problematičnim točkama jasno je da se radi o moralno možda i najnegativnijem liku od svih koji se spominju u ovoj disertaciji.

5. 2. 2. Etika Knightsova transhumanizma – militarizam

Stvarne implikacije takvih stavova vidljive su, na primjer, kad Transhumanija zavlada svijetom i pretvori planet u veliku transhumanističku državu: "[nj]ima [policajcima i vojnicima] je bilo naloženo da na mjestu pogube kriminalce ako ih uhvate u ilegalnim radnjama" (Istvan 2013: 286). Iz Knightsove perspektive rat očekivano nije etički problem[69]. Knights vrlo rano po povratku s puta oko svijeta javno prikazuje svoje militarističke stavove:

> Sad vam govorim, naša je organizacija i filozofija čin rata – da, rata – da bismo danas spojili sa sutra koje želimo, neovisno o cijeni. Mi smo ratnički sustav misli i moralnog djelovanja koji je dizajniran da u nama pronađe najbolje. TEF je filozofija koja definira najbrži put kojim individualac može doći do svoje najmoćnije i najnaprednije inačice, čiji je primarni početni cilj ostvariti besmrtnost tako da čovjek sebi stvori dovoljno vremena da dosegne svemogućnost. TEF nije opterećen čije svjetove mijenja ili uništava da bi tamo stigao. U misiji TEF-a nema ispravnog i neispravnog. Samo neuspjeh ili uspjeh, život ili smrt. (Istvan 2013: 84)

Ovaj citat vrlo slikovito uvrštava vojne ambicije koje Knights kasnije u romanu ostvaruje u osnovnu filozofiju transhumanizma koji on zamišlja. Zanimljivo je da je Nathan Cohen, jedan od najutjecajnijih transhumanista u romanu te mučenik državnog terora protiv transhumanizma, ranije odbio dopustiti američkoj vojsci da se umiješa u njegovo istraživanje te "[n]ije vjerovao u intervencionističku vladu i privatno obrazovanje zajedno u krevetu" (Istvan 2013: 72). Teško je precizno odrediti kako se takav stav uklapa u transhumanijski državni sustav i što bi Nathan Cohen mislio o tom sustavu da je poživio, ali je svakako jasno da znanost u Transhumaniji nije u potpunosti slobodna od političke vlasti.

Pri objavi rata ostatku svijeta Knights ne ostavlja puno dvojbe oko metoda koje će koristiti

69 Za detaljniji opis mjesta vojne tehnologije u Transhumaniji i Knightsovih dugoročnih planova za vojne poduhvate te države vidi Istvan (2013), str. 210-211.

“[a]ko će još uvijek biti otpora koji namjerno sprječava ili ometa ciljeve transhumanizma, eliminirat ćemo vas – svakog od vas tko nam se suprostavi. Implementirat ćemo sustavni humanicid” (Istvan 2013: 235). Militarizam koji naizgled nije ograničen etičkim pravilima sastavni je dio Knightsove politike i njegov plan od osnivanja Transhumanije.

5. 2. 3. Etika Knightsova transhumanizma – teleološko shvaćanje evolucije

Knightsova filozofija ne ostavlja prostor ponašanju čija je svrha moralnost, ali svojevrsna refleksija koja iz daljine podsjeća na etiku nije kategorički isključena. Naime, osnova odbijanja etičkih normi u ponašanju proizlazi iz poštivanja neke vrste trivijalne evolucijske logike. Knights Belinasu govori sljedeće:

> Jezgra je svjesnog svijeta oduvijek bila takva, od najslabije vrste životinjskog svijeta do najjače. Svaki je gen u našem tijelu nabijen potrebom da porazimo postojeću konkurenciju. Opstanak najjačih. Možeš zašećeriti stvarnost kako god želiš, ali neizbrisiva priroda evolucije uvijek ostaje mjerodavna. To je glavna sila koja gura svijet unaprijed. (Istvan 2013: 243)

Vrlo značajan dio opravdanja odbijanja etike u Knightsovom transhumanizmu proizlazi iz njegova vjerovanja u borbu među ljudima kao osnovnu evolucijsku silu. Taj je stav moguće kritizirati čak i bez inače vrlo uvjerljivih argumenata protiv takve percepcije utjecaja evolucije na čovjeka koji dolaze iz etike. Naime, nevjerojatno je da transhumanist koji mašta o potpunom dokidanju smrti i čak neograničenoj moći ne razmišlja o tome da je možda došlo vrijeme u kojem je čovjek dovoljno sposoban da se odbijanjem prirodne selekcije distancira od životinjskog svijeta. U krajnjoj liniji, biće neograničene moći po svojoj definiciji nije vezano evolucijskim silama ako ne želi biti. Stoga je potpuno nerazumno da Knights prihvaća evolucijsku logiku kao neizbrisivu strukturu stvarnosti.

Izbjegavši mogućnost da se radi o nekonzistentnosti u njegovoj karakterizaciji, koja nije zanemariva kad se uzme u obzir ostatak romana, čini se da je Knightsovo razmišljanje o evoluciji teleološko kao i velik dio ostatka njegove filozofije. Ako je on u ovoj dimenziji nekonzistentan lik, onda nema potrebe za pokušajem analize tog aspekta romana. Ako je on konzistentan i s obzirom da je vrlo dobro upućen u inačicu transhumanističke filozofije koju je zamislio, to znači da prihvaća logiku prirodne selekcije jer ona nudi paravan njegovu odbijanju etike u potrazi za povećanom vlastitom moći, čak i kad se čini da Knights smatra da se radi o neizbrisivom pravilu. Zanimljivo je zapitati se onemogućava li takvo shvaćanje svijeta suradnju među ljudima. U romanu stoji

> Moćni i evoluirani individualci transhumanističkog pokreta ovo razumiju. Oni nazivaju svoju prirodnu želju za moći onime što ona jest: jednostavna i nepromjenjiva činjenica koja

> ne zahtijeva strah, žaljenje ili dvoumljenje. Onda, kad se tokom ostvarivanja svojih ambicija suoče s drugima na njihovoj razini i ostalima rade iskrene i racionalne razmjene. Nude međusobno poštovanje svakome tko će pomoći njihovom cjelokupnom poduhvatu – svakome tko se složi pomoći neovisno o razlozima koje može imati. To je učinkovit sustav u koji se može pouzdati i kojeg usidruje izravan integritet i iskrenost – ne nijekanje, slabost i smetenost. (Istvan 2013: 80-81)

Očito je da prihvaćanje TEF-a ne pretpostavlja zanemarivanje mogućnosti međuljudskih odnosa, ali je isto tako vrlo važno istaknuti da su ti odnosi kod fikcionalnih transhumanista vrlo specifični. Nadalje, upitno je što se događa u situaciji u kojoj se želje dvoje transhumanista za povećanjem vlastite moći sukobljavaju, a taj problem u bitnome nije obrađen u romanu. Čini se da najvećim dijelom, ako ne i u potpunosti, pojedini transhumanisti imaju kompatibilne ciljeve ili se barem jedni ne sukobljavaju s drugima. Upitno je koliko je takav sustav uvjerljiv i dugoročno održiv. Narušavanje međusobne solidarnosti transhumanista moglo bi imati drastične posljedice za sustav vladavine koji je Knights nametnuo svijetu, ali to nije tema koja se razrađuje u romanu *Transhumanist Wager*.

5. 2. 4. Etika Knightsova transhumanizma – utilitarijanizam?

Kao konačna i za ovaj rad relevantna karakteristika fikcionalnog transhumanizma Istvanova romana koja je povezana s etikom postavlja se povezanost te filozofije s nekom vrstom utilitarnog razmišljanja. Bilo bi teško govoriti o utilitarnoj etici u sustavu koji jednostavno odbija etičko promišljanje i drastično je egocentričan. Ipak, neki elementi te filozofije barem podsjećaju na utilitarističku logiku pa tako jedna od Knightsovih 'meditacija', svojevrsnih aforizama važnih u njegovom životu, glasi "[n]*eka moje misli uvijek koriste statističku analizu vrijednosti kao najvišu moguću metodu interpretacije – neka moje akcije onda prate najbolji, najlogičniji put koji proizlazi iz dobivene informacije. Funkcija ispred forme*" (Istvan 2013: 69, naglasak u izvorniku). Slično je utilitarno razmišljanje vidljivo iz Knightsovih riječi o državi koju osniva: "[p]ostoji samo jedno suštinsko pravila na Transhumaniji: Ako ne dodaješ vrijednost transhumanoj misiji, ako si nevažan ili umanjuješ naš uspjeh, prisilit ćemo te da napustiš otok i udaljiš se od naše nacije" (Istvan 2013: 202). Naravno, ne radi se o utilitarnoj etici jer ovdje spomenuta vrijednost nije etička vrijednost, već vrlo mehanička evaluacija nečije koristi za ostvarivanje općenitog cilja Transhumanije. Taj stav postaje još jasniji temeljem drugog dijela istog Knightsovog govora:

> Ali ako nisi s nama i ako odlučiš biti protiv nas, onda za nas nemaš pozitivnu vrijednost. Onda si očita smetnja. Nećemo brinuti o tvojoj zaštiti, nećemo te poštovati ili dijeliti naš

genij, znanost i moć s tobom. Nećemo čak ni glumiti ništa za tebe. Nećemo imati sustav časti koji bismo ti mogli ponuditi, sustav ferpleja da ti predstavimo ili sustav moralne samilosti da te spasimo. Smatrat ćemo te u najboljem slučaju kao nekoga bez vrijednosti. (Istvan 2013: 202)

Jedno treba priznati Knightsovom transhumanizmu – on ne zamagljuje stvarnu poziciju s koje kreće u prazne riječi koje su ljudima prihvatljive. Neovisno o tome očito je da utilitarna logika od koje on polazi na etičkoj razini nije prihvatljiva etičkom utilitarijancu jer je vrlo jasno da se ne radi o etičkoj prosudbi već o evaluaciji koristi koje drugi imaju za ostvarivanje nečijih osobnih ciljeva. Pravila koja Knights opisuje proizlaze iz njegova filozofskog shvaćanja čovjeka:

Iza svakoga u kozmosu mjerljiva je i specifična statistička vrijednost koju je moguće definirati i uspoređivati. Najvažnija funkcija u životu osobe uključiti je tu vrijednost – visoku ili nisku, snažnu ili slabu – u jednu jedinstvenu jednadžbu koja postavlja pitanja: Kako mogu postići što više moći na što učinkovitiji način? I onda slijediti odgovor kao najviše zvanje u svom životu. (Istvan 2013: 243)

Knightsova vrijednost čovjeka naravno nije statička što je razvidno iz pitanja o povećavanju osobne moći. Ovakvo vjerovanje o najvažnijoj funkciji koju netko ima prirodno se uklapa u Knightsovu filozofiju, teleološki egocentrični funkcionalizam. Sustav je koji on predlaže, naravno, hijerarhijski:

Svatko je na nekom mjestu u hijerarhiji individualne, društvene i univerzalne vrijednosti. Odvajanje i diferencijacija bića su u središtu života. Svi smo mi entiteti koji procjenjuju vrijednost. Svi smo zatucani i osuđujemo. Trebamo to prihvatiti i ponašati se u skladu s tim. (Istvan 2013: 280)

Ovakav stav povlači pitanje solidarnosti među transhumanistima koji s jedne strane teže što većoj osobnoj moći, a s druge strane smatraju da ih ta moć stavlja u hijerarhijski odnos spram drugih. Nadalje, čak i kad bi se prihvatio ovakav izrazito problematičan teorijski stav, u praksi još uvijek postoji problem konkretne evaluacije te zamišljene vrijednosti čovjeka.

Kod ove filozofije ta je vrijednost izravno povezana s razinom osobne moći, ali i samu moć je moguće shvatiti na različite načine, a to područje nije odveć detaljno istraženo ili opisano u romanu *Transhumanist Wager*. Zanimljivo je kako se Knights nadovezuje na prethodni citat "[k]roz povijest, to je razlog zbog kojeg su jaki postajali jači, a slabi postajali slabiji sve dok ih više nije bilo, a jaki su se morali natjecati jedni s drugima – nakon čega je ponovno jedna skupina ostala jača od druge" (Istvan 2013: 280-281). On se ponovno vraća na opstanak najjačih te time dodatno potvrđuje važnost te ideje u svojoj transhumanističkoj filozofiji. Intuitivno je moguće vrlo samouvjereno pretpostaviti da je navedena filozofija iz perspektive većine, ako ne i svih istaknutih etičkih sustava, jednostavno degutantna. Valja ipak imati na umu da Knights pri ostvarenju globalne

transhumanističke države dopušta ljudima da se pokušaju nositi s nametnutim normama i ne odbacuje ih kao bezvrijedne zbog situacije u kojoj se u tom trenu nalaze. To najavljuje još u svom finalnom razgovoru s Belinasom:

> Vjerujem da im treba dati izbor. Vjerujem da ih treba pokušati poučiti da bi mogli pridonositi. I onda ih izbaciti ako ne uspiju. U suprotnosti, ako ne pripadaju, ljudi će svojom nezgrapnom težinom potopiti brod. To je gruba stvarnost evolucijskog naslijeđa koje je utkano u kozmos i filozofiju TEF-a, ali ja im se trudim dati izbor. (Istvan 2013: 247)

Izrečeno ga naravno ne čini bitno pozitivnijim likom[70]. Knights je u dopuštanju izbora ljudima očekivano nemilosrdan, a sasvim je jasno da je on sam osmislio sustav koji im predlaže. Na primjer, kad Transhumanija zavlada svijetom, Knights najavljuje: "morat ćete postići zadovoljavajuću razinu intelektualnih kapaciteta i performansi da bi vam bilo dozvoljeno da slobodno živite na planetu Zemlji" (Istvan 2013: 282). Čak i uzevši u obzir da to prati najavu besplatnog obrazovanja, vrlo je teško argumentirati protiv stava da se radi o dolasku distopije.

Velik je problem njegova pristupa to što se čini da on ne ostavlja prostor pasivnome čovjeku koji se ne želi ni suprotstaviti, ali ni sudjelovati u transhumanističkoj misiji. Knights stoga percipira vrijednost drugih ljudi na vrlo specifičan način, na primjer: "[a]li Jethro je također dubinski vjerovao da dio svjetske populacije izvan Transhumanije – možda velik dio – imaju vrijednost sami po sebi; bili su značajan, neostvaren transhumani potencijal" (Istvan 2013: 230). Njegova je procjena vrijednosti tih ljudi u stvari procjena vrijednosti njihova transhumanističkoga potencijala. Fokus na vrijednost koja je barem teorijski izračunljiva i numerička u ovakvoj filozofiji nije neočekivan. Na primjer, Knights govori:

> Nadolazeći androidi, kiborzi, misleći roboti, sustavi umjetne inteligencije i ostali transhumani entiteti u našoj civilizaciji djelovat će na osnovi drugačije etike nego potpuno biološka bića. Njihovi će sustavi vrijednosti biti pouzdaniji, manje emocionalno fragmentirani, iskonskije povezani s računalnom logikom te oslobođeni opterećujuće kulture i arhaičnih instinkta. (Istvan 2013: 284)

Tako se i on sam u pripremi za vrijeme koje očekuje pokušava riješiti kulturnih utjecaja koje ne smatra strogo racionalnima. Emocije u načelu, s eventualnom iznimkom sebeljubivosti, ne utječu na njegov sustav vrijednosti. On stoga poziva ljude da se pokušaju što više približiti mentalnim procesima koje pretpostavlja da će imati strojevi budućnosti:

> Najbolji način da pojedinac na temelju svojih ciljeva primijeni razum u svom životu jest da

70 Za jednu primjenu promišljanja vrijednosti u fikcionalnom transhumanističkom sustavu Istvanova romana vidi Istvan (2013), str. 225-226. Lakoća, možda čak i nešto što interno smatraju humorom, s kojom transhumanisti odbijaju financiranje liječenja majke petero djece s rakom mozga dovoljna je da ukaže o koliko se odbojnom sustavu radi.

> konstantno za svoje akcije evaluira što je više moguće bitnih scenarija; onda da poduzme one scenarije koji su statistički najvjerojatniji i čiji će ishod biti najpovoljniji. Moraš težiti oponašanju čistih računalnih procesa računala kojeg vode ciljevi. (Istvan 2013: 279)

Njegov prijedlog nalikuje na pokušaj maksimiziranja očekivane vrijednosti pri donošenju odluka. Ne čini se da Knights ostavlja velik prostor intuiciji, već predlaže da ljudi prate statističke modele za odabir odluka. Tekstualni dokazi potkrepljuju distopijski karakter Knightsove filozofije koja s rastom njegove moći postaje posebno problematična jer se nameće i drugim ljudima. Cilj životnog vijeka neograničenog trajanja te neograničene moći čini etička promišljanja irelevantnima unutar Knightsova sustava vrijednosti. Po njemu je u potrazi za tim ciljevima svaki čovjek primarno zainteresiran samo za sebe te se treba pokušati ponašati što racionalnije.

5. 2. 5. Etika Knightsova transhumanizma – individualizam

U tom se kontekstu valja osvrnuti i na individualizam kao polazišnu točku Knightsove osobnosti. Jedan od citata dragih Langmoreu, koji on šalje Knightsu, glasi "[s]*ve razine društva moraju biti podređene svetosti individualca*" (Istvan 2013: 69, naglasak u izvorniku). Knights odgovara svojim meditacijama, od kojih jedna sadrži sljedeće "[u] *osnovi nisam jedno sa Zemljom, njezinim ljudima ili njezinim mnoštvom života; ne vidim se kao zahvalnog potomka ili dijete kozmosa. Sam sam i različit*" (Istvan 2013: 69, naglasak u izvorniku). Završna meditacija dodatno potvrđuje Knightsov radikalni individualizam: "[s]*vemoćnik se ne zaljubljuje. Neću uspjeti ostvariti svoje ciljeve ako se izgubim u drugome, živim za drugoga ili u drugoga smjestim svoju sreću i težnje. Samodostatan sam, ne trebam ništa i nikoga drugoga*" (Istvan 2013: 70, naglasak u izvorniku). Njegov odnos sa Zoe dijelom narušava ovaj stav, ali neovisno o dubokim osjećajima koje osjeća prema njoj on sebi ostaje na prvom mjestu, a to postaje kristalno jasno pri kraju romana nakon Zoeine smrti. Belinas ga optužuje: "[a]ko bi to nekako bilo moguće i ako bi bio prisiljen naći se u situaciji u kojoj je jedini način da dođeš da svog cilja da ubiješ svoju ženu, ti bi ju onda ubio bez straha. Ubio bi ju tisuću puta da dosegneš svoju besmrtnost ako bi bilo potrebno" (Istvan 2013: 246). Knights na to odgovara:

> Govoriš istinu, propovjedniče. Ubio bih svoju ženu tisuću puta ako bi to bilo apsolutno potrebno za ostvarivanje mojih ciljeva. Ali u stvarnosti volim svoju ženu i uvijek ću je voljeti. Čak i danas, nakon toliko godina, nevjerojatno ju volim. I napravio bih neograničenu količinu stvari da izbjegnem perverznu situaciju koju predlažeš. (Istvan 2013: 246)

Knights je vrlo teško podnio Zoeinu smrt i ona mu je bez sumnje izrazito puno značila. Njegov individualizam i želja za samounapređenjem u spoju s odsutnošću osobnog morala ipak daleko

nadilazi tu ljubav.

5. 3. Politika

Nedostatak etike u osnovama Knightsove transhumanističke filozofije vrlo je relevantan aspekt u usporedbi te filozofije s transhumanizmom u empirijskom svijetu za koji su ipak bitna etička razmatranja. No to nije jedina problematika relevantna u toj usporedbi. Uloga je tržišta u tom fikcionalnom transhumanizmu, a možda i važnije, u znanosti prikazanoj u Istvanovom romanu za takvu usporedbu možda i važnije od nekih ranije navedenih problema.

5. 3. 1. Politika – protiv socijalne države

Knights glorificira izrazito deregulirano slobodno tržište kojem se podjarmljuje i znanost[71]. Zoe Bach govori Knightsu da je "Transhumani Građanin [organizacija koju je Knights osnovao] postala {} poziv na okupljanje svakome tko ima problema s religijom, intervencionističkom vladom i nazadnim stanjem svijeta" (Istvan 2013: 133). Iz ovoga je citata zanimljivo da su među skupinama kojima se Knightsova organizacija dopada oni koji imaju nešto protiv državnog intervencionizma. Kad osniva državu, Knights ima uvjete koji se vrlo lako uklapaju u ostatak njegove filozofije:

> Njegova je politika zapošljavanja bila jednostavna. Nije ga bila briga otkud dolaziš, koje si boje kože, s kim imaš seksualne odnose, kojega si roda, imaš li invaliditet, jesi li kriminalac ili nisi. Ali ako si zaposlen na nekom položaju i ne uspiješ ostvariti ciljeve koji su ti zadani ili ometaš druge zaposlenike u ostvarivanju ciljeva koji su njima zadani, onda ćeš dobiti otkaz i odmah biti protjeran s Transhumanije. Sindikati nisu bili dozvoljeni. [...] Nije bilo socijalne skrbi. Ništa nije bilo besplatno. (Istvan 2013: 197)

S jedne strane nema diskriminacije pri zapošljavanju pa će rado zaposliti kriminalca koji će pridonositi cilju transhumanističke države, a s druge strane, prava radnika vrlo su upitna. Država ne pomaže socijalno ugroženima te nema sindikata.

Kako se radi o otoku na koji je pozvan samo mali broj vrhunskih znanstvenika koji su tamo odlično plaćeni, logično je pretpostaviti da među njima neće biti velik broj socijalno ranjivih. Ali Knights pokazuje sličan prijezir prema socijalnoj pomoći i kad nije u pitanju specifičan društveni sustav Transhumanije. Bitno ranije Michaelsonu govori:

> Trošite stotine milijardi dolara na lijenčine koji primaju socijalnu skrb, na mentalno

71 Općenito se čini da *Transhumanist Wager* prikazuje transhumanizam s nekim libertarijanskim obilježjima. Roman ipak ne sadrži ni jedno jedino izravno korištenje izraza 'libertarijanizam', iako ga očito implicira. Nadalje, Gennady Stolyarov II piše "Jethro Knights je više utilitarijanac nego libertarijanac" (Stolyarov II 2016: 354). Stoga se u ovoj analizi neće težiti strogoj klasifikaciji Knightsova transhumanizma u odnosu na libertarijanizam, već što preciznijem opisu relevantnih elemenata navedenog fikcionalnog sustava.

> hendikepirane ljude, na neobrazovane kriminalce recidiviste, na pretile drugorazredne građane koji vode naš medicinski sustav u bankrot, na krvožedne oružane snage koje se bore za naftu i omiljene projekte vaše oligarhije na dalekim mjestima. (Istvan 2013: 127)

Nemoguće je izjednačiti državni novac uložen u ratne misije i u podršku mentalno retardiranima, ali Knights je jasan oko toga što misli o državnom trošenju. Na Michaelsonovo pitanje "[h]oćemo li obustaviti svu pomoć siromašnima, kriminalcima, mentalno hendikepiranima, bolesnima u svijetu, nacijama u razvoju koje nas trebaju samo da damo gorivo transhumanim ciljevima zato jer ti misliš da toliko obećavaju?" (Istvan 2013: 127) on odgovara: "[u]glavnom i brutalno, da. Trebamo preusmjeriti resurse zaista nadarenima i kvalificiranima" (Istvan 2013: 127). Socijalna država koja brine o najslabijima vrlo se teško uklapa u Knightsovu filozofiju opstanka najjačega i nije ga sram da to kaže i učini stvarnim u državi koju on pokreće.

Kad zavlada svijetom, Knights najavljuje: "Transhumanija će zaustaviti sve što vlast besplatno daje ljudima – transhumanisti ne vjeruju u socijalnu pomoć; gotovo je besplatno dijeljenje" (Istvan 2013: 282). Bez širenja teme na transhumaniste u empirijskom svijetu i etičku dimenziju čitave problematike, čini se donekle nevjerojatnim da ni transhumanisti Istvanova fikcionalnog svijeta u globalu ne vjeruju u socijalnu pomoć. To se uklapa u problem neobjašnjivo velike solidarnosti i nedostatka sukoba među fikcionalnim transhumanistima. Pored toga, niz navedenih citata ne ostavlja puno sumnje oko toga kakvu vrstu režima Knights stvara u socijalnom kontekstu. Transhumanijska je medicina vrlo napredna, ali oni koji žele zdravstvenu zaštitu moraju platiti (cit. prema Istvan 2013: 282). Posebno je znakovita snažno distopijska mjera koju Knights najavljuje: "Transhumanija će implementirati strogu globalnu politiku planiranja obitelji: Ljudi koji mogu razumno i uspješno odgojiti djecu smjet će i biti poticani da imaju djecu; svima će ostalima biti zabranjeno imati djecu" (Istvan 2013: 282). I nije potrebno komentirati do kolike je mjere zabrana nekim ljudima da imaju djecu distopijska mjera. Doduše, Knights očekuje drastične promjene u razmnožavanju:

> Hijerarhija društva u digitalnom dobu i čemu god dođe kasnije bit će nepovratno promijenjena. Muškarci i žene vjerojatno se više neće pariti. Seksualni će porivi biti kontrolirani ili eliminirani pilulom. Muške i ženske karakteristike vjerojatno će biti spojene u jedinstven, androgin entitet. Čitava ideja imanja djece možda postane potpuno zastarjela. (Istvan 2013: 145)

U slučaju ostvarivanja vrlo spekulativnih razvoja koje Knights predviđa čitav društveni pogled na razmnožavanje postat će neprepoznatljiv čovjeku s početka 21. stoljeća. Knights svoje distopijske mjere ipak ne uvodi u takvoj spekulativnoj budućnosti, već u vremenu u kojem velika većina nije tehnološki poboljšana i svakako prezire državno uplitanje u privatnost planiranja obitelji.

5. 3. 2. Politika – znanost

Financiranje znanosti još je jedno područje o kojem protagonist ima specifičan stav, a taj stav iznosi na samom početku romana:

> Ono što trebate napraviti jest ukinuti NAH [Nacionalna zdravstvena organizacija] – jednostavno u potpunosti riješiti je se i dopustiti znanstvenicima da provode svoja istraživanja i poduzetnicima da ih legalno financiraju. Ako se samo maknete s puta, transhumanizam će se razviti u najboljem interesu svih; pomoći će našoj ekonomiji te životima i dugovječnosti svakog Amerikanca. (Istvan 2013: 27)

NAH je u romanu dio antiznanstvene društvene klime u Americi pa određena razina kritike te institucije možda i jest osnovana, ali stav da bi se država trebala povući s etičkim ograničenjima koja su znanstvenicima zadana vrlo je opasan, pogotovo u spoju s prepuštanjem kontrole znanosti slobodnom tržištu. Ključno je shvatiti da se tu ne radi o deregulaciji znanstvenog istraživanja, već o postavljanju profita kao osnovnog regulativa. Znanost koja izravno odgovara tržištu čini se neograničeno manje slobodnom nego znanost u kojoj država financira znanstvenike koji vrlo često imaju relativno veliku slobodu u odabiru područja znanosti kojim će se baviti, čak i ako postoje neke zadane etičke norme kojih se trebaju pridržavati.

Knightsa vrlo očekivano smetaju "ezoterični zakoni koje donosi Kongres, a koji brane testiranje velikog broja tih ideja u privatnom sektoru. Industrije krionike, kloniranja, matičnih stanica, genetske promjene i poboljšanja ljudi utapale su se napola mrtve u vodi" (Istvan 2013: 26) jer on zahtijeva potpunu etičku deregulaciju znanosti, dok očito nema problema s profitabilnošću kao izvorom reguliranja znanosti. U ovoj situaciji Knights nije u potpunosti u krivu zbog drakonskih mjera organa vlasti koje suzbijaju istraživanje u brojnim područjima znanstvenog istraživanja. Ipak, kad se pojavi problem u kojem su "[z]nanstvenici sve rjeđe i rjeđe uspijevali prodati svoju tehnologiju ili otkrića" (Istvan 2013: 82), nameće se pitanje kome znanstvenici uopće pokušavaju prodati tehnologiju i zašto to moraju činiti. U slučaju državne represije kao u romanu razvoj će znanosti naravno biti ograničen, ali u slučaju umjerenih zakona koji potiču dobru ravnotežu između sigurnosti i slobode, državno financirani znanstvenici i ne moraju toliko brinuti o tome da na tržištu prodaju rezultat svoga rada. Moć koju poduzetnici imaju nad znanstvenicima u romanu je vidljiva: "[s]igurno vlasništvo i kontrola patentima bila je ključna poduzetnicima koji su ulagali kapital u transhumana istraživanja" (Istvan 2013: 150). Samorazumljivo je da će investitori htjeti kontrolirati rezultate znanstvenih istraživanja u koja ulažu, ali takav se razvoj ne čini odveć primamljivim iz perspektive znanosti. U poglavlju koje se bavi Powersovim romanom *Generosity:*

An Enhancement bit će više riječi o patentima i njihovim implikacijama za slobodu istraživanja.

Na samom početku romana "[d]ekan, prikriveni transhumanist, htio je nove ideje, novu krv, nove smjerove. Htio je da sveučilište kad prima studente razmišlja kao mlado poduzeće koje se bavi tehnologijom, gladno dominacije na tržištu i uspješne budućnosti" (Istvan 2013: 17). Radi se o dekanu sveučilišta koje je Knights pohađao. Otpor prema miješanju države u znanost donekle je razumljiv, posebno u kontekstu radikalno konzervativne struje na vlasti u romanu *Transhumanist Wager*, ali privatizacija znanosti i obrazovanja nije put u njihovu slobodu, već zatočenost u novi set pravila i drugačiji odnos snaga što vrlo lako može rezultirati vrlo restriktivnom znanstvenom klimom.

5. 3. 3. Politika – povijest

Još jedna karakteristika Knightsova transhumanizma otpor je prema povijesti. To ne znači da on uopće ne razmišlja o prošlosti, ali povijest za njega nema veliku vrijednost. Transhumanizam je po svojoj prirodi pokret koji je usmjeren prema budućnosti, ali i povijesno je mišljenje jedna od relevantnih sastavnica svakog temeljitog promišljanja budućnosti. Knightsov "[s]vemoćnik ne bi trebao brinuti o očuvanju bilo čega izvan korisnog transhumanog kozmosa" (Istvan 2013: 53). Sam Knights govori "nemojte se zabuniti i smatrati da smo još uvijek građani vaših država ili članovi vaših društava ili ljudi koji nečim važnim smatraju vaše bogove, religije, povijesti i kulture" (Istvan 2013: 201), kao i "[t]ranshumanist ne vjeruje i ne brine o baštini, podrijetlu ili prošlosti – samo potencijalu, vrijednosti i budućnosti" (Istvan 2013: 281). Knightsov stav o povijesti otvara prostor površnosti u procjeni, kao kad pita "[z]ar ne vidite da je originalno znanost učinila našu državu iznimnom?" (Istvan 2013: 28). Znanost je nesumnjivo odigrala ulogu u američkom razvoju, ali prikazati upravo znanost kao silu koja je istaknula Ameriku čini se kao drastično pojednostavljivanje vrlo složenog povijesnog procesa.

Odbijanje historijskog mišljenja evidentno je važna karakteristika fikcionalnog transhumanizma u romanu *Transhumanist Wager*, a posvećenost nove svjetske transhumanističke vlasti takvoj viziji najdramatičnije je vidljiva kroz njihovo uništavanje brojnih nevjerojatno povijesno vrijednih lokacija poput Bijele kuće, Vatikana i Versaillesa (cit. prema Istvan 2013: 266-267). Dio jedne od Knightsovih 'meditacija' započinje rečenicom "[s]*hvati da je masovna kultura društva i njegovo poštovanje prema svojoj povijesti dominantan suparnik – i ne smijem mu dati moć ili povjerenje*" (Istvan 2013: 69, naglasak u izvorniku), i time dodatno ilustrira njegovu nezainteresiranost za povijest. Znakovit je Knightsov poziv kojim zaključuje govor upućen svijetu kojim je zavladao: "[n]eka Transhumana Revolucija traje vječno" (Istvan 2013: 284). S jedne strane

on se uklapa u Moreovu ekstropijansku[72] verziju transhumanizma, a također je vrlo povijesno nabijena i podsjeća na različite revolucionarne režime iz prošlosti. Do koje je mjere Knights svjestan te sličnosti vrlo je upitno. Vrlo slična nejasnoća javlja se kad Knights nudi ultimatum ljudima svijeta: "[i]zbor je ili ostati vjerni vašim arogantnim, glupim vođama i njihovoj osrednjoj konvencionalnosti i tradicionalizmu ili se pridružiti nastanku divnog novog svijeta" (Istvan 2013: 263). Nejasno je koliko je Knights u tom trenu svjestan implikacija spominjanja divnog novog svijeta. Gotovo je nemoguće da netko tko je ozbiljno proučio transhumanizam ne zna za Huxleyjev roman i kasnije korištenje tog izraza. Knights ga ovdje vjerojatno namjerno koristi jer želi ljudima ukazati na to da će svijet koji on dovodi nekima biti distopija, ali da ga nikako ne mogu spriječiti.

Režim koji Transhumanija nameće svijetu, kao i onaj u samoj Transhumaniji, nije lako svrstati u neku unaprijed određenu kategoriju. Knights je vladar te države, a teško je navesti specifičan zakonski i politički sustav koji je tamo na snazi. On u svakom slučaju nije demokratski odabran vladar, a demokratske izbore provode tek nakon gotovo dvadeset godina Knightsove vladavine planetom (cit. prema Istvan 2013: 290). Knights govori da "biti izabrani predsjednik ili čak benevolentni diktator ne znači dosegnuti najmoćnije stanje koje čovjek može dosegnuti" (Istvan 2013: 290-291) iz čega je moguće zaključiti da on samog sebe tijekom svoje vladavine smatra benevolentnim diktatorom. Koliko ga ostali ljudi na svijetu smatraju benevolentnim, pogotovo u periodu u kojem počinje vladati čitavim svijetom, otvoreno je pitanje.

5. 3. 4. Politika – tehnologija

Dosadašnja je analiza ukazivala ili na književne probleme s romanom *Transhumanist Wager* ili na brojne distopijske aspekte tamo prikazanog transhumanizma. U romanu je ipak moguće naći i neke elemente koji nužno ne spadaju u te kategorije. Knights brani transhumanizam pred Belinasom:

> Oni nisu ljudi koji ubijaju svoje voljene u nekom ludom filozofskom obratu koji ti predlažeš; oni su ljudi koji uspješno rade da bi drugi i oni sami mogli živjeti duže, sigurnije i zdravije živote u većem blagostanju. To je stvarnost koju transhumanisti stvaraju, čak i ako se čine sebični i nehumani. (Istvan 2013: 247)

Transhumanistički režim prikazan u romanu ima brojne distopijske karakteristike i u mnogome sputava slobodan razvoj čovječanstva, ali Knights govori istinu što se tiče tehnologija koje transhumanisti razvijaju. I u tom području treba biti oprezan i ne podlijegati odveć jednostavnim

72 S druge strane, o Transhumaniji razmišlja kao o utopiji (cit. prema Istvan 2013: 154), a ekstropijanizam kategorički odbija shvaćanje transhumanističke budućnosti kao utopije. Stoga bi bilo teško reći da je Knightsov transhumanizam ekstropijski.

generalizacijama produljenja života, ali transhumanizam je primarno orijentiran razvoju nekih tehnologija koje same po sebi pomažu čovjeku. U romanu *Transhumanist Wager* čovječanstvo plaća te tehnologije odricanjem od brojnih aspekata ljudske egzistencije koji se tradicionalno smatraju nevjerojatno važnima pa se napretci koje fikcionalni transhumanisti omogućuju ne čine vrijednima kao ono što su izgubili, poput povijesti ili državne zaštite socijalno ugroženih skupina. Razvoj naprednih tehnologija u stvarnom svijetu ne treba nužno biti sparen s distopijskim socijalnim silama kao u Istvanovu romanu.

Prije temeljitije analize implikacija čitanja Istvanova romana za transhumanizam u stvarnome svijetu valja posvetiti pozornost još jednom poticajnom citatu koji se ne uklapa u veliku skupinu dokaza iz romana koji transhumanizam ocrtavaju u negativnom svjetlu:

> *Ipak, vidim masovnu kulturu kao opasnog neprijatelja. Čini mi se da je to najopasnija stvar oko perspektiva koje ljudi imaju o besmrtnosti i transhumanizmu. Kultura je stoljećima bila utemeljena na strahu i na Bogu ili božanskoj moći koja nas spašava od tog straha, a ne na onome što kao vrsta ili kao pojedinci možemo učiniti, posebno u znanosti i tehnologiji.* (Istvan 2013: 68, naglasak u izvorniku)

Knights navedeno piše Langmoreu e-mailom. Spomenuti je obrat socijalno vrlo zahtijevan za postizanje, ali se nalazi u srži i inačice transhumanizma u stvarnom svijetu. Tri su najosnovnije odrednice transhumanizma – prepoznavanje mogućnosti poboljšanja ljudskog stanja te poželjnosti nekih promjena i otvorenost korištenju tehnologije u tom procesu. Mogućnosti poboljšanja ljudskog stanja velikim su dijelom ljudske povijesti bile vrlo ograničene. Prepoznavanje i prihvaćanje drastično većih mogućnosti poboljšanja ljudskoga stanja stoga vrlo lako može odudarati od većine društvenih normi i običaja koji su formirani oko tih ograničenih mogućnosti ili barem pod njihovim utjecajem. S druge strane, sadašnji trenutak otvara prostor bitno većim potencijalima nego što su bili zamislivo ostvarivi u prošlosti. *Transhumanist Wager* prikazuje izrazito neprivlačnu metodu promjene društva, ali osnovna je opservacija o tradicionalnom načinu društvenog nošenja sa strahom i promjenama koje omogućuje suvremena tehnologija na mjestu. Ta je problematika važan dio promišljanja transhumanizma i u stvarnom svijetu.

5. 3. 5. Politika – nemogućnost postojanja transhumanističke politike u stvarnom svijetu

Kada bi se *Transhumanist Wager* uzeo kao ogledni primjerak metoda i učinaka napretka transhumanizma, bilo bi jednostavno donijeti konačnu negativnu ocjenu privlačnosti tog pokreta. Ova je interpretacija tog romana ipak bitno drugačija. Ne može se zanijekati da Istvanov roman ukazuje na neke relevantne aspekte transhumanizma. Knightsova je sebičnost pretjerana, ali

izvjesna razina fokusa na individualca vrlo je važna za transhumanizam. Transhumanistički pokret ni u kojem slučaju nije kolektivistički pokret. Sukobi između fikcionalnih transhumanista i konzervativaca također su pretjerani, ali izvjesna tenzija između tih skupina bez sumnje postoji. Dok u nekim elementima transhumanizam iz romana *Transhumanist Wager* donekle nalikuje konturama transhumanizma u stvarnom svijetu, u globalu taj roman ne samo da ne pokazuje što stvarni transhumanizam jest, nego pokazuje upravo ono što transhumanizam ne samo ne smije, već i ne može biti.

Čitanjem romana može se činiti da su većina uspješnih znanstvenika u Istvanovu svijetu ili transhumanisti ili barem simpatizeri transhumanizma. To dijelom objašnjava neuvjerljivu brzinu razvoja vojne tehnologije na Transhumaniji u odnosu na ostatak svijeta koji također gotovo sigurno ulaže u tu vrstu tehnologije. U stvarnom pak svijetu takva generalizacija ne drži vodu – transhumanizam je neovisno o sve većoj prepoznatljivosti koju tijekom 21. stoljeća prikuplja još uvijek relativno nepoznat pokret. Razumno je pretpostaviti da velik udio vrhunskih stvarnih znanstvenika ili uopće ne zna za transhumanizam ili o njemu ne zna dovoljno da bi valjano procijenili slažu li se ili ne slažu s tom filozofijom. Velik broj onih koji su upoznati s transhumanizmom vjerojatno se ne bi okarakterizirali kao pristaše tog pokreta. Jedno od osnovnih utemeljenja stava o različitosti Istvanova fikcionalnog transhumanizma i stvarne verzije tog pokreta ideja je da transhumanizam neće i ne može postati dominantan i unificiran pokret bilo u javnosti, bilo unutar znanstvene zajednice. Ta ideja ne proizlazi iz trenutnog društvenog prestiža koji transhumanizam uživa, već iz same prirode tog pokreta. Transhumanizam je sam po sebi divergentan i unutar vrlo širokog transhumanističkog okvira omogućuje postojanje različitih skupina i pojedinaca koji se po brojnim pitanjima međusobno ne slažu.

Da bi se shvatilo ishodište takvog zaključka, valja se vratiti na tri do četiri osnovne točke koje obuhvaćaju različite transhumanističke pozicije, a opisane su u početnom dijelu ove disertacije. Radi se o mogućnosti promjene čovjeka, poželjnosti te promjene i potencijala koji tehnologija otvara po tom pitanju. Već četvrta točka ukazuje na divergentnost transhumanističkih pozicija – različiti transhumanisti imaju različite stavove o razini opreznosti koja je potrebna pri pokušaju korištenja tehnologije za poboljšanje čovjeka. Neovisno o tome, oni nisu više ili manje transhumanisti te se slažu kad su u pitanju prve tri točke. Ta bit transhumanističkog pokreta ne navodi specifične tehnologije ili čak područja unapređenja, kao ni neke druge faktore koji su u tom procesu relevantni. Na primjer, može se govoriti o pet široko shvaćenih područja poboljšanja čovjeka – fizičko i psihičko poboljšanje, produljenje života, moralno unapređenje i poboljšanje raspoloženja. Svi se transhumanisti ne trebaju zalagati za sve navedene skupine, a čak i unutar jedne skupine mogu postojati različite metode od kojih sve neće biti prihvatljive svim transhumanistima

koji podupiru to područje razvoja.

U ovom se radu, na primjer, polazi od poticanja produljenja ljudskog života, dok je pozicija prema poboljšanju raspoloženja, posebice u poglavlju u kojem se analizira Huxleyjev *Divni novi svijet*, bitno negativnija. S druge strane, brojnim je transhumanistima upravo poboljšanje raspoloženja važno ishodište njihova poistovjećivanja s tim pokretom. Takva je divergentnost unutar transhumanizma neizbježna, a bitno otežava nastanak monolitnog transhumanističkog pokreta u stvarnom svijetu koji bi nalikovao fikcionalnom transhumanizmu iz Istvanova romana. Ranije je u ovom radu također ustanovljeno da unutar transhumanizma postoje zagovornici različitih filozofskih pravaca, bilo da se radi o filozofiji politike ili etici. To je još jedan izvor divergentnosti inherentan transhumanističkom pokretu. Iz navedene tri osnovne transhumanističke pozicije ne proizlazi, na primjer, samo jedna moguća etika. Zbog toga je logično očekivati da će od velikog broja transhumanista koji prihvaćaju osnovne transhumanističke pozicije, različiti individualci polaziti od različitih filozofskih ishodišta koja mogu u temelju odrediti njihovo shvaćanje stvarnosti i poželjnih razvoja u budućnosti te time dodatno otežati nastanak unificiranog transhumanizma. Benedikter i Siepmann tvrde da[73] "u stvarnosti takozvani transhumanisti tvore visoko heterogenu grupu s različitim političkim idejama" (Benedikter i Siepmann 2016: 5), te time potvrđuju ovdje prikazanu evaluaciju transhumanizma.

Nadalje, transhumanizam je ovisan o različitim vrstama tehničkog razvoja, ali u stvarnom svijetu za razliku od romana *Transhumanist Wager* te vrste razvoja ne omogućavaju isključivo, ili čak većinom, transhumanisti. Oni i ne trebaju biti transhumanisti, kao što korisnici nekih tehnika poboljšanja čovjeka za koje se transhumanisti zalažu također ne trebaju biti transhumanisti. Velik broj znanstvenika čija su istraživanja iz perspektive transhumanizma relevantna nisu nužno transhumanisti. Sve to ukazuje na istinu koja potpuno prirodno proizlazi iz razumijevanja transhumanizma – radi se o divergentnom pokretu kojem različiti ljudi pristupaju iz vrlo različitih perspektiva s različitim ciljevima. Zajednička jezgra koja ih okuplja oko transhumanizma tako ne može ponuditi stabilno ishodište za raširen i konzistentan pokret bez unutrašnjih tenzija koji nalikuje pokretu prikazanom u Istvanovu romanu. Čak i kad bi mogla, ona to ne smije uraditi da bi ostala u skladu s nekim aspektima trenutno dominantne transhumanističke pozicije. Naime, transhumanisti se zalažu za veliku slobodu ljudi u odabiru tehnika unapređenja koje će koristiti ili neće koristiti te načina da te tehnike implementiraju u svoj život. U tom kontekstu transhumanizam ima etiku te se zalaže za slobodu čovjeka bez balasta kompetitivnog samounapređenja.

73 Njihov je rad "'Transhumanism': A New Global Political Trend?" također koristan kao pregled konkretnih političkih opcija koje se povezuju s transhumanizmom iako valja imati na umu da su se od pisanja toga rada objavljenog 2016. godine izmijenile neke za transhumanizam relevantne političke okolnosti.

Transhumanizam nema neku specifičnu transhumanističku etiku ili zajednički odabranu etiku koja je primjenjiva na čitav pokret, ali je teško pronaći transhumanistički tekst koji ne sadrži makar implicitnu etičku poziciju čime dolazi u suprotnost Knightsovom sebičnom antietičkom transhumanizmu. Zbog toga je stvarni napredak transhumanizma oprečan transhumanističkoj revoluciji prikazanoj u romanu. Analiza Istvanova romana u tom kontekstu ukazuje da transhumanizam u stvarnom svijetu ne smije isključiti etičko promišljanje jer time prestaje biti u skladu s onim čime ga smatra značajna većina transhumanističkih filozofa i otvara prostor vrlo nepoželjnim posljedicama tehnološkog razvoja. Fokus na individualizmu nije produkt isključivo Istvanova fikcionalnoga svijeta, ali prepoznavanje te točke tenzije znači da treba još ozbiljnije pristupiti etici u transhumanizmu kako bi se spriječilo da se ona razvije u svirepi Knightsov režim ili njegovu verziju transhumanizma.

5. 3. 6. Politika – empirijski transhumanizam bez transhumanističke politike

Divergentnost stvarnog transhumanističkog pokreta ne znači da je transhumanizam kao pokret nepotreban. Ranije opisan obrat, koji je prepoznat i u romanu *Transhumanist Wager*, relevantan je filozofski cilj transhumanističkog pokreta. Mogućnost i poželjnost potencijalno ekstenzivne promjene čovjeka svakako nije ideja koju prihvaćaju svi filozofi i ostali koji se bave takvim promišljanjem, kao ni dopuštanje relevantnih tehnoloških uplitanja u ljudsko stanje. Valja prepoznati da je transhumanizam sam po sebi relativno uskih dometa, ali se preklapa s brojnim drugim područjima. Ako se govori, na primjer, o kriotehnologiji, ne govori se o podvrsti transhumanizma nego specifičnoj tehnologiji koja je ujedno povezana s transhumanizmom. Brojni su transhumanisti pristaše kolonizacije svemira, ali to ni u kojem slučaju ne znači da je kolonizacija svemira podvrsta transhumanizma. Općenitije gledano, suvremena znanost nije izjednačena s transhumanizmom te je moguća bez transhumanizma. Specifična područja znanstvenog istraživanja od interesa transhumanističkim mislitelima time ne postaju dio transhumanizma, već su jednostavno područja koja se dovode u kontakt s transhumanizmom.

Za razvoj transhumanizma nije odveć bitno da ljudi postaju transhumanisti, već da prihvate mogućnost odabira korištenja rezultata napretka znanosti za poboljšanje čovjeka. Taj napredak znanosti sam po sebi s transhumanizmom ne mora imati veze. Znanstvenik koji proizvodi potencijalnu metodu regeneracije koja odgađa starenje ne mora nužno biti transhumanist, kao ni tehničar koji ju primjenjuje, a ni čovjek koji ju koristi. Širina i divergentnost među transhumanistima nisu slabosti. One ograničavaju mogućnost političke djelatnosti pod krinkom transhumanizma, ali struktura transhumanizma sama po sebi sprječava tu mogućnost.

Transhumanizam jednostavno nema dovoljnu širinu da bi postao politička platforma, već ostaje intelektualni pokret čiji je primarni cilj stvoriti podlogu za razvoj širokog dijapazona drugih ideja, poduhvata i tehnika koje same po sebi nisu dio transhumanizma.

Nedostatak konkretnog razmišljanja unutar transhumanizma u ovom je radu već prikazan kao nedostatak tog pokreta. U jednom je smislu to točno – neka vrsta konkretnijeg djelovanja u smislu popularizacije temeljnih ideja ili nekih srodnih područja za koja se transhumanisti mogu zalagati bila bi korisna, kao i proučavanje društvenih konteksta u koji će se lakše ili teže otvoriti prostor implementaciji različitih tehnologija za koje se transhumanisti zalažu. Ali u drugom, apstraktnijem i za epistemološku bit transhumanizma relevantnijem smislu transhumanistička filozofija politike, kao i transhumanistička politika u smislu eventualnog ishoda filozofije politike, ne mogu postojati zbog zakonitosti inherentnih transhumanizmu. Te zakonitosti su divergentnost pozicija dozvoljenih unutar transhumanizma i mala jezgra onoga što transhumanizam jest u kontrastu s vrlo ekstenzivnom mrežom povezanosti transhumanizma. Ovime postaje jasno da fikcionalna Transhumanija usprkos svom imenu nije transhumanistička država. To je totalitarna, militaristička, socijalno neosjetljiva država koja ujedno prihvaća neke aspekte transhumanizma. Ona je neprivlačna ne zbog transhumanizma, nego zbog svojih drugih karakteristika. Nekim je teoretičarima naravno prihvaćanje transhumanizma samo po sebi neprihvatljivo, ali je u analizi romana *Transhumanist Wager* neophodno razdvojiti te različite aspekte filozofije koju je izobličavanjem transhumanizma stvorio Jethro Knights.

5. 4. Zaključak

Zaključci koji proizlaze iz čitanja Istvanova romana za transhumanizam su vrlo relevantni. Oni se svode na jednu središnju misao – transhumanizam ne može biti politička opcija, i to ne zbog svoje trenutne popularnosti već zbog svoje ontološke strukture. Transhumanistički je pokret vrlo divergentan, a različite moguće opcije unutar transhumanizma otežavaju nastanak monolitne transhumanističke strukture. Najuža bit transhumanizma, to jest, mogućnost i poželjnost promjene ljudskog stanja te otvorenost tehnologiji u postizanju te promjene, nije dovoljna kao platforma na kojoj može nastati politička opcija. Konkretno društveno djelovanje može biti utemeljeno na transhumanizmu. Na primjer, organizacija tečaja robotike za osnovnoškolce, javno predavanje o imortalizmu ili čak udruživanje transhumanista u međunarodne organizacije s ciljem razvoja rasprave o transhumanizmu te organiziranja navedenih i srodnih događaja zamislivi su načini konkretnog transhumanističkog djelovanja. U tom kontekstu transhumanizam može ostvariti konkretnu manifestaciju svoje filozofije. Ali transhumanizam je primarno filozofija čije ostvarivanje ne može biti političko u smislu transhumanističke političke opcije. Svaka politička opcija koja bi se nazvala transhumanističkom u stvari prihvaća niz drugih karakteristika (npr. libertarijanizam, liberalizam, pacifizam, militarizam, itd.) koje ne proizlaze iz samog transhumanizma već iz nekog drugog stava o poželjnoj strukturi društva. U tom slučaju bi korisnije bilo govoriti o klasičnim strankama, na primjer, libertarijanskim, koje se u dijelu svojeg rada zalažu za dio ili sve tehnologije koje su od interesa transhumanizmu ili prihvaćaju dio transhumanističke filozofije. Transhumanizam jednostavno nije dovoljno epistemološki široka i unificirana platforma da bi omogućio takvu vrstu političke djelatnosti u kojoj nastaju transhumanističke političke stranke.

Govoriti o transhumanističkoj stranci u tom kontekstu nije nalik govoru o marksističkoj stranci koja proizlazi iz marksističke filozofije, nego je bliže govoru o, na primjer, stranci teorije igara. Teorija igara znanstveni je koncept koji, isto kao i transhumanizam, na neki način može biti implementiran u političku agendu neke stranke, ali sama po sebi nije dovoljna da se na njoj razvije politička opcija. Tako i Knightsova transhumanistička politika u stvari nije transhumanistička. Ona naravno ima tehnoprogresivnu notu koja je vrlo važna za transhumanizam i prihvaća dio jezgre transhumanističke filozofije, iako je vrlo upitna po pitanju nekih drugih ideja koje su predominantno prihvaćena među transhumanistima kao one o očuvanju osobne slobode odabira korištenja tehnologije.

Unatoč tom preklapanju radi se o neobičnom militariziranom spoju totalitarizma i libertarijanizma na čijem čelu je velik dio vremena autokratski vladar. Taj distopijski režim u svoju agendu implementira specifičnu verziju transhumanizma, ali nije distopijski zbog toga što je

povezan s dijelom transhumanističkih ideja već zbog niza drugih nedopustivih mjera koje provodi. Stoga *Transhumanist Wager* nije čak ni upozorenje što stvarne transhumanističke stranke ne smiju postati, već književni tekst koji je samo primjer jedne općenitije karakteristike transhumanizma – kategoričke nemogućnosti nastanka doista transhumanističke političke opcije. Naime, stvarna transhumanistička politička opcija kao i politička stranka, bez izobličavanja transhumanizma do neprepoznatljivosti ili prihvaćanja niza karakteristika koje ne proizlaze iz transhumanizma, ne može postojati.

6. Studija slučaja – *Generosity: An Enhancement*

Najkompleksnije književno djelo koje u ovoj disertaciji ima funkciju studije slučaja bez sumnje je *Generosity: An Enhancement*, roman Richarda Powersa. Postmoderna obilježja toga romana, poput metafikcionalnosti i intertekstualnosti, jamačno pridonose složenosti interpretacije, ali nisu njezin jedini a možda ni najistaknutiji izvor. Izrazito slojevita te međusobno ispremrežena razrada filozofskog pitanja slobodne volje, determinizma, uloge naslijeđa i utjecaja okoliša u razvoju osobnosti u sklopu s biološkom podlogom koja je potrebna za shvaćanje jednog od središnjih motiva romana, genetike, čine ozbiljnu analizu Powersova romana izrazito zahtjevnom. Kompleksnost toga romana relevantan je faktor u odabiru metodoloških postavki ove analize. Naime, sama analiza literarnih obilježja ovog romana nije jednostavna, a opsežnija studija koja uz nju inkorporira temeljitu obradu biološke i filozofske tematike romana opsegom bi sama po sebi mogla biti jedna čitava disertacija. Za potrebe ovog istraživanja takva analiza naravno i nije potrebna, ali transhumanističke teme unutar romana nije lako raščlaniti od ostalih navedenih područja.

Kao što je očekivano da se djelo Richarda Powersa nađe u disertaciji u kojoj se proučava transhumanizam u književnosti, s obzirom na njegov čitav opus očekivana je i potreba za širokim spektrom različitih specijaliziranih znanja u analizi romana. Kako Joseph Dewey navodi

> Powersovi su romani već u značajnoj mjeri bili proučavani na akademskim forumima i u humanistici i u znanostima […] njegovi su radovi stvorili vruće točke na Internetu što nije potpuno iznenađujuće s obzirom na njegovo poznavanje računalnog programiranja i često korištenje metafora iz računalne znanosti. (Dewey 2002: 5)

Kathryn Hume sa sličnim razmišljanjem započinje rad o Powersu "[z]ašto čitati roman Richarda Powersa? Većina fanova bi odgovorila 'Za uzbudljive uvide u raznolika polja znanja – primarno znanstvena i tehnološka, ali također umjetnička, glazbena i književna.'" (Hume 2013: 1). Powers je stoga pisac koji nadilazi kalup književnika koji izbjegava ili ne poznaje tehničke i prirodne znanosti. Upravo suprotno, on u svom radu inkorporira znanja koja proizlaze iz vrlo različitih disciplinarnih izvora. To dijelom omogućuje njegovo obrazovanje i radno iskustvo koje također izlazi iz strogo shvaćenih okvira humanistike (cit. prema Dewey 2002: 7-8). Sve to ukazuje na relevantnost čitanja Powersa u transhumanističkom kontekstu.

Generosity ne prikazuje transhumanistički pokret kao takav, a pitanje se transhumanizma fokalizira kroz lik znanstvenika Thomasa Kurtona koji istražuje gensku pozadinu sreće. U tom se procesu on susreće s Thassom, djevojkom koja ima izraženu gensku predispoziciju za sreću, ali čija kvaliteta života u bitnome pada kad javnost sazna koliko joj je genetika sreće bila blagonaklona.

Kurton će zbog svoga transhumanističkog naboja biti u središtu ove analize, a ne za roman važniji Russell Stone, koji predaji Thassi na fakultetu, ili sama Thassadit Amzwar. Mjesto romana *Generosity* unutar transhumanističkog korpusa već je prepoznao Marcus Rockoff. Rockoff je ukazao na Kurtona kao najvažniju sponu između transhumanizma i Powersova romana, kao što je naznačio i relevantnost ekonomske tematike u ovom romanu[74] (cit. prema Rockoff 2014: 261-262). U ovoj će analizi nakon osvrta na lik Thomasa Kurtona u središtu biti genetička tehnologija, posebice kao metoda biotehničkog poboljšanja raspoloženja. Pored njezinih strukturalnih obilježja postavlja se i pitanje uloge postmodernističkih pripovjednih metoda u Powersovu romanu. Stoga će funkcija tih metoda pripovijedanja u Powersovu romanu biti završni dio ove studije slučaja.

74 Rockoffovo je čitanje *Generosityja* relevantna početna točka, ali je zbog preglednog karaktera njegova rada relativno kratko. Cilj je ove analize ponuditi bitno šire i dublje čitanje te ukazati na neke relevantne aspekte Powersova romana kojih se Rockoff nije dotaknuo.

6. 1. Thomas Kurton

Kao što je već spomenuto, Thomas Kurton nije glavni lik *Generosityja.* Sam pripovjedač relativno blizu kraja romana naznačuje "[g]enomičar je također imao tešku noć. Toliko sam malo rekao o njemu da vas možda nije briga" (Powers 2009: 223). Neovisno o tome, Kurton je svakako središnji lik za shvaćanje uloge transhumanizma u tom romanu. Radi se o vrlo zanimljivom transhumanističkom liku jer je s jedne strane vrlo jasno zbog čega je upravo on predstavnik transhumanizma u Powersovom romanu, ali se ipak ne radi o plošnom liku čija je jedina funkcija čitatelju približiti jedan relativno nepoznat filozofski pokret. On je bez sumnje puno bolje osmišljen te konzistentniji lik od Knightsa iz romana *Transhumanist Wager*, a uz to na vrlo privlačan način ocrtava različite aspekte transhumanizma.

6. 1. 1. Thomas Kurton – transhumanist

Pri opisivanju Thomasa Kurtona događa se prvi spomen transhumanizma u *Generosityju*: "[u] slobodno vrijeme piše ushićene članke o nadolazećoj transhumanoj eri koji elektriziraju stotine tisuća čitatelja" (Powers 2009: 18), ubrzo nakon čega postaje jasno da si je Kurton osigurao krionički tretman u slučaju smrti (cit. prema Powers 2009: 18-19). Na temelju njegovih riječi vrlo brzo postaje jasno da se ne radi o pogrešnoj evaluaciji već da se Kurton izvrsno uklapa u transhumanističku filozofiju:

> Ne vidim zašto s dovoljno vremena i kreativnosti mi ljudi ne bismo mogli pretvoriti sebe u što god želimo. […] mijenjamo sami sebe deset tisuća godina. U svakom trenu svog života radimo nešto što bi neka ranija inkarnacija čovječanstva smatrala božanskim. Jednostavno ne možemo znati svoje gornje granice. Sve što možemo uraditi jest nastaviti ih istraživati. (Powers 2009: 19)

Kurton vjeruje da je moguća radikalna promjena ljudskog stanja i da valja pokušati unaprijediti čovjeka. On govori "[n]*eugodnost je privremena; napredak je trajan*" (Powers 2009: 136). S obzirom da se radi o izreci koju koristi u jednoj javnoj debati, ona nužno nije najpouzdaniji izvor njegove karakterizacije. Ta je izreka možda više retorička nego što otkriva što Kurton zaista misli.

Korisno je ipak primijetiti da ju je moguće interpretirati kao potvrdu Kurtonove simpatije prema nečemu nalik Moreovoj ekstropijskoj viziji transhumanizma. Također govori da "[n]ema razloga da svatko od nas ne bude jednak svojim idealima" (Powers 2009: 186), a transhumanistički je naboj takve izjave samoobjašnjiv. Njegova misao vodilja dodatno potvrđuje da se radi o transhumanistu: "*Naša je dužnost kao muškaraca i žena nastaviti kao da granice naših sposobnosti*

ne postoje. Suučesnici smo u stvaranju" (Powers 2009: 20, naglasak u izvorniku). U kontekstu transhumanističke tenzije između etičke glorifikacije poboljšanja čovjeka i inzistiranja na osobnoj slobodi zanimljivo je da navedeni citat govori o dužnosti, ali također ne specificira u kojem smjeru i na koji način treba nastaviti. Stoga je, barem na temelju toga citata, teško procijeniti gdje Kurton stoji po tom pitanju. Originalni je autor citata Teilhard de Chardin, a na pitanje novinarke "[n]ije li on bio kršćanski mistik?" (Powers 2009: 20) Kurton samouvjereno, jednostavno i možda donekle redukcionistički odgovara: "[n]ema ništa mističnog oko dubinskog shvaćanja genoma! To je samo dobra znanost" (Powers 2009: 20). Upravo o odnosu Teilhard de Chardina i transhumanizma Odilon-Gbènoukpo Singbo navodi da "[p]remda se vidi određeni utjecaj promišljanja Teilharda de Chardina na ovakvu metafiziku, valja upozoriti na činjenicu da transhumanizam i njegovi pobornici zlouporabljuju ovog katoličkog paleontologa, tehnologizirajući njegovu teoriju o noosferi i Omegi" (Singbo 2020: 262). Problematika odnosa transhumanizma i religije nisu u središtu ove disertacije, a ni Powersova romana, ali korisno je naznačiti postojanje tenzije između transhumanizma i Chardinove filozofije koja nije jednoznačna. Vjera u znanost u osnovi je Kurtonove osobnosti:

> Čitav je život vjerovao u jedinu nearbitrarnu praksu, pošteniji od bilo koje politike, istinitiji od bilo koje religije, dublji od bilo kojeg umjetničkog djela: mjerenje. Provedi dvostruko slijepu recenziju, uvedi nasumične brojeve, ponovi eksperiment i nešto će se pojaviti, nešto hladno i stvarno i više od puke želje. (Powers 2009: 267)

Ovakav se njegov stav također uklapa u transhumanističke senzibilitete, a Kurtonov polazi i od vrlo zanimljivog stava o napretku znanosti:

> Uvjeren je da javna kontroverza ne može naštetiti znanosti. Ništa, u stvari, ne može naštetiti znanosti. Kad bi se svi luditi u državi pojavili s bakljama i vilama jedino bi uspjeli poslati istraživački rad u inozemstvo. Sve što je moguće otkriti, bit će otkriveno; on bi uložio svoj laboratorij na tu okladu. (Powers 2009: 223)

Opravdanost njegova optimističnog stava o napretku znanosti vrlo je upitna, ali sigurno je da se uklapa u pretežito optimističan transhumanistički pokret. Temeljem svega izloženog jasno je da Kurton nije samo fikcionalni lik kojeg se naziva transhumanistom već da se radi o transhumanistu u punom smislu te riječi.

6. 1. 2. Thomas Kurton – odnos s ljudima

Kurton je vrlo samouvjeren govornik i općenito odskače od stereotipa znanstvenika koji gotovo da ne izlazi iz laboratorija i koji je jedva sposoban komunicirati s drugim ljudima. U raspravi s etičarkom Anne Harter "[z]nanstvenik je bistriji, bolje informiran i opušteniji. Sve što Harter može,

jest ugristi ga za gležanj i ne puštati" (Powers 2009: 54). Dok putuje na "debatu s australskim dobitnikom Nobelove nagrade za književnost koji vjeruje da je znanstveno istraživanje ubilo dušu svijeta" (Powers 2009: 124) koju u referenci na rad Charlesa Percya Snowa karakteriziraju kao "dijalog između Dvije Kulture[75]" (Powers 2009: 133) Kurton priprema komentar "[a]*ko budućnost nije tvoje odredište, sad bi moglo biti dobro vrijeme za iskrcaj*" (Powers 2009: 133). Jasno je kako se ovakav komentar uklapa u transhumanistički diskurs, a znanstvenik koji ga koristi u javnoj raspravi bez sumnje je izrazito samouvjeren, a u svojim razmišljanjima dijelom možda i okrutan. U osnovi je Kurtonova lika ljubav prema znanju:

> Thomasa je uništilo otkriće da njegova kći ne može podnijeti miris bioloških znanosti. Još ga je više zaboljelo otkriće da njegov sin preferira zarađivati novac, a ne otkrivati stvari. Pustio je djecu u laboratorije njihovih vlastitih života. Rastao se. Zaželio je svojoj bivšoj ženi sve svježe horizonte ovoga svijeta. Kasnije je imao ljubavnice kad je bilo vremena. Ali ljubav za koju je doista živio bila je *znanje*. (Powers 2009: 38-39, naglasak u izvorniku)

On je bez sumnje izrazito uspješan znanstvenik, a zbog toga je bio spreman žrtvovati svoje obiteljske odnose. Ne samo da se rastao od žene i da ga je povrijedilo to što mu djeca ne žele biti znanstvenici, nego je i majku poslao u dom zbog Alzheimerove bolesti. To je vidljivo u dijelu romana u kojem je evidentna intertekstualnost s Camusom[76]:

> *Ako moram izabrati između pravde i svoje majke, izabrao bih svoju majku.* Kurtonova je pravda sloboda istraživanja koja ubrzo odlazi prema zapadnom Pacifičkom obruču. Njegova je majka zadnje četiri godine u domu u okrugu Westchester, otkad je počela osjećati posljedice svojeg defektivnog ApoE alela. Izbor ni danas ne bi bio lak, ali bio bi jasan. (Powers 2009: 225, naglasak u izvorniku)

Ovaj citat anticipira problematiku slobode znanosti, ali u ovom je kontekstu važnije prepoznati što govori o Kurtonovim međuljudskim odnosima, a on je samo zbog ovoga nevjerojatno zanimljiv transhumanistički 'heroj'. Njegov je individualizam na temelju ovih citata neosporiv, kao i ljubav prema znanju. On nije okarakteriziran kao autističan polustroj već u čitavom romanu pokazuje emocionalnu dubinu. S druge strane, on svjesno odlučuje staviti svoju potragu za znanjem ispred najintenzivnijih odnosa koje ima. Stoga njegov transhumanistički individualizam ne dolazi bez cijene – da bi se držao onoga što mu je najvažnije, to jest povećanja svog znanja, mora

75 Zanimljiva je misao Davida Cowarta koji u analizi Pynchona nakon citata iz *Generosityja* piše "Powers, možda i veći polihistor od samog Pynchona, prelazi granice 'dvije kulture' C. P. Snowa u praktično svakom pasusu" (Cowart 2011: 205). Bez donošenja zaključnog suda o tome koji je pisac veći polihistor očito je da je pisanje *Generosityja* zahtijevalo različita znanja koja ne spadaju na istu stranu Snowove podjele.

76 U posveti romana također stoji Camusov citat na francuskom jeziku koji u prijevodu znači "[i]stinska se velikodušnost spram budućnosti nalazi u potpunom posvećivanju sadašnjosti" (Powers 2009: loc 36). Ovaj se citat jasno uklapa u promišljanje stalne transhumanističke dinamike između razmatranja budućnosti i sadašnjosti.

kompromitirati odnose koje ima s ljudima do kojih mu je stalo.

6. 1. 3. Thomas Kurton – etika?

Stav koji Kurton ima prema ne samo književnosti već i humanistici općenito relevantan je faktor njegove osobnosti koji je ujedno iz perspektive ovog istraživanja posebno informativan. Na primjer, on govori "[lj]udi žele živjeti duže *i* bolje. Kad će moći postići i jedno i drugo, učinit će to. Etika će ih jednostavno morati sustići" (Powers 2009: 54). Dok bi bilo neprimjereno tvrditi da ta izjava zrcali stav svih transhumanista, vrlo je teško opovrgnuti da značajan dio onih koji se poistovjećuju s transhumanističkim pokretom o etici razmišlja na sličan način. U ovome se radu polazi od ideje da je napredak znanosti koji nije omeđen etikom potencijalno opasniji nego odsustvo tog napretka, ali pitanje etičkih granica bilo u znanstvenom radu, bilo u konkretnoj primjeni neke tehnike poboljšanja čovjeka bez sumnje je područje tenzije unutar transhumanizma. Temeljem ovog citata čini se jasno kakav stav o toj problematici Kurton simpatizira, iako valja napomenuti da daljnji razvoj njegova lika o kojem će biti riječi kasnije donekle dovodi u pitanje ovakav pretenciozan pogled na svijet.

S druge strane, neka vrsta etičke refleksije kod njega svakako postoji što je vidljivo kad Thassi govori da "[a]ko su beluge neka vrsta zakinute inteligencije, možda imamo moralnu dužnost jednog im dana dati gene za jezik" (Powers 2009: 143). Ovdje se radi o etičkoj spekulaciji koja spada u područje vrlo upitnog nagađanja, ali je ipak korisno imati na umu da Kurtonu razmišljanje o takvim problemima nije strano. Nadalje, on naizgled prihvaća transhumanističko inzistiranje na osobnoj slobodi u odabiru korištenja neke tehnike poboljšanja. Na pitanje "[s]ve ćeš nas učiniti sretnima. Je li to plan?" (Powers 2009: 174), Kurton odgovara "[m]alo sposobnije da vam na ovom svijetu bude dobro. Ali ne ako to ne želite, naravno" (Powers 2009: 174). Važno je imati na umu da Kurton ne smatra da treba prisiliti ljude da iskoriste tehničke mogućnosti poboljšanja koje on otkrije. On tvrdi da "[o]no što želimo bogat je ekosustav: puno načina poslovanja. Puno načina bavljenja znanošću. Cilj je otkriti gdje kolektivna mudrost želi ići..." (Powers 2009: 97). Čini se da Kurton vjeruje u ekonomski sustav u kojem živi, ali ta će tvrdnja također kasnije biti dovedena u pitanje.

Ono što je za ovaj dio interpretacije još važnije jest da on traži kolektivnu mudrost, koja vjerojatno više naliči preživljavanju najjačih nego nekom filozofskom konceptu mudrosti, pogotovo što se tiče etike. Kolektivna je mudrost izglednije izvor opasnosti nego dobrih odluka, posebice povezana s drastičnim tehnološkim napretkom bez presedana. Pripovjedač ukazuje na inherentnu neetičnost evolucije u sljedećem citatu: "[d]a je evolucija favorizirala savjest, sve s kičmom bi se objesilo sa stropnog ventilatora pred nekoliko eona i beskralježnjaci bi ponovno upravljali ovim

mjestom" (Powers 2009: 15). Teško je precizno odrediti do koje mjere Kurton doista vjeruje u to što naziva kolektivnom mudrošću, a do koje je mjere takav način izražavanja demagogija. Dokumentarac prikazuje i

> čikaški predgradski par koji je iskoristio predimplantacijsku genetičku dijagnozu kako bi spriječili da njihova kći naslijedi rak debelog crijeva koji je razorio obitelj njenog oca […] I nema šanse da bi ikakva grupna mudrost mogla osuditi te roditelje što su osmislili sretan bijeg svoje kćeri." (Powers 2009: 97)

U ovom se slučaju radi o korištenju tehnologije u svrhu liječenja, a ne poboljšanja pa je diskusija nešto drugačija. Neovisno o toj distinkciji, istaknuto je vrlo relevantno pitanje. Naime, ako jednom neka napredna tehnika genetskog poboljšanja djeteta postane dostupna, vrlo je upitno hoće li grupna mudrost ili neka vrsta etike moći spriječiti roditelje da unaprijede svoje dijete. U tom je kontekstu zanimljiva scena dokumentarca u kojoj su prisutni "pravnici specijalizirani za patente, filozofi, svećenik, pisac koji piše o znanosti, senator sudac i nekoliko genetičara biznismena – oni koji moraju štititi inovaciju i oni koji nas moraju spasiti od nje" (Powers 2009: 95). Očigledno je da Kurton, znanstvenik i biznismen, spada u one koji brane napredak. Ovaj je prikaz relevantan ne samo zbog toga već i zbog karakteriziranja te druge skupine kao onih koji spašavaju ljude od napretka. Radi se o popularnom dokumentarcu koji ne ulazi u nijanse relevantne za valjano shvaćanje ovako kompleksne tematike, ali pojednostavljivanje na one koji brane znanstveni napredak od ljudi i one koji brane ljude od znanstvenog napretka ne čini se kao primjeren način bavljenja ovom tenzijom. U slučaju kad bi ta podjela na dvije kulture 21. stoljeća bila valjana i u stvarnom svijetu, ona bi vrlo izgledno vodila u negativne implikacije originalne Snowove dijagnoze – nedostatak kvalitetne razmjene među kampovima koji se međusobno jedva razumiju. Takav bi nedostatak dugoročno u bitnome ograničavao kvalitetu rada i jednih i drugih.

Podjela se u *Generosityju* ne ocrtava samo po granicama disciplina ili konzervativnosti oko novih tehnologija već postoji i unutar zajednice znanstvenika koji se iz različitih perspektiva bave genetikom:

> Izdaja u pitanju prelama se po granicama generacija. U jednom su kutu sveučilišni genetičari starog kova, ruku punih reagensa, glava punih znanja koje se polagano prikuplja. U drugom su kutu molekularni inženjeri s rukama na računalnim simulacijama i glavama punim informatike koji rade za mlade farmaceutske tvrtke koje umanjuju i istraživačkog profesora na razinu licenciranog klijenta. Strpljivost protiv patenata, kažu profesori starog kova. Zakon protiv strahopoštovanja, kažu mladi pretendenti (Powers 2009: 191)

Teško je predvidjeti koji će od tabora konačno biti uspješniji, ali je zanimljivo osvrnuti se na nekoliko implikacija ove interpretacije. Metodološke razlike između navedenih skupina

znanstvenika ne samo da ocrtavaju njihovu unutarnju dinamiku već ukazuju na još jednu problematiku – pitanje je koliko stariji profesori uspješno prate informatičku revoluciju. Dok je ona bez sumnje doprinijela znanstvenom napretku, jamačno postoji i tenzija u vezi potrebe za intenzivnim usavršavanjem stručnjaka koji već dugo koriste drugačije metode, a sama se informatika nalazi izvan dometa njihova znanja. To ni u kojem slučaju ne znači da takvu vrstu napretka treba obustaviti, ali je korisno imati na umu postojanje takvih problema. Kao drugo, tradicionalniji znanstvenici rade na sveučilištima i zagovaraju strpljenje, a u sukobu su s mlađom generacijom zaposlenom u tvrtkama te zbog toga više opterećenom patentima. Taj sukob anticipira možda i najvažniju tenziju unutar lika Thomasa Kurtona, a radi se o odnosu ekonomije i znanosti.

6. 1. 4. Thomas Kurton – znanost i ekonomija

Pitanje slobode znanosti i još važnije pitanje uloge ekonomije[77] u znanosti izrazito je važno za shvaćanje Kurtona. Ranije navedeni citat o slobodi koja odlazi prema zapadnom Pacifičkom obruču naznačava izvjesno smanjivanje znanstvenih sloboda u Americi koje je povezano s ekonomijom. I ta je problematika kod Kurtona kompleksna. Na početku romana jedna govornica u dokumentarcu "Duh iz Boce i Genom" tvrdi da je "[p]etina ljudskih gena već {} patentirana. Morate platiti licenciju samo da bi ih pogledali. Ljudi poput Thomasa Kurtona kupuju i prodaju genetički materijal kao da se radi o filmskim autorskim pravima..." (Powers 2009: 15-16). Ubrzo nakon toga u istom je dokumentarcu rečeno da "[z]a Thomasa se tu ne radi baš o profitu. Radi se o genijalnosti… Ovo nije znanstvena metoda tvog djeda" (Powers 2009: 16) čime se anticipira tenzija Kurtonova stava i ponašanja spram odnosa ekonomije i znanosti. Kurtonov konačni cilj nije zarada, već znanje.

Sam je dokumentarac, jedna epizoda šire serije imena *Preko Granice*, neka vrsta popularno-znanstvenog konzumerizma. U evolucijskom rječniku "[v]eć je bizarno da emisija četiri godine izbjegava izumiranje. To da svaka epizoda prolazi kao privlačan televizijski sadržaj čudo je kamuflaže. Borba za poglede je nemilosrdna kao bilo koja borba u prirodi" (Powers 2009: 95). Taj televizijski program ne cilja na dubinsku refleksiju, već na to da bude "[s]*vjež*: jezgreni pogon informacijske ekonomije. Svaka ideja spontana, svaki argument improviziran. Svaka riječ za konzumaciju prije isteka roka trajanja" (Powers 2009: 95). Nema potrebe objašnjavati da je primarni cilj te emisije privući gledatelje, a ne valjano objasniti znanstvene koncepte. Ekonomska tematika nije vezana s Thomasom Kurtonom samo po pitanju genskog materijala već i šire

77 Za analizu ekonomskih motiva u ostalim djelima Richarda Powersa vidi Grgas (2015).

shvaćene znanosti. Profit s jedne strane nije njegova glavna motivacija[78], ali s druge strane on do određene razine prihvaća ekonomsku logiku koja se nameće znanosti i djeluje unutar te logike. Osnovna Kurtonova motivacija ne proizlazi iz akumulacije kapitala i sljedeći ga citat opisuje: "[t]i su ljudi jednostavno prihvatili posljednju prilagodbu znanosti da bi preživjela[79]—trgovačku sposobnost. Svaki financirani istraživač koji ih osuđuje je licemjer" (Powers 2009: 131). Da bi bio uspješan znanstvenik u vremenu u kojem živi, odlučio je da je potrebno dijelom prihvatiti ekonomsku logiku, čak i ako mu to privatno ne odgovara u potpunosti. Ranije spomenuto moderniziranje znanstvene metode ne tiče se isključivo modernijih laboratorija ili sofisticiranijih znanstvenih metoda već i nezaobilazne te kontroverzne uloge kapitala unutar znanosti.

Ta se uloga očituje na različite načine. Neki od njih su relativno trivijalni, kao na primjer problem koji u dokumentarcu spominje Geoffrey Tomkin: "[t]im je transhumanistima zaista bitno učiniti ljude višima. Ali višima od čega? Kad Kurtonova tvrtka počne roditeljima prodavati gene za sina višeg od 210 cm, netko drugi će izdati model viši od 240 cm" (Powers 2009: 84). U slučaju naprednije genetičke tehnologije pitanje je cijene tretmana svakako relevantno, ali ono što barem u ovom citatu uzrokuje Tomkinovu zadršku nije nužno odveć problematično. Bostromova distinkcija između pozicionalnih i intrinzičnih genskih poboljšanja predlaže naglasak na poboljšavanje onih karakteristika koje su korisne same po sebi, a ne onih koje poboljšanom daju pretežito kompetitivnu prednost pred drugima (cit. prema Bostrom 2003a: 22). Visina je naravno do određene razine korisna sama po sebi, ali natjecanje u stvaranju sve višeg i višeg potomstva koje spominje Tomkin spada upravo u potragu za pozicionalnim genskim poboljšanjima koja poboljšavaju čovjeka najvećim dijelom zbog toga što će biti viši od nekoga drugoga, a ne zbog neke koristi koju visina sama po sebi donosi neovisno o tome koliko su drugi ljudi visoki. U slučaju omogućavanja takve vrste genetičkog tretmana nejasno je bi li se ljudi držali Bostromovih preporuka, bilo u empirijskom, bilo u Powersovom fikcionalnom svijetu, ali je korisno imati na umu da postoji teorijska distinkcija temeljem koje je moguće na moralnoj razini raščlaniti različite vrste genetičkog poboljšanja. Prihvaćanje takve filozofije genetike ublažava zabrinutost koju ističe Tomkin.

Izvjesna se razina prihvaćanja evolucijske logike razaznaje kroz Kurtonove stavove o odnosu ekonomije i znanosti. Kad stvara tvrtke koje na različite načine proizlaze iz znanosti "on stvara privatne poduhvate i pušta ih u svijet kao nove eksperimente, bića prisiljena da žive ili umiru po istim pravilima preživljavanja najjačeg koja upravljaju svime što postoji" (Powers 2009: 97).

78 U tom se kontekstu valja prisjetiti da nije bio oduševljen time što su njegovu sinu otkrića bila manje važna od novca.

79 Ovo anticipira evolucijsku logiku unutar znanosti koja se potvrđuje kao relevantna i kasnije u romanu "[s]vi laboratoriji sposobni za preživljavanje stvoreni su da bi bili brzi i svakom generacijom znanost postaje bolja u lovu na mastodonta. Ili to ili izumiranje" (Powers 2009: 152). Kurton znanstveni proces, to jest kockanje s vremenom, naziva lovom na mastodonta (cit. prema Powers 2009: 116). Roman bitno detaljnije ne obrađuje problematiku evolucijske logike u znanosti, posebice u odnosu na temu odnosa znanosti i ekonomije.

Njegov je primarni cilj napredak znanosti i tehnologije, a da bi ga ostvario koristi onaj alat koji mu je dostupan:

> Ali tržište sve i više čini nekad javne činjenice privatnima. Čak i kolege, koje financira korporativna potpora, u njegovu vlastitom sveučilišnom odjelu više ne mogu međusobno slobodno razgovarati. Kurtonu se kapitalizacija biološke znanosti previše ne sviđa. Ali biološka se znanost ne brine suviše o tome što se njemu privatno ne sviđa. Oni koji žele nastaviti rasti moraju se riješiti svojih naslijeđenih predrasuda kao što se biologija riješila svakoga od Galena do Gajduseka. Jednoga će dana mikrozeleni strojevi napraviti oskudici isto što je Salk napravio dječjoj paralizi. Onda će biti više dostupnih sredstava za financiranje istraživanja nego istraživača. Onda ćemo poraziti čak i kompetitivno rivalstvo pa će sva ova privatna potražnja za profitom nestati u vječnu ekonomiju darova. Do tada će Kurton loviti mastodonta kako najbolje zna. (Powers 2009: 117-118)

Iz ovog se citata iščitava dugoročna želja za slobodnom znanosti kao i svojevrsno prihvaćanje evolucijske logike u razvoju znanosti, u najmanju ruku kao izvora metafore. Etički[80] i epistemološki vrlo je problematično ustvrditi da takav sustav opravdava financijalizaciju znanosti, čak i ako se radi o dugoročnom cilju izmicanja upravo tom utjecaju. Moć koju novac ima u znanosti ne oduševljava Kurtona, ali smatra da će se napretkom znanost osloboditi balasta ekonomije. Do kraja romana on i sam uviđa da je u toj evaluaciji vrlo vjerojatno bio odveć naivan.

6. 1. 5. Thomas Kurton – književnost

Uz relativno nonšalantan stav o etici, Kurton nije odveć oduševljen ni književnošću:

> Problem je u vještini fikcije. Znanstvenik zazire od čitave grandiozne ideje da se značenje života odigrava u individualnim pregovorima. Intimna svijest, domaći spokoj, samostvaranje: Kurton ih sve smatra besramnim distrakcijama od stvarne eksplozije ljudske sposobnosti. Fikcija se u najboljem slučaju čini namjerno naivnom. Previše introspektivaca koji lutaju pognute glave kroz previše kriza koje su sami stvorili dok svuda oko njih rasa mijenja kozmos. (Powers 2009: 225)

Promjena na koju se referira, naravno, promjena je koju omogućuje znanost. Kurtonu je čak i samostvaranje kroz književnost distrakcija. Transhumanisti načelno ne odbijaju tradicionalne metode poboljšanja nekih sposobnosti čovjeka, a čak i ako bi to samostvaranje bilo u potpunosti na fikcionalnoj razini, nema razloga da čovjek iz fikcionalnog prikaza ne izluči neka relevantna

80 U ovome se radu ne može ulaziti u vrlo složenu problematiku odnosa različitih etičkih sustava i znanosti.

razmišljanja primjenjiva na vlastiti empirijski život. Kurtonu je fikcija ipak naivna. Njegov je pogled na književnost redukcionistički, što je vidljivo i u sljedećem citatu: "[š]to je još gore, vječno mijenjanje korelacije za uzročnost u fikciji čini Kurtona ludim. Čak i Camus nije izbjegao prikazivanju komadića povijesti likova kao da objašnjavaju sva njihova kasnija ponašanja i vjerovanja" (Powers 2009: 225). Time on pokazuje fundamentalni nedostatak shvaćanja mehanizma fikcije. Naime, ono što je vidljivo u priči samo je presjek onoga što postoji u fikcionalnom svijetu nekog djela. Tako činjenica da priča prikazuje neki događaj iz prošlosti nekog lika te neko ponašanje koje dijelom proizlazi iz tog događaja nije greška i ne znači da se radi o izravnoj uzročnosti. Književni lik kao cjelina nikad nije apsolutno ocrtan u nekom književnom djelu, a spomenuti događaj iz prošlosti samo je dio iskustva koji utječe na tu cjelinu književnog lika iz koje zatim proizlaze ponašanja na koja je utjecao čitav niz različitih faktora u životu lika. Za lik je bitno da je sam prema sebi koherentan, a izravnu je uzročnost vrlo teško apstrahirati iz nekih događaja ili ponašanja vezanih s likom. Dok se događaji iz prošlosti te ponašanja uklapaju u održivu cjelinu lika, ne radi se o problemu.

U Kurtonovu pogledu na svijet književnost ni u kojem slučaju nije privilegirana ljudska djelatnost: "[s]amo inovacija sada može rasi kupiti dovoljno vremena da razvije svoj idući bijeg" (Powers 2009: 225). Jasno mu je da se čovječanstvo nalazi u opasnosti, ali ograničenost njegova razmišljanja o mogućim rješenjima može biti samo slabost. Za ovaj rad posebno je važna Kurtonova vizija budućnosti književnosti: "[s] vremenom će ju kao i svaku drugu ljudsku tvorevinu zamijeniti bolje, preciznije molekularno fino podešavanje" (Powers 2009: 226). Za prihvaćanje ovakvoga zaključka potrebna je premisa mjerljivosti književnosti koja je u slučaju koji je za Kurtonovo razmišljanje najpovoljniji vrlo problematična, a ovisno o shvaćanju književnosti od kojeg se polazi potencijalno i potpuno neostvariva. Ovakvo se shvaćanje ipak barem dijelom uklapa u transhumanizam koji je orijentiran prema budućnosti i napretku. Drugim riječima, nije teško zamisliti transhumanista koji književnosti pristupa na ovaj način koliko god taj način sam po sebi bio površan, a implikacija je toga shvaćanja šira od same književnosti. Naime, neprimjereno je zrcaliti logiku kojom transhumanisti promatraju znanost koja je u središtu tog pokreta na sve ostale ljudske prakse jer su one suštinski drugačije od znanosti. Znanost može napredovati i razumno je očekivati da će ona napredovati. Postoji bolja i gora znanost. Ljudske performanse u različitim područjima mogu napredovati i razumno je očekivati da će one napredovati. Moguće je da čovjek na temelju neke performanse bude više ili manje uspješan. S druge strane, vrlo je teško biti siguran da književnost može napredovati. Može li se reći da je, na primjer, modernistički roman lošiji od postmodernističkog? Da je Shakespeareova drama bolja od antičke grčke drame? Čini se neozbiljnim govoriti o napretku književnosti na isti način na koji se govori o napretku znanosti ili

neke druge ljudske performanse.

Čak i ako se prihvati vrlo problematična teza o mjerljivosti književnosti, koja se u ovom radu ni u kojem slučaju ne prihvaća, postavlja se pitanje je li moguće iz nje predvidjeti buduće trendove? Od ključne je važnosti za ovu disertaciju da transhumanizam ne može književnost promatrati na isti način na koji promatra znanost. Stoga je zanimljiv Kurtonov uvid prema kojem

> Kroz većinu ljudske povijesti, kad je život bio odveć kratak i mračan da bi išta značio, trebali smo priče za kompenzaciju. Ali sad kad smo na granici življenja dugačkog, zadovoljavajućeg života s manje boli koji naši mozgovi zaslužuju, vrijeme je da nas umjetnost povede dalje od plemenitog stoicizma" (Powers 2009: 136)

Književnost je dijelom igrala ulogu kompenzacije za različite nedostatke, ali ju ujedno nije moguće svesti na samo tu funkciju. Dovoljno se prisjetiti da je još Aristotel nastanak književnosti opisao na drugačiji način od navedenoga u romanu pa je tako po Aristotelu "[lj]udima, naime, od djetinjstva prirođen nagon za oponašanjem […] te [čovjek] prve svoje spoznaje stječe putem oponašanja. A prirođeno mu je i to da se raduje svakom oponašanju" (*O pjesničkom umijeću,* izdanje 2005., IV 6-9). Pretjerano je i reći da ljudski život u prošlosti nije ništa značio. U ovom je kontekstu njegov poziv da književnost vodi čovjeka dalje od stoicizma nepoželjan jer transhumanizam ne može postulirati funkciju koju književnost mora odigrati kao što postulira funkciju znanosti. Napredak znanja gotovo će sigurno omogućiti neku vrstu napretka čovjeka koja do sad nije moguća i stoga je za transhumanizam vrlo važan. Književnost u svojoj potpunosti nadilazi ograničavanje u redukcionistički kalup o kojem Kurton razmišlja. To ne znači da književnost koja se uklapa u njega nije moguća ili da bi bila manjkava, ali takav obrat ne može biti paradigmatski za čitavu književnost. Za njegov odveć pojednostavljen i ograničen pristup slikovito je i Kurtonovo razmišljanje:

> On želi živjeti dovoljno da svjedoči novoj, postgenomskoj fikciji koja shvaća ispremrežene petlje naslijeđa i odgoja koje su toliko zapetljane da je svaki uzrok posljedica nekog drugog uzroka, fikciji koja se kroz neku vrstu kolaborativnog pisanja oslobađa predrasuda bilo kojeg individualnog stvoritelja. Za sad fikcija u najboljem slučaju ostaje široka, ali nasumična mješavina reguliranja raspoloženja – moćan, ali nestalan koktel poput Ritalina za ADHD ili benzodiazepina za sociofoba. (Powers 2009: 226)

Sama činjenica da ju uspoređuje s Ritalinom ili benzodiazepinima pokazuje njegovo ograničeno shvaćanje društvene funkcije književnosti. Kolaborativno pisanje može biti zanimljiv eksperiment, ali ne postoji razlog zbog kojega bi upravo ono bilo iduća promjena književnosti ili zbog kojeg bi bilo bolje od individualnoga pisanja. Znanstvenik se treba truditi da njegove predrasude ne utječu na znanost kojom se bavi, ali književnik uopće ne treba bježati od predrasuda ako ne želi. Dapače, prihvaćanje vlastitih predrasuda i refleksija o njima može biti izvor izrazito snažnog umjetničkog

naboja. Kurton, koji se ne uspijeva izdići iz ograničene perspektive koju nameće onome čemu nije namijenjena, propušta te nijanse shvaćanja fikcije. Književnik s kojim debatira zaključuje: "[k]ad fikcija postane stvarnost, stvarnost će trebati otporniji rod fikcije" (Powers 2009: 137), čime daje do znanja da će književnost biti moguća i potrebna čak i nakon drastičnih promjena stvarnosti.

6. 1. 6. Thomas Kurton – patenti

Fuzija kapitala i znanosti nosi različite potencijalno opasne probleme. Etičarka Harter kaže da "[t]i ljudi traže honorare za testove koji su nekad bili besplatni. Sudski progone ljude za javno spominjanje patentiranih znanstvenih otkrića. Posjeduju čitave organizme. Posjeduju prirodne činjenice" (Powers 2009: 96), na što Kurton odgovara: "slažem se; ni jednom patentu ne bi trebalo biti dopušteno da sprječava napredak. Jedina stvar za koju je profit dobar je ponovno ulaganje u istraživanje. Želim svijet u kojem će genetički potencijal, jedini izvor pravoga bogatstva, biti opće znanje dostupno svima" (Powers 2009: 97). Kurton se ponaša u skladu sa svojom ljubavi prema znanju i svojevrsnim otporom prema dominaciji kapitala nad znanošću, ali to ne znači da njegov odgovor ujedno nije dijelom populistički. On ne potvrđuje problem na koji Harter ukazuje, to jest da je patentiranje onoga što ona naziva prirodnim činjenicama etički vrlo problematično i potencijalno dugoročno opasno, već se zadržava na tvrdnji da patenti ne bi smjeli sprječavati napredak. Ne tvrdi da postoje inherenti strukturalni problemi s tom vrstom patentiranja, već da bi u taj proces trebalo integrirati mogućnost održavanja slobode napretka znanosti.

Upravo je problem vlasničkih prava posebno istaknut u Powersovu romanu. To je posebno vidljivo u sljedećem citatu:

> Ali tada nitko nije mogao posjedovati znanstvene zakone. Danas može. Metabolite je uspješno tužila drugu tvrtku za objavljivanje činjenice da nedostatak vitamina B-12 korelira s povećanim homocisteinom, jednim od pokazatelja rizika za bolesti srca. Myriad može naplatiti 2600 dolara za upitno ispitivanje genske predispozicije za rak dojke dok zatvara laboratorije koji rade na razvoju boljih alternativa. (Powers 2009: 117)

Ne treba posebno isticati da se pozicija znanosti u Powersovu romanu ne mora nužno poklapati s pozicijom znanosti u empirijskom svijetu. S time na umu, čak i ako se situacija sa znanošću u *Generosityju* čini sve više i više distopijskom, to ne mora nužno značiti da isto vrijedi i za stvarni svijet. Čini se da su trendovi u stvarnom svijetu ipak poprilično slični onome što se odvija u

Powersovom fikcionalnom svijetu. U stvarnom su svijetu tvrtke Myriad Genetics[81] i Metabolite[82] bile predmet značajnih kontroverzi. Korisno je napomenuti da se nakon objave Powersova romana odvio važan sudski spor[83] u kojem su na relevantan način ograničene mogućnosti patentiranja znanstvenih otkrića, posebice u području medicine. Dok patentiranje znanstvenih otkrića u stvarnom svijetu možda nije toliko radikalno kao u Powersovu romanu, u svakom se slučaju radi o vrlo relevantnom i kontroverznom području koje nije specifično isključivo za Powersov fikcionalni svijet.

6. 1. 7. Thomas Kurton – proizvodnja znanja

Vrlo je zanimljiv itinerar istraživača koje predvodi Kurton kad su spremni obznaniti svoje otkriće o genskom utjecaju na sreću pojedinca "[p]laćaju naknadu za ubrzanu recenziju i – nakon što ispune sve potrebne dokumente vezane za patent – objavljuju u respektabilnom časopisu" (Powers 2009: 152). Ubrzana recenzija, naravno, košta i treba ju platiti. Teže je zaključiti na koji način ta transakcija utječe na nepristranost recenzenata. Kurton je i po tom pitanju optimističan jer smatra da "[d]vostruko slijepo proučavanje oslobađa ljudsku povijest od zamke predrasude i pušta ju na slobodu u mjesto iznad ličnosti" (Powers 2009: 226). Čak i stavivši na stranu uplitanje novca u proces recenzije, upitno je koliko je dvostruko slijepa recenzija doista snažna metoda epistemičke provjere, ali Kurton je s njom zadovoljan.

Patenti su također nezaobilazan dio u njihovoj proceduri objave znanstvenog rada. Javnost naizgled nema problema s tim "[v]ećina ljudi vjeruje da bi Truecyte trebao moći ekskluzivno profitirati od svojeg otkrića ako su mu doprinijeli originalnim radom" (Powers 2009: 179). Čitava je procedura oko objave rezultata istraživanja fascinantna i to ne samo zbog relevantnosti otkrića već i zbog čitavog mehanizma koji to otkriće prati:

> Dok članak ulazi u tisak, Truecyte orkestrira svoju objavu o mreži gena koji pomažu regulirati zadanu točku blagostanja u mozgu. Nekoliko desetaka novinara koji pišu o znanosti, fotografa, pravnika i istraživača ulaganja koji se pojave na događaju u Cambridgeu znaju proceduru. […] Znanost je odavno prešla iz područja čuda u poduzetništvo. Nova biokemijska svojstva znače novo intelektualno vlasništvo. Nitko ne mobilizira toliki aparat ili pruža toliko ugostiteljskih usluga osim ako planira kroz vrijeme to

81 Za sažet prikaz rezultata sudskog procesa koji su Myriad Genetics vodili vezano za patente vidi Cartwright-Smith (2014).
82 Za prikaz sudskog procesa LabCorp v. Metabolite Laboratories koji taj specifičan slučaj stavlja u širi kontekst vidi Klein i Mahoney (2008).
83 Za jednu perspektivu o Mayo v. Prometheus sporu vidi Chao (2012).

višestruko nadoknaditi. (Powers 2009: 177)

Interes novinara i javnosti za znanstvena otkrića pozitivna je stvar, ali taj je interes dijelom umjetno orkestriran od strane Kurtovnove tvrtke kako bi si poboljšala poziciju na tržištu kad počnu prodavati tretman koji će nastati kao rezultat tog istraživanja. Njihovu organizaciju tiskovne konferencije povodom otkrića ne motivira želja za diseminacijom znanja u javnosti, već se radi o marketinškoj kampanji. Mogućnost da su preuranili s otkrićem odveć ih ne brine jer "ako su se kretali malo prebrzo ili s previše nade šteta će biti manja od potencijalne dobiti. Uostalom oni su privatna tvrtka koja ne polaže račune nikome osim svojim investitorima. Otpiši gubitke, snađi se s publicitetom koji dolazi kao posljedica i umetni novu tvrdnju" (Powers 2009: 191). Kurton u slučaju neuspjeha odgovara investitorima. Jasno je da oni neuspjehom ne bi bili oduševljeni, ali je izrazito problematično što takva vrsta odgovornosti i čitav socio-ekonomski kontekst njegova bavljenja znanošću znači za samu znanost. Investitori ne ulažu u kompanije poput Kurtonove zbog brige za razvoj znanosti već zbog relativno kratkoročnog uvećanja kapitala. U sanaciji eventualnih propusta oni brinu za samu znanost otprilike onoliko koliko će se to odraziti na njihovu investiciju. Ogoljeni ekonomski temelji na kojima stoji znanost romana *Generosity* čine se vrlo nestabilni, barem iz perspektive dugoročnog razvoja znanosti. S vremenom se i sam Kurton antagonistički susreće s moći mehanizama koje je u prošlosti prihvaćao.

6. 1. 8. Thomas Kurton – gubitak pozicije u Truecyteu

Iako se čini da su Kurtonovi zaključci znanstveno opravdani, ekonomski interes ubrzo izaziva kontroverzu. Thassa u Kurtonovu istraživanju pokazuje nevjerojatno dobru gensku predispoziciju za sreću, ali pozornost koju joj javnost usmjerava u bitnome utječe na kvalitetu njenoga života i njeno mentalno stanje. Kada jedna klinika pobijedi na aukciji za njezine gamete, Kurton tu kliniku tuži zbog narušavanja intelektualnog vlasništva i traži 800 milijuna dolara. Tužba nije uspješna, a po presudi "Truecyte ima pravo na razumnu naknadu za licenciju za svaki novi test ili proizvod koji je posljedica njihova otkrića, ali ne mogu profitirati od bilo koje transakcije u kojoj je u pitanju neizmijenjeni, od ranije postojeći genom" (Powers 2009: 255). Kurtonova je motivacija u tom procesu znakovita i vrlo relevantna za shvaćanje njegova kompleksnoga stava oko uloge kapitala u znanosti.

U početku nije jasno je li njegova motivacija za tužbu isključivo ekonomska ili je dijelom motiviran savješću jer je Thassin identitet postao javan što je iz temelja promijenilo njezin život. Zbog toga

je parnica bila smetnja, ali smetnja čiji motivi zbunjuju sve komentatore. Thomasa

> Kurtona, koji je dugo podnosio kritike zbog guranja čovječanstva u doba konzumerističke genomike, sada u desecima blogova napadaju jer bezrazložno sprječava transakciju na slobodnom tržištu i tvrdi da posjeduje gene jedne žene. (Powers 2009: 245)

Komentatori su zbunjeni upravo zbog kompleksnosti Kurtonove ličnosti. S jedne strane, oni ne računaju na njegovo potencijalno grizodušje. S druge strane, vide ga kao predstavnika konzumerističke genomike, ali on u biti nije odveć motiviran da pridonese konzumerističkoj strani medalje koju u stvari prihvaća jer smatra da je to najoportuniji korak za znanstveni razvoj koji priželjkuje. To ga naravno ne oslobađa odgovornosti za eventualne posljedice njegova rada. Nije mu jasan otpor prema njegovim otkrićima "[o]n razumije plemenski strah i samozaštitu iza ove agresije. Ali njegov rad jedino teži olakšati loše zdravlje, osloboditi ljude hirova tijela i otvoriti zatvor naslijeđene sudbine" (Powers 2009: 224). Zaslijepljenost transhumanističkom pozicijom u koju iskreno vjeruje i iz koje pristupa svijetu ostavlja ga dijelom slijepim za stavove koje ima prosječan čovjek.

Dobra je pouka i za empirijski transhumanizam da je potrebno imati na umu kako transhumanističke ideje zvuče prosječnom čovjeku koji najčešće nije transhumanist, i da u tom procesu sama činjenica da se temi pristupa iz transhumanističke perspektive može prouzročiti uvjerenost u raširenost simpatija prema nekoj novoj tehnici koja se ne poklapa sa stvarnošću. Kurton pokazuje žaljenje prema svemu kroz što Thassa prolazi: "Žao mi je ako ovo komplicira život te žene. Ali svi ćemo jednostavno morati iskristalizirati odabire koji dolaze.' Raj, njegov je glas tvrdio, još uvijek je neposredno pred nama, a da bismo ga učinili stvarnim čak bi i patnja bila građanska dužnost" (Powers 2009: 234). Kurtonu je nesumnjivo žao, ali je po tom pitanju teško suosjećati s njim kad smatra da je patnja građanska dužnost. Takva razmišljanja prijete da učine transhumaniste upravo onime čime ih smatraju njihovi najogorčeniji protivnici. Kurton govori i da bi "[z]nanost trebala biti dovoljno da bilo kojoj osobi bude neograničeno dobro. Zašto nam treba sreća kad imamo znanje?" (Powers 2009: 248). Zanimljivo je, a možda dijelom i kontradiktorno to što on u genima traži predispoziciju za sreću, a ne za znanje. Razumno je pretpostaviti da njegovo kolebanje proizlazi iz društvene reakcije na otkrića koju nije očekivao, a dijelom možda i iz grižnje savjesti prema Thassi.

I na ovom je području Kurton vrlo kompleksan. Nemoguće je zanijekati da mu je žao Thasse, ali s druge strane vrlo je upitno bi li u budućnosti odbio učiniti nešto slično. Radikalnost stavova koji prate Kurtonovo otkriće, a za koje se on možda dijelom osjeća odgovornim, dobro prikazuje javna dvojba "[k]ako je ova blistava žena, nositeljica stijega tjelesne sreće, mogla staviti toliku cijenu na svoj dar. Trebala bi ga staviti u javno vlasništvo" (Powers 2009: 246). Ideja da Thassa mora svoje gamete staviti u javno vlasništvo naprosto je degutantna, ali je moguća kao posljedica

nekih radikalnijih razmišljanja koja proizlaze iz otkrića koje tako drastično može promijeniti čovječanstvo. Pored etičkih pitanja nije jasno je li velika cijena koju Thassine gamete imaju uopće opravdana. Stone nakon što je javna reakcija na Kurtonovo otkriće kompromitirala Thassino psihičko stanje razmišlja da "[u] onom trenu u kojem javnost sazna za što točno ona na temelju svojih gena ima predispoziciju, tržište za njena jajašca puknut će jednako spektakularno kao bilo koji spekulativni mjehur" (Powers 2009: 280). Ako se prihvati interpretacija da *Generosity* ukazuje na nepoželjnost značajnog implementiranja logike kapitala u znanost, na temelju ovoga citata tu je interpretaciju iz perspektive transhumanizma moguće odvesti još jedan korak dalje. Naime, tehnologije za čije se istraživanje i eventualnu implementaciju transhumanisti zalažu mahom su spekulativne. Zbog toga su ulaganja u njih i čitav financijski balast koji ona nose još nestabilnija te iz perspektive razvoja znanosti potencijalno još opasnija nego kad se uzmu neka manje ambiciozna i više opipljiva područja razvoja.

Čak se i u slučaju vrlo uspješnoga istraživanja, čiji je plod sigurna tehnika poboljšanja čovjeka, radi o situaciji u kojoj je financijalizacija znanosti pogubna za transhumanizam. Transhumanisti se zalažu za široku dostupnost i osobni izbor pri korištenju tehnika poboljšanja čovjeka, a patentiranje ne samo komercijalne primjene konkretnih metoda već i primjene otkrića u daljnjem istraživanju izravno se sukobljava s tim idealom transhumanizma. Libertarijanski prikaz znanosti podložne deregulirano tržištu iz romana *Transhumanist Wager* u stvari je poguban za transhumanizam neovisno o uspjehu ili neuspjehu znanstvenih istraživanja. Uloga je novca u znanosti problematična i u romanu *Generosity*, gdje je stav prema ulagačima u znanost bitno nijansiraniji i oprezniji. Po Kurtonu "[č]itava svrha ulaska u korporativni svijet jest dozvoliti poslovnoj strani da omogući znanosti da se bavi znanošću" (Powers 2009: 265), ali takav je stav nevjerojatno naivan. Njegova je naivnost vidljiva jer on gubi mjesto u svojoj tvrtki. Znanstveno istraživanje koje je proveo nije samo po sebi problematično pa mu i govore da "[o]vo nije zaista o znanstvenoj praksi dok je ona znanost" (Powers 2009: 266), nego da investitori "žele […] objašnjenje za sve nedavne upitne poslovne odluke i publicitet" (Powers 2009: 266). U središtu problema u kojima se našao nije Kurtonov istraživački rad, već njegova medijska i poslovna aktivnost. Kurton "sam, nakon nekoliko dana razmišljanja, još uvijek nema dobro objašnjenje svojih djela za javnost osim sentimentalnosti" (Powers 2009: 266). Očito ni njemu samom nije u potpunosti jasno je li započeo tužbu zbog ekonomske logike ili zbog grižnje savjesti. Javno se brani tvrdeći da "[a]ko želite nastaviti poticati inovaciju, morate to nagraditi" (Powers 2009: 247). Prozirnost je takve argumentacije trivijalna – postoji niz mehanizama nagrade uspješne znanosti koji su dugo vremena motivirali znanstvenike (prestižne pozicije, poštovanje znanstvene zajednice), a koji ne ovise o patentima i odštetama od 800 milijuna dolara.

Kurton neće izaći u javnost s priznanjem da je tužio drugu kliniku zbog savjesti, a do koje je mjere ovakav argument paravan za njegovu stvarnu motivaciju, teško je zaključiti. Novac jest motivacija, a Kurton se u takvom sustavu vrlo uspješno snalazi velikim dijelom svoje karijere. Mišljenja o presedanu koji proizlazi iz tog procesa podijeljena su "[n]eki ga komentatori nazivaju brzim putem u budućnost. Više njih govori da će gušenje potencijalnog profita ubiti inovaciju" (Powers 2009: 255), a u toj raspravi nije nezamislivo da Kurton stane na stranu profita. On se općenito, ako se izuzme dio konkretnog znanstvenog istraživanja, drži pomalo nonšalantno u vezi tvrtke pa tako "[n]ije ga zaista briga hoće li Truecyte uspjeti nastaviti poslovati ili neće: cilj je otkriti može li" (Powers 2009: 265). Novinarki Toniji Schiff on izričito govori "Truecyte je ništa. Truecyte je irelevantna" (Powers 2009: 173). Jasno je da mu tvrtka nije u potpunosti nevažna, ali je isto tako jasno da su mu znanost i tehnološki napredak bitno važniji.

To je vidljivo u istom razgovoru u kojem ona optužuje njegova radikalna obećanja: "Ponovno prodaješ više nego što postoji" (Powers 2009: 172), na što on odgovara "[t]o nije prodaja. To je samo ono što će se iduće dogoditi" (Powers 2009: 172). Uzevši u obzir kompleksnost njegove ličnosti, teško je procijeniti do koje mjere on zaista razmišlja o novcu kada započinje tužbu, a koliko je motiviran grizodušjem. Upravni ga odbor tvrtke ipak traži da odstupi, na što Kurton

> Ne može suzdržati osmjeh; samo što se ova drama čini toliko apsurdno konvencionalnom, kao jedan od onih jeftinih žanrova u mekim koricama: smrt zbog pobune robota ili zbog nezaustavljive nanotehnologije gdje strojevi unište čitavu prirodu da bi se razmnožavali. *Njegova* tvrtka koja proizlazi iz njegovih… Iz čega? Iz bedara? Iz frontalnih režnjeva? Njegova ga vlastita tvrtka prerasta. (Powers 2009: 267)

Usporedba događaja s književnošću ima značajne interpretativne implikacije – pobuna robota čini se jeftinom verzijom negativnih posljedica transhumanizma, barem u usporedbi s tvrtkama koje same počinju evoluirati i nadrastaju svog osnivača bez njegove kontrole. Ta je interpretacija još relevantija kad se uzme u obzir Kurtonovo shvaćanje da

> Genetička provjera blagostanja bit će zapostavljena i zamijenjena praktičnijim, prenosnijim projektima. Stvarni posao – nadilaženje ograničenja našeg arhaičnog dizajna – bit će zgnječen pod tim bićem koje manje brine o prirodi stvari nego o hranjenju, sranju, razmnožavanju i širenju svoga dometa. (Powers 2009: 267)

Kapital, nastalo stvorenje koje će uništiti rad do kojega je Kurtonu stalo, već sada postoji u empirijskom svijetu i nije posljedica biološkog eksperimenta koji je pošao po zlu kao što nije ni nadmoćni i okrutni robotski entitet. Tvrtka u kojoj je znanost izravno pod utjecajem kapitala bez značajnih garancija nepristranosti simbolizira tihu distopiju koja zbog toga nije ništa manje ubitačna.

Transhumanističke tehnologije u fuziji s logikom kapitala mogu otvoriti put ne samo nekom

dramatičnom istrebljenju od ruku robota ubojica ili bioterorizma već dokidanju ili trajnom ograničavanju same znanosti zbog inherentne logike kapitala čiji krajnji cilj nije ljudska dobrobit ili znanstveni napredak. Dramatičnija je verzija ovakve mogućnosti sama po sebi egzistencijalni rizik koji spada u Bostromovu kategoriju u kojoj je trajno dokinuta mogućnost čovječanstva da ostvari posthumanost iako nužno ne implicira istrebljenje[84]. Iako gubi poziciju u vrlo važnoj znanstvenoj kompaniji i uviđa neke granice konkretne znanstvene politike koju je ranije provodio, sam je Kurton do određene razine i sretan što više ne treba brinuti o Truecyteu jer

> u pozadini uma imao je ideju za još jedan projekt, potpuno nov eksperiment puštanja kompleksa gena sreće natrag u divljinu i proučavanja tog kompleksa u prirodnom staništu. Ali ta je ideja daleko prebogata za bilo kakvo institucionalno financiranje. Sada ima vrijeme, slobodu i izolaciju da provede taj test. Konačna sloboda izgnanog uma. (Powers 2009: 268)

Činjenica da tako razmišlja sama po sebi pokazuje da je znanost iz perspektive tvrtke kao što je Truecyte ograničena. Na primjer

> Brojni ljudi koje upozna govore joj [Thassi] koliko je uzbudljivo samo razgovarati s njom. Njezinom se neznanstvenom umu to čini kao značajni dokazi da je bolest više zarazna nego genetička. Ali ni jedan kapitalistički ulagač ne istupa da bi financirao dvostruko slijepo istraživanje u kontroliranim uvjetima. (Powers 2009: 200)

Radi se o usputnoj opaski u koju možda ne treba previše učitavati, ali ona ipak ukazuje na nešto relevantno. Istraživanje koje proučava kako druženje sa sretnim ljudima utječe na nečiju sreću čini se bitno manje spektakularno i potencijalno profitabilno od otkrivanja predispozicija za sreću unutar nečijega genoma. Jasno je da ulagači traže ulaganja koja će im dugoročno biti profitabilna i time uvjetuju u koja područja istraživanja ulažu. Time je i područje kojim se Kurtonov Truecyte bavi ograničeno. Nije moguće zaključiti kako se njegov daljnji život nakon napuštanja te tvrtke razvija, ali se čini da je u svojem znanstvenom poduhvatu bio barem donekle uspješan. U videu djeteta iz Thassine gamete nazire se "Donatello koji još uvijek uspješno opovrgava svojih šezdeset godina" (Powers 2009: 289), to jest, Thomas Kurton.

84 Za više informacija vidi Bostrom (2002).

6. 2. Transhumanizam u romanu *Generosity*

Generosity prikazuje ili barem spominje brojne teme povezane s transhumanizmom. U razgovoru s Kurtonom Schiff govori "'[i] sav taj govor u javnosti o produljenju trajanja života...' 'O, mi radimo i na tome. Kvaliteta i kvantiteta" (Powers 2009: 175). Kurton naravno radi i na produljenju života iako se ta tema ne pojavljuje u posebno bitnoj funkciji unutar romana. Razmišljanje o egzistencijalnom riziku također nije zanemareno "[p]o Kurtonu ljudska rasa imala je dva izbora: sjediti kao nesvjesna žaba u tavi koja se polagano zagrijava dok se ne skuhamo, ili uzeti našu prirodu u naše vlastite ruke i načiniti bolje anđele" (Powers 2009: 160). Referencom na eksperiment sa žabom koja se polagano kuha Kurton objašnjava zašto bi ljudi trebali uzeti svoju prirodu u svoje ruke. On želi reći da situacija postaje sve pogubnija i pogubnija, ali dovoljno postupno da ljudi to neće primijetiti dok ne bude prekasno osim ako odaberu drugi izbor za koji se on sam zalaže.

Dok odsjeda u hotelu u El Kefu, Tonija gleda televiziju: "[u] tom ormaru od hotela svaka vijest na novostima najavljuje ili skorašnje istrebljenje ili embrionsko otkriće" (Powers 2009: 197). Taj televizijski program simbolizira sukob egzistencijalnoga rizika i radikalnih obećanja novih tehnologija, naizgled, bez nekog srednjeg puta. Transhumanizam svakako karakteriziraju neke vrlo radikalne ideje, ali je također vrlo važno imati na umu da postoje različite vrste poboljšanja čovjeka koje uopće ne trebaju biti dramatične, a mogu biti vrlo korisne. Iz transhumanističke je perspektive opasno prihvatiti logiku hoda po granici utopije i istrebljenja u kojoj se zanemaruje potencijalni put umjerenog i ostvarivijeg poboljšanja. O istrebljenju Tonija "će pomisliti kako je vrsta gotovo dovršila jedan veličanstven korak samorazumijevanja prije nego je samu sebe ugasila" (Powers 2009: 76). U suprotnosti s Kurtonom po kojem ljudi uzimanjem stvari u svoje ruke sprečavaju izumiranje, Tonija se boji da će se egzistencijalni rizik realizirati upravo kao posljedica nečega što će ljudi razviti. Njihovi različiti stavovi ocrtavaju relevantnu tenziju u empirijskom razmišljanju o egzistencijalnom riziku. Neke će postojeće rizike razvoj znanosti i tehnologije umanjiti, dok neki rizici i ne postoje bez razvoja znanosti i tehnologije. Kakav je stav o razvoju znanosti i tehnologije primjeren iz perspektive umanjenja egzistencijalnoga rizika u globalu te kako cilj umanjenja egzistencijalnog rizika funkcionira u odnosu na ostale razumne ciljeve čovječanstva nisu pitanja na koja *Generosity* nudi odgovor, ali su u tom romanu bez sumnje tematski prisutna.

6. 2. 1. Transhumanizam u romanu *Generosity* – posthumanost

Powersov se roman dotiče i koncepta posthumanosti. Ubrzo nakon što pročita znanstveni rad u kojem je Kurton proučio i Thassu "[p]red Stoneovim se očima njegova vedra bivša studentica

pretvara u genetičku aberaciju imunu na katastrofu, proizvod kemijskih reakcija kvalitativno drugačijih od njegovih" (Powers 2009: 164). Ovdje se čak i ne radi o nekom tehničkom tretmanu, već sama svijest da Thassina genetika u bitnome određuje njezino raspoloženje utječe na to da ju Stone počinje drugačije percipirati. U slučaju da postoji tehnička metoda poboljšanja takva bi razlika u percepciji vjerojatno bila još snažnija. Slična je reakcija javnosti na Kurtonovo otkriće: "Je li ona stvarna, ili samo neka vrsta istraživačkog artefakta? Je li ona lice s naslovnice za nadolazećeg novog čovjeka?" (Powers 2009: 190). Neka nova vrsta čovjeka ovdje se izrijekom spominje s Thassom kao eventualnim simbolom te promjene. Tekst jednog bloga sadrži slično razmišljanje: "bilo koga tko je toliko daleko iznad ljudske osnovne linije – bilo koga čiji sken mozga nalikuje na simfoniju – vjerojatno bi već sada trebali smatrati svojom vlastitom počasnom vrstom" (Powers 2009: 191-192). Ranije je ustanovljeno da su granice između čovjeka, transhumanog bića i posthumanog bića vrlo tanke. Uzevši u obzir čitav roman i Thassin eventualni emocionalni krah na kraju, kao i odsustvo tehničke metode korištene na njoj, čini se da ona ipak nije posthumano biće.

Iako suštinski nije drastično različita od prosječnog čovjeka, "slike mutanta blaženstva koje se šire davno su joj ukrale slobodu kretanja" (Powers 2009: 273). Moguće je zapitati se što bi se tek desilo da se radi o doista posthumanom biću. Powersov se roman ipak ne bavi tim pitanjem, koje je razrađeno i u transhumanističkoj literaturi. Kurton sudjeluje u jednoj vrlo popularnoj emisiji sličnoj Oprah Showu iz empirijskog svijeta, a Stone i Candace Weld nadaju se da će "[n]ajutjecajnija žena na svijetu [voditeljica emisije] kupiti čovječanstvu još dvadeset godina sigurnosti prije nego što se vrsta podijeli u Obične i Poboljšane" (Powers 2009: 214). Neovisno o tome što Thassa nije posthumano biće, *Generosity* sadrži određenu refleksiju o pitanju posthumanosti. Pripovjedač uspoređujući razvoj čovječanstva i primjer romana govori

> Zadnje je poglavlje prepuno deus ex machina i na posljednjoj stranici u posljednjem paragrafu likovi odbacuju ograničenja *Priče do sad* i uspješno završavaju svoju pobunu. Zadnja je rečenica izravan citat – 'Autore, odlazimo odavde' – sretan završetak koji je rasa sama stvorila. (Powers 2009: 235)

Bio spomenuti autor prirodni zakon ili neko više biće, odbacivanje granica i napuštanje onoga što je on stvorio prelazak je u posthumano stanje. *Generosity* ipak ne sadrži uvjerljive i nedvosmislene argumente da će konačni ishod znanstvenoga napretka na dijegetskoj razini na kojoj se odvija priča o Thassi biti isti kao u navedenoj usporedbi.

6. 2. 2. Transhumanizam u romanu *Generosity* – vrijeme

Koncept vremena prožima filozofiju, ali je transhumanističkoj problematici inherentan na vrlo

specifičan i sveobuhvatan način. Transhumanizam je suštinski usmjeren prema budućnosti, ali je transhumanistima vrlo relevantno i promišljanje sadašnjosti te mogućih puteva u budućnost. Transformacija čovjeka, tehnologije, znanosti te čovjekovih stavova prema tehnologiji i znanosti za transhumanizam su ključni. Kurton govori da ne može "zamisliti korištenje njezinih spolnih stanica koje je i znanstveno legitimno i legalno. To se odnosi na ovu godinu" (Powers 2009: 234). Pravni sustav prati razvoj znanosti, a ni istraživačka etika nije zapisana u kamenu. Kurtonovo razmišljanje pokazuje da se nešto nedopustivo u tom trenu može vrlo brzo početi široko primjenjivati. To se uklapa u Kurtonovu procjenu po kojoj je nekoć "[p]ostojalo vrijeme kad su porez na dohodak i identifikacijski dokumenti koje izdaje država bili nezamislivo jezivi. Tehnologija mijenja ono što smatramo nedopustivim" (Powers 2009: 170). Taj je odgovor dijelom i dobar jer je nemoguće i nepotrebno u ubrzanom razvoju trajno održati postojeće društvene i etičke kategorije. S druge strane, takav stav ne smije biti polazište negiranja etičke problematičnosti neke nove tehnologije ili odsustva razmišljanja o društvenim implikacijama nekog razvoja, što se čini da je slučaj kod Kurtona.

Činjenica da su etičke kategorije fluidne u spoju s tehnološkim razvojem ne znači da one ne postoje ili ne trebaju postojati. Granicu između neodgovornosti i mudrog održavanja fluidnosti izrazito je teško pronaći i zbog toga se radi o jednoj od najvažnijih točaka tenzije ne samo unutar transhumanizma nego i unutar šire shvaćenog promišljanja razvoja tehnologije, znanosti i društva. Osim znanstvenika Kurtona čak je i Stone, čiji su senzibiliteti bitno drugačiji od njegovih, skeptičan oko književnosti u suvremenom svijetu ubrzanih promjena:

> Ne govori joj pravi problem: fikcija je zastarjela. Inženjerstvo ju je preskočilo. O čemu bi njegova knjiga bila ako bi se usudila stupiti na ovaj svijet? […] Mogla bi govoriti o vrlo maloj mogućnosti da se ikada ponovno osjećamo da smo kod kuće u svijetu. Mogla bi također govoriti o divovskim kretanjima kapitala koja su učinila samospoznaju u najboljem slučaju staromodnom i o katastrofi kolektivne mudrosti kojom napokon dobivamo što želimo. (Powers 2009: 148)

Pitanje uloge književnosti u svijetu transhumanističkih promjena detaljnije će biti obrađeno u kasnijem dijelu ove analize. Teme koje se nameću Stoneu jednostavno ne bi bile moguće u srednjem vijeku. Transformacija svijesti koju uzrokuju znanost i tehnologija stoga bez sumnje utječe i na književnost, ali argument od kojeg se u ovom radu polazi jest da Powersov roman problematizira, ali i pokazuje upravo relevantnost koju književnost može imati u suvremenom svijetu. Ako se književnosti pokušava pristupiti iz perspektive transhumanizma njena temporalna dimenzija, bilo kao odrednica radnje unutar teksta, bilo kao smještanje književnog djela u kontekst vremena, privlači dodatnu pozornost upravo zbog važnosti temporalnosti za transhumanistički

filozofiju. Pažnja posvećena pitanju vremena u *Generosityju* jedan je od elemenata koji ukazuju na relevantnost toga romana za transhumanizam te na primjerenost transhumanističkoga čitanja Powersova romana.

6. 2. 3. Transhumanizam u romanu *Generosity* – konzumerizam

Odnos konzumerizma s jedne te znanosti i tehnologije s druge strane također je važan za Powersov roman. Na primjer, Stone smatra da je "šou program mjesto gdje će rasa graditi svoju budućnost, a ne laboratorij" (Powers 2009: 213), što nije moguće svesti na ograničenu perspektivu jednog pesimista. Javnost neosporivo utječe na znanost, a taj je utjecaj još jači što je jača fuzija znanosti i kapitala koja je prikazana u *Generosityju*. Zanimljiv je i životni put Tonije Schiff. Iako je na početku svojih studija bila pobornik tradicionalne kulture, izlaganje kritici kanona usmjerilo ju je prema stvaranju relativno površnih dokumentaraca o tehnologiji. U svom odrastanju nije bila previše izložena popularnoj kulturi koja joj je stoga bila nešto novo i privlačno kad je počela propitivati tradicionalni umjetnički kanon[85]. Njezin je životni put ilustrativan jer precizno ukazuje na činjenicu da konzumerizam nije samo pitanje neobrazovanog stanovništva. Tonijin je odnos prema njezinoj emisiji izvor psihičke tenzije i ona ju do kraja romana napušta, ali njezin rani razvoj neovisno o tome doprinosi nijansiranijem shvaćanju konzumerističke kulture.

Suživot znanstvenih ideja i javnosti vidljiv je i u sljedećem citatu o radu koji je Kurton objavio "[n]ova konačna studija bi jednom za svagda mogla to zaključiti. A geni sreće će se još uvijek generacijama kretati po kolektivnom tržištu" (Powers 2009: 190). Kurtonovi zaključci nisu opovrgnuti u vremenu radnje romana, ali čak ako bi i bili opovrgnuti, ideje kojima se bavio dovoljno su se integrirale u javni prostor da u tom slučaju ne bi automatski potpuno nestale. Potencijalni prostor za izazov Kurtonovu radu pada na pamet Stoneu

> Ona je bila autorica još nečega. Koliko je po prirodi visoka njezina stvarna emocionalna zadana vrijednost. Koliko je ona zaista sretna? Sve to testiranje tamo u Bostonu, psihološko mjerenje tako pažljivo korelirano s rigoroznim sekvenciranjem gena nije ništa više od informacija koje iznosi sama o sebi. Čak ju je i znanost tražila da im ispriča priču. Možda je lažirala dobru polovicu svoje sreće. (Powers 2009: 278)

Pitanje je vrlo jednostavno – što ako je Thassa lagala u prikazivanju svoga emotivnog stanja? U tom pitanju nazire se općenit potencijal nestabilnosti koji je prisutan u različitim vrstama znanosti koje pokušavaju proučavati sreću. Unutar Powersova romana taj problem naizgled ostaje na razini

85 Čitav je Tonijin razvoj vrlo zanimljiv i uvjerljivo razrađen, a za više informacija o njemu vidi Powers (2009), str. 56-58.

Stoneove privatne sumnje, a javnost izrazito snažno reagira na otkrića o Thassi. S obzirom na radikalna obećanja transhumanizma, razumno je pretpostaviti da bi javnost odigrala zapaženu ulogu i u empirijskom svijetu u slučaju dolaska pouzdane metode drastičnoga transhumanističkog poboljšanja čovjeka.

6. 2. 4. Transhumanizam u romanu *Generosity* – produljenje života

Powersov roman također prikazuje koliko je teško odbiti tehnologiju koja omogućava dulji život kad se čitava diskusija o problematici poboljšanja čovjeka ogoli na pitanje života i smrti. Stone, kada se boji da će Thassa umrijeti, "pogađa se, spreman prihvatiti bilo što u arsenalu znanosti. Kloniranje. Genetičko inženjerstvo. Prihvaća sve to. Bilo što osim ovoga. Moli se nečemu u što ne vjeruje da je možda već posjetila kliniku u Chicagu i prodala gamete" (Powers 2009: 285). U tom dramatičnom trenutku spreman je prihvatiti tehnološko rješenje unatoč svojem općenitom otporu spram tehnologije. Navedeni je citat ipak nemoguće interpretirati isključivo kao podršku transhumanizmu zbog poigravanja s molitvom koje ukazuje na paralelu između znanosti i religije u tom trenutku – on gotovo sigurno nije ispočetka pozorno razmotrio svoje stavove o tehnologiji, već se u strahu hvata za sve što mu može ponuditi nadu. Transhumanizam, ili barem tehnike produljenja života, ipak su vrlo uvjerljivi kad se svede na ono što i jest u osnovi te tehnologije, a to je zaštita života od smrti.

6. 2. 5. Transhumanizam u romanu *Generosity* – elitizam

Koliko god se transhumanisti zalagali za demokratičnost u unapređenju čovjeka, napredna je tehnologija iz jedne perspektive elitistička i vrlo je teško zamisliti scenarij u kojem je taj elitizam nadvladan. Na to ukazuje i Powersov roman:

> Dakle, ovako vrsta završava. *Homo sapiensi* su se već podijelili ako ne u Eloije i Morloke, onda u polubogove i izvlaštene, one koji mogu ukrotiti živuću kemiju i one koji su proizvodi na kraju procesa. Sitna elita sakuplja znanje magičnije od bilo čega u Futopiji, usavršava fantastične procedure, određuje kemijske sekvence duge milijarde jedinica i čita što one ispisuju te uči kako milijun proteina surađuje da bi sastavili tijelo i dušu. U međuvremenu Stone i njegovih 99,9 % rase mogu samo sjediti, bespomoćno nepismeni, jednostavno se moleći da će ih ta priča poštedjeti. (Powers 2009: 161)

Argument da je već sada znanje demarkacijska linija koja razdvaja čovječanstvo u dvije distinktivne skupine bilo bi teško ozbiljno održati u kontekstu posthumanosti jer razlika jednostavno nije

dovoljno dramatična. Unutar ovoga romana navedeni citat ipak ukazuje na relevantno pitanje pristupa znanju koje je u srži tehnologije poboljšanja čovjeka. Većina ne razumije suštinu te tehnologije što nije relevantno samo kao svjedočanstvo njihove nemoći već i kao teško premostiv problem u diskusijama o unapređivanju čovjeka. Popularizacija znanosti možda jest sve relevantnija i relevantnija djelatnost, ljudi možda jesu sve informiraniji i informiraniji, ali jaz između onih koji doista razumiju naprednu tehnologiju i onih koji ju ne razumiju ostaje velik. S jedne strane, čini se razumnim da bi oni koji tu tehnologiju bolje razumiju trebali imati privilegirano mjesto u odlučivanju. S druge strane, također se čini vrlo opasno oduzeti pravo glasa širokom presjeku stanovništva koji možda samu tehnologiju ne razumije odveć dobro, ali će svakako iskusiti posljedice odabira hoće li se ta tehnologija implementirati ili neće, ili čak hoće li se o njoj provoditi istraživanja ili neće. Paralela života ljudi i priče ulazi u metafikcionalne elemente romana koji će biti razrađeni u kasnijem dijelu ovoga rada, a za upravo izložen argument i nije ključna. Naveden presjek ukazuje na različite aspekte transhumanizma kojima se *Generosity* bavi, ali se ne dotiče središnje teme toga romana. To je poboljšavanje raspoloženja genetičkom tehnologijom.

6. 2. 6. Transhumanizam u romanu *Generosity* – genetičko poboljšavanje raspoloženja

Na početku ovog ulomka valja istaknuti da, koliko god bio sličan stvarnom svijetu, fikcionalni svijet Powersova romana sadrži naprednije poznavanje ljudskoga genoma. Pripovjedač tako govori: "Pada mi na pamet da će genomičari uskoro moći pratiti čitavo podrijetlo bilo koje osobe s više novinarske preciznosti nego što je umiruća rasa filologa ikad bila sposobna pratiti recentnije putovanje date riječi" (Powers 2009: 75.) Kurton u televizijskoj emisiji oprezno opisuje svoje otkriće: "Možemo razumno pretpostaviti gdje će na spektru ljudske sreće data konstelacija genske varijacije vjerojatno pasti" (Powers 2009: 212). Upitno je hoće li znanost u stvarnom svijetu ikada napredovati do razine *Generosityja* i sadrži li genom u stvarnosti uopće informacije koje sadrži u romanu. Promišljanje te problematike, neovisno o navedenoj dvojbi, važno je jer je i u stvarnosti svakako moguć scenarij koji je barem dijelom nalik onom prikazanom u romanu.

Jedna tenzija unutar spekulativnog naprednog genetičkog inženjeringa tiče se nejasne granice između liječenja i poboljšanja. Etički je bitno lakše opravdati korištenje genetičke tehnologije za liječenje neke nasljedne bolesti nego za ojačavanje neke pozitivne karakteristike. Ta je problematika u Powersovu romanu prepoznata:

> Nova industrija koja prati tek dobrovoljne smjernice već provjerava prisutnost stotina genskih bolesti u embrijima. I Tonija Schiff spremna se kladiti u svoju povratnu kartu da negdje neki milijarder već plaća da se provjeri prisutnost dobrih karakteristika kod svoga

potomka. Rasa će početi prodavati karakteristike na internetskim stranicama, kao pjesme koje se mogu skinuti, onog dana kad to postane moguće. (Powers 2009: 198)

Uz to što privlači pozornost na ranije razmatranu ekonomsku problematiku, ovo razmišljanje ukazuje na vrlo sklizak teren između liječenja i unapređenja. Osim u vrlo permisivnoj verziji u kojoj bi bilo omogućeno bilo kakvo korištenje genetičke tehnologije, ili u vrlo restriktivnoj verziji u kojoj bi ono bilo kategorički zabranjeno, nevjerojatno je važno odgovorno promisliti, postaviti granice dozvoljenoga i održavati ih. Osobno bogatstvo u tom slučaju ne smije omogućavati žmirenje na prelazak te granice, ali samorazumljivo je da je tako nešto bitno lakše reći nego implementirati i održati u stvarnosti. Utjecaj okoline također može biti vrlo relevantan faktor u osobnom odabiru korištenja neke tehnike poboljšanja raspoloženja. U razgovoru protagonista s psihologinjom Candace Weld on govori "'[k]ad bih znao za lijek koji stvara održivo, intenzivno, ravnomjerno blagostanje puno ljubavi bez traga tuposti ili iritabilnosti, sam bih ga uzeo.' Nagnula je glavu i zakrivila usne. 'Morao bi. Svi ostali već bi bili na tome.'" (Powers 2009: 69). Transhumanisti se zalažu za slobodu osobnog odabira korištenja ili odbijanja korištenja neke tehnike poboljšanja čovjeka. Ono što u postizanju te slobode treba imati na umu jest da raširenost korištenja neke tehnike može utjecati na pojedinčev slobodni odabir.

Etičke implikacije toga problema su odveć kompleksne za potrebe ovoga rada, ali *Generosity* isticanjem te problematike još jednom prikazuje nijansirano shvaćanje transhumanizma i problema koji ga prate. Književnik s kojim Kurton debatira predstavlja kritiku genetičkog inženjeringa:

> Romanopiščev je argument dovoljno jasan: genetičko poboljšanje predstavlja kraj ljudske prirode. Počni kontrolirati sudbinu i uništavaš sve što ljude međusobno povezuje i čini život dostojanstvenim. Priča bez kraja ili bez prepreke uopće nije priča. Zamijeni ograničenja s neograničenim apetitom i sve što ima smisao postaje noćna mora. (Powers 2009: 135)

Takvo razmišljanje s argumentom o kraju ljudske prirode, nestajanju dostojanstva i međusobne povezanosti među ljudima te nužnosti postojanja granica podsjeća na biokonzervativce iz stvarnog svijeta. Radi se o klasičnom argumentu protiv transhumanizma, kojem je pridodana usporedba ljudskog života s pričom što je također relevantan dio Powersova romana, a ta će tema detaljnije biti obrađena u kasnijem dijelu ovog rada. Taj je pisac u svojem nastupu manje uspješan od Kurtona[86], a ne uspijeva koncizno objasniti zašto bi život bez granica postao noćna mora.

Jedna od vrlo važnih tema Powersova romana koje u ovom radu ne mogu biti dovoljno

86 Candace Weld komentira "[b]ojim se da je pobijedio Optimizam, tehničkim nokautom" (Powers 2009: 137).

temeljito analizirane jest odnos važnosti naslijeđa i okoline u razvoju nekih osobina čovjeka. Korisno je ipak istaknuti Lavazzinu evaluaciju te problematike u empirijskom svijetu:

> Zaključak je mnogih studija da ljudi imaju srednju točku sreće kojoj se imaju tendenciju vraćati nakon događaja koji predstavljaju i pozitivne i negativne vrhunce, poput dobivanja na lutriji ili preživljavanja ozbiljne automobilske nesreće. Na trenutnoj je razini znanja procijenjeno da je 50% subjektivnog blagostanja nasljedno: takve informacije proizlaze iz studija provedenih na blizancima (Lavazza 2016: 7)

Čini se da osnova za nešto što je slično zaključcima o nasljeđivanju sreće iz *Generosityja* postoji i u stvarnom svijetu, što naravno ne znači da je ta problematika u stvarnosti jednaka njenoj verziji iz Powersova romana. U romanu je otkrivena značajna korelacija između genskog profila čovjeka i sreće koju osjeća što je argument u korist relevantnosti naslijeđa, ali psihološka trauma kroz koju prolazi iz te perspektive naslijeđem vrlo obdarena Thassa te promjene koje se u njoj događaju ukazuju na suprotno. Zato Thassa na kraju romana govori: “Reci im da moji geni nisu sadržali lijek koji ovo mjesto nije moglo slomiti” (Powers 2009: 290). Roman naravno ne daje jednostavan ili jasan odgovor na navedeno pitanje, a oba su utjecaja zapažena. Za ovu su disertaciju relevantne Tomkinove riječi:

> Govorim da onog trena kad ustvrdiš 'Učinio sam to zbog svojih gena' odgovornost nestaje. I onog trena kad kažeš potencijalnim roditeljima 'Dat ćemo vašem djetetu karakteristike koje želite i ukloniti one koje ne želite' pretvaraš čovječanstvo u lanac restorana brze hrane.” (Powers 2009: 83)

Pored svakako relevantne ekonomske problematike *Generosity* ukazuje i na važnost slobodne volje u raspravama o etici i pravu. Provedba genetičkog poboljšanja neke karakteristike djeteta koju su odabrali njegovi roditelji može na značajan način utjecati na etički profil te osobe. Korak od stava po kojem netko nije slobodan zbog odluka vlastitih roditelja do stava po kojem i nije obvezan etičkim normama jer je oblikovan od strane vanjske sile nekima se može činiti zanemarivim. Takav rasplet događaja može voditi u odsustvo nečije osobne etičke refleksije koje ovisno o dostupnosti genetičke tehnologije može zahvatiti značajan dio stanovništva i time postati relevantan problem na bitno široj razini od nečijih osobnih senzibiliteta.

Stoneova karakterizacija u ovom je kontekstu posebno važna. Naime, Stone osjeća averziju prema ideji o značajnom utjecaju nečije genske pozadine na osobne karakteristike[87]. Kao posljedica toga osjećaja on ima averziju prema znanosti za koju se Kurton zalaže. Otpor prema naprednoj genetičkoj tehnologiji koji počiva na pogledu na svijet takve vrste moguć je kao relevantan ne samo

87 Na primjer, za razgovor koji vodi s Candace Weld vidi Powers (2009), str. 149-150.

osobni nego čak i politički faktor i u empirijskom svijetu.

6. 2. 7. Transhumanizam u romanu *Generosity* – poboljšavanje raspoloženja

Genetička tehnologija relevantna je sama po sebi, ali Powersov je roman izravno fokusiran na jednu specifičnu primjenu te tehnologije, a to je poboljšanje raspoloženja. U osnovi je toga činjenica da "Thomas Kurton nikad nije sumnjao da je sreća kemijska" (Powers 2009: 36). S obzirom da je područje tehničkog poboljšanja raspoloženja i povezanih transhumanističkih promišljanja bilo obrađeno i u studiji slučaja koja se bavila *Divnim novim svijetom*, ovdje se neće ponavljati svi tamo izneseni argumenti i čitav širi kontekst unutar transhumanizma, već će fokus biti na onome što je prisutno u samom *Generosityju*. U jednoj popularnoj emisiji čija je tema tehnološko područje kojim se Powersov roman bavi "[j]edan od rijetkih muškaraca u publici pita bi li konstantna sreća mogla u stvari biti rizična. Publika plješće. Psiholog s radija kima i govori da su ljudi koji sebe ocjenjuju ocjenom deset manje produktivni od onih koji sebe nazivaju osmicama" (Powers 2009: 213). Vrlo je lako zaključiti da bi biotehnološki povećan osjećaj zadovoljstva mogao umanjiti produktivnost. U slučaju da je takva pretpostavka valjana, implikacije široke primjene te tehnike mogle bi za čovječanstvo biti pogubne. Tako je Stone "oslabljen svojim nedavnim susretom sa srećom. Sreća ne pomaže puno u poboljšanju nečije sposobnosti prosudbe. Sreća nije stanje u kojem želiš biti kad moraš biti na vrhuncu svoje kompetentnosti" (Powers 2009: 205). Možda je još efektnija procjena da je "[o]tkriće došlo u savršeno vrijeme" (Powers 2009: 179). Naime, niz drugih vijesti koje su aktualne upravo u to vrijeme izrazito su negativne. Ova vijest ni na koji način ne ublažava te negativne vijesti i ne nudi rješenje za probleme koje će one izazvati osim rješenja u kojem ljudi s biotehnički unaprijeđenim osjećajem sreće neće ni mariti za takve probleme.

Tu se radi isključivo o izravnim posljedicama samoga povećanog osjećaja sreće, a ne nekim nuspojavama tehnike koja se koristi. Karakterizacija po kojoj je "[o]čaj: majka znanosti, otac umjetnosti, odbacitelj hipoteza, stvar koja jedino želi eliminirati samu sebe iz bazena" (Powers 2009: 284) možda je preuveličana, ali se zadrška oko potencijalnih implikacija koje bi značajno biotehničko povećanje sreće moglo imati za ljudsku produktivnost čini vrlo opravdanom. Na primjer, ni Kurton se nije bojao isprobati različite metode poboljšanja raspoloženja:

> Kao i trećina države, probao je koristiti supstance koje poboljšavaju raspoloženje. Doista su malo poboljšali njegovo raspoloženje, ali su ga također usporili. Oduzeli su mu malo jasnoće borbenoga pilota. Tako da je odbacio te supstance; ako mora birati, radije će biti pronicljiv nego vedar. Ali nikada nije prihvatio da bi ljudi morali birati. (Powers 2009: 36)

U ovom se slučaju vjerojatno radi o nuspojavama supstanci koje je Kurton koristio, ali je moguće

da samo biotehničko poboljšanje raspoloženja čak i uzrokovano izrazito sigurnim metodama bez izravnih negativnih posljedica neizravno loše utječe na korisnika.

Kurton dugoročno ne teži proizvodnji lijekova sličnih supstancama koje je i sam konzumirao, ali za nijansu boljih od tih supstanci, već paradigmatskoj promjeni. To je jasno iz njegovih riječi upućenih Toniji:

> naši početni *proizvodi*, ako inzistiraš, vjerojatno će se sastojati od lijekova. Ali ne od stvari koje danas dijelimo, a koje ciljaju u mraku. Lijekovi rađeni po mjeri genoma korisnika, pametni metci, genetički personalizirani recepti. I što prije stignemo tamo, brže ćemo napokon izvući medicinu iz mračnog doba. Jednom kad shvatimo kemiju mozga iza depresije i ushićenja… (Powers 2009: 174)

On nije toliko naivan da odmah obećava radikalne transformacije, ali postupno namjerava omogućiti bitno drugačije lijekove za poboljšanje raspoloženja. U osnovi transhumanističkoga razmišljanja o biotehničkom poboljšanju raspoloženja ideja je ostvarivanja tog poboljšanja bez nuspojava. Bostrom nadovi sljedeće:

> Ali ako radimo nove stvari, učimo, postajemo inteligentniji i još uvijek nismo sretni isključivo zbog lošega dizajna naše kognitivne arhitekture, onda je možda vrijeme da ju redizajniramo. Trenutni klinički lijekovi za raspoloženje su grubi, ali neovisno o tome ponekad mogu povratiti zanimanje i entuzijazam za život – ponekad iza umora i očaja ne stoji zanimljiv razlog te jednostavno proizlaze iz nedostatka ravnoteže u kemiji mozga. (Bostrom 2003a: 53)

On je vrlo oprezan pa u svoje razmišljanje inkorporira traganje za ciljevima koji sami po sebi nisu sreća. Ni s tim ne postoji garancija da primjena biotehničkog poboljšanja sreće neće rezultirati nepovoljnim ishodom, ali je velika razlika između ovakvog prikaza tehnologije te vrste i prikazivanja sreće kao ultimativnog cilja ljudskog postojanja. S druge strane, pripovjedač ističe da "[s]reća, znanstvenik kaže, nije nagrada za vrlinu. Sreća *jest* vrlina" (Powers 2009: 291). Znanstvenik na koga se pripovjedač referira najvjerojatnije je Kurton. Ta je razlika u shvaćanju nevjerojatno važna. Sreća ne dolazi kao nagrada za neke druge uspjehe kojima čovjek teži, već je sama sreća ono čemu čovjek teži. U ovom se radu prihvaća shvaćanje sreće koje se temelji na *Divnom novom svijetu*, to jest, ideja da sreća sama po sebi bez ostalih vrijednih aspekata ljudske egzistencije ne znači puno.

Bostrom također iznosi relativno negativnu evaluaciju trenutno dostupnih lijekova vezanih za raspoloženje što je kompatibilno s prethodnim citatom o Kurtonu. Kurton pak u jednom članku piše da je "[d]epresija nekad bila korisna, dok je čovječanstvo bježalo. Ali sad kad smo donekle sigurni, vrijeme je da oslobodimo podčinjenu populaciju i pokažemo što rasa može učiniti napokon

naoružana održivim zadovoljstvom" (Powers 2009: 36). On smatra da su emocije protiv kojih se bori poboljšanjem raspoloženja možda imale evolucijski razlog, ali više nisu potrebne. Upravo suprotno od brige oko obrnute proporcionalnosti produktivnosti i osjećaja sreće, on vjeruje da bi ljudi s poboljšanim raspoloženjem mogli postići još više. Candace Weld s druge strane utjelovljuje otpor prema biotehničkom poboljšanju raspoloženja: "Osjećala je snažnu tugu zbog misli da neki neurokemijski lažnjak može na sat vremena simulirati bilo koje stanje na spektru ljudskih emocija. Ne samo simulirati: duplicirati. Proizvesti za stvarno" (Powers 2009: 87). Za početak treba raščistiti da ta njezina razmišljanja potiče MDMA, a ne nešto čime se Kurton bavi. Neovisno o tome, slična averzija moguća je i spram sigurnijih metoda s kojima bi se transhumanisti složili, a razumno je pretpostaviti da bi velik broj stanovnika osjećao sličnu vrstu averzije.

6. 3. Pripovjedne metode

Evaluacija da se radi o najkompleksnijem djelu proučenom u ovoj disertaciji proizlazi dijelom i iz postmodernih obilježja Powersova romana. To naravno nije jedini izvor složenosti njegova romana. Nijansirana karakterizacija likova i postupna obrada raznorodnih složenih problema pridonose zahtjevnosti čitanja i analize ovog romana. Ali slično se može ustvrditi i, na primjer, za DeLillov roman *Zero K* koji će biti obrađen u kasnijem dijelu ovog rada. U Powersovom romanu radi se o povezanosti složene tematike i diskuzivnih metoda koje unose dodatnu kompleksnost u interpretaciju toga djela.

6. 3. 1. Pripovjedne metode – intertekstualnost s *Divnim novim svijetom*

Pri osvrtu na intertekstualnost Powersova romana s *Divnim novim svijetom,* u ovome se radu ne radi o temeljitoj komparativnoj analizi koja bi na temelju važnosti biotehničkog poboljšanja raspoloženja u oba romana bila moguća, već o izravnom referiranju Kurtona u *Generosityju* na Huxleyjev roman. O intertekstualnosti Roland Barthes piše da je "svaki tekst intertekst; drugi su tekstovi prisutni u njemu na različitim razinama u više ili manje prepoznatljivim oblicima […] Svaki je tekst novo tkivo sazdano od citata iz prošlosti." (Barthes 1981: 39). Dok je temeljito promišljanje barthesovskog pitanja o tome je li sav tekst intertekst odveć široko za temu ove disertacije, u raspravu valja krenuti od kanonske definicije interteksta ili transpozicije po izrazu koji sama Kristeva preferira. Po njenoj definiciji "intertekstualnost označava transpoziciju jednoga (ili više) sustava znakova u neki drugi" (Kristeva 1974: 59-60). Kurton se u *Generosityju* eksplicitno poziva na Huxleyjevo djelo i nudi svoje čitanje:

> Kao prvo, doista se nadam da Aldous Huxley gori u paklu oplemenjivanja boli koji je sam odabrao. Ta je knjiga jedna od najopasnijih ideoloških propovjedi koje sprječavaju nadu ikad napisanih. Samo zato što je autor zakržljao zbog neke vizije vrline borbenog humanizma ostatak bi rase trebao nastaviti patiti zauvijek? (Powers 2009: 174)

Ovakva je reakcija očekivana od lika koja je i zbog svojih ideala i zbog nekih prizemnijih motiva zainteresirana za razvoj biotehničkog poboljšanja raspoloženja, kao i od lika koja unatoč velikom znanju ne razumije književnost na odveć visokoj razini. Čak i kad se izbjegne problematična interpretacija *Divnog novog svijeta* kao transhumanističke distopije, taj roman ipak ostaje stroga kritika poboljšanja raspoloženja. Ukazivanje na neke probleme s biotehničkim poboljšanjem raspoloženja ili čak općenito protivljenje korištenju takvih metoda nije moguće izjednačiti s poticanjem vječne patnje ljudske rase. Mnoge je vrste patnje moguće dokinuti pronalaženjem

načina da se svladaju uzroci patnje, a u tom slučaju poboljšanje raspoloženja u tom kontekstu uopće nije potrebno. Ako neka osoba pati zbog toga što boluje od neizlječive bolesti pa se razvije medicinski postupak primjenom kojeg se ta osoba izliječi, ona će prestati patiti jer uzroka patnje, to jest bolesti, više neće biti. S druge strane, samo poboljšavanje raspoloženja, koliko god sofisticirano bilo, nije lijek za bolest koja je uzrok patnje u navedenom hipotetskom slučaju. Općenitije razmišljanje koje proizlazi iz ovoga misaonog eksperimenta, da je patnja samo simptom nečega i da je mudrije pokušati riješiti problem u osnovi patnje nego samu patnju, jedna je od relevantnih stavki u osnovi otpora prema biotehničkom poboljšanju raspoloženja. Kurton pak u svom čitanju *Divnog novog svijeta* ne primjećuje tu distinkciju ili ju namjerno zanemaruje zbog svojih znanstvenih interesa.

6. 3. 2. Pripovjedne metode – napredak i postojeći arhiv

Iako ova analiza ne propituje sve intertekstualne tragove u *Generosityju* osim onih koji su relevantni u transhumanističkom čitanju, korisno je napomenuti da sama intertekstualnost ukazuje na razliku između književnosti i znanosti, barem kad se znanost shvati u paradigmatskom, kuhnovskom smislu. Iz jedne perspektive i znanost i književnost izviru iz već postojećeg arhiva, ali one to rade na različite načine. Intertekstualnost u književnosti izravan je dijalog s postojećom književnošću, a književna djela kao potencijalni izvori intertekstualnosti ne zastarijevaju. I sama Kristeva vidi svaki tekst kao permutaciju tekstova te smatra da je upravo to neizbježan i središnji dio ontološke strukture teksta (cit. prema Kristeva 1969: 36). U takvoj interpretaciji tekst i ne može zastarjeti jer uvijek može biti izvor neke buduće intertekstualnosti. Suvremeni roman ovoga stoljeća, na primjer, može biti intertekstualan s radovima antičkih pisaca. S druge strane, dok su odbačene znanstvene paradigme bez sumnje odigrale ulogu u općenitom razvoju znanosti i time omogućile aktualnu paradigmu, one su u suvremenoj znanosti pasivne za razliku od književnog arhiva koji je u aktivnom dijalogu sa suvremenom književnošću[88]. Slično vrijedi i ako se književnost kao umjetnost zamijeni za humanističke znanosti o čemu svjedoči Grgas: "za razliku od drugih vrsta znanja, koje mogu izostaviti prošle rezultate istraživanja, u humanistici arhiv nije historijski relikt, zastario i zanimljiv tek kao kuriozitet, već aktivan faktor u procesima interpretacije i istraživanja" (Grgas 2015b: 297). Tema napretka unutar humanističkih znanosti složena je, a u bitnome nije povezana s

88 Uz oprez moguće je zaključiti da je znanost manje opterećena svojom prošlošću od književnosti. Dobar primjer u korist te tvrdnje nalazi se upravo kod Kuhna. Kuhn prepoznaje da se suvremeno obrazovanje znanstvenika u prirodnim znanostima najvećim dijelom sastoji od udžbenika koji prenose trenutno aktualnu paradigmu, a ne od proučavanja klasičnih radova čak i unutar te paradigme, što u humanistici nije slučaj (cit. prema Kuhn 1962: 164-165).

Powersovim romanom pa ju ovdje nije potrebno posebno dubinski obraditi.

Ipak je korisno napomenuti da se u ovoj disertaciji polazi od ideje da napredak postoji i unutar humanističkih znanosti. Takva ideja proizlazi iz same teme istraživanja. Transhumanizam je filozofski pokret novijega datuma nastanka, a u nekom ranijem periodu nezamisliv u obliku u kojem se razvio tijekom druge polovice 20. i ranog 21. stoljeća. On se s jedne strane naslanja na prosvjetiteljske ideje koje bez sumnje određuju barem dio transhumanističke filozofije. S druge strane, relevantnost transhumanističke misli u ovom povijesnom trenutku omogućuju tek suvremeni tehnički razvoji. Dok bi bilo vrlo teško tvrditi da je transhumanizam u stvari humanizam koji je napredovao, podjednako bi bilo teško kazati da transhumanizam nije neka vrsta epistemološkog napretka. Znanje koje proizlazi iz transhumanizma znanje je koje ranije nije postojalo. I sam transhumanizam ovisi o napretku znanosti. U tom je kontekstu važan i humanistički napredak, ako ništa zbog kvalitetnijeg prepoznavanja opasnosti koje tehnološki razvoj nosi i mogućih načina da se čovječanstvo nosi s tim opasnostima bez trajnog dokidanja potencijala koji otvara tehnološki napredak. U ovom trenutku ta ideja ostaje na razini usputne opaske zbog koje se, unatoč prihvaćanju postojanja napretka u humanističkim znanostima, ni u kojem slučaju ne opovrgava da taj napredak nije istovjetan napretku u prirodnim znanostima.

6. 3. 3. Pripovjedne metode – pripovjedač

Iz perspektive ove disertacije relevantno je shvatiti kako se postmodernističke karakteristike romana, koje su bez sumnje vrlo relevantan dio *Generosityja*, uklapaju u ideje koje se u tom romanu obrađuju, a relevantne su za transhumanizam. Linda Hutcheon definira metafikciju kao "fikciju o fikciji, to jest, fikciju koja u sebi sadrži komentar svojeg vlastitog narativnog i/ili lingvističkog identiteta" (Hutcheon 1980: 1), a Patricia Waugh kao "fikciju koja samosvjesno i sustavno privlači pozornost na vlastiti umjetni status kako bi postavila pitanja o odnosu fikcije i stvarnosti" (Waugh 1984: 2) pa je od samog početka *Generosityja* jasno da se taj roman uklapa u ovakve definicije. Pripovjedač se već u prvih nekoliko rečenica otkriva i više puta privlači pozornost sam na sebe. Na samom početku romana pripovjedač o liku kojega opisuje govori: "Od prve ga ne vidim dobro. Ali to je moja greška, a ne njegova. Godinama sam udaljen, u drugoj državi" (Powers 2009: 1) Pitanje identiteta samog pripovjedača Powersova romana nije jednostavno, a o tom specifičnom pripovjedaču Barbara Dancygier[89] piše:

pripovjedač u prvom licu tumačen je kao puni subjektivitet, ali nije premrežen ni s

89 Za temeljitiju obradu te problematike vidi Dancygier (2012), str. 133-136.

> jednim likom. Nadalje, osoba pripovjedača formirana je kao pisac pa je zato priča ispričana kao narativ u trećem licu, ali pripovjedač ponekad komentira proces pisanja i odluke o sudbini likova. (Dancygier 2012: 133)

Pričanje i shvaćanje priča kao takvo vrlo je važan dio Powersova romana. Još jedno pitanje koje valja raščistiti prije detaljnijeg čitanja *Generosityja* tiče se identiteta pripovjedača. Moguće je pomisliti da je sam Stone u stvari pripovjedač koji pripovijeda iz neke kasnije točke u vremenu. Iako Dancygier u ranije navedenom citatu ističe svojevrsnu samostalnost pripovjedača, ona isto tako piše:

> Stoga se od samog početka čini mogućim da postoje poveznice koje povezuju pisca Powersa, pripovjedača *Generosityja* i lika Stonea koji je također pisac. Dok su na početku slabe, te su poveznice postupno ojačane. […] Stone je pisac i tekst koji piše stvara neosporiv skup činjenica od kojih se sastoji priča koju čitamo. Ne samo da je lik unutar priče u isto vrijeme njezin 'vanjski' pokretač već je i priča koja se priča također priča koju on i drugi likovi žive. Život i priča postaju jedno. (Dancygier 2012: 134)

I Toon Staes tvrdi "[b]itno kasnije u romanu ispostavlja se da je pripovjedač u stvari Stone" (Staes 2014: 183). Iako se čini da se i ona uklapa u takvu interpretaciju, Dancygier je donekle podijeljena oko toga je li Stone zaista pripovjedač. Stoga se kategorički ne isključuje i interpretacija u kojoj Stone nije pripovjedač, ali bi bilo vrlo teško opovrgnuti uvjerljive argumente ovih teoretičara pa se oni za potrebe ovog rada prihvaćaju. Čak bi i eventualne tekstualne dokaze da Stone nije pripovjedač bilo moguće opovrgnuti kao njegovo poigravanje s vlastitim identitetom s obzirom na relevantnu količinu tekstualnih tragova temeljem kojih je moguće ustvrditi da Stone zaista jest pripovjedač.

Neovisno o tome, iz perspektive fikcionalnih svjetova moguće je raščlaniti pripovjedne razine. Na jednoj je razini Stone-pripovjedač koji pripovijeda priču o drugoj dijegetskoj razini na kojoj se nalazi Stone-lik. U usporedbi s nekim drugim postmodernističkim romanima metadijegetska struktura *Generosityja* relativno je jednostavna, ali joj ipak treba posvetiti pažnju. Brian McHale jasno ističe da "[s]vaka promjena narativne razine u rekurzivnoj strukturi također uključuje i promjenu ontološke razine, promjenu svijeta" (McHale 1987: 113), što je naravno primjenjivo i na Powersov roman iako se ne radi o složenoj rekurzivnoj dijegetskoj strukturi. Iz perspektive ovoga romana još je zanimljivija raščlamba između ontološke i epistemološke razine dijegetske narativne strukture, a za epistemološku problematiku "rekurzivna struktura služi kao alat za proučavanje problema autorstva, pouzdanosti i nepouzdanosti, kruženja znanja" (McHale 1987: 113) što je posebice relevantno unutar Powersova romanu. Dodatna nestabilnost u interpretaciji proizlazi iz nejasnoga identiteta pripovjedača. Postupno otkrivanje njegova identiteta, koje ni u

kojem trenu ne postaje jasna i nedvosmislena potvrda, u bitnome utječe na procjenu njegove pouzdanosti, posebno kad se uzme u obzir Thassina sugestija o laganju koju on prihvaća, a o kojoj će više riječi biti u kasnijem dijelu ovoga poglavlja. Na samom kraju romana pripovjedač, za kojeg se sada već vrlo uvjerljivo čini da je u stvari Stone, piše o Thassi "[j]oš je živa, moja izmišljena prijateljica, baš kao što sam ju zamislio, još uvijek neslomljena kolektivnom potrebom za sretnijim završetcima. Svako pisanje je prerada" (Powers 2009: 291). Pripovjedačevo, to jest Stoneovo, naknadno pisanje prerada je nekoga njegovog ranijeg iskustva. Thassa na dijegetskoj razini Stonea-lika postoji kao dio te pripovjedne razine, pripovjednog svijeta unutar pripovjednog svijeta, neovisno o tome je li unutar svijeta Stonea-pripovjedača empirijski postojala i u kojoj formi. Ona je lik u priči unutar priče neovisno o tome postoji li i kakva je na višoj dijegetskoj razini, to jest, na razini prošlosti Stonea-pripovjedača. Je li pripovjedač doista Stone, iz te perspektive toliko snažno i ne utječe na lik Stonea. U ovoj transhumanističkoj analizi identitet pripovjedača nije ključan, a interpretacija koja slijedi i koja se primarno temelji na Stoneu-liku, a ne na Stoneu-pripovjedaču valjana je i ako se odbije pretpostavka da je pripovjedač Stone. Odbijanjem te pretpostavke još uvijek postoji pripovjedačevo poigravanje s vlastitim identitetom kao i drugi metafikcionalni elementi.

6. 3. 4. Pripovjedne metode – odnos metoda pripovijedanja i priče

Reći da je uloga specifičnih pripovjednih metoda u Powersovu romanu ukazati da stvarnost nalikuje na priču ili pokazati neke inače skrivene unutarnje mehanizme književnog djela bilo bi točno, ali posebice iz perspektive ove analize bilo bi donekle trivijalno. Već je naglašeno da roman istražuje tenziju između utjecaja naslijeđa i okoline na čovjeka. Nešto ambicioznija interpretacija koje proizlazi iz ispreplitanja diskurzivnih elemenata i toga aspekta priče postavlja sljedeće pitanje: Potvrđuje li pripovjedne metode korištene u *Generosityju* tvrdnju da se čovjek upravo književnošću može izdići iz granica koje mu postavlja naslijeđe? Takvo se shvaćanje može na relevantan način inkorporirati u transhumanističko čitanje kao svojevrsno svjedočenje o ulozi koju književnost može imati u čovjekovu pokušaju unapređenja samoga sebe. Kao primjer koji potkrepljuje takvo ambicioznije shvaćanje smisla odabira pripovjednih metoda u Powersovu romanu, kad Tonija prekida suradnju sa serijom *Over the Limit,* odvija se sljedeća scena:

> Ono što joj je bilo toliko zabavno oko scene koja se odvijala bilo je koliko su je dobro svi izvođači već poznavali, čak i prije nego je izgovorila svoj tekst. Vidjeli su je previše puta da bi ih prebrojali u svakom zapakiranom narativu kojeg su ikad konzumirali. Prepoznali su njezinu pobunu daleko prije nego ju je ona sama predvidjela. Soba se napunila dubokim

> skladom gotovo punim poštovanja. Svi su bili spremni odigrati uloge koje su svakome od njih davno bile dodijeljene. (Powers 2009: 254)

Sudionici u tom sukobu razumiju sam sukob temeljem sličnih situacija koje su vidjeli u različitim narativima. To bez sumnje utječe na njihovo ponašanje u toj situaciji u njihovu svijetu.

U ovom je kontekstu i ovakva interpretacija možda dijelom trivijalna, ali to prestaje biti kad se u obzir uzme razvoj lika protagonista. Stoneov je odnos s pisanjem pun tenzije, a "[o]n je najveći dio svoje egzistencije odbijao ideju da može biti autor vlastitoga života" (Powers 2009: 262). Pasivnost je sastavna karakteristika njegova života prije onoga što je prikazano u romanu. Njega muči sumnja o inherentnom nedostatku osobne kontrole u odnosu na nečije gensko naslijeđe, a paralelno sam ima vrlo ograničenu kontrolu nad svojim životom. Sličan problem prožima njegov stav prema fikciji:

> Zna zašto nikad u svom životu nije mogao i nikad neće moći pisati fikciju: zgnječen je pod nepodnošljivim teretom sižea. On nikad ne bi mogao preživjeti odgovornost da se zbog njegova djelovanja nešto dogodi. Siže je apsurdan: događaj koji prati događaj u lancu čistih uzroka, rastuće akcije koja se gradi do neizbježnog klimaksa i rastavlja u značenje. Koga bi to moglo preveslati? Klasični graf tenzije je krvoločna laž, negacija zrelog shvaćanja stvarnosti. (Powers 2009: 269)

Ovo je shvaćanje na razini znanosti o književnosti moguće kritizirati na osnovi sličnoj onoj koja je iznesena u ranijoj kritici Kurtonova razmišljanja o problemu kauzalnosti kod fikcionalnih likova. Naime, iz perspektive teorije fikcionalnih svjetova događaje koji su prikazani u priči okružuju brojni drugi događaji koji s njima formiraju čitavu fikcionalnu stvarnost ispremreženu utjecajima koje je teško uočiti čitanjem samog književnog djela. Stav koji iznosi u navedenom citatu uklapa se u inicijalnu postavku Stoneova pasivnog karaktera. Isto kao što ne može podnijeti odgovornost za stvaranje fikcionalnog događaja, njega plaši preuzimanje odgovornosti za vlastite postupke u njegovu svijetu pa je zbog toga pasivan.

Nepodnošljivi je teret sižea za njega u stvarnom životu nepodnošljivi teret posljedica njegovih djela. Odnos s Thassom ga mijenja, pa tako "[j]edna od stotine stvari koje je od nje naučio. *Prisvoji vrlinu ako je nemaš.* Malo kreativnosti s činjenicama. Laži, ako te to održava na životu" (Powers 2009: 280-281). Drugim riječima, način da prisvoji neku vrlinu koja ga inače ne krasi jest zamisliti da ju posjeduje. Radi se o nekoj vrsti autosugestije u kojoj se osoba postavlja kao da ima neku vrlinu i s vremenom ju doista poprima. Bez ulaska u raspravu radi li se o dobrom psihološkom savjetu, moguće je zamijetiti da takvo razmišljanje Stoneu otvara prostor da uzme svoj život u svoje ruke. On se svojom odlukom mijenja. Kad se Thassa predozira, ne gubi se u panici već djeluje da joj spasi život "[i] u tom trenu uništenja umjetnost ga napokon preuzima i on piše. Može ovo

opozvati. Napreduje natrag prema krevetu, ponovno zaustavlja svoju ruku ispod njezina nosa: najmanji tajfun koji odzvanja svijetom. Probija se do telefona na komodi. Uključuje ga i naziva hitnu" (Powers 2009: 284-285). Ako bi se pretpostavilo da je određena pasivnost u Stoneovoj prirodi, ili preciznije u njegovu genomu, događaji u romanu dokazuju da je uspio napustiti granice koje mu je priroda zadala. Vokabular koji opisuje tu transformaciju posuđuje izraze iz književnosti, na primjer, kada se poistovjećuje pisanje i Stoneovo preuzimanje odgovornosti u svojem životu, te otvara prostor za ranije navedenu interpretaciju pripovjednih metoda koje su prisutne u *Generosityju*. Stoneov je život određen književnošću pa kad razmišlja o svom životu posuđuje izraze iz književnosti, a u procesu tog razmišljanja nadilazi ono što mu je naslijeđem zadano. Čitav je pripovjedni aparat, pogotovo kad se u obzir uzme kompleksna uloga pripovjedača u Powersovu romanu, vjerojatno odveć složen da bi ga se bez problema svelo na isključivo ovu interpretaciju. Za transhumanističko čitanje toga romana ona je ključna, jer ono što književnost znači Stoneu ona može značiti i u puno širim kontekstima. Književnost nije zadana prirodom ili naslijeđem, ona postoji izvan čitatelja i upravo kao umjetni artefakt koji prikazuje jedno fikcionalno postojanje ima potencijal izmijeniti način na koji čitatelj poima svoj stvarni svijet i u njemu djeluje.

6. 4. Zaključak

Generosity ipak nije nedvosmislen poziv na priznavanje važnosti književnosti, već problematizira njezinu ulogu u svijetu. Kad Thassu zanima što su napravili s genomom njezinih gameta ona se pita: "'Jesu li prepisali?' Novinarka u Toniji Schiff želi reći: Je li bitno jesu li ovaj put? Hoće, u jednom ili drugom testnom tržištu, u nekoj državi, negdje, uskoro. To je priča koju ni jedna priča ne može ukloniti" (Powers 2009: 289). Time se postavlja pitanje koliko doista književnost može utjecati na promjene koje razvoj znanosti i tehnologije donose. Powersov roman s jedne strane potvrđuje utjecaj koji književnost ima, ali s druge strane dovodi u pitanje koliko je taj utjecaj ekstenzivan. Bilo bi izrazito naivno shvatiti *Generosity* kao argument da je upravo književnost ono što može osigurati povoljan daljnji razvoj čovječanstva i spriječiti neželjene posljedice. Ono što taj roman dokazuje jest uloga koju književnost ima i koju će nastaviti imati u daljnjem razvoju čovječanstva, a to je uloga koja je istinski globalno značajna tek ako je ispremrežena s drugim faktorima, bilo unutar, bilo izvan znanosti.

Generosity isto tako nije jednostavan poziv na biotehničko poboljšanje raspoloženja ili genetički inženjering, kao ni jednako pojednostavljen otpor tim mogućnostima. Roman nudi sofisticiran presjek različitih nijansi koje ta područja mogu poprimiti. Na primjer, osnovna i nikad dosada u potpunosti razjašnjena tenzija između uloge naslijeđa i utjecaja okoline u formiranju ličnosti možda će upravo kroz naprednije poznavanje genetike biti bolje shvaćena. Za transhumanističko je čitanje romana vjerojatno i najvažniji Thomas Kurton. Radi se o najuspješnijem transhumanističkom liku u romanima proučenima u ovoj disertaciji. Ni jedan drugi lik na toliko relevantan i uvjerljiv način ne ocrtava različite tenzije koje postoje unutar transhumanizma. Kurton ne služi samo kao alat za prikaz transhumanizma već je i sam po sebi izrazito dobro sastavljen i privlačan lik iako nije glavni lik romana i ne posvećuje mu se prostora kao nekim drugim likovima Powersova romana. Čini se da je Kurton na kraju uspio genetičkom tehnologijom povećati osjećaj sreće kod čovjeka, na temelju čega bi se moglo činiti da je u svojem poduhvatu eventualno ipak bio uspješan. Međutim, puno je teže zaključiti je li on sam na kraju romana sretniji nego što je bio na njegovu početku. Isto je tako teško procijeniti je li njegov utjecaj na svijet pozitivan ili negativan. Na početku se romana u dokumentarnoj emisiji *Over the Limit* postavlja pitanje "[j]e li Thomas Kurton negativac basne o moralu koja je stravično pošla po zlu? Ili je on junak plemenitog eksperimenta koji će se ubrzo isplatiti?" (Powers 2009: 17). Slično je pitanje moguće proširiti i na transhumaniste te znanstvenike koji se neovisno o transhumanizmu bave radikalnim novim tehnikama poboljšanja čovjeka u stvarnom svijetu. Powersov *Generosity* ne odgovara na to pitanje, ali nudi složenu meditaciju niza premreženih problema zbog koje zauzima

središnje mjesto u kanonu transhumanističke književnosti.

7. Studija slučaja – *Zero K*[90]

Uzevši u obzir istaknuto mjesto tehnološke tematike u opusu Dona DeLilla, kao i njegovu središnju poziciju među anglofonim piscima kasnoga dvadesetog i ranoga dvadesetprvog stoljeća, vrlo je lako predvidjeti uključivanje njegova djela u korpus obrađen u ovoj disertaciji. DeLillov posljednji roman, *Zero K*[91], u tom je kontekstu posebno važan. Iako navedeno djelo spada u kategoriju romana koji izrijekom ne spominju transhumanizam, *Zero K* bez sumnje je izrazito relevantan u shvaćanju transhumanističkih tema jer ne samo da se bavi pitanjem smrti i ljudske težnje za dokidanjem smrti već i na nijansiran način prikazuje konkretnu tehničku metodu borbe protiv smrti kao jednu od najvažnijih tema u romanu. Radi se o krionici pa je shvaćanje osnovne filozofske i tehničke pozadine krionike izrazito važno za ozbiljan pokušaj interpretacije toga romana. Starenje je još jedna relevantna tema u romanu Zero K, a s obzirom na povezanost te teme s transhumanističkim aspiracijama i ona će biti uključena u ovu analizu. DeLillov se roman dotiče nekih osnovnih datosti krioničke tehnologije, ali ju također postavlja u vrlo konkretan kontekst koji je relevantan i za šire shvaćanje empirijskog utjecaja potencijalnoga razvoja te metode borbe protiv smrti.

90 Ova studija slučaja proizlazi iz rada objavljenoga na engleskom jeziku u časopisu Anafora koji je za potrebe ove disertacije značajnije prerađen i nadopunjen novim spoznajama. Za taj rad vidi Furjanić (2019).

91 Za pozicioniranje romana *Zero K* u odnosu na ostala DeLillova djela vidi Cofer (2018).

7. 1. Krionika

Prije uranjanja u analizu samoga romana potrebno je ocrtati znanstveni okvir krioničke tehnologije koja je središnja tema DeLillova romana. W. T. Gordon definira krioniku kao “zamrzavanje, odmah nakon smrti, ljudi koji su patili od rijetkih ili neizlječivih bolesti. Svrha je toga procesa pohranjivanje tijela i sprečavanje raspadanja dok se ne pronađe lijek za uzrok smrti” (Gordon 1975: 132). Gordonovu je definiciju krionike moguće proširiti jer se sama tehnika ne odnosi isključivo na pojedince koji pate od specifičnih bolesti. Carl Elliott piše da

> Krionička poduzeća poput Alcor Life Extension Foundationa u Arizoni zamrznut će tijela ili glave ljudi koji su proglašeni mrtvima u nadi da će ih biti moguće oživjeti (ili, kako bi transhumanisti rekli, 'reanimirati') u nekom trenutku u dalekoj budućnosti kad će tehnološki napredak omogućiti da se ponište bolesti ili ozlijede koje su ih 'deanimirale'. (Elliott 2003: 15)

Također je moguće krionički tretirati ljude koji su preminuli prirodnom smrću, od posljedica ozljede ili nekog drugog razloga osim rijetkih ili neizlječivih bolesti. Centralna je zamisao krionike zamrzavanje ljudskog tijela u nadi da će se s vremenom u znanosti i tehnologiji razviti metoda sigurnog odmrzavanja tijela te uspješnog liječenja razloga smrti odmrznute osobe, dokidanja ili čak promjene smjera procesa starenja ili neke druge vrste poboljšavanja dobrobiti krioničkog pacijenta. Pitanje o biološkoj izvedivosti navedenoga poduhvata, čak i u varijanti daleke budućnosti sa značajno poboljšanom znanošću, nameće se kao sastavni dio krioničkih spekulacija. Pored bioloških mogućnosti ostvarivanja pouzdanog krioničkog tretmana, još dvije točke tenzije unutar razmišljanja o toj spekulativnoj tehnici jesu društvena i moralna poželjnost kriotehnologije, što je često slučaj u promišljanju takvih vrsta tehnološkog razvoja.

7. 1. 1. Krionika – biogerontologija

Veza je između krionike i transhumanizma samoobjašnjiva, a prije detaljnijeg ulaza u njihov odnos valja istaknuti da se u ovom poglavlju neće obrađivati kritike krionike koje su u stvari kritike transhumanizma i zbog toga primjenjive na velik dio konkretnih tehnika za koje se transhumanisti mogu zalagati. Na primjer, netko tko smatra pokušaje značajnog tehnološkog uplitanja u uobičajenu progresiju ljudskog života nepoželjnima, vrlo će vjerojatno također biti protiv krionike. Takve se pozicije u ovom poglavlju neće detaljno obrađivati, već će pozornost biti usmjerena samoj krionici. Ta je metodološka odluka kompatibilna sa samim romanom koji se ne bavi transhumanizmom već krionikom. Posebno je zanimljivo promisliti postoji li razlog da se pojedinac, koji je inače

priklonjen transhumanističkoj viziji svijeta ili izdvojenoj ideji borbe protiv smrti, protivi krionici. Tom će pitanju u ovom poglavlju biti posvećena pozornost.

U kontekstu produljenja trajanja života transhumanizam je povezan s gerontologijom, disciplinom koja se bavi starenjem. Bostrom definira period u kojem je biogerontologija postala prava znanstvena disciplina na sljedeći način:

> Stvaranje Nacionalnog instituta za proučavanje starenja [National Institute of Aging] u 1974. učinilo je velik pomak u poboljšavanju znanstvene vjerodostojnosti discipline i biogerontologija je do sad postala generalno prihvaćena od strane šire znanstvene zajednice kao legitimno područje istraživanja i od strane vlasti kao primjereno polje za značajna ulaganja iz javnog proračuna. (Bostrom 2005c: 28)

Relevantnost povezanosti biogerontologije i transhumanizma može se vidjeti u riječima Karin Jongsme i Martina Sanda:

> Iako bi netko mogao imati inklinaciju prema shvaćanju transhumanističkih vizija kao nategnutih spekulacija o neizvjesnim budućnostima i zbog toga zanemariti njihovu relevantnost i značaj, neophodno je naglasiti da vizionarske prakse imaju specifičan utjecaj na razvoj tehnologija u sadašnjosti. Vizionarski narativi sužavaju područje mogućih puteva kojima bismo mogli razviti nove tehnologije. (Sand i Jongsma 2016: 293)

Sand i Jongsma privlače pozornost na činjenicu da debate o transhumanizmu na nezanemariv način utječu na razvoj tehnologije i znanosti unatoč tome da se oni sami kritički postavljaju spram transhumanizma. Nedvojbeno jedan od najpoznatijih, ako ne i najpoznatiji zagovaratelj transhumanističkog stava o starenju, Aubrey de Grey, piše da je tema njegove knjige *Ending Aging: The Rejuvenation Breakthroughs that Could Reverse Human Aging in Our Lifetime* "istinska *eliminacija* starenja kao uzroka nemoći i smrti" (de Grey 2007: 10, naglasak u izvorniku). Povezanost biogerontologije i transhumanizma prirodno proizlazi iz njihovih osnovnih postavki.

Nadalje, u raspravama o produljenju trajanja života, nužno je razlikovati trajanje života i trajanje zdravlja. Bostrom pojašnjava tu distinkciju:

> Taj se argument ne zalaže za produljenje životnog vijeka *per se*. Dodavanje još godina bolesti i oslabljenosti na kraju života bilo bi besmisleno. Taj se argument zalaže za produljenje, što je dalje moguće, ljudskog zdravog životnog vijeka. Usporavanjem ili zaustavljanjem procesa starenja zdravi ljudski životni vijek bio bi produljen. (Bostorm 2005b: 277)

Bilo da se radi o apsolutnom eliminiranju negativnih posljedica starenja ili postupnom produljivanju zdravog životnog vijeka, transhumanisti gledaju na starenje kao proces na koji ljudi mogu i trebaju utjecati. Na primjer, Benjamin Best tvrdi da se

> [p]retpostavka da je starenje bolest koju se može liječiti i možda joj u nekom trenu obrnuti smjer (pomlađivanje) bazira na generalnom shvaćanju da se starenje sastoji od mnoštva specifičnih patologija na staničnoj i molekularnoj razini koje je moguće proučiti, shvatiti i preokrenuti s doglednim alatom. (Best 2008: 501)

Takva je definicija starenja u skladu s transhumanističkim ciljem izlječenja negativnih posljedica ljudskog starenja, a taj je cilj jedan od središnjih ciljeva transhumanističkog pokreta.

7. 1. 2. Krionika – kritika produljenja života

Značajnije promjene trajanja ljudskog života imale bi neizbrisive društvene posljedice pa biokonzervativni mislitelj Francis Fukuyama piše o vrlo ozbiljnom utjecaju koji bi produljenje trajanja života imalo za društvo. Na primjer, on smatra da bi "populacije dovoljno stare da glasaju u razvijenom dijelu svijeta bile izraženije feminizirane, dijelom jer će više žena u rastućem udjelu ostarjele populacije doživjeti poodmaklu životnu dob" (Fukuyama 2002: 62). U slučaju korištenja neke nove tehnike za produljenje života ova bi se tvrdnja ovisno o samoj tehnici mogla pokazati promašenom, ali isto tako postoji vrlo značajna šansa da će se ispostaviti točnom. On piše i o drugim posljedicama te pretpostavljene demografske promjene. Na primjer, dob sudionika utječe na brojne društvene hijerarhije pa će promjena demografske vizure promijeniti i odnose moći u tim hijerarhijama[92]. Bez nepotrebnoga udaljavanja od teme krionike moguće je ustvrditi da će produljenje trajanja ljudskog života imati brojne društvene posljedice od kojih bi neke moglo biti izrazito teško predvidjeti. Implementacija radikalnih tehnoloških opcija bez ozbiljnog promišljanja posljedica bila bi izrazito neodgovorna, a posljedice naizgled korisne tehnike mogle bi biti dovoljno negativne da se, kad se sve uzme u obzir, korištenje te tehnike u globalu čini nepoželjnim. Objektivna analiza mora prizemljiti čak i optimističnu transhumanističku poziciju.

Ipak, činjenica da bi se neke promjene, koje bi se odvile ako bi trajanje ljudskog života bilo značajno produljeno, mogle negativno odraziti na čovječanstvo ne znači da su ti nepoželjni razvoji posljedice produljenja života samog po sebi. Na primjer, razumno je očekivati da bi dokidanje starenja bez nekih drugih promjena u području znanosti učinilo hijerarhije unutar znanstvene zajednice rigidnijima i kao posljedica ograničilo mogućnosti ispred obećavajućeg mladog znanstvenika. Međutim, više meritokratska akademska zajednica s kvalitetnijim sustavom zapošljavanja mogla bi riješiti taj problem, a kompatibilna je s pozicijom koja zagovara borbu protiv starenja. Isto vrijedi i za druge društvene hijerarhije. Pokušati spriječiti produljenje ljudskog

92 Vidi Fukuyama (2002), četvrto poglavlje prvog dijela, za temeljitiji prikaz njegova argumenta.

života jer bi ono pojačalo neku društvenu nepravdu jest pogrešno. Ispravan je tok djelovanja pokušati nadvladati tu nepravdu samu po sebi, a ne inače pozitivan razvoj čije bi se sporedne posljedice mogle negativno odraziti na one koji pate od te nepravde. Drugim riječima, činjenica da bi produljenje ljudskog života moglo pogoršati neke probleme s kojim se društvo suočava ne znači da ljudi ne bi trebali živjeti duže, već da bi ti problemi trebali biti ispravljeni.

7. 1. 3. Krionika – transhumanizam

Krionika, iako kontroverzna, jedna je od metoda produljenja života o kojima transhumanisti ozbiljno razmišljaju. Važnost krionike za razvoj transhumanističkog pokreta vidljiva je kroz činjenicu da Bostrom navodi knjigu *The Prospect of Immortality* Roberta Ettingera "koja je lansirala ideju krioničkog tretmana" (Bostrom 2005a: 10) kao jedan od značajnih momenata u povijesti transhumanizma. Iako se produljenje životnog vijeka sastoji od širokog spektra tehničkih metoda i mogućnosti koje nisu izravno povezane s krioničkim tretmanom, krionika je relevantna opcija za nekoga tko je sklon transhumanističkom pogledu na svijet. Dok je mogućnost kriotretmana svakako prisutna u transhumanističkom diskursu, Bostrom nije slijepo optimističan oko sigurnosti korištenja te metode:

> Nesigurnost oko konačne tehničke izvedivosti reanimacije vrlo bi lako mogla biti nadmašena nesigurnošću drugih faktora, poput mogućnosti da se deanimiraš na krivi način […], da tvoja krionička tvrtka propadne, da se civilizacija uruši ili da ljudi u budućnosti neće imati interesa da te ožive. Dakle, krionički ugovor daleko je od garancije za preživljavanje. Kako kaže krioničarska izreka, biti krionički zamrznut druga je najgora stvar koja ti se može dogoditi. (Bostrom 2003a: 16)

Krionički tretman daleko je od metode produljenja trajanja života koja ne nosi neku vrstu rizika, ali ga se može promatrati kao način ukopa koji dugoročno ima veći potencijal da prouzroči pozitivan ishod od tradicionalnih posmrtnih rituala.

7. 1. 4. Krionika – tretman

Za vrijeme pisanja ovog rada već je neko vrijeme moguće ugovoriti krionički tretman neke osobe u slučaju smrti iako još uvijek ne postoji tehnika sigurnoga odmrzavanja ranije zamrznute osobe i upitno je hoće li takva tehnika ikad biti razvijena u budućnosti. Krionički institut [Cryonics Institute] trenutno nudi krionički tretman u rasponu cijena od nekoliko desetaka tisuća američkih dolara, a u kolovozu 2019. imali su 177 zamrznutih pacijenata. Tretman koji taj institut nudi započinje

hlađenjem tijela odmah poslije kliničke smrti i transportom do njihova postrojenja. Tamo se krv mijenja supstancom koju nazivaju CryoProtectant Agents i tijelo se postupno hladi do -196° C tijekom pet i pol dana. Nakon što se postigne ta temperatura, pacijenta se seli u kriostat[93]. Kao što je vidljivo iz primjera Krioničkog instituta koji nije jedina institucija koja već sada nudi krionički tretman[94], trenutno dostupna tehnologija omogućuje stabilno zamrzavanje osobe i održivu brigu o zamrznutom tijelu.

Ole Martin Moen tvrdi da "jednom kad je osoba krionički pohranjena, može stoljećima ostati u pohrani bez daljnjega propadanja pa nema žurbe čak i ako razvoj relevantnih tehnologija dugo potraje" (Moen 2015: 678). Jedan od najvažnijih problema krionike je to što suvremena tehnologija ne nudi siguran način odmrzavanja zamrznutog pacijenta, čak i u slučajevima u kojima se medicina dovoljno razvila da bi bez rizika mogla izliječiti uzroke smrti. Stanična je šteta koju uzrokuje krionički tretman u ovom trenutku ireverzibilna, a zbog kompleksnosti i raspona štete koja proizlazi iz krioničkog tretmana postoje sumnje oko toga hoće li tu staničnu štetu ikad, čak i u dalekoj mogućnosti, biti moguće izliječiti. Još jedan izvor opasnosti vezanih uz krioniku nesigurnost je oko mentalnog stanja pacijenta nakon odmrzavanja. Iako postoje različiti izvori nesigurnosti oko konačne izvedivosti krioničkog projekta, također postoje različite potencijalne metode popravljanja štete koju uzrokuje krionički tretman. Na primjer, Ralph C. Merkle još je 1994. godine predložio korištenje nanotehnologije u popravljanju zamrznutog tkiva kada je također ustvrdio da

> [p]retraživanje o krionici u literaturi zajedno s osobnim upitima nije rezultiralo pronalaskom ni jednog tehničkog rada o toj temi koji bi tvrdio da je krionika nepraktična ili čak da je malo vjerojatno da bi bila uspješna. S druge strane, tehnički radovi i analize krionike koji povoljno gledaju na njezin eventualni uspjeh *jesu* bili objavljeni. (Merkle 1994: 30)

U proteklih 25 godina ponešto se pisalo o toj temi, ali još uvijek "broj je recenziranih radova o toj temi ograničen" (Moen 2015: 677). U jednom od svojih recentnijih tekstova Benjamin Best proučava nekoliko medicinskih aspekata tog procesa među kojima je najistaknutija ishemija, "šteta prouzročena krvnim žilama i tjelesnom tkivu zbog nedostatka cirkulacije krvi" (Best 2012: 165). Ipak je potrebno istaknuti da postoji značajan broj radova koji proučavaju krioničko očuvanje specifičnih organa, stanica ili dijelova tijela, posebice sperme. Ono ima ekstenzivnu primjenu izvan samog krioničkog tretmana čitavog čovjeka. Ole Martin Moen zaključuje svoj tekst ističući kako

> [o]graničena pozornost javnosti i akademske zajednice štoviše dovodi do ograničene količine istraživanja i razvoja i, iako krionika napreduje generalnim kriobiološkim

93 Web-stranica Krioničkog instituta, https://www.cryonics.org/, sadrži više informacija o radu te institucije.
94 Neke druge krioničke institucije su American Cryonics Society, Trans Time, Alcor i KrioRus.

> istraživanjem […], specijaliziranije bi istraživanje o krionici bilo korisno i omogućilo bržu dostupnost krionike te njezinu dostupnost većem broju ljudi. (Moen 2015: 680)

Ako bi znanstveno bilo dokazano da je uspješan krionički tretman apsolutno nemoguć, bilo bi vrlo teško pronaći osobe spremne podvrgnuti se krioničkom tretmanu i još teže opravdati postojanje organizacija koje nude taj tretman. Stoga je čak i iz perspektive skeptika teško koncizno argumentirati protiv potrebe za ozbiljnim istraživanjem tog područja.

7. 2. Konvergencija

Roman Dona DeLilla iz 2016., *Zero K*, bavi se zamišljenim krioničkim postrojenjem i procesom krioničkog tretmana Artis i njenog muža Rossa, koji je jedan od osnivača toga postrojenja. Pripovjedač u prvom licu, Rossov sin Jeffrey Lockhart, pozvan je da provede vrijeme s ocem i pomajkom dok se pripremaju za krionički tretman. Po Jeffreyjevim riječima Ross "je bio čovjek kojeg je novac uobličio" (DeLillo 2016: 13) i Rossovo je bogatstvo jedan od najvažnijih mehanizama koji omogućuju čitav poduhvat koji je prikazan u romanu. Kao što je slučaj i s brojnim drugim relevantnim suvremenim problemima, produljenje života potrebno je analizirati iz različitih perspektiva kako bi bilo moguće adekvatno razumjeti nijanse te metode i njezin značaj. Povezano s tim Ross Lockhart komentira da je njegovo povjerenje u krionički proces koji ga očekuje "[p]otpuno. Medicinski, tehnološki, filozofski" (DeLillo 2016: 8). Krioniku je moguće percipirati kao primarno tehnološki i biološki problem, ali *Zero K* privlači pozornost drugim točkama tenzije unutar razmišljanja o krioničkoj tehnologiji, točnije, problemu ekonomije i shvaćanja smrti u kulturi.

7. 2. 1. Konvergencija – više od krioničkog postrojenja

Najvažniji lokalitet DeLillova romana je Konvergencija, postrojenje u kojem se odvija krionički tretman i pohrana pacijenata. Konvergencija je posebice važna iz perspektive ovoga čitanja, ali je i neovisno o njemu središnje mjesto u romanu. Taj distinktivni prostor, koji je gotovo pa svijet za sebe smješten unutar šireg vanjskog svijeta, omogućava relevantan uvid u kompleksnu dinamiku krioničkog projekta. Konvergencija se nalazi u pustoši koja je otprilike u blizini Biškeka, glavnog grada Kirgistana. Radi se o prostranom zatvorenom prostoru koji se najvećim dijelom nalazi pod zemljom. Izgrađena je ne samo da provodi krionički tretman, pohranjuje pacijente koji su se tretmanu već podvrgnuli i da bude nevjerojatno otporna u slučaju krize različitih vrsta, već i da nudi smještaj divergentnom skupu različitih profesionalaca neophodnih za funkcioniranje te institucije. Unutar Konvergencije postoje i prostori koji nisu izravno ili očito povezani s krionikom. Primarno se radi o krioničkom postrojenju, ali Konvergencija je ujedno i futurističko središte gdje se odvijaju i druge aktivnosti koje nisu direktno povezane s tehničkim i medicinskim aspektima krioničkog procesa.

Na primjer, tamo se nalazi vrt koji definitivno nije uvjet za poslovanje krioničke organizacije. Konvergencija sadrži i predavaonicu koja očito može biti korisna u krioničkim poslovima, ali također nije neophodna za isključivo krioničku instituciju. Slično tome, ekrani koji

se nalaze u hodnicima nisu povezani s krioničkim poduhvatom na izravan i jasan način, ali je očito da imaju neku vrstu funkcije unutar tog lokaliteta. Alexandra Glavanakova o tome piše:

> grozote se prikazuju na konstantnim TV ekranima u tajnom postrojenju u pustinji Kazahstana i ljudima pogoršavaju strahove od istrebljenja kroz nepoznate viruse, pandemije, prirodne katastrofe i strahove od fizičkog uništenja kroz religijski ili ideološki fundamentalizam koji vodi u nasilje, užas i rat. (Glavanakova 2017: 95)

Strah s jedne strane razvija nelagodu u vezi ostatka svijeta, ali isto tako i povjerenje u Konvergenciju koja je skrivena i zaštićena barem od većine opasnosti koje prijete vanjskom svijetu. Svijest o egzistencijalnom riziku, a možda i njegovo prenaglašavanje, sastavni je dio Konvergencije. Obećanje Konvergencije ne zaustavlja se na krioničkom tretmanu kao eventualnom rješenju starosti ili bolesti, već pokušava samu Konvergenciju prikazati kao prostor koji je zaštićen od globalnih problema vanjskoga svijeta. Ona bi tako trebala ulijevati dodatnu sigurnost potencijalnim pacijentima što svakako igra ulogu u privlačenju korisnika na krionički tretman, koji unatoč vrlo sofisticiranoj tehnologiji koja se u Konvergenciji nudi, ostaje intrinzično nesiguran.

Potreba za različitim perspektivama u shvaćanju krionike i omogućavanju takvog kompleksnog projekta u romanu naglašava se činjenicom da je u Konvergenciji zaposlena skupina različitih umjetnika, znanstvenika koji se bave društvenim znanostima i filozofa pored medicinskog osoblja i znanstvenika koji rade na samoj krioničkoj tehnologiji. Ross to komentira te navodi različite izvore financiranja Konvergencije:

> Pojedinci, fondacije, korporacije, tajno financiranje od različitih državnih vlasti preko njihove obavještajne agencije. Ova je ideja otkrivenje pametnim ljudima u brojnim disciplinama. Oni shvaćaju da je sada vrijeme za to. Ne samo za znanost i tehnologiju već i političke ili čak vojne strategije. Drugi način za razmišljanja i življenja. (DeLillo 2016: 33-34)

Jasno je da Konvergencija nije u potpunosti usmjerena krionici, nego i drugim aspektima ljudske egzistencije. Tako jedna u skupini stručnjaka koji surađuju s Konvergencijom govori "[a]ko naš planet ostane samoodrživ okoliš, koliko lijepo za sve nas i koliko nevjerojatno neizgledno', rekla je. 'Kako bilo da bilo, napredni će se model ostvariti u podzemlju" (DeLillo 2016: 238). Uz naznaku ekološke tematike[95] koja je zbog zaštite od prirodnih i ostalih katastrofa u pozadini čitavoga krioničkog poduhvata, navedeni se citat poigrava i s konceptom posthumanosti. Velik dio Konvergencije nalazi se pod zemljom, a upravo će tamo prema ranije navedenom citatu nastati novi model čovjeka. Tako je potvrđena važnost prostornosti Konvergenije jer citat ukazuje na stav da za

95 Za zanimljivo čitanje DeLillova romana koje ima veze s ekologijom, a fokusirano je na putovanje avionom vidi Schaberg (2017).

daljnji razvoj čovjeka nije svejedno gdje se on odvija. Svojevrsna je odbojnost spram razvoja u podzemlju intuitivna, a analizom specifičnih karakteristika Konvergencije općenita odbojnost spram tog lokaliteta samo jača.

7. 2. 2. Konvergencija – bogatstvo kao uvjet za tretman

Paul Sponheim smatra da je *Zero K* distopijski roman (cit. prema Sponheim 2018: 104), a čak i bez ulaska u tako široku evaluaciju i iako se radi o izvanrednom dosegu znanosti i umjetnosti, barem je Konvergencija distopijski prostor. To je posebice vidljivo u riječima blizanaca Stenmark, zaposlenika Konvergencije koji govore ljudima okupljenim u postrojenju: "[o]vdje ste, sakupljeni, sazvani. Nije li to ono što ste čekali? Način da prisvojite mit za sebe. Vječni život pripada onima s veličanstvenim bogatstvom" (DeLillo 2016: 76). Iz njihovih je riječi moguće iščitati da skupi krionički tretman pripada onima koji su izrazito bogati, a vrlo je upitno kako u toj dinamici prolaze siromašniji ljudi.

Ta se ideja dodatno potvrđuje kad čitatelj aktivnim angažmanom prati ekonomsku dimenziju romana. Ross Lockhart je milijarder s raširenim poslovnim carstvom i to mu omogućuje poseban tretman unutar Konvergencije kao jednom od njezinih osnivača. Samo bi postrojenje vrlo očito bilo nemoguće bez nevjerojatnog financijskog ulaganja. Sam Jeffrey navodi:

> Bio sam svjestan da je uložio značajne svote novca u čitavu ovu operaciju, u ovaj poduhvat zvan Konvergencija, i da je ured bio gesta uljudnosti koja mu dozvoljava održavanje udobnog kontakta sa svojom mrežom kompanija, agencija, fondova, zaklada, fondacija, sindikata, komuna i klanova. (DeLillo 2016: 7)

Naglašavajući ekonomsku dimenziju Konvergencije, *Zero K* privlači pozornost na činjenicu da jeftina i široko dostupna napredna tehnologija u ovom trenutku teško može postojati. Nicholas Royle ističe radikalnu ideju da raspodjela bogatstva ugrožava sam antropocentrizam u situaciji u kojoj su tehnike poboljšanja čovjeka dostupne samo malenom udjelu populacije (Royle 2017: 472-473). Iako literatura u odnosu na neka druga područja nije odveć bogata, ipak postoje tekstovi koji se bave biološkom i tehničkom izvedivosti krioničke tehnologije, pa čak i filozofskim dimenzijama te tehnike. S druge strane, bilo bi teško ustvrditi da je ekonomija krionike bila posebno temeljito proučena[96]. Empirijski Krionički institut u stvarnom svijetu nudi krionički tretman za 28 000 dolara i to se reklamira kao relativno jeftina opcija, ali čak i bitno skuplja opcija krioničkog tretmana

96 To ne znači da ekonomskim dimenzijama krionike uopće nije bila posvećena pažnja. Robert Ettinger je posvetio poglavlje svoje paradigmatske knjige *The Prospect of Immortality* ekonomskoj pozadini razmišljanja o krionici. Mike O'Neal i Aschwin de Wolf također se bave tim pitanjem i nude potencijalno rješenje za dugoročnu ekonomsku izvedivost krioničkog poduhvata. Vidi O'Neal i de Wolf (2014).

ostavlja značajna pitanja oko dugoročne izvedivosti krioničkog projekta. Nejasno je koliko dugo pacijenti moraju biti pohranjeni prije nego ih se može sigurno odmrznuti čak i ako će se u budućnosti razviti tehnika sigurne reanimacije.

Prije nego što se ta metoda razvije, postoje brojne potencijalne krize, od ekonomskih krahova do političke nestabilnosti i drugih izvora rizika, koje bi mogle učiniti nemogućom misijom održavanje pohranjenih tijela sigurnim i kontinuirano zamrznutim. U riječima jednoga od zaposlenika Konvergencije, "[t]ehnologija je postala sila prirode. Ne možemo ju kontrolirati. Kad se pojavi, prekriva planet i nemamo se gdje sakriti. Osim upravo ovdje, naravno, u ovoj dinamičnoj enklavi gdje dišemo siguran zrak i živimo izvan dometa borbenih instinkta" (DeLillo 2016: 245). Konvergencija umanjuje rizik svojom pozicijom koja je udaljena od civilizacije i ekstenzivnom mrežom obrambenih mjera. To ipak nosi visoku cijenu za one koji traže tretman. Jeffrey zaključuje "[p]lati futuristima njihov krvavi novac i oni će ti omogućiti da živiš zauvijek" (DeLillo 2016: 117). U Konvergenciji novac je demarkacijska linija između smrti i vječnog života. Čak i Konvergencija nije potpuno otporna na vanjski utjecaj kao što kaže jedan od njezinih zaposlenika:

> Nade i snovi o budućnosti često ne uspiju uzeti u obzir kompleksnost, stvarnost života kakav postoji na ovom planetu. Mi to shvaćamo. Gladni, oni bez doma, oni pod opsadom, ratujuće frakcije i religije i sekte i nacije. Uništene ekonomije. Divlji vremenski udari. Možemo li biti otporni na terorizam? Možemo li se zaštititi od prijetnji hakerskog napada? Hoćemo li ovdje moći ostati doista samodovoljni? (DeLillo 2016: 65)

Otvoreno je pitanje može li se u stvarnom svijetu razviti krionička opcija koja je u isto vrijeme dostupna širokim masama i zaštićena od različitih vrsta potencijalnih izazova koje budućnost može donijeti krionički pohranjenim pacijentima. Intuitivno je teško zamisliti realistični scenarij u kojem odgovor na to pitanje nije negativan. Moguće je ustvrditi da je šansa uspješnog krioničkog tretmana, čak i umanjena zbog spomenutih rizika, još uvijek viša nego nepostojeća šansa povratka u život nakon kremiranja ili tradicionalnog ukopa. Odgovor na pitanje o ekonomskoj podlozi krionike ipak ostaje relevantan dio diskusije jer, ako ekonomska stvarnost značajno smanjuje dugoročnu šansu uspješnog ishoda krioničkog tretmana, poticaj za ulaganje u razvoj krioničke tehnologije i za dogovaranje vlastite krioničke pohrane postaje manji.

To ne znači da je inherentno nemoguće učiniti krioniku ekonomski opravdanom, ali pozornost treba biti posvećena ekonomskoj stvarnosti čitave problematike. U jednom romanu koji je napisao o toj temi Don DeLillo istražuje ekonomsku stvarnost temeljitije nego možda i čitav korpus akademskih tekstova koji se bavi tom problematikom. Po Bostromu, široka dostupnost jedan je od glavnih uvjeta transhumanizma:

> Nije dovoljno da netko istraži područje posthumanosti. Puno ispunjenje osnovne

> transhumanističke vrijednosti traži da, u idealnom slučaju, svi imaju priliku postati posthumana bića. Bilo bi suboptimalno da prilika postati posthumanim bićem bude ograničena na malobrojnu elitu. Postoje brojni razlozi za podržavanje široke dostupnosti: zato što bi to bilo poštenije uređenje, zato što bi smanjilo nejednakost, izrazilo solidarnost i poštovanje za braću ljude, pomoglo u dobivanju podrške za transhumanistički projekt, povećalo šansu da ćeš ti dobiti priliku da postaneš posthumano biće, povećalo šansu da će ljudi o kojima brineš dobiti priliku da postanu posthumana bića, zato što bi mogla povećati raspon posthumanoga prostora koji će biti istražen i da bi se olakšala ljudska patnja na što je širem planu moguće. (Bostrom 2003b: 10-11)

Ovo ukazuje da Konvergencija nije transhumanistički poduhvat. Transhumanizam zagovara dostupnost metoda poboljšanja čovjeka neovisno o bogatstvu osobe. U Konvergenciji, kao i suvremenim krioničkim institucijama, bogatstvo je ključan faktor koji određuje kome je tretman dostupan, a kome nije.

7. 2. 3. Konvergencija – distopijski prostor

Nadalje, postoje i drugi razlozi zbog kojih se Konvergencija ne uklapa u transhumanističke ideale. Jedan od poduhvata u Konvergenciji stvaranje je futurističkog jezika kao što se vidi u sljedećem citatu; "Mi ćemo približno utjeloviti logiku i ljepotu čiste matematike u svakodnevnom govoru. Nema usporedbi, metafora, analogija" (DeLillo 2016: 130). Ovo jezovito podsjeća na Orwellov roman *Nineteen Eighty-Four*[97], a poduhvat koji teži dokidanju metafora ili analogija iz jezika treba promatrati sa skepsom ne samo na lingvističkoj već i na moralnoj osnovi. Sam se Jeffrey pita je li "promatrao kontroliranu budućnost, muškarce i žene podčinjene, svojevoljno ili protiv svoje volje, nekoj formi centraliziranog zapovijedanja" (DeLillo 2016: 146), što dodatno potvrđuje distopijski podzvuk Konvergencije.

Konačno, nakon Artisina krioničkoga tretmana kratko je poglavlje koje ne pripovijeda Jeffrey, a koje je posvećeno njezinim mislima dok je zamrznuta. Pored njezinih misli u tom je poglavlju prisutan još jedan neidentificiran glas. Lako je moguće da taj drugi glas pripada jednom od zaposlenika Konvergencije[98] koji nadzire njezino mentalno stanje i eventualno ju odlučuje ne reanimirati čak i ako tehnika za to postane dostupna "[t]*reba li ona treću osobu. Pusti ju da živi*

97 Isto je prepoznala i Glavanakova (cit. prema Glavanakova 2017: 104). Laura Barrett pak ukazuje na sličnost toga jezika s nacističkom varijantom njemačkoga jezika (cit. prema Barrett 2018: 116).

98 Glavanakova nudi drugačiju, ali vrlo uvjerljivu interpretaciju po kojoj se radi o samom Jeffreyu (cit. prema Glavanakova 2017: 104).

dolje u zvukovima unutar sebe. Pusti ju da ne pita pitanja nikoga osim sebe" (DeLillo 2016: 162, naglasak u izvorniku). Čak i ako taj drugi glas nije zaposlenik Konvergencije[99] ostaje šansa da onaj tko će u budućnosti donositi odluku o odmrzavanju nekog krioničkog pacijenta jednostavno odluči ne odmrznuti ga. Na temelju svega ovoga vrlo se opravdanom čini hipoteza da, iako se zalaže za tehniku produljenja života, Konvergencija ne samo da nije konzistentna s transhumanističkim idealima i filozofijom već općenito gledano tvori nepoželjan društveni mikrokozmos.

Zanimljivo je razmisliti o Coferovoj ideji da je Konvergencija primjer transhumanističkog etosa (cit. prema Cofer 2018: 460). Temeljem ovog poglavlja čini se da je njegova procjena promašena jer Konvergencija nije transhumanistički prostor. Dok je takvo opovrgavanje Coferove ideje svakako moguće temeljiti na DeLillovu romanu, čini se da problematika ipak nije toliko jednostavna. Naime, DeLillov roman postavlja pitanje je li uopće moguće zamisliti i ostvariti dugoročno održivo krioničko postrojenje s barem relativno izglednom šansom za uspješnu reanimaciju koje je drugačije od onog prikazanog u *Zero K*. Jasno je da su moguće neke izmjene, ali na dubljoj razini pitanje o tome je li moguće zamisliti u skorijoj budućnosti izvedivo krioničko postrojenje koje nije distopijsko i koje jest u skladu s transhumanističkim idealima ostaje neodgovoreno. Ako se prihvati da je problem dijelom intrinzičan samoj krionici, a krionika jest dio interesne sfere transhumanizma, Coferova ideja nije nužno promašena već na dubljoj razini ukazuje na nekonzistentnost unutar transhumanizma. Drugim riječima, Cofer nužno ne govori[100] da je zbog Konvergencije transhumanizam negativan pokret, već da krionika sama po sebi implicira neku vrstu distopijskog prostora pa ju je nemoguće na konzistentan način uvrstiti u transhumanistički etos.

99 Za jednu perspektivu o tom dijelu romana vidi Cofer (2018), str. 467-468.

100 Na temelju čitavog rada čini se da on zauzima negativan stav prema transhumanizmu, ali ovdje se radi o onom što je moguće iščitati iz Coferova argumenta o Konvergenciji u spoju s analizom iznesenom u ovoj disertaciji.

7. 3. Starost

Artis bira krionički tretman zbog zdravstvenih problema od kojih pati. Situacija s Rossom je ipak nešto kompleksnija. Kad Jeffrey dolazi u Konvergenciju, Ross se planira podvrgnuti krioničkom tretmanu zajedno s Artis neovisno o tome što ne postoji nikakav medicinski razlog da to učini. To vodi Jeffreyja da razmišlja "[č]ovjek s njegovim resursima bira biti zamrznuti primjerak u kapsuli u postrojenju za skladištenje dvadeset godina prije svojega prirodnog vremena" (DeLillo 2016: 111). Ross nije mlad čovjek, ali njegovo je zdravlje izvrsno, on brine o svom tijelu i ostaje u formi, a njegovo mentalno stanje ne pokazuje bitne znakove starenja. Na primjer, Jeffreyjeva se slika Rossa sastoji od sljedećeg "[k]od kuće je stajao pred ogledalom u punoj dužini i napamet recitirao govore na kojima je radio o sklonostima riziku i inozemnim jurisdikcijama dotjerujući svoje geste i izraze lica. Imao je ljubavnu aferu s privremenom radnicom u uredu. Trčao je Bostonski maraton" (DeLillo 2016: 14). Jeffrey doduše spominje čak i prije Artisina tretmana da je Ross "[i]zgledao umorno, on je izgledao starije" (DeLillo 2016: 34). U empirijskom je svijetu dopušten krionički tretman isključivo na tijelima preminulih, ali u DeLillovu romanu Ross ima priliku biti zamrznut bez pokazivanja bilo kakvog znaka fizičke nemoći, ozbiljne bolesti ili značajnije negativne posljedice starosti. Etička pozadina te problematike suviše je složena da bi se na zadovoljavajuć način analizirala u ovom poglavlju.

7. 3. 1. Starost – odbijanje starenja kao prihvaćanja dolaska smrti

Ključno pitanje vezano za krioničku tehnologiju iz perspektive ove analize i nije u kojem je točno životnom trenutku ili situaciji kriotretman etički opravdan, već radi li se o poželjnoj tehnologiji kada se sve uzme u obzir. Neovisno o njegovim ranijim odlukama Ross se ipak predomislio prije nego što se podvrgnuo krioničkoj proceduri. On kaže da je jedan od motiva promjene njegova plana to što "[t]o bi bila ona vrsta predaje u kojoj dobivam kontrolu umjesto da je se odričem" (DeLillo 2016: 143). Drugim riječima, da se odabrao zamrznuti zajedno s Artis on bi izbjegao starenje, a nakon Artisinog zamrzavanja Ross ubrzano stari. Nakon što se Ross i Jeffrey vrate iz Konvergencije, priča preskače "uglavnom naduto vrijeme od tada, barem za mene, dvije godine takvog vremena koje sporo prolazi i nije fokusirano" (DeLillo 2016: 166). U tom se periodu Ross dramatično mijenja, a Jeffrey primjećuje da se "[nj]egova brada razlijevala iz njegova lica, slobodnija i više bijela od arhitektonskih modela iz prošlosti. Provodio je velik dio svog vremena u ovoj sobi, stareći. Mislim da je došao ovdje da ostari" (DeLillo 2016: 184-185). Te su dvije godine jednostavno vrijeme da biološka nužnost sustigne promjene u Rossovoj osobnosti. U trenu kad

priča počinje Ross ni iz jedne perspektive nije star, ali odmah kad odluči ne pratiti Artis u krioničko zamrzavanje, on postaje star. Čim se su vratili iz Konvergencije, Jeffrey primjećuje sljedeće:

> Ispostavilo se da mog oca nije zanimala povijest ili tehnologija ili pozivanje taksija. Pustio je da mu kosa divlje raste i hodao na gotovo svako mjesto na koje je htio ići, što je bilo gotovo nigdje. Bio je spor i blago pogrbljen i kad sam govorio o vježbi, prehrani i odgovornosti prema samom sebi, obojica smo shvaćali da je to bio samo inventar praznih zvukova.
>
> Ruke su mu se ponekad tresle. On je gledao svoje ruke, ja sam gledao njegovo lice i vidio samo nezainteresiranu ravnodušnost. Kad sam ga jednom primio za ruke da se više ne bi tresle, jednostavno je zatvorio oči. (DeLillo 2016: 168)

Prije detaljnije interpretacije korisno je istaknuti da ovaj citat pokazuje da čitanje DeLillova romana koje su ponudili Kahina Enteghar i Amar Guendouzi zanemaruje ključnu činjenicu jer oni pišu da Ross "odabire biti 'glasnik' besmrtnosti podvrgnuvši se krioničkom zamrzavanju unatoč njegovu netaknutom zdravlju" (Enteghar i Guendouzi 2020: 1)[101].

Postoje dvije relevantne interpretacije Rossova starenja i obje svjedoče moći koju smrt ima nad ljudskim bićem. Iz jedne je perspektive moguće tvrditi da ono što se događa Rossu dokazuje hipotezu da starenje nije samo fizički proces već i bestjelesno odbijanje života i polagano prihvaćanje dolaska smrti. U toj interpretaciji dob je zloduh koji polagano i neopozivo donosi kraj života. Prateći tu hipotezu, Ross nije bio spreman podvrgnuti se krioničkom tretmanu prije nego je postao zaista star, to jest, prije nego je bio sposoban i fizički i mentalno prihvatiti kraj svog života na način koji nije bio dostupan zdravom i sposobnom Rossu koji je čekao kriotretman zajedno s Artis. U ovoj se disertaciji takva interpretacija čvrsto odbacuje.

Iako se može činiti preciznom nekome tko smrt shvaća prirodnim dijelom života, čini se da je nedostatna ne samo filozofski već i da polazi od promašenog ili barem površnog shvaćanja teksta. Ako bi fizičke posljedice starenja bile poništene, razumno je pretpostaviti da bi velik broj ljudi koji su sami sebe uvjerili da prihvaćaju smrt drastično promijenili mišljenje. Drugim riječima, ako bi stara osoba koja se počela ozbiljno miriti sa šansom vlastite smrti bila postavljena u mlado tijelo, ne bi je pratila nikakva želja za smrću. Ostavljajući spekulaciju sa strane, transhumanistički projekt dopušta odbijanje korištenja tehnika produljenja života i oni koji zaista žele ostarjeti i umrijeti i u vrlo razvijenoj verziji transhumanističke budućnosti to bi mogli učiniti bez antagonizma između njihovih želja i novonastalih tehnika produljenja života. Već danas ljudi donose odluke vezane za

101 Očito je da Ross razvija i zdravstvene probleme, a problem s navedenim čitanjem moguće je i anticipirati na samom početku rada gdje autori pokazuju da ne razlikuju transhumanizam i posthumanizam (cit. prema Enteghar i Guendouzi 2020: 1).

životni stil, prehranu ili nešto treće što utječe na očekivano trajanje života.

7. 3. 2. Starost – strah

U ovom čitanju DeLillova romana polazi se od ranije spomenute druge interpretativne mogućnosti. Rossova promjena mišljenja i odbijanje krioničkog tretmana zajedno s Artis ne proizlaze iz njegove potrebe da konvencionalno ostari, već je dokaz moći koju strah od smrti ima nad njim. Dok se u ovoj interpretaciji ne prihvaćaju svi njezini stavovi o romanu *Zero K*, Slađana Stamenković prepoznaje važnost straha od smrti pa o tom romanu piše "smrt je jeziva stvar, nešto čega se protagonisti užasavaju" (Stamenković 2018: 212). Već konačnim prihvaćanjem krioničkog tretmana blizu kraja romana Ross prkosi konvencionalnom procesu starenja pa je očito da on ne želi konvencionalan put do kraja života.

Ross doduše jest u relativno dobroj formi prije Artisina zamrzavanja, koja nakon toga rapidno propada. Dijelom je to posljedica njegove tuge zbog makar privremene smrti žene, a neovisno o toj tuzi on je i sam svjestan da je u poodmaklim godinama i da neće zauvijek moći održati vitalnost koju je imao. Argument koji nudi svom sinu za odbijanje krioničkog tretmana prije nego se za to pojavila i biološka potreba je sljedeći:

> 'Napokon sam si u gluho doba noći rekao da imam odgovornost nastaviti živjeti. Pretrpjeti gubitak, živjeti i patiti i nadati se da će postati lakše – ne lakše, već toliko duboko urezan taj gubitak, ta praznina, da ju mogu nositi. Otići s njom bila bi pogrešna vrsta predaje. Nisam imao to pravo. To je bila zloupotreba mojih privilegija. Što si mi rekao kad smo se svađali?'
>
> 'Ne znam.'
>
> 'Rekao si da bi te umanjilo ako bih otišao s njom. Moja pretjerana dominacija, stvar kojoj ne možeš pobjeći. Čak i voljeti ju previše, čak i odabrati umrijeti prerano. To bi bila ona vrsta predaje u kojoj dobivam kontrolu umjesto da je se odričem.' (DeLillo 2016: 143)

Krionika je spekulativna čak i u romanu i uspjeh nije zajamčen. Govor o odgovornosti koji dolazi od pojedinca koji je "stvorio ranu reputaciju analizirajući utjecaj prirodnih katastrofa na profit" (DeLillo 2016: 13-14) i njegov strah od umanjivanja sina kojeg je napustio čine se kao prozirne izlike čovjeka koji, suočen s neposrednom mogućnosti smrti, ne može prihvatiti da izgubi kontrolu i spreman je prekršiti riječ koju je dao svojoj ženi samo da izbjegne zloduh smrti na još nekoliko godina. Impuls zbog kojeg je Ross odgodio svoj krionički tretman isti je impuls koji je inherentan velikoj većini ljudi, te isti impuls koji daje moć tehnikama i filozofiji produljenja života – strah od smrti.

7. 4. Zaključak

Definiranje i objašnjavanje nekih nijansi krionike omogućava potpuniju interpretaciju DeLillova romana i stoga je bez sumnje korisno iz perspektive proučavanja književnosti. Cilj je ove analize još i pokušati generirati znanje relevantno ne samo unutar disciplinarnih granica znanosti o književnosti. Krionička je tehnologija inherentno spekulativna na dubljoj razini nego ostala spekulativna tehnologija. Ostale su spekulativne tehnologije predmet spekulacije jer još uvijek nisu ostvarene, ali su konceptualizirane i fizički moguće u teoretskom smislu, barem iz perspektive sadašnjeg shvaćanja onoga što je fizički moguće. Krionika je distinktivna zbog kvalitativno drugačijega vjerovanja koje zahtijeva optimistična pozicija o konačnoj izvedivosti krioničarskoga poduhvata. Spekulativna priroda sigurnoga odmrzavanja slična je spekulativnoj prirodi napredne umjetne inteligencije, nanotehnologije ili kolonizacije svemira. Ipak, čak i nevjerojatno napredni krionički tretman s razvijenom potpuno sigurnom metodom odmrzavanja zahtijeva dodatnu vjeru u napredak medicine ili neke metode produljenja života. Time je različit od brojnih drugih spekulativnih tehnoloških područja koja, jednom kad budu usavršena, više neće zahtijevati dodatnu vjeru u razvoj neke druge grane znanosti. Spekulativna tehnologija jednom kad je valjano razvijena postaje samo tehnologija, a čak i napredna krionika ostaje iz jedne perspektive spekulativna. U romanu Ross kaže da je krionika "[t]ehnologija bazirana na vjeri. […] Novi bog. Ne toliko različit, ispostavlja se, od nekih ranijih bogova. Jedino što je stvaran, što je istinit, što ispunjava obećanja" (DeLillo 2016: 9). Adekvatno predstaviti spekulativnu tehnologiju u akademskom diskursu posebno je problematično jer zahtijeva pokušaj da se istinito govori o nečemu što je po svojoj prirodi spekulativno. U tom smislu diskurs o spekulativnoj tehnologiji mora dozvoliti nešto više epistemičke fleksibilnosti nego diskurs o drugim vrstama tehnologije. To ne podrazumijeva potpunu relativizaciju istine kad se razmišlja o spekulativnoj tehnologiji, ali potrebno je zadržati svijest da postoji distinktivna razlika između pisanja o tehnološkim mogućnostima i postojećim tehnologijama. Na osnovnoj razini dostupni su podaci ograničeni. U tom smislu književnost može imati posebno dubok utjecaj u diskursu o spekulativnoj tehnologiji jer pokazuje fikcionalni svijet gdje ta tehnologija više nije spekulativna. Do koje je razine to znanje moguće primijeniti na empirijski svijet otvoreno je pitanje.

Postoji nekoliko problema u vezi krionike. Filozofski načelni problemi nisu bili tema ovoga poglavlja jer često nisu usmjereni protiv krionike same po sebi nego protiv šireg koncepta produljenja života ili radikalnih promjena ljudskog stanja. Društvene je probleme koji proizlaze iz produljenja života ili krionike često preciznije svrstati među probleme koji općenito more društvo, a ne u posljedice produljenja života. Drugim riječima, ako bi ti društveni problemi bili ispravljeni, oni ljudima više ne bi bili problematični neovisno o uspjehu ili neuspjehu razvoja krionike ili

produljenja života općenito. Biološki problemi, poput stanične štete koju uzrokuje proces zamrzavanja, relevantni su jer što su ti biološki problemi ozbiljniji, to je manja šansa da se uspješno razvije krionički tretman bez rizika. Usprkos biološkim izazovima moguće je ustvrditi da je mala šansa za ponovni život bolja od šanse koja proizlazi iz alternativnih opcija, poput ukopa ili kremacije. Na temelju tih konvencionalnih problema vezanih za krioniku čini se da zagovornik transhumanizma općenito ili specifično zagovornik produljenja života ne bi trebao imati bitan razlog da bude protiv krionike. *Zero K* pak pokazuje još dva područja tenzije u kontekstu krionike, a to su njena kulturna i ekonomska stvarnost.

U današnjoj kulturi krioničko je zamrzavanje još uvijek vrlo daleko od uobičajenog načina tretiranja preminulih. Dok Konvergencija sadrži ekstenzivnu kulturnu produkciju koja gradi okoliš u kojem se krionički tretman čini privlačnim, radi se o totalitarnom i distopijskom postrojenju. U današnjoj su kulturi narativi koji teže neproblematičnom prihvaćanju smrti prisutni u značajnom broju, ali bi stvaranje sigurne metode produljenja života vrlo vjerojatno radikalno promijenilo te narative u vrlo kratkom periodu. Krionika, s druge strane, zahtijeva dodatnu razinu vjerovanja zbog koje je zaista teško izbjeći usporedbe s religijom, a zbog toga postaje još teže na znanstvenim osnovama opravdati ju pred širim masama. Konvergencija, koja je u biti mikrokozmos u kojem je krionika prirodna progresija života, jedan je od načina rješavanja tog kulturnog problema. DeLillo privlači pozornost na činjenicu da taj mikrokozmos nije utopijski prostor. Čak i ako se prihvati premisa da je produljenje života relevantan cilj razvoja ljudske rase, koju naravno ne prihvaćaju svi, krioničkim tretmanom u svijetu uređenom poput Konvergencije gubi se više nego što se dobiva. S druge strane, ne postoji značajan dokaz da je nemoguće na relevantan način utjecati na javno mnijenje bez totalitarne institucije poput Konvergencije pa navedeni kulturni problem nije nužno nepremostiv za zagovaratelja produljenja života. Ali ako svi navedeni problemi zajedno nisu dovoljni da uzrokuju pesimističan pogled na krioniku, dodavanja ekonomske stvarnosti u tu mješavinu moglo bi promijeniti i takav sada već vrlo uporno optimističan stav. Ekonomska podloga krioničkog poduhvata rijetko je analizirana u znanstvenim tekstovima na temeljit način. U romanu *Zero K* osobno je bogatstvo kriterij koji određuje je li nekome krionički tretman dostupan. To je suprotno tradicionalnoj transhumanističkoj ideji inkluzivnog razvoja tehnika poboljšanja čovjeka. Štoviše, bilo bi izrazito teško zamisliti svijet u kojem to nije slučaj. Dolazak metode koja bi omogućila sigurno odmrzavanje nepredvidiv je. Dok je on nepredvidiv, održavanje postrojenja za pohranu krionički tretiranih pacijenata ekonomski je teret i izvor rizika za ljude koji su se podvrgnuli krioničkom tretmanu. Značajno sustavno financiranje za krioniku iz javnog proračuna ne čini se realističnim zbog mnogobrojnih bioloških, kulturnih, društvenih i filozofskih problema s krioničkom tehnologijom. Čini se da je siguran i jeftin krionički tretman izrazito teško ostvariv.

Također se čini da krioniku po svojoj prirodi muči ekonomska nesigurnost. Postoje različite opasnosti od kojih se krionička postrojenja trebaju izolirati, a visoka razina sigurnosti gotovo sigurno podrazumijeva velike troškove. Dovoljno je da se tek jedan od tih rizika ostvari, samo jednom, da se pacijenti odmrznu i odmrznuti vrlo brzo postaju mrtvi izvan dosega krionike. Zbog toga je krioničkom poslovnom poduhvatu teško ostvariti dugoročnu profitabilnost. Krionika oduvijek podrazumijeva vjerovanje u pozitivan ishod u nesigurnoj budućnosti. Ta budućnost nije nesigurna samo zbog toga što trenutno ne postoji medicinska tehnika za reanimaciju, već i zbog troškova održavanja i fizičke ranjivosti krioničkog postrojenja. Zbog spekulativne prirode krionike vrlo je teško napraviti rigoroznu ekonomsku analizu čitavog tog poduhvata. DeLillov roman sadrži detaljan prikaz djelatnog, ali fikcionalnog krioničkog postrojenja te bilježi ekonomsku stvarnost toga projekta i na izravan i na implicitan način. Stoga se čini izglednim da siguran i pouzdan krionički tretman ne može u sadašnjosti biti ostvaren a da se na značajan način ne kompromitiraju neka druga relevantna transhumanistička i općenita etička načela. Iako ova disertacija ne može ponuditi konkluzivan sud o krionici u empirijskom svijetu, *Zero K* ukazuje na važnost ekonomske problematike u promišljanju krionike i potrebu da se procjena ekonomskih dimenzija čitavog krioničkog projekta na sustavan način inkorporira u korpus znanstvenih tekstova koji pokušavaju procijeniti opravdanost krionike.

8. Studija slučaja – *Down and Out in the Magic Kingdom*

Kraći roman Corya Doctorowa *Down and Out in the Magic Kingdom* nije jednostavno kategorizirati u skladu s Rockoffovom kategorizacijom transhumanizma, ali je bez sumnje dio arhiva koji je relevantan za proučavanje transhumanizma. Transhumanizam se kao takav u romanu spominje, ali ne igra posebno istaknutu ulogu. Tehnologija je u srži razlike između futurističkog društva Doctorowljeva romana i empirijskog svijeta, a postoji više vrlo relevantnih novuma koji otvaraju prostor za plodonosnu analizu iz perspektive transhumanizma. Dok sam Suvin priznaje da je "nemoguće statički definirati novum" (Suvin 1979: 112), on tvrdi da se "[n]ovum postulira postbaconovskom znanstvenom *metodom* koja također potvrđuje njegovu valjanost" (Suvin 1979: 113, naglasak u izvorniku). Novi objekt koji označava Suvinov novum mora biti objašnjiv pozivanjem na znanost u onom formatu u kojem znanost funkcionira unutar fikcionalnoga svijeta koji je u pitanju. Likovi su romana posthumani u najmanju ruku zbog široko korištene tehnike stvaranja sigurnosnih kopija uma koje se nakon smrti učitavaju u novostvorena tijela. Središnje pitanje koje proizlazi iz te tehnike i koje će biti obrađeno u ovoj analizi tiče se same smrti. Dok likovi u romanu sigurnosne kopije smatraju metodom dugovječnosti, moguće je osporiti tvrdnju da mogućnost nastanka odvojenog tijela s učitanom kopijom uma doista stvara sigurnost osobi čiji se um kopira. Iskustvo pripovjedača koji u prvom licu govori o epizodi iz svojeg života ukazuje na tenziju u načinu shvaćanja smrti u Doctorowljevu fikcionalnom svijetu.

Pitanje sigurnosnih kopija i smrti relevantno je i za sam transhumanistički pokret kao problem spekulativne tehnologije koji bi s razvojem tehnologije u budućnosti mogao postati vrlo važan i u empirijskom svijetu. Tehnika stvaranja sigurnosnih kopija nije jedini razlog posthumanosti Doctorowljevih likova zbog vrlo visoke morfološke slobode, kao i drugih tehničkih mogućnosti koje u bitnome mijenjaju i utječu na te likove. Uz to što su likovi posthumani, društvo koje *Down and Out* prikazuje bez problema je moguće smatrati postdruštvom. U nizu razlika ističe se potpuno odbacivanje novca te izmišljena valuta *whuffie*[102] kao ne samo zamjena za novac već kao numerička vrijednost povezana s ljudima, koja je umrežena s pojedinačnom ljudskom egzistencijom na razini na kojoj u empirijskom svijetu novac nikad nije bio. Zbog toga su i likovi i društvo Doctorowljeva romana vrlo poticajni za analizu iz transhumanističke perspektive. Ovaj opsegom vrlo kratak romanom otvara prostor ozbiljnom i opsežnom transhumanističkom čitanju.

102 Slična je tema obrađena u prvoj epizodi treće sezone serije *Black Mirror*, pod nazivom "Nosedive".

8. 1. Svijet romana *Down and Out*

Likove u romanu *Down and Out* nemoguće je shvatiti bez razumijevanja futurističkog svijeta u kojem oni žive. Fikcionalna varijanta empirijskoga svijeta u osnovi je Doctorowljeva svijeta, ali je taj fikcionalni svijet utjecajem tehnologije postao drastično različit od suvremenoga empirijskog svijeta. Novonastalo Bitchunsko društvo leži na nekoliko osnovnih postavki pa tako u vrijeme nastanka tog društva "prvi su nagovještaji Bitchunskog društva kapali u svijest ljudi: smrt neimaštine, smrt smrti, borba da se iz početka organizira ekonomija koja se razvila usredotočena na ništa osim neimaštine i smrti" (Doctorow 2003: 34). Pored zanimljive opservacije da se ljudska ekonomija zasnivala na oskudici i smrti, iz ovoga je citata moguće izdvojiti tri glavne razlike u novonastalom društvu. To su kraj neimaštine i smrti te izmjena ekonomskog sustava kao nužna posljedica nestanka smrti i neimaštine.

Uz to, oni su optimistični oko dugoročne održivosti svoje egzistencije kao što se vidi iz primjera riječi glavnog lika: "[k]ao što je postupno bilo previše stakleničkih plinova, previše nuklarki, prevruće ili prehladno. Popravili smo to tada, popravit ćemo opet kad dođe vrijeme" (Doctorow 2003: 9). Njihov optimizam proizlazi iz vjere u vlastitu ingenioznost u kojoj tehnologija igra ključnu ulogu. Ono što stanovnici Bitchunskog društva smatraju krajem smrti jest u stvari mogućnost stvaranja sigurnosnih kopija uma koje se u slučaju smrti učitavaju u nova umjetno stvorena tijela. Radi li se doista o kraju smrti pitanje je koje će biti obrađeno u kasnijem dijelu ovoga rada, a za sad je dovoljno napomenuti da se likovi u romanu načelno ne boje smrti i vjeruju da je ona u najgorem slučaju većinom, ako ne i potpuno poražena. To bi samo po sebi izazvalo temeljitu društvenu promjenu, a tu promjenu dodatno potencira kraj neimaštine. U romanu nije u potpunosti jasno koji je razlog te promjene, ali je logično zamisliti da ju je omogućio napredak tehnologije. Roman je time usredotočen na društvo koje dolazi nakon kraja neimaštine. On ne razrađuje pitanje dokidanja neimaštine, već što će se dogoditi ako bi ona bila dokinuta.

Ono što se u svijetu *Down and Outa* dogodilo ekonomska je transformacija, a svojevrsna valuta *whuffie* preuzela je ne samo ono što je novac ranije značio, već i bitno značajniju funkciju. *Whuffie* je numerička vrijednost nečije popularnosti koja je zamijenila novac, a omogućuje ga tehnička inovacija. Naime, ljudi u Doctorowljevu romanu imaju neku vrstu računalnog sučelja ugrađenu u mozak. Tako oni mogu bez korištenja nekog eksternog tehničkog pomagala pristupiti svojem računalnom sučelju koje koriste za različite namjene. Među tim je namjenama mjerenje osobnog *whuffieja* i mogućnost dobivanja informacija o tuđem *whuffieju* možda i najvažnija. S obzirom da je sučelje koje povezuje um i računalo kontroverzna transhumanistička tema, Doctorowljev je roman dodatno važan u analizi koja proučava kako transhumanizam djeluje unutar

književnosti.

8. 1. 2. Svijet romana *Down and Out* – sučelje

S obzirom da je *whuffie* ovisan o tom sučelju, ono će biti obrađeno prije detaljnije analize same valute. Na početku romana nije potpuno jasna tehnička pozadina računalnoga sučelja kojem likovi pristupaju naizgled kad god žele. Pripovjedaču to nije nešto novo, već je to uobičajen dio svijeta u kojem živi i dio njegova života. Pripovjedač u jednom trenu počinje doživljavati probleme sa svojim sučeljem i odlučuje ga ukloniti što je samo po sebi vrlo kontroverzna odluka. Da bi to napravio, liječnik mu daje uređaj koji "će probiti štit sučelja i spržiti ga. Vjerojatno te neće pretvoriti u biljku" (Doctorow 2003: 44), a nakon što protagonist Julius iskoristi taj uređaj, "[o]n je [liječnik] izvadio dijagnostički alat koji se može držati u ruci i usmjerio ga prema mojoj tikvi i zatim proglasio svaki komadić digitalnih strujnih mikrokrugova u njoj mrtvima" (Doctorow 2003: 44). Stoga je jasno da je likovima u romanu *Down and Out* nekom vrstom medicinskog zahvata u mozak ili barem blizu mozga ugrađena tehnička naprava koja omogućava korištenje sučelja o kojem ovise u svakodnevnom životu.

Nadalje, metoda uklanjanja toga sučelja očito nije odveć temeljito razrađena jer liječnik nije siguran hoće li uništavanje toga sučelja pretvoriti Juliusa u biljku. Ugrađeno sučelje samo po sebi čini likove romana posthumanima, a i sam pripovjedač prepoznaje da nakon što si je uništio sučelje u glavi prestaje biti unaprijeđen. Čitava je situacija u kojoj on prepoznaje probleme sa svojim sučeljem zanimljiva, a liječnik ju opisuje na sljedeći način

> moja je teorija da je sučelje između mozga i stroja koje su tada instalirali imalo značajni nedostatak. U međuvremenu je propadalao, pogrešno se palilo te se gasilo i ponovno podizalo. Gašenje je zaštitni mehanizam namijenjen da onemogući sučelje da proizvede napadaje onog tipa kakav si ti doživio ovo poslijepodne. Kad sučelje osjeti kvar samo sebe gasi i započinje dijagnostički način rada, pokuša se popraviti i ponovno se upaliti. 'Pa, to je dobro za manje probleme, ali u slučajevima poput ovoga radi se o lošim vijestima. Sučelje je propadalo stabilnim tempom i samo je pitanje vremena kad će prouzročiti ozbiljnu štetu.' (Doctorow 2003: 43)

S obzirom da je pripovjedač nedavno bio oživljen iz sigurnosne kopije u novo tijelo, ugrađeno mu je i novo, očito manjkavo sučelje. Potpuno je očekivano da takva tehnika u slučaju kvara ne ograničava probleme isključivo na razinu samoga fizičkog aparata, koji je sam po sebi ionako umrežen u ljudski organizam, već da također izaziva fizičke probleme kod korisnika. Mehanizam po kojem se sučelje gasi kad naiđe na problem kako bi onemogućilo dodatne neželjene posljedice

tog problema za organizam korisnika čini se kao razuman pristup smanjenju rizika kod korisnika, ali u ovom fikcionalnom primjeru ono nije dovoljno i pripovjedač ipak doživljava napadaj.

8. 1. 3. Svijet romana *Down and Out* – opasnost povezivanja uma i računala

Jasno je da je zbog mogućnosti kvara takva vrsta invazivnog sučelja koje povezuje računalo ili srodnu napravu s mozgom bitno opasnija od trenutno široko raširenih računala koja su izvan ljudskoga tijela i u slučaju kvara ne oštećuju i organizam. Pitanjem je li taj rizik vrijedan potencijalnih koristi koje bi takva tehnologija mogla nositi ne bavi se samo Doctorowljev roman već i znanstvena literatura. Bostrom je skeptičan oko takvih sučelja najvećim dijelom zbog opasnosti koje ugrađivanje tehničkog pomagala u mozak nosi u odnosu s prednostima koje često nisu bitno veće od uobičajenog korištenja računala koje se nalazi izvan ljudskoga tijela (cit. prema Bostrom 2014: 44-48). To je dodatno znakovito kad se u obzir uzme Bostromov tehnoprogresivizam, to jest, njegovu otvorenost i optimizam u vezi novih tehnologija. Citat iz romana također svjedoči o opasnosti ovakve tehnologije "[o]vo me ne bi ubilo, ali bi moglo zauvijek zaključati sučelje, paralizirati me, pretvoriti me u mlatarajućega manijaka" (Doctorow 2003: 44). Navedene su misli pripovjedača neposredno prije nego iskoristi napravu koju mu je liječnik dao i njom uništi hardver sučelja koji mu je pohranjen u mozgu. Koliko god to sučelje bilo središnji dio njihova društva, nisu smislili siguran način da se ono ukloni. Doduše, to je dijelom posljedica čestoga korištenja sigurnosnih kopija koje su učinile medicinu donekle zastarjelom i o kojem će biti više riječi u kasnijem dijelu ovoga poglavlja.

Neovisno o tome opasnosti povezane s korištenjem sučelja koje povezuje mozak i računalo na temelju su Doctorowljeva romana jasne. Zdravstveni problemi povezani s takvim sučeljima nisu jedine implikacije takve izmjene ljudskoga mozga koje nisu nužno pozitivne, kao što je vidljivo u sljedećem citatu koji pokazuje razliku u razmišljanju koja je među ljudima nastala implementacijom sučelja:

> On [Dan] je ponovno nagnuo svoju glavu i malo razmislio o tome. Da je u pitanju bio bilo koji drugi poslijediplomski student, pretpostavio bih da traži neku kvazičinjenicu koja učvršćuje njegov argument i kojom će podržati svoj idući odgovor. Ali kad je on u pitanju, naprosto sam znao da razmišlja o tome na staromodan način. (Doctorow 2003: 9)

Dan je jedan od najvažnijih likova u romanu. Ovdje se ne radi o produljenju prastarog argumenta da pisana riječ upropaštava pamćenje, već o strukturalnoj razlici u korištenju mozga. Čini se da u tom fikcionalnom svijetu ozbiljno razmišljanje nije odveć često ni kod nadarenih studenata, iz čega proizlazi pitanje što je s ljudima kojima je promišljanje još manje važno u karijeri nego njima. Kad

je internet ugrađen u nečiji mozak, lakše je na brzinu pronaći neku zanimljivu, ali ne odveć povezanu informaciju nego pažljivo razmisliti o sugovornikovom argumentu i pokušati sastaviti koncizan protuargument. U periodu u kojem ne može pristupiti svom sučelju, pripovjedač komentira "[b]ez interneta nisam mogao naći statistike ili signale koji bi mi pomogli da raspravljam o toj problematici" (Doctorow 2003: 27) zbog čega i njegov vlastiti primjer ukazuje na kvalitativno različito vođenje rasprava u njegovu fikcionalnom svijetu u odnosu na empirijski svijet. On bez svoga sučelja teže komunicira s drugim ljudima.

Pripovjedač također priznaje "[i]zgubio sam tendenciju stvaranja navika u svojoj adolescenciji, potpuno se prepustivši strojno stvorenim podsjetnicima umjesto svjesnog odabira" (Doctorow 2003: 15). Ponovno se ne radi isključivo o trivijalnom odnosu pamćenja i podsjetnika. Ne radi se samo o zabilježenom datumu nekog sastanka, već Juliusovo sučelje ima vrlo napredan sustav o kojem je razumno pretpostaviti da stvara velik broj podsjetnika različitih vrsta koji su dovoljno pouzdani i korisni da zamijene neke navike koje bi čovjek inače razvio. Donekle je moguće ustvrditi da se ne radi o toliko velikom raskoraku od jednoga od vrlo naprednih kalendara koje je moguće instalirati na trenutno dostupne mobitele u empirijskom svijetu, ali zbog pripovjedačeva referiranja na nestanak navika čini se da se ipak radi o bitno potentnijoj verziji sličnoga programa. Navedeno samo po sebi predstavlja značajnu razliku od sadašnjega čovjeka, ali sučelje koje imaju Doctorowljevi likovi može napraviti bitno više.

Pripovjedačeva djevojka Lil "imala je vesela i bezbrižna obilježja nekoga tko po želji može naložiti svom živčanom sustavu da proizvodi endorfin i adrenalin" (Doctorow 2003: 28). Sučelje im očito omogućava i da sami utječu na svoju hormonalnu sliku. Ta problematika u romanu nije detaljno razrađena. U ovom je kontekstu moguće primijetiti da dok nosi neke vrlo očite prednosti, na primjer kod psihičkih bolesnika ili čak brze dijagnostike nekih poremećaja pod vrlo razumnom pretpostavkom da to sučelje također nadzire korisnikovu hormonalnu sliku, ovakva tehnika ima i velik potencijal za zloupotrebu koja dugoročno može u organizmu izazvati veliku štetu.

8. 1. 4. Svijet romana *Down and Out* – izravno učitavanje iskustva kroz sučelje

Jedna od najsnažnijih funkcija tog sučelja igra važnu ulogu u radnji romana. Naime, protagonistovi suparnici, koji žele proširiti svoj utjecaj u Disneyjevu zabavnom parku i izmijeniti zabavne sadržaje koji su tamo dostupni, koriste sučelja koja su u populaciji vrlo raširena kako bi dodali još jednu dimenziju intenzitetu iskustva posjetitelja. Oni "[i]zravno utiskuju iskustvo bez pribjegavanja glupim, slijepim očima i debelim, gluhim ušima" (Doctorow 2003: 24). Takvu vrstu iskustva Jon Cogburn i Mark Silcox nazivaju pasivnom virtualnom stvarnošću (cit. prema Cogburn i Silcox 2014:

565).

Želja za nadilaskom očiju i ušiju kao posrednika iskustva odiše transhumanističkim duhom što se uzevši čitavu priču u obzir ne čini kao nešto posebno pohvalno za transhumanizam. Protagonist na sljedeći način opisuje iskustvo nove atrakcije za koju mora koristiti svoje sučelje:

> moj je mozak bio prožet esencijom Lincolna: svaka nijansa njegova govora, mukotrpno istraženi tikovi, njegove bradavice i brada i mantil. Gotovo sam osjećao kao da sam ja Lincoln, na trenutak, a onda je prošlo. Ali još uvijek sam mogao okusiti zaostali bakreni okus pucanja topova i žvakanja duhana. (Doctorow 2003: 23)

Stanovnicima se Doctorowljeva svijeta takvo što načelno ne čini problematičnim, ali na temelju samo ovoga citata očito je da postoje vrlo ozbiljne dvojbe oko ovakvoga načina zabave. Pripovjedačev je identitet u jednom trenu ugrožen što je vidljivo i u idućem citatu: "[n]a trenutak sam osjetio paniku, kao da je esencija Lincolna naizgled zaprijetila mojoj vlastitoj osobnosti i, taman kad se činilo da će me preuzeti, povukla se i iza sebe ostavila nalet endorfina i adrenalina zbog kojeg sam htio skakati" (Doctorow 2003: 24). Takvo kompromitiranje vlastita identiteta i mentalnog zdravlja samo zbog razonode čini se vrlo nepromišljeno, a vjerojatno još problematičnije je razmišljati što mogućnost razvoja slične tehnologije znači u rukama nekoga malicioznog programera. *Down and Out* ne prikazuje takav scenarij, ali pripovjedač jest kritičan prema novoj metodi razonode koju uvode njegovi suparnici:

> Radi se o dobru protiv zla, Dan. Ne želiš biti postosoba. Želiš ostati čovjek. Vožnje su ljudske. Svatko od nas ih posreduje kroz naše vlastito iskustvo. Fizički smo u njima i govore nam kroz naša osjetila. Ono što grade Debrini ljudi – to sranje je kolektivna inteligencija. Direktna implementacija misli! Isuse! To nije iskustvo, to je pranje mozga! (Doctorow 2003: 25)

Njegova je kritika dijelom vjerojatno i paravan za neke druge emocije koje ga motiviraju da se bori protiv svojih suparnika koje predvodi Debra. Način na koji percipira ono što je ljudsko i odmak ovakve tehnologije od toga neovisno o njegovoj stvarnoj motivaciji nije neopravdan. Isto tako je zanimljivo da likovi koji djeluju posthumano iz perspektive empirijskoga svijeta u romanu *Down and Out* razmatraju još veću razinu posthumanosti. O samom će transhumanizmu i posthumanosti u Doctorowljevu romanu više riječi biti kasnije. Temeljem uspjeha Debrina projekta čini se da prosječan stanovnik tog fikcionalnog svijeta ne dijeli Juliusovu skepsu. Različiti su problemi sa sučeljem koje povezuje mozak i računalo očiti čak i bez detaljnijeg razmatranja distopijskog *whuffieja* koji to sučelje također omogućuje. I prije ulaska u tu analizu moguće je ustvrditi da Doctorowljev roman potkrepljuje Bostromovu skepsu prema implementaciji sučelja te vrste u ljudskom svijetu.

8. 2. Whuffie

Čak i ako sve ostale implikacije korištenja te tehnologije ne bi bile loše za ljudsku rasu, *whuffie* bi sam po sebi trebao izazvati negativan stav prema sučeljima mozga i računala. Prije nego što je moguće opravdano donijeti takav sud, potrebno je proučiti kako *whuffie* funkcionira i koju funkciju ima unutar Doctorowljeva svijeta. Pripovjedač i Dan raspravljaju o razlikama *whuffieja* i novca, a pripovjedač prepričava sadržaj tih razgovora:

> Dobio bih ga da prizna da *whuffie* preuzima stvarnu esenciju novca: u prošlosti ako su te poštovali, iako nisi imao novac ne bi umro od gladi. U suprotnom, ako si bio bogat, ali omražen nikakva ti svota nije mogla kupiti sigurnost i mir. Mjerenjem onoga što je novac doista predstavljao, a to je tvoj osobni kapital s tvojim prijateljima i susjedima, preciznije mjeriš svoj uspjeh. (Doctorow 2003: 10)

Izravno se vidi problem ovakvog stava. Brojni ljudi bez sumnje u većoj ili manjoj mjeri shvaćaju novac kao izvor jedne od glavnih dinamika u međuljudskim odnosima, ali *whuffie* je u tome još prodorniji jer on upravo mjeri koliko nekoga okolina poštuje. *Whuffie* je u romanu *Down and Out* još relevantniji izvor procjene nečijeg uspjeha u životu nego što je to u stvarnom svijetu novac. S obzirom da je zamijenio novac, *whuffie* omogućava ili uskraćuje brojne pogodnosti u Doctorowljevu svijetu. Radi se o svijetu u kojem neimaština ne postoji što ocrtava i idući citat:

> *Whuffie* je pulsirao u njima, neizmjerna količina *whuffieja*, *whuffie* koji se sav ne može iskoristiti. U svijetu u kojem čak i gubitnik s nula *whuffieja* može jesti, spavati, putovati i pristupiti internetu bez problema, njihovo je bogatstvo bilo više nego dovoljno da ponovno i ponovno uzastopno pristupe nekoliko nebitnih stvari koje su ostale na zemlji i koje su rijetke. (Doctorow 2003: 28)

Iako se u ovom radu polazi od vrlo negativnog stava prema *whuffieju*, istina je da i najsiromašniji član društva prikazanog u romanu *Down and Out* ima pristup osnovama potrebnim za život. No to nije posljedica *whuffieja* već drugih razvoja tehnologije u tom fikcionalnom svijetu koji bi bez te valute vjerojatno mogli prouzročiti još veću dobrobit.

8. 2. 1. *Whuffie* – kvaliteta života

Dok razmišlja o siromaštvu, sam se pripovjedač prisjeća:

> Bio sam u središtu dosta poprilično ambivalentnih osjećaja i siromašan u *whuffieju* koliko čovjek može biti. Spavao sam u malom, savršeno klimatski kontroliranom lijesu u kampusu. Bilo je tijesno i dosadno, ali moj je pristup internetu bio besplatan i imao sam

> mnogo materijala s kojima sam se mogao zabaviti. Dok nisam mogao dobiti stol u restoranu, mogao sam stati u red kod bilo kojeg izrađivača u gradu i dobiti što god sam htio jesti i piti kad god sam htio. U usporedbi s 99.99999 posto svih ljudi koji su ikada živjeli, vodio sam luksuzni život bez premca. Čak i po standardima Bitchunskog društva teško da sam bio raritet. Broj osoba s niskim poštovanjem je općenito gledano bio značajan i oni su se dobro snalazili, provodili vrijeme u parkovima, raspravljali, čitali, uprizorivali predstave, svirali. (Doctorow 2003: 52)

Pripovjedač je u pravu kad kaže da u usporedbi s prethodnim generacijama živi izrazito dobro, ali to nije argument u korist *whuffieja*. Umjesto usporedbe s ljudima koji su živjeli stoljećima prije njega, zanimljivije je pitanje bi li svijet u kojem on živi bio bolji s nekim drugim sustavom umjesto *whuffieja*. Tehnologija koja postoji u romanu *Down and Out* omogućuje različite utopijske varijante života pa je moguće reći da je kvaliteta života visoka ne zbog *whuffieja*, nego unatoč njemu.

Empirijski monetarni sustav uz prilagodbu istrebljenju nestašice vjerojatno bi funkcionirao bolje of *whuffieja,* a nije isključeno da bi razvijena tehnologija mogla otvoriti put nekom bitno boljem sistemu i od *whuffieja* i od novca kakav postoji u današnjici. Što se tiče poslova: "Bitchunsko društvo je gotovo pa u potpunosti odstranilo sve vrste dosadnog, repetitivnog rada, a ono što je ostalo – konobarenje, čišćenje zahoda – donosilo je izobilje *whuffieja* i život užitka dok nisi na poslu" (Doctorow 2003: 31). Zanimljiv je obrat u tome koji su poslovi prestižni, ali je u kontekstu tog fikcionalnog svijeta razumljiv. Iako se u ovom čitanju sustav *whuffieja* kritizira, činjenica jest da su materijalni aspekti kvalitete života prosječnog stanovnika Doctorowljeva fikcionalnoga svijeta poprilično dobri.

8. 2. 2. *Whuffie* – pravo

Dok nitko neće umrijeti od gladi zbog niskog *whuffieja,* pojedinca s nedovoljno *whuffieja* mogu zadesiti drugi problemi. Kada protagonistu izrazito drastično padne *whuffie,* netko jednostavno sjedne u njegovo vozilo i ode, a njegovu sobu u hotelu također dodijele nekom drugom (cit. prema Doctorow 2003: 54). *Whuffie* kao zamjena za novac određuje vlasnička prava pa je oduzimanje imovine nekome tko ima vrlo nizak *whuffie* potpuno normalan potez nekoga s većom količinom te valute. Slično tome, kada pripovjedač pati od psihičkih problema, liječnik mu govori: "Gledaj Juliuse, nemaš dovoljno *whuffieja* da bi se ikome isplatilo uložiti vrijeme da istraži rješenje za ovaj problem, osim onoga za koje svi znamo. Mogu ti dati lijekove koji stabiliziraju raspoloženje, ali to nije trajno rješenje" (Doctorow 2003: 54). Rješenje koje liječnik predlaže i koje je Juliusu neprihvatljivo jest ubijanje njegova trenutnog tijela i učitavanje ranije stvorene sigurnosne kopije u

novo tijelo. Lil "je ustupila Dvoranu [jedna atrakcija] Debrinim *ad-hocovima*, što je bio jedini način da izbjegne dojam djetinjaste nebrige o svemoćnom *whuffieju*" (Doctorow 2003: 21). *Ad-hoc* je udruženje pojedinaca koji zajedno obavljaju neki posao, a Debrin *ad-hoc* su antagonisti koji oduzimaju dio po dio zabavnog parka od pripovjedačeve skupine. Njegova je djevojka prepustila Debrinoj grupaciji upravljanje jednom atrakcijom u čemu je središnju ulogu odigrao vrlo visok *whuffie* Debrinog *ad-hoca* pa kad su donijeli planove za renovaciju te atrakcije, protagonistova se skupina nije usudila odbiti da ne bi izgubili previše *whuffieja*. Tako su vlasnički odnosi i u korporativnom svijetu vrlo fluidni i do srži ovisni o *whuffieju*.

Ne čini se da postoji ikakva vrsta pravne zaštite vlasničkih prava ili solidarnosti. Isto tako, ako policija i općenito zakonski sustav uopće postoje, oni su vrlo minimalistički[103]. U romanu su prikazana brojna inače kaznena djela poput ubojstva, krađe automobila i uništavanja vrlo značajne količine tuđe imovine, ali policija se u ta pitanja ne miješa. *Whuffie* stoga ne igra samo ulogu novca već je sam po sebi neka vrsta zakona i sudac ili mjerilo pravde. Nedovoljno *whuffieja* očito pojedincu oduzima neke vrlo bitne mogućnosti i prava. Očito je da je od trenutnog monetarnog sustava sa svim njegovim nedostatcima do *whuffieja* potreban vrlo dramatičan distopijski korak.

8. 2. 3. *Whuffie* – prikupljanje *whuffieja*

Postoje različiti načini prikupljanja *whuffie*. Prema navodima pripovjedača,

> Više-manje spiskao sam većinu svoga *whuffieja* – sve što sam uštedio od simfonija i prve tri disertacije – opijajući se u Gazoou, monopolizirajući terminale u knjižnici, dosađujući profesorima sve dok nisam potrošio sve poštovanje koje mi je bilo tko ikad iskazao. Bilo tko osim Dana koji me iz nekog razloga redovito vodio na pivo i obroke i filmove. (Doctorow 2003: 9-10)

Skladanjem simfonija i pisanjem doktorata prikupio je značajnu količinu *whuffieja* koju je kasnije potrošio ponašanjem kojim gubi poštovanje okoline. Dan se neovisno o niskom Juliusovom *whuffieju* i vlastitom vrlo visokom *whuffieju* nastavio družiti s njim. Danov je *whuffie* bio vrlo visoko jer

> On je bio misionar – jedan od onih koji obitavaju na granici kao poslanici Bitchunskog društva u neprosvijećenim rubovima svijeta gdje, iz bilo kojih razloga, ljudi žele umrijeti, gladovati i daviti se od petrokemijskog otpada. […] Misionari nemaju odveć visoku stopu uspjeha – moraš biti izrazito uvjerljiv da dopreš do kulture koja se već uspješno oduprla

103 Na primjer, Lilini roditelji nisu koristili isključivo mirne metode kad su preuzimali Disneyjev zabavni park, ali policija se u tom procesu ne spominje (Doctorow 2003: 28).

gotovo stoljetnoj propagandi – ali kad preobratiš čitavo selo, prikupiš sav *Whuffie* koji oni mogu dati. (Doctorow 2003: 8)

Dan je bio vrlo uspješan misionar iako je i sam za vrijeme romana uspio potrošiti nevjerojatnu količinu *whuffieja* koju je prikupio. Korisno je zamijetiti da društvo blagostanja u kojem se odvija radnja ovoga romana nije nastalo bez izvjesnih negativnih posljedica za okoliš koje su u romanu velikim dijelom implicirane, poput značajne količine petrokemijskog otpada, a koje utječu na kvalitetu života ljudi. Također je zanimljivo da je Julius, u načelu relativno prosječan član društva, svjestan snažne propagande koju njegovo društvo provodi. On u tome očito ne vidi problem, vjerojatno zbog brojnih pogodnosti koje nudi njegov tehnološki napredan svijet.

8. 2. 4. *Whuffie* – utjecaj na ponašanje ljudi

U kontekstu *whuffieja* postoji i generacijska razlika pa "[m]i starci koji smo bili živi prije *whuffieja* znamo da je važan; ali djeci on je sve na svijetu. Netko tko ga nema, automatski je sumnjiv" (Doctorow 2003: 12). Razlika između *whuffieja* i novca je jasna. Bez opovrgavanja brojnih pogodnosti koje materijalno bogatstvo u empirijskom svijetu nudi, razumno je pretpostaviti da većini populacije siromašni ljudi ipak nisu automatski sumnjivi koliko su pojedinci bez *whuffieja* sumnjivi mladima u Doctorowljevu romanu. Takva vrsta valutnog sustava utječe i na ponašanje ljudi. Izvjesna kolektivistička nota bez sumnje proizlazi iz želje za povećanjem *whuffieja* pa pripovjedač vlastiti *ad-hoc* smatra "bezličnom, pasivno agresivnom masom odveć zaokupljenom usiljenim svijetom izgradnje konsenzusa da bi ikad išta značajno napravili" (Doctorow 2003: 36). Jasno je da individualizam u svijetu potrage za afirmacijom drugih koja povećava *whuffie* nije tako praktičan kao uklapanje u zajedničko mišljenje. U tezu o kolektivizmu koji potiče *whuffie* uklapa se i tvrdnja o "uvijek fluktuirajućem konsenzusu grupnog uma koji je naručivao njihov rad" (Doctorow 2003: 33). Usiljeno ponašanje *ad-hoca* u potrazi za tuđom afirmacijom vrlo je očito na njihovu sastanku (cit. prema Doctorow 2003: 41-42). Međuljudski su odnosi trivijalizirani *whuffiejem*. Tako pripovjedač piše "mogao sam iz njegovog tona zaključiti da nije bio odveć sretan što sam mu odbrusio, ali bio sam u odveć zapetljanoj poziciji da bih razmotrio mogućnost isprike, neovisno o tome što se sigurno događalo s mojim *whuffiejem* dok ga je Dan polagano spaljivao" (Doctorow 2003: 26). On u tom trenutku nije razmišljao o isprici, a to mu je problematično ne zato što se Dan možda loše osjeća ili zato što bi moglo štetiti njihovom odnosu, nego zbog toga što pad Danove afekcije smanjuje njegov *whuffie*.

Možda je još problematičnije to što se čini da promjena *whuffieja* ne proizlazi iz nečije svjesne odluke kroz dodjeljivanje ili oduzimanje bodova, već spontano mjeri nečije osjećaje.

Nuspojava je takve vrlo napredne tehnike smanjivanje privatnosti, a potencijalno i ograničena vrsta potencijala za čitanje tuđega uma. Naime, s *whuffiejem* postaje teško sakriti što netko misli o nekom drugom, pogotovo ako su u izravnoj komunikaciji samo dvije osobe[104]. Zbog *whuffieja* likovi osjećaju neku vrstu emocionalne veze s vrlo širokim spektrom različitih ljudi. Problem nije u kvantiteti njihovih odnosa, već u njihovoj kvaliteti. Emocionalno su povezani s velikim brojem ljudi, ali uplitanje ekonomije kojom dominira *whuffie* degradira i trivijalizira te odnose.

Sve posebnosti društvenih odnosa u Doctorowljevu romanu nužno ne proizlaze samo iz *whuffieja*. Na primjer, pripovjedač piše: "[i]pak se nije činilo da se mogu pjeniti oko toga ni oko bilo čega drugoga […] Prekokožni uređaj za uravnoteživanje raspoloženja na mojem bicepsu se brinuo za to – liječnikova naredba" (Doctorow 2003: 46). Naveden citat dolazi nakon što je Julius uništio sučelje koje ima u glavi pa se čini da on ipak nije na dulje vrijeme postao nepoboljšan kao što je bio ranije. Jasno je da u tom naprednom svijetu postoji i neka vrsta biotehničke mogućnosti promjene raspoloženja koja također utječe na međuljudske odnose. Navedene karakteristike društvenog sustava *Down and Outa* nisu neprivlačne samo zato što su oprečne nečijem individualističkom senzibilitetu ili nečijem osjećaju društvene primjerenosti, već i zbog toga što očito umanjuju produktivnost.

8. 2. 5. *Whuffie* – kompetitivnost

Pored nepoželjnosti i distopijske kvalitete *whuffieja* koja proizlazi iz prethodnog ulomka, u diskursu o tom društvenom sustavu moguće je naći i internu nekonzistentnost, o čemu svjedoči sljedeći citat: "'Disneyjev zabavni park nije natjecanje,' Lil je rekla. 'Svi različiti *ad-hocovi* rade zajedno i to radimo da bismo park učinili što boljim možemo. Za nas je opasno izgubiti to iz vida" (Doctorow 2003: 51). Takva percepcija ima vrlo očito urođenu manu. Naime, ako omjer *whuffieja* različitih ljudi određuje njihov ne samo utjecaj već i vlasnička prava, pokušaj uništavanja tuđeg *whuffieja* može u nekim situacijama biti korisnija metoda stjecanja društvenog utjecaja nego povećavanje vrijednosti vlastitoga *whuffieja*. Julius odgovara da se ovdje "[n]e bismo trebali natjecati jedni s drugima, ali svi znamo da je to samo pristojna fikcija. Istina je da u Parku postoji stvarno natjecanje" (Doctorow 2003: 51), ali i on sam kao pripovjedač tvrdi da je "[č]itava zamisao Bitchunskog društva bila da imaš bolju reputaciju od idućeg *ad-hoca*, da uspiješ na temelju zasluga, a ne prevarom unatoč ubojstvima i sličnom" (Doctorow 2003: 31). Čak i ako je to zamisao koja stoji iza

104 U ovom se radu ne polazi od evaluacije koju donosi Henry Jenkins, a po kojoj se *Down and Out* "bavi svijetom u kojem naša domena emocionalne upletenosti postaje sve uža sve dok se ne počnemo osjećati da smo povezani samo s onim ljudima koji žive u našem vlastitom dvorištu" (Jenkins 2006: 478).

Bitchunskog društva, vrlo je teško zamisliti da ona održivo dobro funkcionira u praksi.

U to se uklapa i svojevrsna evolucijska logika koja je prisutna u Lilinom razmišljanju da njezina grupacija neće biti uspješnija od Debrinog *ad-hoca*: "Čak i ako nisi – hej, to je čitava poanta meritokracije, zar ne? Najbolje stvari preživljavaju, sve je ostalo istisnuto" (Doctorow 2003: 27). Dio problema s njihovom verzijom meritokracije je u tome što njihovo najbolje nije najbolje samo zato jer je postalo bolje od svega ostalog već može biti najbolje i jer je upropastilo ostalo do razine da bude gore od onoga što se promovira kao najbolje. Tu se i ne ulazi u potpuno apsurdnu verziju meritokracije kao sustava u kojem uspijeva najpopularnije, a ne najbolje. Evolucija je i izrijekom prisutna kad se pripovjedač pita "[j]esam li ja zaista zagovarao da budemo više nalik Debri? Riječi su samo izletjele, ali sam vidio da sam bio u pravu – morat ćemo pobijediti Debru u njenoj vlastitoj igri, evoluirati dalje od njezinih *ad-hoca*" (Doctorow 2003: 32). Opstanak najjačih vrlo se lako može uklopiti u fikcionalni društveni sustav *Down and Outa* u kojem naizgled nema moralnih zadrški ili pravnog sustava koji ograničava dopušten alat u borbi za povećanjem *whuffieja*. Uspješno vođenje zabavnog parka generira *whuffie*, a Juliusa smeta što Debrin *ad-hoc* želi izmijeniti atrakcije koje su mu bitne što otkriva njegov unutarnji monolog:

> Zašto pobogu nisu ovo mogli napraviti negdje drugdje? Zašto su morali uništiti sve što sam volio da bi ovo ostvarili? Mogli su izgraditi ovu tehniku bilo gdje – mogli su ju dijeliti na internetu i ljudi bi joj mogli pristupiti iz svojih dnevnih boravaka! Ali to nikad ne bi bilo dovoljno. Napraviti to ovdje bilo je bolje za stari w*huffie* (Doctorow 2003: 24)

Logično je pretpostaviti da osjećaj kontinuiteta i tradicija vode ljude u Disneyjev zabavni park pa je Debrinu *ad-hocu* profitabilnije nametnuti se u već postojeći kompleks i izmijeniti ga nego graditi svoju sličnu verziju od početka. Evolucijska logika u *whuffieju* zbog koje će oni moći ukloniti bivše zabavne sadržaje u srži je Juliusova problema. Stoga je odgovor jasan kad on govori: "uložili smo svoja srca i duše u ovo mjesto i nije nam ga ispravno oduzeti. Zar ne možemo na svijetu imati jedan konzistentan kutak, jedan komadić zamrznut u vremenu za ljude koji ga vole takvog kakav jest? Zašto vaš uspjeh znači naš neuspjeh?" (Doctorow 2003: 60). Ne postoji sustav koji štiti nečija osobna prava, a on ne može zadržati svoj konstantan kutak dok postoji netko tko ga želi preuzeti, a bolje se snalazi u ekonomiji *whuffieja*. Sama činjenica da nekome popularnost toliko dopušta izrazito je odbojna, ali ona je također intrinzična realnost takvoga društvenog sustava.

Opisani društveni sustav nije poštedio ni obrazovanje. Jedan su odsjek za sociologiju tako pokušali zauzeti napredni studenti sa sljedećom programskom izjavom:

> Odbijamo dosadnu, tiransku vladavinu profesora s Odsjeka. Zahtijevamo vidljivu platformu s koje možemo propovijedati Bitchunsko evanđelje. Odmah stupa na snagu vlast *ad-hoc* Odsjeka za sociologiju Sveučilišta u Torontu. Obećajemo visoko relevantni kurikul s

> naglaskom na reputacijske ekonomije, socijalnu dinamiku proizašlu iz nestanka oskudice i socijalnu teoriju neograničenoga produljenja života. Nema više Durkheima djeco, samo *deadheading*. Ovo će biti *zabavno*. (Doctorow 2003: 57)

Deadheading je tehnika kojom se pojedinac na neko vrijeme zamrzne s namjerom da se za određen broj godina probudi u drugačijem svijetu. O toj će tehnici više riječi biti kasnije u ovoj analizi. *Whuffie* vrlo teško može garantirati akademske slobode. Tako je sociologija po zamisli studenata koji zauzimaju odsjek vjerojatno manje znanost, a više tečaj za skupljanje *whuffieja*. I stari se profesori prilagođavaju novom sustavu: "[p]rofesori su proveli predavanja prostituirajući se za *whuffie*, vodeći seminare kao grupe za potporu, a ne predavanja. *Ad-hocovi* su provodili svoje vrijeme govoreći protiv profesora i trgajući zadatke koje su studenti predavali profesorima" (Doctorow 2003: 58). U borbi za popularnost koja omogućava vlast na odsjeku, obrazovni proces drastično gubi na važnosti. *Whuffie* sustav očito je poguban za ozbiljan i sustavan razvoj i diseminaciju znanja.

8. 2. 6. *Whuffie – whuffie* u empirijskom svijetu

Iako se ova analiza primarno fokusira na čitanje samoga književnog djela i eventualne implikacije za transhumanističku filozofiju, bilo bi neozbiljno ne spomenuti da fenomeni slični *whuffieju* ili čak inspirirani *whuffiejem* postoje ili su postojali i u stvarnom svijetu. Sam je Doctorow pisao o tome u tekstu u kojem bolje objašnjava funkcioniranje *whuffieja* te ga kritizira kao potencijalnu valutu u stvarnom svijetu i navodi primjere sličnih empirijskih projekata[105]. Oana Mateescu u radu objavljenom 2010. godine pisala je o stvarnoj digitalnoj *whuffie* banci nastaloj po uzoru na Doctorowljev roman (cit. prema Mateescu 2010: 14), ali više nije moguće pristupiti njihovoj web-stranici. Christiane Bürklein smatra da još uvijek nismo na razini *whuffieja*, iako neka vrsta reputacijske ekonomije već postoji (cit. prema Bürklein 2014: 114). Čitava knjiga Tare Hunt po uzoru na Doctorowljev roman nosi ime *The Power of Social Networking: Using the Whuffie Factor to Build Your Business*, iako se čini da ta knjiga polazi od pojednostavljenoga ili čak pogrešnoga čitanja romana *Down and Out* i odveć optimističnog poimanja *whuffieja* koje nije u skladu s Doctorowljevom eksplicitno naglašenom sumnjom u empirijsku implementaciju valute takve vrste[106]. Stvarni je svijet naravno neusporediv s fikcionalnim svijetom koji prikazuje Doctorow, ali se također čini da razmišljanja o konceptu *whuffieja* u stvarnom svijetu nisu onoliko kategorički negativna koliko bi trebala biti temeljem pozornog čitanja romana *Down and Out*.

105 Vidi Doctorow (2016).
106 Vidi završetak te knjige: Hunt (2009), str. 295-296.

8. 2. 7. *Whuffie* – tehnologija protiv kapitala

Od stvarnih fenomena koji posuđuju naziv valute iz Doctorowljeva romana još je važnije što ta valuta govori o svijetu u kojem se roman odigrava i ima li to implikacije za empirijski svijet. Što sustav u romanu *Down and Out* govori o nadi da će napredak tehnologije dovesti kraj kapitalizma? Thomas Kurton u ranije obrađenom Powersovom romanu *Generosity: An Enhancement* nada se da će se dogoditi nešto slično:

> Jednog će dana mikrozeleni strojevi napraviti oskudici isto što je Salk napravio dječjoj paralizi. Onda će biti više dostupnih sredstava za financiranje istraživanja nego istraživača. Onda ćemo poraziti čak i kompetitivno rivalstvo pa će sva ova privatna potražnja za profitom nestati u vječnoj ekonomiju darova. (Powers 2009: 117)

Kurton je u tom kontekstu optimističan, a kad se uzme u obzir odnos znanosti i kapitala prikazan u Powersovu romanu vjerojatno i odveć optimističan. Doctorowljev roman također ocrtava nešto tamniju sliku međuodnosa napretka tehnologije i kapitalizma.

Na prvu se može činiti da *Down and Out* odskače od kapitalističkog realizma kako ga je definirao Mark Fisher koji piše da je kapitalistički realizam "raširen osjećaj po kojem ne samo da je kapitalizam jedini održiv politički i ekonomski sustav, već i da je sada nemoguće čak i *zamisliti* koherentu alternativu kapitalizmu" (Fisher 2009: 2). Unutar svoga fikcionalnog svijeta *whuffie* sustav čini se koherentnim, a isto tako je nemoguće zanijekati razliku između toga sustava i kapitalizma u formi u kojoj kapitalizam postoji u suvremenom empirijskom svijetu. U romanu *Down and Out* nitko ne gladuje, svatko ima gdje prespavati, pristup internetu i različitim vrstama zabave slobodan je, svi imaju i osnovnu medicinsku skrb, barem onakvu kakvu bez problema prihvaća velika većina, ako ne i svi stanovnici toga svijeta. Zbog toga se čini da Fisherova dijagnoza o kapitalističkom realizmu nije primjenjiva na Doctorowljev roman.

Ovdje se polazi od upravo suprotnog shvaćanja – *Down and Out* svjedoči da čak i vrlo tehnološki napredna zajednica ne može izbjeći logiku kapitalizma. Forma očitovanja te logike vrlo je temeljito izmijenjena, ali *whuffie* sustav nije nikakva alternativa duhu kapitalizma. Čak i likovi romana u ranije prenesenom citatu govore o esenciji novca koja je preživjela tranziciju i transformaciju iz ranijih valuta u *whuffie*. Nečije bogatstvo u toj novoj valuti putem sučelja koja likovi imaju u glavama odmah je dostupno svakoj osobi s kojim pojedinac dođe u kontakt. *Whuffie* postaje još teže odvojiv od onoga što njegov vlasnik jest nego što je od suvremenog čovjeka odvojiva njegova ekonomska situacija. *Whuffie* je u Doctorowljevu romanu osnovna metafizička kategorija, osnovna manifestacija ljudske prirode potpuno ispremrežena s čovjekom. O tome koliko

se *whuffie* nameće tom fikcionalnom društvu u globalu svjedoči sve što ljudi s visokom *whuffie* vrijednosti mogu učiniti onima koji su po pitanju *whuffieja* siromašni. Pripovjedač bez naknade gubi vozilo kad mu *whuffie* dovoljno padne, a Debrin *ad-hoc* postupno preuzima zabavni park zbog njihovih visokih *whuffieja*. Ako u tom svijetu i postoji zakon, on je minimalan, a velik dio područja društvenog ophođenja koje je ranije bilo zakonski uređeno sada uređuje *whuffie*.

Zbog toga je Grgas precizan kad piše da "stvarnost kao takva obuhvaća socio-ekonomsku sferu koja je uvijek utemeljena na konceptu novca" (Grgas 2019: 203). *Whuffie* je koncept novca prenesen u drugačiji svijet, a ta socio-ekonomska sfera i tamo podjarmljuje tehnološki razvoj. Jedna od tragedija *Down and Outa* je to što oni imaju tehnološke uvjete za napuštanje kapitalističke logike, ali sami sebe u nju ponovno uranjaju na još intimnijoj razini nego što to mogu učiniti suvremeni ljudi empirijskog svijeta. Bolje je razmisliti hoće li kapitalizam oduzeti čovjeku slobodu koju tehnološki napredak donosi nego pitati se hoće li tehnološki napredak osloboditi čovječanstvo od kapitalizma. Sagledavši tekstove obrađene u ovoj disertaciji, uz punu svijest da oni nisu nužno reprezentativni za šire shvaćen književni arhiv, u odgovoru na navedeno pitanje nameće se vrlo sumorna vizija. Svi romani, s eventualnom iznimkom *Divnog novog svijeta*, prikazuju znanost i tehnološki napredak u okovima kapitalizma zbog kojih taj napredak gubi utopijski impuls koji bi sam po sebi imao.

Krionički tretman je u DeLillovu romanu *Zero K* dostupan bogatima. Dok nije potpuno jasno gdje se nalazi demarkacijska linija između onih koji su dovoljno imućni da si urede uvjete za kriotretman i onih koji nisu, na temelju romana se čini da ona nije niska. Štoviše, krionika sama po sebi zbog inherentne nesigurnosti ne može izbjeći takvu implementaciju u kojoj je dostupna samo imućnima, možda i kategorički. Powersov *Generosity* prikazuje znanost kao podanicu logike kapitala do te razine da glavni istraživač Kurton gubi mjesto u vlastitoj kompaniji ne zato što stvara lošu znanost, već zato što njegova prisutnost više nije neposredno profitabilna. Znanstvenici prikazani u romanu *Flowers for Algernon* također su svjesni problema u dobivanju sredstava za istraživačke projekte. Libertarijanski pakao romana *Transhumanist Wager* u kojem transhumanistička svjetska država uništava povijesne znamenitosti dodatno ne treba ni komentirati. Ako je iz analiza književnih djela provedenih u ovoj disertaciji uopće moguće izvući programski naputak za razvoj tehnologije, on bi se najvećim dijelom očitovao u potrebi za emancipacijom znanosti. Sila koja ugrožava tu emancipaciju manjim je dijelom sumnjiva istraživačka praksa ili otpor javnosti, a većim kapitalistička logika koja sve više prodire u znanost.

Nekim se znanstvenicima angažman s tim problemom može činiti trivijalnim ili nedovoljno vrijednim njihove pozornosti, kao što je slučaj Powersova Thomasa Kurtona kojeg čitava problematika previše ne brine jer očekuje da će eksplozija tehnološkog razvoja emancipirati znanost.

Na temelju proučenoga književnog korpusa čini se da se radi o vrlo naivnom stavu, a posebno opasnom kada posljedično izaziva prepuštanje toj kapitalističkoj logici koja bi u takvom površnom viđenju svijeta sama od sebe trebala nestati. Iz suvremene se konstelacije moći čini razumnijim očekivati da će kapitalizam uz eventualne površinske preinake uvrstiti tehnološki razvoj u svoj sustav i time ga osiromašiti, nego da će tehnika osloboditi ljude od kapitalizma. Taj je zaključak o digitalnom kapitalizmu sličan često ponavljanoj izreci po kojoj je lakše zamisliti kraj svijeta nego kraj kapitalizma. Praktične su implikacije toga shvaćanja upravo suprotne od vjere u emancipatorni potencijal napretka znanosti i tehnologije. Ako želimo slobodnu znanost s dugoročno održivom integracijom u društvu, znanstvenici se za to izravno moraju zauzeti svojim vlastitim angažmanom, a ne očekivati tehnološki *deus ex machina* koji vjerojatno uopće neće doći.

U ovom je radu nemoguće ponuditi konkretan plan akcije u takvom poduhvatu, ali može se privući pozornost na književnost kao jedan u nizu elemenata koji tvore takav plan. Fisher svoju knjigu o kapitalističkom realizmu zaključuje tvrdnjom da "opresivno sveprisustvo kapitalističkog realizma znači da samo natruha alternativne političke i ekonomske mogućnosti može imati disproporcionalno velik učinak" (Fisher 2009: 80-81). Transhumanistička književnost nosi potencijal za alternativu samom svojom povezanošću s transhumanizmom ili transhumanističkim temama koji su svojevrsna potraga za alternativnim načinom bivanja. Iako se možda čini da književna djela iščitana u ovoj disertaciji dodatno zatiru mogućnost postojanja alternative jer prikazuju razvijene tehnologije koje se ne uspijevaju othrvati zakonitostima kapitalizma, unutar književnog arhiva postoji i drugačija slika. Iduća priča koja će biti proučena donosi upravo moment utopijskog razmišljanja koji po Fisheru može imati učinak u otvaranju puta prema alternativnim mogućnostima. U tom slučaju književnost, u širem epistemološkom sustavu koji stvara osnovu za djelovanje koje teži emancipaciji znanosti bez uzaludnog očekivanja spontanog tehnološkog spasa, ne igra ni ulogu glavne misli vodilje, ali ni sporednoga artefakta dobrog tek za eskapizam.

8. 3. Transhumanizam i smrt

Dok je sučelje koje ga omogućava očito relevantno iz transhumanističke perspektive, *whuffie* se ne čini kao tehnika koja bi se uklopila u transhumanističko isticanje razvoja znanosti i osobnih sloboda. Kao središnji element Doctorowljeva romana i distopijska mogućnost primjene razvoja tehnologije on je ipak relevantan. *Down and Out* se i izravno referira na transhumanizam. Pripovjedač opisuje svoju bivšu ženu Zoyu na sljedeći način:

> Bila je izložena velikoj količini jake radijacije i niske gravitacije te je općenito postala poprilično transhumana kako je vrijeme prolazilo. Poboljšavala se sa zbunjujućom količinom unapređenja neovisnih proizvođača: zakržljali rep, oči koje vide većinu radiofrekvencijskog spektra, njezine ruke, njezino krzno, pseći zglob na koljenu koji se može okrenuti naopako i potpuno mehanička kralježnica koja nije sklona bilo kojem od apsolutno blesavih sranja koja more nas ostale poput boli u donjem dijelu leđa, međulopatične upale, išijasa i iskočenih diskova. (Doctorow 2003: 40)

U stvarnom bi svijetu ova razina unapređenja definitivno bila dovoljna za prelaženje stadija transhumanosti u posthumanost. Brojna unapređenja koja je primila čine ju radikalno različitom od nepoboljšanog čovjeka. Mehanička kralježnica nije samo zaštita od bolesti već i srastanje čovjeka i stroja u neku vrstu kiborga. Bolji kapacitet očiju čini se kao vrlo korisno unapređenje, ali je isto teško ustvrditi za krzno ili rep. Vrijednosni je sud teško donijeti, ali je evidentno da u tom fikcionalnom svijetu vlada velika razina morfološke slobode koja je sparena s tehničkim mogućnostima za ostvarenje doista dramatičnih promjena. Ona je "rutinski na sebe lijepila unapređenja temeljem bilo kojeg hira koji joj je pao na pamet, kao kad je odlučila hodati po svemiru gole kože i provela poslijepodne dobivajući limenu kožu i željezna pluća" (Doctorow 2003: 40). Ovakve se mogućnosti čine kao transhumanistička utopija, ali Zoyino mentalno zdravlje nije reprezentativno. Je li potencijal za psihičke probleme u njoj bio prije promjena kojima se podvrgnula ili su je one odvele u ludilo ili se radi o kombinaciji oba faktora, nije u potpunosti jasno. S vremenom ona počinje pokazivati vrlo ozbiljne probleme nakon čega je liječnik

> dijagnosticirao nekemijsku disfunkciju što je značilo da je slomljen njezin um, a ne njezin mozak. Drugim riječima, poludjela je zbog mene. Za nekemijsku disfunkciju možeš dobiti savjetovanje, u stvari možeš pokušati riješiti problem razgovorom, naučiti kako se osjećati bolje u svojoj koži. Ona to nije htjela. (Doctorow 2003: 40)

Zanimljivo je da u svijetu romana *Down and Out* postoje rješenja za kemijske disbalanse u mozgu, ali time nisu riješeni svi psihički problemi, a metode koje imaju za olakšavanje nekemijskih disfunkcija ne čine se bitno naprednijim od onoga što je dostupno u empirijskom svijetu.

Pripovjedač sebe krivi za njezine poteškoće, ali se čini potpuno razumno pretpostaviti da bi takvo drastično, a možda i obijesno prerađivanje stanja u kojem je netko rođen moglo imati pogubne implikacije za mentalno zdravlje. Stoga ona odlučuje ubiti tijelo u kojem živi i aktivirati sigurnosnu kopiju nakon čega ponavlja proces koristeći kopiju prije nego je upoznala Juliusa. Uz njega se donekle normalizirala, ali odlučuje da joj se više sviđa njezin prijašnji radikalno posthumani život u kojem živi samo za zabavu. Njezina epizoda nije ključan dio romana, ali postavlja relevantno pitanje za transhumanizam. Postoji li granica poboljšanja čovjeka nakon koje se nije moguće vratiti i zbog čega se gube neke mogućnosti koje su dostupne samo nepoboljšanima ili manje poboljšanima? I Zoyin izgled i njeno ponašanje prije Juliusa izrazito su atipični, a njezine mentalne poteškoće ukazuju na to da se ona možda i ne može vratiti barem dijelom uobičajenoj egzistenciji, čak i kad bi to htjela. Reverzibilnost odluka o poboljšanju čovjeka kao i njihove implikacije za mentalno zdravlje nisu problemi kojima se transhumanistička literatura odveć ekstenzivno bavi, a *Down and Out* ukazuje na tu svojevrsnu slijepu pjegu transhumanističkog diskursa.

8. 3. 1. Transhumanizam i smrt – smrt smrti?

Još jedno područje preklapanja Doctorowljeva romana i transhumanizma pristup je smrti u romanu. Pripovjedač opisuje iskustvo nakon svoje prve smrti: "Obnovili su me iz sigurnosne kopije u na silu razvijenog klona u Općoj bolnici Toronto. Koliko sam znao, legao sam u kliniku za izradu sigurnosne kopije i ustao trenutak nakon" (Doctorow 2003: 16). Likovi stvaraju sigurnosne kopije svog uma posredstvom sučelja koje im je ugrađeno. Oni redovito obnavljaju kopije koje se sigurno pohranjuju. U slučaju smrti, razvija se klonirano tijelo u koje se taj um učitava. To kloniranje omogućava značajnu razliku morfološke slobode u odabiru vlastita izgleda. Kad pripovjedač upoznaje Dana "[č]inilo se da imam četrdesetak godina i razmišljao sam pokazati ljutnju jer me netko zove sinko, ali pogledao sam mu u oči i odlučio da je imao dovoljno stvarnog vremena da me može zvati sinom kad god poželi" (Doctorow 2003: 8). On može birati koliko je staro tijelo u kojem obitava, a na Danu primjećuje da je u stvarnosti proživio puno više godina nego što se čini na temelju fizičkoga izgleda.

Tehnologiju sigurnosnih kopija likovi u romanu smatraju lijekom za smrt što naravno suštinski mijenja društvo. Stoga u romanu stoji "Bitchunsko društvo imalo je puno iskustva s učitavanjem iz sigurnosnih kopija – u eri lijeka za smrt ljudi žive poprilično nesmotreno. Neki se ljudi učitavaju iz kopija nekoliko desetaka puta godišnje" (Doctorow 2003: 16). Samorazumljivo je da će ljudi koji smatraju da smrt nije trajna biti bitno skloniji rizicima nego populacija empirijskog

svijeta. Sam proces buđenja sigurnosne kopije s vremenom je usavršen do te razine da se ne radi o odveć neugodnom iskustvu. Jedna je od posljedica te tehnike negativan razvoj medicinske profesije o čemu govori Dan:

> Mi starci, mi smo naučeni da razmišljamo o liječnicima kao visoko istreniranim profesionalcima – sve te *predbitchunske* stvari na medicinskom fakultetu, dugačka pripravništva, vježbe iz anatomije… Istina je da prosječnog liječnika danas više obučavaju u pristupu pacijentu nego bioznanosti. 'Doktor' Pete je tehničar, a ne doktor medicine na način na koji ti i ja to shvaćamo. Bilo tko s vrstom znanja koje ti tražiš radi kao povijesni istraživač, a ne kao liječnik. […] Doktor bi trebao biti autoritet u medicinskim pitanjima iako ima samo jedan trik: učitavanje sigurnosne kopije u novo tijelo. (Doctorow 2003: 54)

U svijetu u kojem ljudi bez problema prihvaćaju učitavanje iz sigurnosnih kopija koje je usput vrlo jednostavno izvesti, liječnici velikim dijelom postaju nepotrebni. Većinu se ozbiljnijih problema i ne tretira već se jednostavno ubija bolesno tijelo i učitava kopiju uma u novi klon.

Pored svojevrsne propasti medicinske profesije ova tehnika otvara prostor devijantnom ponašanju koje je u trenutnom empirijskom svijetu na taj način nemoguće. Na primjer, Debra nakon što dogovori Juliusovo ubojstvo, jednostavno ubije tijelo koje ima i učita se iz kopije koja se ne sjeća da je dogovarala ubojstvo (cit. prema Doctorow 2003: 64). To je tek primjer čitave klase asocijalnog ponašanja koje je olakšano mogućnošću učitavanja sigurnosne kopije koja nije počinila problematično djelo. Samo zbog toga radi se o vrlo problematičnoj tehnici, a upravo to vodi u središnju točku tenzije unutar sustava borbe protiv smrti u romanu *Down and Out*. Koliko god likovi tog fikcionalnog svijeta smatraju da su porazili smrt, ne čini se da su oni to doista napravili. Neovisno o tome što će kopija nečije psihe u nekom trenutku u budućnosti biti učitana u neko novo tijelo, osoba u trenutku smrti doista umire. Ona se takva kakva u tom trenu jest više ne vraća u život.

8. 3. 2. Transhumanizam i smrt – tehnika učitavanja uma

Bostrom razlikuje dvije vrste učitavanja uma:

> Ponekad se pravi razlika između destruktivnog učitavanja u kojem je originalni mozak uništen u procesu i nedestruktivnog učitavanja u kojem je originalni mozak održan netaknutim pored učitane kopije. Vodi se debata oko uvjeta pod kojima bi osobni identitet ostao sačuvan u destruktivnom učitavanju. (Bostrom 2003a: 17)

Stvaranja sigurnosne kopije uma spada u nedestruktivno učitavanje. Samim stvaranjem kopije ne postavlja se pitanje osobnog identiteta, a valja imati na umu i da je kopija pasivna dok aktivno tijelo ne umre, nakon čega ju se učitava u novo tijelo. No s vremenom se pojavljuje upravo problem

osobnog identiteta koji je bitno lakše riješiti nego u slučaju destruktivnog učitavanja. Čak i stavivši na stranu sve probleme koji prate destruktivno učitavanje, a bilo bi ih moguće primijeniti i na metodu iz Doctorowljeva romana, jasno je da tehnika koja se koristi u romanu *Down and Out* predstavlja kraj identiteta.

Naime, osoba je nakon stvaranja kopije proživjela druga iskustva i eventualno promijenila neke svoje stavove i mišljenja u odnosu na trenutak stvaranja sigurnosne kopije. Drugim riječima, ako bi netko i vjerovao da klasično zamišljeno destruktivno učitavanje ne predstavlja problem po pitanju identiteta, taj je problem nemoguće izbjeći kad se razmišlja o tehnici koja se koristi u Doctorowljevu fikcionalnom svijetu. Zbog toga pitanje destruktivnog učitavanja u ovom poglavlju neće biti posebno dubinski razrađeno iako se radi o relevantnoj filozofskoj tematici za transhumanizam. Bez sumnje moguće je reći da stvaranje sigurnosnih kopija nije lijek za smrt jer osoba umire neovisno o tome postoji li ili ne postoji sigurnosna kopija, a identitet barem iz neke perspektive jednak je samo dok živuća osoba ne proživi barem minimalnu količinu iskustva nakon stvaranja sigurnosne kopije. Čak bi i u tom gotovo pa nepostojećem periodu osoba umrla, a nanovo učitana osoba iz sigurnosne kopije ne bi bila ta ista preminula osoba već identična kopija.

Tenzija koja iz toga proizlazi vidljiva je i u romanu. Naime, Julius neko vrijeme prije nego što je razvio probleme zbog kojih mu liječnik predlaže da ubije trenutno tijelo, nije stvorio sigurnosnu kopiju. On u tom trenu ne može napraviti novu kopiju jer mu je sučelje oštećeno. Zbog toga on odjednom shvaća da bi, ako bi se učitao iz nešto starije kopije, izgubio sjećanja koja je u međuvremenu stekao i koja su mu vrlo važna. On se odjednom pita što znači "[u]miroviti ovo tijelo? To je u stvari značilo ubiti me" (Doctorow 2003: 43), iako je ranije naveo "[n]isam bio jedan od onih luđaka koji su smrt shvaćali *ozbiljno*. Nije bilo kao da su oni [ljudi koji su ga ubili] učinili nešto *trajno*" (Doctorow 2003: 21, naglasak u izvorniku). On odbija ubiti tijelo, a liječnik to ne smije uraditi bez njegove dozvole. U slučaju da nema toga pravila, situacija bi bila još više distopijska nego što u romanu jest. Tenzija je kod Juliusa očita – drastičan događaj koji ukazuje na nedostatke tehnike na koju se naviknuo življenjem u kulturi koja smrt ne shvaća ozbiljno, suštinski je promijenio njegovo shvaćanje smrti. On je odjednom svjestan da smrću gubi iskustva koja ga određuju, a podsvjesno možda i da je osoba koja nastaje iz sigurnosne kopije u najboljem slučaju druga verzija njega, ako ne i potpuno odvojen entitet.

Takva tenzija nije prisutna samo kod njega. Sam ga liječnik koji zagovara ubijanje trenutnog tijela i učitavanje kopije uma u novi klon pokušava nagovoriti riječima: "Pljačkaš svoje buduće ja u korist svoje sebične sadašnjosti" (Doctorow 2003: 54). Ako će dulje živjeti prije nego ubije trenutno tijelo, sigurnosna će se kopija teže prilagoditi na novo vrijeme u kojem se probudi jer će biti sve veći razmak između trena kad je bila pohranjena i kad dobiva tijelo u kojem živi. Ali, kad bi se

doista radilo o jednoj te istoj osobi, upitno je koliko bi bilo razumno govoriti o tome da krade od budućeg sebe. Kako Julius može biti sebičan sam prema sebi? Stoga se i u liječnikov govor uvlači neka vrsta nelogičnosti, barem iz perspektive shvaćanja nove kopije kao nastavka sadašnjeg Juliusova života. A ako nova kopija nije nastavak sadašnjeg života, onda je sadašnji život smrću doista nestao. Društvo u romanu *Down and Out* razvilo je trivijalizaciju smrti koja je tragična upravo zbog toga što oni od nje nisu zaštićeni ni približno onoliko koliko misle da jesu.

8. 3. 3. Transhumanizam i smrt – kolektivna zabluda

Zanimljivo je i kako je došlo do tako širokog i pogrešnog društvenog konsenzusa. Potpuno je očekivano da su neki u prošlosti imali otpor ili barem ukazivali na nedostatke nove tehnike borbe protiv smrti, ali "[s]vatko tko je imao ozbiljnih filozofskih problema po tom pitanju samo je, znaš, umro, i od toga je prošla čitava generacija. Bitchunsko društvo ne treba preobratiti svoje suparnike, samo ih treba nadživjeti" (Doctorow 2003: 16). Ljudi koji su vjerovali u sigurnosne kopije stvarali su ih pa su njihove kopije sa sličnim stavovima nastavljale živjeti. S druge strane, oni koji su uvidjeli da se u stvarnosti ne radi o produljenju života s vremenom su izumrli. Sličan je bio i završetak ranije opisanog sukoba na Odsjeku za sociologiju: "Sukob je zauvijek riješen četrdeset godina kasnije. Jednom kad napraviš sigurnosnu kopiju i učitaš se iz nje ostatak *bitchunerije* samo dolazi, sustav vrijednosti koji te preuzima. Oni koji nisu stvorili sigurnosne kopije možda bi se žalili, ali, hej, svi oni su umrli" (Doctorow 2003: 58). Ponovno je dio aktera u sukobu jednostavno izumro, a oni koji su odlučili napraviti sigurnosne kopije postupno su prihvatili novi društveni sustav i više nisu imali toliku potrebu boriti se za tradicionalno područje sociološkog istraživanja. Čak i zanemarivši distopijsko čitanje u kojem oni koji provode proces stvaranja i implementacije sigurnosnih kopija namjerno promijene nešto s misaonom strukturom čovjeka, ta je tehnika sklizak teren koji vodi u konformizam s novim društvenim praksama. Zbog relevantnosti smrti u ljudskoj egzistenciji nije teško povjerovati da tako nešto može proizaći iz tehnologije koja naizgled pobjeđuje smrt.

8. 3. 4. Transhumanizam i smrt – Dan

Od važnijih likova u romanu Dan je najmanje tipičan član društva. On, na primjer, ne vjeruje u konzistentnost identiteta između preminule osobe i klona njenog uma iz nekog prošlog vremena[107].

107 Za vrlo zanimljiv razgovor Juliusa i Dana baš o toj temi u kojoj Dan smatra da postoji razlika između čovjeka i njegove identične kopije vidi Doctorow 2003: 18. U romanu *Down and Out* najčešće u pitanju i nije identična

On isto tako na početku romana ne želi živjeti vječno "[z]ar zaista misliš da ćeš za stotinu stoljeća biti bilo što prepoznatljivo kao ljudsko? Ja nisam zainteresiran da budem postosoba. Jednog ću se dana probuditi i reći 'Pa, pretpostavljam da sam vidio otprilike dovoljno' i to će biti moj posljednji dan" (Doctorow 2003: 9). Dan i sam zbog sučelja koje mu je ugrađeno nije klasičan čovjek nego posthumano biće, ali u svijetu u kojem je većina, ako ne i svi, postljudska, njegovo razmišljanje valja promatrati kao potrebu da barem otprilike zadrži kontinuitet sa svojom ljudskom prošlošću. Njegov je stav u tom svijetu neočekivan, kao i plan koji on ima u većem dijelu romana po kojem se ubrzo planira ubiti.

Svjedočanstvo ljudskog inherentnog straha ili otpora spram smrti njegov je razgovor s pripovjedačem na kraju romana:

> 'Baš razmišljam – zašto primiti smrtonosnu injekciju. Mislim, možda sam za sad gotov sa svime što želim ovdje, ali zašto da donesem nepovratnu odluku.'
>
> 'Zašto si to htio ranije?' pitao sam.
>
> 'Ah, to je bila stvar muževnosti, pretpostavljam. Nepovratnost i sve. Ali k vragu, ništa ne trebam dokazivati, zar ne?' (Doctorow 2003: 66)

Koliko god Dan bio najkritičniji lik prema novom sustavu, ipak na kraju ne odlučuje umrijeti već *deadheadati*, to jest, korištenjem tehnologiju isključiti vlastitu subjektivnu svijest s mogućnošću za njezino ponovno uključivanje. Radi se o potvrdi privlačnosti transhumanističke težnje produljenju života. Razvoj mišljenja jednog lika iz jednog romana ne treba čitati kao konkluzivan filozofski argument, pogotovo s obzirom na to da su neki ljudi u romanu *Down and Out* ipak umrli. Doduše, nije jasno koliko ih je odabralo smrt jer su htjeli umrijeti, a koliko opravdano nisu vjerovali manjkavoj metodi borbe protiv smrti koja se raširila u tom fikcionalnom svijetu. Neovisno o tome, opravdano je moguće ustvrditi da bi Danovo ponašanje moglo biti arhetipsko za velik broj onih koji tvrde da žele umrijeti. Bitno je drugačije govoriti da netko eventualno želi umrijeti i odbijati metode produljenja života iz pozicije zdravlja i sigurnosti s brojnim očekivanim godinama života ispred sebe, nego isto tvrditi nekoliko sati prije očekivane smrti. To naravno ne znači da čak i u slučaju postojanja doista pouzdane i etički neproblematične metode produljenja života nitko nikad ne bi odabrao umrijeti. Transhumanisti se za to i ne zalažu već žele da ljudi imaju pravo osobnog izbora hoće li ili neće koristiti neku tehniku poboljšanja čovjeka.

Iz Danove se perspektive ipak neovisno o njegovim ranijim tvrdnjama pokazalo povoljnim da je mogućnost za odgađanje smrti ostala dostupna, a samo postojanje takve mogućnosti ne bi bilo negativno čak ni da je odlučio konačno umrijeti. Uppinder Mehan precizno navodi dosadu kao izvor

---

kopija, osim ako netko umre upravo na kraju učitavanja kopije svog uma u vanjsku pohranu, već o osobi koja je od trenutka učitavanja proživjela neka nova iskustva koja učitana sigurnosna kopija nema.

konflikta u Doctorowljevu romanu (Mehan 2012: 157), a *deadheading* je rješenje za dosadu koje je to fikcionalno društvo osmislilo. Doista je moguće da neka transhumanistički vrlo poželjna društvena konfiguracija nekim ljudima bude dosadna jer više ne mogu pronaći nova iskustva, ali se isto tako čini da je takva realnost čak i ako je ostvariva nevjerojatno daleko pa u ovom radu neće biti detaljnije proučena.

8. 4. Zaključak

Down and Out in the Magic Kingdom za ovu je disertaciju posebno zanimljiv roman jer od svih proučenih prikazuje društvo koje je u najvećoj mjeri transhumanističko, a također i izrijekom spominje transhumanost zbog čega ga je vrlo lako moguće promatrati kao dio transhumanističke književnosti. Eventualna je iznimka kraj romana *Transhumanist Wager* i država otok koji tamo nastaje i s vremenom vlada ostatkom svijeta, ali nekonzistentnost toga romana otežava njegovo shvaćanje kao ozbiljne književne meditacije transhumanizma. *Divni novi svijet* prikazuje poprilično različito društvo od empirijskog, ali većina karakteristika toga društva s iznimkom *some* nije u skladu s načelima transhumanizma. Ni Doctorowljev roman nije potpuno transhumanistička utopija, iako posljednja rečenica u romanu odiše transhumanističkim duhom "[o]boje moramo još puno živjeti prije nego što ćemo znati što je što" (Doctorow 2003: 67). Želja za dugovječnošću i nadogradnjom znanja svakako je transhumanistička težnja.

S druge strane, valuta *whuffie* te društveni poredak koji proizlazi iz nje nisu u skladu s transhumanističkim načelima. Brojne druge karakteristike toga fikcionalnog društva poput morfološke slobode, sučelja koje povezuje um i računalo, sigurnosnih kopija uma kao metode borbe protiv smrti i mogućnosti biotehničkog utjecaja na raspoloženje u načelu se uklapaju u transhumanističku viziju. *Down and Out* ne nudi jednostavne ili redukcionističke odgovore na pitanje poželjnosti tih tehnika. Sam se Doctorow slaže da *whuffie* nije dobra valuta, ali na primjer, radikalnu morfološku slobodu iz njegova romana nije tako lako proglasiti poželjnom ili nepoželjnom. Od ozbiljnoga književnog djela i nije potrebno zahtijevati jednostavne odgovore na tako kompleksna pitanja. Robert Geraci misleći i na *Down and Out* piše "[o]ve znanstveno fantastične priče normaliziraju (unutar okvira budućnosti) nove načine na koje pojedinci mogu vidjeti sebe u kontekstu tehnologije" (Geraci 2010: 1009), čime ističe način na koji književnost može doprinijeti shvaćanju tehnologije bez konačnih odgovora o njezinoj privlačnosti ili odbojnosti. Doctorowljev roman nudi opsežno, duboko i smisleno promišljanje transhumanističkih tema i na razini same tehnike prikazujući ih u konkretnom fikcionalnom kontekstu u kojem njihove različite karakteristike i implikacije mogu doći do izražaja. *Down and Out in the Magic Kingdom* na konzistentan način obrađuje transhumanističke teme te ukazuje na relevantna pitanja o tim temama koje zahtijevaju daljnju znanstvenu razradu. Uzevši u obzir da neka od tih pitanja do sad nisu bila obrađena u literaturi na značajan način, moguće je zaključiti da je prostor koji Doctorowljev roman otvara upravo ono čemu transhumanističko čitanje književnosti treba težiti.

9. Studije slučajeva – “The Fable of the Dragon-Tyrant” i “The Unfinished Fable of the Sparrows”

Dok je *Down and Out in the Magic Kingdom* Corya Doctorowa kratak roman, a pri analizi djela *Flowers for Algernon* Daniela Keyesa u fokusu nije bio samo roman već i pripovijetka, svaka je studija slučaja u ovoj disertaciji sadržala roman. Posljednja studija slučaja ipak predstavlja odmak od toga uvriježenog pristupa pa će se simultano proučiti dvije kraće prozne forme, a to su “The Fable of the Dragon-Tyrant” i “The Unfinished Fable of the Sparrows” Nicka Bostroma. Bostrom u ovoj disertaciji već figurira kao možda i najvažniji filozof na čijoj se misli više nego na bilo čemu drugome zasniva ovdje predstavljen pristup transhumanizmu. S obzirom na to da se Bostrom okušao i kao autor fikcije, sasvim je prirodno integrirati i ta njegova djela u ovaj rad.

O Bostromovu tekstu o zmaju Aubrey de Grey napisao je da je “ubrzano i s pravom stekao status ikone među zagovornicima dugovječnosti” (de Grey 2008: 858). Sva je ranije navedena književna djela, ako već ne sadrže izravnu kritiku transhumanizma, lakše interpretirati kao tekstove koji ukazuju na probleme s nadolazećom tehnologijom nego kao nedvosmislene argumente u korist transhumanističkog napretka. Čak i pomno čitanje Istvanova romana *Transhumanist Wager*, koji je pisan iz perspektive vrlo naklonjene transhumanizmu, više usmjerava pozornost prema potencijalnim opasnostima koja čovječanstvu prijete od transhumanističkog razvoja nego što prikazuje poželjan razvoj budućnosti čovječanstva. Zbog ograničenoga broja djela proučenih u ovom radu teško je govoriti o generalizaciji primjenjivoj na čitav korpus tekstova koji su relevantni za transhumanizam, ali izvjesnu je tendenciju moguće uočiti. Bostromov je “Dragon-Tyrant” upravo suprotan toj tendenciji jer vrlo nedvosmisleno zagovara konkretan transhumanistički smjer razvoja čovječanstva.

Stoga je zanimljiv kao protuteža ne samo ostalim djelima iz disertacije, već i Bostromovoj drugoj priči, “The Unfinished Fable of the Sparrows”, koja ističe upravo važnost opreznosti u razvoju tehnike. Time te priče kroz paralelno čitanje i usporedbu ukazuju na tenziju ne samo unutar Bostromove misli već i transhumanizma općenito, a radi se o tenziji između sigurnosti u razvoju znanosti i tehnologije s jedne te slobode u inovaciji s druge strane. S obzirom na to da se radi o jednom od temeljnih konflikata unutar transhumanizma, dodatno je važno integrirati čitanje tih djela u ovaj rad. Povrh navedenog, kontekstualizacija te dvije priče povlači bitna pitanja o demarkaciji znanstvenog od neznanstvenog i filozofiji znanosti općenito. Priče su i bez toga za ovaj rad vrlo važne, a ta ih dodana dimenzija čini neizbježnima u temeljitom iščitavanju transhumanističke književnosti.

9. 1. “The Unfinished Fable of the Sparrows”

“The Unfinished Fable of the Sparrows” basna je kojom Nick Bostrom započinje svoju znanstvenu knjigu *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*, izdanu 2014. godine. Sama se knjiga bavi različitim mogućnostima ostvarivanja napredne inteligencije s posebnim fokusom na snažnu umjetnu inteligenciju. U tom kontekstu Bostrom sagledava potencijal te vrlo aktualne spekulativne tehnologije, opasnosti koje proizlaze iz eventualnoga ostvarenja napredne umjetne inteligencije te moguće načine sigurne implementacije. Terminologija vezana za različite vrste umjetne inteligencije donekle je problematična pa je bez ciljanja na terminološki pravorijek korisno definirati kako će se pojmovi koristiti u ovom radu. Transhumanizam često nije povezan s bilo kojom vrstom računalnog programa, već s umjetnom inteligencijom koja ne rješava jedan specifičan zadatak nego je primjenjiva na širok spektar različitih zadataka i eventualno superinteligentna, a superinteligenciju Bostrom definira kao “*bilo koji intelekt koji uvelike premašuje kognitivne performanse ljudi u praktično svakoj interesnoj domeni*” (Bostrom 2014: 22, naglasak u izvorniku). Računalni programi koji izvršavaju vrlo impresivne zadatke, kao na primjer onaj koji pobjeđuje najboljega ljudskog šahista u šahu, nisu ni blizu superinteligencije jer je ekspertiza tih programa ograničena na relativno usko područje, a superinteligencija predviđa bitno širi spektar kompetentnosti. U ovoj se analizi pozornost primarno posvećuje takvoj vrsti umjetne inteligencije koju se može nazvati superinteligencijom te jakom ili naprednom umjetnom inteligencijom. I ograničeniji poduhvati razvoja strojne inteligencije mogu imati dramatičan utjecaj na ljudski rod i biti relevantni iz transhumanističke perspektive. Zadržavanje na naprednoj umjetnoj inteligeniji ipak je u skladu s Bostromovom knjigom.

9. 1. 1. “The Unfinished Fable of the Sparrows” – završetak basne

Sama basna prikazuje gnijezdo vrabaca kojima pada na pamet da pronađu mladu sovu ili jaje sove koje bi im moglo omogućiti lakši život. Većina je vrabaca oduševljena tom mogućnošću, dok neki ukazuju na potencijalne opasnosti koje proizlaze iz dovođenja sove u njihovo gnijezdo. Alegorija je te basne vrlo jednostavna – vrapci simboliziraju suvremeno ljudsko društvo, a njihova potraga za sovinim jajetom suvremene pokušaje razvoja napredne umjetne inteligencije. Završetak je točka tenzije u svrstavanju Bostromove priče o vrapcima u kategoriju basne. Basne konvencionalno imaju poučan završetak, a Bostrom ne samo da izostavlja uobičajen kraj basne već se kao autor, ili kao pripovjedač, izravno javlja na kraju basne i povezuje ju s ostatkom njegove inače znanstvene knjige.

Iz Bostromove je basne bez problema moguće izlučiti zaključak ili barem načelni stav u vezi

napredne umjetne inteligencije koji se zagovara, ali klasičnog poučka na kraju nema. I naslov basne izravno ukazuje na njezinu nedovršenost. Basna završava rečenicom "[n]ije poznato kako ova priča završava, ali autor posvećuje ovu knjigu Scronkfinkleu i njegovim sljedbenicima" (Bostrom 2014: v). Vrapci kojima Bostrom posvećuje knjigu upravo su oni koji ukazuju na potrebu za oprezom i smišljanjem sigurne metode odgoja sove, kojom bi se osigurao pozitivan ishod njezina uvođenja u gnijezdo vrabaca.

9. 1. 2. "The Unfinished Fable of the Sparrows" – interpretacija

Sama je interpretacija ove basne relativno jednostavna. Razgovor između Scronkfinklea i Pastusa, starješine gnijezda, tako nalikuje na diskusije koje se vode u stvarnom svijetu, a većina ptica prati Pastusa i kreće u potragu za sovinim jajem ili nekom drugom mladom životinjom koja može ispuniti funkciju koju su zamislili. Problemi su nekolicine ptica koja ostaje na Scronkfinkleovoj strani zanimljivi:

> Zajedno su počeli pokušavati shvatiti kako bi se sove mogle ukrotiti ili pripitomiti. Ubrzo su shvatili da je Pastus bio u pravu: radi se o vrlo zahtjevnom zadatku, posebice bez stvarne sove na kojoj se može vježbati. Neovisno o tome nastavili su što su bolje mogli konstantno se pribojavajući da bi se jato moglo vratiti sa sovinim jajem prije nego je pronađeno rješenje za problem kontrole. (Bostrom 2014: v)

Sam problem kontrole (u izvorniku na engleskom jeziku "the control problem") koncept je koji Bostrom primjenjuje i na mogućnost razvoja umjetne inteligencije u stvarnom svijetu[108]. U drugom radu, Bostrom piše "[u]*mjetni intelekti potencijalno automno djeluju*" (Bostrom 2009: 377, naglasak u izvorniku), a potencijalna autonomija umjetne inteligencije lako se može ispostaviti kao izvor nezanemarive opasnosti za čovječanstvo.

Priča je kritika Pastusove logike po kojoj, s obzirom da je kontrola sove vrlo zahtjevna, ne treba o njoj previše ni razmišljati dok se ne riješi drugi vrlo zahtjevan zadatak, a to je pronalazak sovina jajeta. Ta se kritika vrlo očitom povezanošću proširuje i na stvarni svijet – razvoj napredne umjetne inteligencije sam je po sebi izrazito zahtjevan, a možda i tehnički neostvariv zadatak. Ako se rad na tome uspori ili poveže s još jednim vrlo složenim pitanjem, a to je problem kontrole i društvene funkcije eventualne razvijene i implementirane napredne umjetne inteligencije, već sada zahtjevna potraga za stvaranjem takvog entiteta postat će još zahtjevnija. Navedeni citat iz knjige o superinteligenciji pokazuje i inherentan problem s pokušajem ozbiljnog promišljanja tehnologije

108 Vidi Bostrom (2014), 9. poglavlje.

koja je još uvijek spekulativna. Matthias Klumpp nedostatkom ove basne smatra činjenicu da su životinjske vrste spomenute u basni relativno slični oblici života, a mi "moramo očekivati da će nova umjetna inteligencija ili superinteligencija biti puno različitija od ljudi i načina na koji mi sami razmišljamo" (Klumpp 2018: 14). Ta se evaluacija čini opravdanom pa je primjena basne na empirijski svijet još drastičnija. Ako je sova za kojom vrapci tragaju njima nerazumljiva, umjetna je inteligencija ljudima još nerazumljivija. To nije jedini nedostatak koji Klumpp vidi u Bostromovoj basni, ali je za ovu analizu najrelevantniji.

Za razliku od ovog problema Klumppov treći nedostatak polazi od nedovoljno pozornog čitanja teksta. Klumpp piše da je "teško vjerovati da će postojati samo jedna instanca umjetne inteligencije – i da ćemo ju mi prepoznati kao takvu kad ju vidimo" (Klumpp 2018: 14). Čak i ako se njegova pretpostavka prihvaća, iz basne ne proizlazi da će biti pronađena samo jedno sovino jaje. Raspršeno ih jato vrlo lako može pronaći nekoliko i donijeti u otprilike isto vrijeme. U samom tekstu basne Pastus govori da bi "[m]lada vrana isto mogla poslužiti, ili beba lasica" (Bostrom 2014: v). Time se pretpostavlja mogućnost postojanja različitih vrsta životinja koje bi vrapci doveli u gnijezdo pa je vrlo jasno da basna ne govori da će postojati samo jedna instanca umjetne inteligencije ili samo jedna njezina vrsta. Neovisno o eventualnim nedosljednostima Klumppove analize basne o vrapcima, na temelju problema u shvaćanju spekulativnog naprednog entiteta moguće je argumentirati da prvo treba napraviti naprednu umjetnu inteligenciju, a tek nakon toga ozbiljnije razmisliti kako ju kontrolirati. Ako se utvrdi da je takav umjetni intelekt tehnički neostvariv, razmišljanja o njegovoj eventualnoj kontroli pokazat će se poprilično beskorisnima. Nadalje, ako je i moguće razviti naprednu umjetnu inteligenciju, nije jasno kako će ona konkretno biti dizajnirana i kako ju je uopće moguće dizajnirati. Stoga se velik broj razmišljanja o problemu kontrole, pored ostalih razloga, zbog toga mogu pokazati neosnovanim spekulacijama o nemogućim budućnostima.

Iako je njen završetak nepoznat, pouka je basne o vrapcima da neovisno o svim navedenim problemima s rješavanjem problema kontrole o tom problemu ipak treba razmišljati jer je opasnost koja vreba od napredne umjetne inteligencije neprilagođene ciljevima čovječanstva prevelika. Sličan stav nalazi se i u znanstvenom dijelu Bostromove knjige u kojoj autor prepoznaje teškoću razvijanja kvalitetnog rješenja problema kontrole i velik potencijal koji razvoj napredne umjetne inteligencije nosi, ali se neovisno o tome zalaže za pokušaj umanjivanja rizika koji prati takav tehnološki razvoj. Basna simbolizira i važnost kvalitetno određene raspodjele rada znanstvenika u navedenom kontekstu jer se čini da situacija u gnijezdu u kojem je na problemu kontrole ostalo raditi "[t]ek dva ili tri vrapca" (Bostrom 2014: v) nije zadovoljavajuća. S obzirom na ograničen format Bostromove basne ona se dotiče nekoliko vrlo relevantnih aspekata problematike napredne

umjetne inteligencije, ali interpretativno nije odveć zahtjevna. Čak i ako interpretacija ove basne nije toliko jednostavna sama po sebi, ona postaje posebno jasna kad se u obzir uzme knjiga u kojoj se nalazi. Središnja je tema ovoga poglavlja upravo činjenica da je Bostrom dvije kratke priče odlučio objaviti u vrlo specifičnim publikacijama u kojima se tekstovi takve forme načelno ne objavljuju, ali da bi se tu temu valjano obradilo potrebno je prvo osvrnuti se i na bajku o zmaju. Nakon toga bit će moguće usporediti te dvije priče u kontekstu Bostromova pristupa transhumanizmu ili tehnološkom razvoju općenito.

9. 2. “The Fable of the Dragon-Tyrant”

“The Fable of the Dragon-Tyrant” naslov je znanstvenog rada koji je Bostrom objavio 2005. godine u poznatom znanstvenom časopisu *Journal of Medical Ethics*[109]. Rad se sastoji od fikcionalnog teksta kojeg prati kraća egzaktna interpretacija. Ova je bajka bitno duža od basne o vrapcima pa je moguća i nešto opsežnija interpretacija. S druge strane, postojanje interpretacije kao dijela samog rada donekle ograničava potencijal za originalno čitanje te priče. U ovom se poglavlju ipak polazi od tvrdnje da tumačenje kojim Bostrom prati svoju priču ne iscrpljuje interpretativnu dubinu toga teksta. Autor naravno privlači pozornost na središnju problematiku bajke, a to su smrt, starenje i ljudska borba protiv njih. Transhumanistički je stav o smrti obrađen u ranijim poglavljima pa se ovdje neće ponavljati već izneseni argumenti.

9. 2. 1. “The Fable of the Dragon-Tyrant” – definicija bajke

U definiranju bajke Andre Jolles polazi od ideje da “svijet možemo prinijeti bajci, ali ne i bajku svijetu” (Jolles 1930: 216), čime u stvari govori da događaji iz bajke funkcioniraju unutar fikcionalnoga svijeta te bajke, ali ne i empirijskoga svijeta. To se dotiče onoga što Jolles smatra pravim temeljem bajke, to jest, toga da “čudnovatost nije u ovome obliku čudnom već samorazumljivom” (Jolles 1930: 226). Sasvim je jasno da se Bostromova priča o zmaju uklapa u te kriterije. Za Bostromovu je bajku posebice povoljna Jollesova teorija etike bajke. Naime, Jolles smatra da etika kao poduhvat koji odgovara na pitanje o tome što osoba treba učiniti ne pripada u bajku toliko koliko u nju pripada etika kao poduhvat koji brine o tome što se treba događati u svijetu (cit. prema Jolles 1930: 223). Bostromova je bajka o zmaju upravo takva priča – središnje nije individualno ponašanje nekoga lika već lom u općenitoj društvenoj dispoziciji. Ljudi su ranije prihvaćali zmaja kao nešto ružno, ali neizbježno, a u bajci ga postupno odlučuju pokušati nadvladati pa je moguće zaključiti da se ne čini promašenim smatrati Bostromovu priču suvremenom varijantom bajke.

9. 2. 2. “The Fable of the Dragon-Tyrant” – simbolika

Za ovaj je rad od žanrovske analize puno važnije simboličko čitanje te bajke. Simbolika je bajke sama po sebi razumljiva, a prati ju i Bostromovo objašnjenje “zmaj, naravno, predstavlja starenje”

109 Verzija priče na Bostromovoj web-stranici nije identična onoj objavljenoj u navedenoj publikaciji. Priča s web-stranice nešto je opsežnija zbog produljenog završetka. U ovom se radu sve reference odnose na tu opsežniju verziju priče dostupnu na Bostromovoj web-stranici.

(Bostrom 2005b: 277). Zmaj koji terorizira stanovnike toga fikcionalnog svijeta simbol je starenja. Svi se analitičari ne slažu s Bostromovom evaluacijom vlastite bajke što je svakako legitimno, a Jeffrey Bishop piše da "[p]o Bostromu – koji interpretira svoju vlastitu bajku – zmaj tiranin je starost, iako bih ja ustvrdio da je to smrt" (Bishop 2018: 126). Bilo bi lakše uspostaviti dijalog s Bishopovom pozicijom da je jasnije na temelju samoga teksta definirao svoju interpretaciju. Ipak se čini razumnije pretpostaviti da se zmaj preklapa sa starenjem nego sa smrću općenito. Iako je teško pronaći konkretan dokaz u tekstu, čini se da stanovnici toga fikcionalnog svijeta nisu imuni na smrt kao posljedicu nesretnog slučaja.

Neovisno o tome starenje i smrt su, kao i simbolika Bostromove bajke, ispremreženi i teško je biti odveć agresivno kritičan prema čitanju koje zmaja više povezuje sa smrću nego sa starenjem.

9. 2. 3. "The Fable of the Dragon-Tyrant" – epistemologija

Postoji značajna razlika između stanovnika Bostromove bajke i stanovnika stvarnoga svijeta kao što je vidljivo u sljedećem citatu: "Iako su stariji ljudi bili jednako energični i zdravi kao mladi, i ponekad mudriji, razmišljanje je bilo da su oni barem već uživali u nekoliko desetljeća života" (Bostrom 2005b: 273). Njihova je civilizacija sagrađena oko postojanja zmaja pa mu redovito žrtvuju dio populacije, a u tom žrtvovanju načelno odabiru starije ljude. Starenje u varijanti u kojoj postoji u empirijskom svijetu čini se da ih zaobilazi. Situacija u kojoj je u njihovom svijetu zmaj ubijen čini se analognom situaciji u kojoj u našem svijetu starost ne postoji.

Osim toga, stanovnici toga bajkovitog svijeta fizički i psihički nalikuju empirijskim ljudima iako se radnja odvija u fikcionalnoj zemlji koja ni u jednom trenu nije izravno slična nekom teritoriju koji postoji u empirijskom svijetu. Jedna od specifičnih lekcija koje Bostrom navodi u pouci bajke glasi: "*Statički pogled na tehnologiju.* Ljudi su prosuđivali da nikad neće biti moguće ubiti zmaja jer su svi pokušaji u prošlosti bili bezuspješni. Nisu uzeli u obzir akcelerirani tehnološki napredak. Vodi li nas slična pogreška u podcjenjivanje šanse za lijek od starenja?" (Bostrom 2005b: 277, naglasak u izvorniku). U kontekstu same bajke, to je vidljivo u sljedećem citatu:

> A što se tiče nemoguće ideje da je zmaja tiranina moguće ubiti, povijesne knjige prepričavaju stotine pokušaja da se učini upravo to, a ni jedan nije bio uspješan. 'Svi mi znamo da je ovaj čovjek imao neke neodgovorne ideje,' znanstvenik koji se bavio humanistikom napisao je u nekrologu osamljeničkom mudracu kojeg su ranije bili poslali da ga proždre zvijer čiju je smrt predvidio, 'ali njegovi tekstovi su bili poprilično zabavni i možda bismo trebali biti zahvalni zmaju što je omogućio zanimljiv žanr zmajoubilačke književnosti koja otkriva toliko puno o kulturi tjeskobe!' (Bostrom 2005b: 274)

Nešto što Bostrom izravno ne ističe u svojoj interpretaciji jest problem s induktivnim razmišljanjem i prevelikim oslanjanjem na povijest u promišljanju budućnosti. Sama činjenica da neki tehnički poduhvat nije izveden neovisno o velikom broju neuspješnih pokušaja ne znači da je uspjeh na tom području kategorički nemoguć, barem u odsustvu rigoroznijeg dokaza koji bi konkluzivno pokazao da uspjeh doista jest nemoguć. U tom kontekstu nedovoljno teorijski sofisticirano čitanje povijesti može, umjesto da bude uzrok relevantnih uvida ne samo u prošlost već i šire shvaćeno ljudsko stanje, aktivno predstavljati problem kvalitetnom shvaćanju sadašnjosti i ozbiljnom promišljanju budućnosti. Takvo je razmišljanje vrlo kompatibilno s transhumanističkim duhom koji prožima Bostromov tekst, a iako se ne radi o odveć revolucionarnom uvidu dobro ga je istaknuti kao jedan od uvida kojima ova bajka otvara put.

Zanimljivo je da se u ranije navedenom citatu ukazuje i na ulogu književnosti u borbi protiv zmaja. Dok humanist koji o tome piše ne vidi veliku vrijednost revolucionarnih ideja o kojima govori, vrlo je razumno pretpostaviti da su ta književna djela odigrala ulogu u promjeni javnog mnijenja o zmaju. Upravo je djelovanje u javnosti bilo važno u dobivanju institucionalne potpore za projekt ubijanja zmaja. Prije nego što su počeli djelovati u širim masama, kralj dva puta nije uzeo u obzir molbe grupe koja je zagovarala pokušaj ubijanja zmaja, a njihove je ideje ozbiljno uzeo u obzir tek kada je njihov pristup skupio širu podršku javnosti (cit. prema Bostrom 2005b: 274-275). Bostrom se u svom poučku ne osvrće na to, a rad među širom publikom izvan akademskih krugova može biti vrlo relevantan ne samo u razvoju tehnika dokidanja starenja već općenito u različitim područjima za koja su transhumanisti zainteresirani.

Još jedan važan epistemološki uvid iz bajke nije uvršten u Bostromov poučak. Naime, pripovjedač navodi da su

> Kroz vrijeme razvijeni mnogi čudesni alati i sustavi. Neke od tih naprava – kalkulatori, termometri, mikroskopi i staklene bočice koje kemičari koriste da bi kuhali i destilirali tekućine – služe da bi učinili stvaranje i isprobavanje novih ideja lakšim, uključujući ideje koje ubrzavaju proces stvaranja ideja. (Bostrom 2005b: 274)

Navedeni citat izravno privlači pozornost važnosti razvijanja znanja koje omogućava bržu i kvalitetniju proizvodnju znanja u budućnosti. Iako se u ovom radu na to nije osvrnuo, Bostrom je pisao i o tom fenomenu[110]. Epistemologija ili filozofija znanosti u tom su kontekstu među privilegiranim disciplinama pa je tu dimenziju ove bajke moguće smatrati svojevrsnim pozivom na filozofiju. Pristupi koji poput transhumanističkoga visoku vrijednost pridaju napretku znanosti prirodno trebaju biti vrlo bliski epistemologiji. Pogrešne epistemološke postavke mogu *a priori*

110 Vidi Bostrom (2008).

učiniti obećavajući rad beskorisnim, a čistije i kvalitetnije epistemičke kategorije mogu značajno pomoći u istraživanjima koja se njima izravno ne bave, ali se na njima zasnivaju.

9. 2. 4. "The Fable of the Dragon-Tyrant" – promjena perspektive

Bostromova prva specifična lekcija koju iznosi u poučku glasi:

> *Tragedija koja se ponavlja postaje činjenica života, statistika.* U bajci ljudska su se očekivanja prilagodila postojanju zmaja do te razine da su mnogi postali nesposobni percipirati koliko je on loš. Starenje je također postalo puka 'činjenica života' – iako je glavni uzrok nezamislive količine ljudske patnje i smrti. (Bostrom 2005b: 277)

Bostrom se ovim zalaže i sam pokušava izvršiti reevaluaciju shvaćanja starenja u suvremenom svijetu, a ova priča unutar stvarnog svijeta teži izvršavanju upravo te funkcije. U fikcionalnom svijetu te bajke tek jedna perspektiva djeteta značajno utječe na stav većeg broja ljudi i održava se na čitavo društvo. Miroslav Popper tako tvrdi da nam

> Bostrom metaforički pokušava pokazati kako promjena perspektive ili kuta gledanja, ili napuštanje postojećih struktura, može ultimativno preusmjeriti pozornost od medicinskog liječenja i istraživanja bolesti koje se često pojavljuju u starosti prema zaustavljanju procesa starenja. (Popper 2016: 134)

Sam Bostrom u drugom radu piše da "[r]adikalne kritike mogu dovesti u sumnju metafizičku osnovu našeg pogleda na svijet" i prepoznaje da bi njegova bajka o zmaju mogla upadati u tu kategoriju (Bostrom 2007: 146-147). Ideja o starenju kao nečemu što se može i što prije treba nadmašiti svakako je radikalna kritika. Starenje i standardna reakcija na njega postavljaju se u bitno drugačiji kontekst o kojem neki čitatelji možda nikada nisu ozbiljno razmislili. Tako u empirijskom svijetu, kao i unutar fikcionalnoga svijeta Bostromove bajke, ne treba podcijeniti vrijednost koju jedna, ne nužno znanstvena perspektiva može imati. Ta će ideja biti detaljnije proučena tijekom usporedbe ove priče s basnom o vrapcima u kontekstu mjesta njihove objave.

9. 2. 5. "The Fable of the Dragon-Tyrant" – ekonomija

Ekonomska se dimenzija bajke o zmaju isprepliće sa simboličkim čitanjem. Tako se na samom početku saznaje da bogati mogu donekle odgoditi svoj odlazak zmaju, ali ne zauvijek (cit. prema Bostrom 2005b: 273). Slično vrijedi i u stvarnom svijetu gdje bogatstvo pozitivno utječe na

dugovječnost, ali ni bogati nisu pošteđeni starenja i smrti[111]. Prema jednom argumentu u korist postojanja zmaja, "zmaj je bio dobar za ljudsku vrstu jer je održavao niži broj populacije" (Bostrom 2005b: 273). Slične kritike su i u stvarnom svijetu upućene projektima produljenja života iako se čini da demografske posljedice ne bi bile odveć dramatične[112]. Pribojavanje demografske eksplozije izvire iz straha od njenih ekonomskih posljedica, to jest, o nedovoljnoj količini resursa za rastuću populaciju. Veći broj ljudi nije intrinzično loš, ali neodrživo velika populacija na planetu Zemlji može predstavljati ekonomski problem zbog pomanjkanja prirodnih resursa pa je stoga i argumentacija protiv povećanja populacije iz toga izvora pretežito ekonomske prirode.

Bostrom u interpretaciji bajke nudi moguća rješenja tih problema za stanovnike njegova fikcionalnog svijeta: "Možda će ljudi morati naučiti imati djecu kasnije i rjeđe. Možda mogu pronaći način da održe veću populaciju korištenjem učinkovitije tehnologije. Možda će jednoga dana razviti svemirske brodove i početi kolonizirati kozmos" (Bostrom 2005b: 277). Zanimljivo je prepoznati da dva od tri navedena rješenja počivaju na ostvarivanju daljnjega tehnološkog napretka, ali isto tako čini se razumnim očekivati da će tehnološki razvoj barem do određene razine omogućiti održavanje veće populacije na temelju ograničenih resursa.

Nevjerojatan budžet za državne aktivnosti čija je svrha stabilno zadovoljavanje zmajevih potreba središnja je točka tenzije u toj bajci, što je vidljivo jer "[k]ako bi financirao sve te aktivnosti, kralj je svojim ljudima nametnuo visok porez. Troškovi povezani sa zmajem, koji su već zauzimali sedminu ekonomije, rasli su čak i brže od samoga zmaja" (Bostrom 2005b: 274). S tim je povezana i jedna lekcija koju Bostrom navodi u objašnjenju bajke:

> *Administracija je postala sama sebi svrha.* Sedmina ekonomije išla je u administraciju povezanu sa zmajem (što je također djelić BDP-a koji SAD troše na zdravstvo). Ograničavanje štete postalo je toliko ekskluzivan fokus da je natjeralo ljude da zanemare uzrok te štete. Umjesto masivnog istraživačkog programa za zaustavljanje starenja financiranog iz javnih sredstava, trošimo gotovo čitav zdravstveni budžet na zdravstvenu njegu i istraživanje individualnih bolesti. (Bostrom 2005b: 277)

Ovakvo je razmišljanje važan ishod interpretacije bajke o zmaju. U bajci kralj eventualno prihvaća podržati inicijativu razvijanja skupog oružja koje bi moglo ubiti zmaja i u tom procesu i sam postaje gorljiv zagovornik takve politike. Kraljev osobni blagoslov čini se bitno manje važnim od izdašne ekonomske podrške toga projekta bilo od strane stanovnika, državne potpore ili kraljevih osobnih sredstava (cit. prema Bostrom 2005b: 275). Eventualno ubijanje zmaja nema pozitivne posljedice

111 Za neka posebice utjecajna istraživanja među brojnima koja se bave srodnom tematikom vidi Chetty i dr. (2016) te Braveman i dr. (2010).
112 Vidi Gavrilov i Gavrilova (2010).

samo na razini kvalitete života stanovnika ili na razini etike već i ekonomski gledano oslobađa značajna sredstva koja su inače bila rezervirana za održavanje zmaja. Metaforički gledano, dokidanje ili barem ublažavanje starenja u stvarnom bi svijetu također oslobodilo resurse za neke druge svrhe. Radikalna ekonomska politika po kojoj bi se bitno izdašnije financirao razvoj metoda borbe protiv starenja u odnosu na istraživanje specifičnih bolesti strateški je cilj koji proizlazi iz metaforičkog čitanja ove bajke.

Ova disertacija ne može ponuditi ni orijentacijski odgovor bi li to bio dobar smjer za javno ulaganje u zdravstvo, a kamoli specifične razmjere resursa utrošenih u različite dimenzije proučavanja zdravlja i povezanih fenomena. Može se ipak jasno zaključiti da takav okvirni smjer istraživanja i financiranja proizlazi iz transhumanističkog projekta dokidanja starenja te da on barem u teoriji može imati vrlo pozitivne posljedice za zdravstvene sustave. Čak i ako je općenito dokidanje i usporavanje starenja nemoguće, bitno manje ambiciozno ograničavanje specifičnih patologija povezanih sa starenjem moglo bi učiniti populaciju bitno otpornijom na neke bolesti[113].

113 Ranije spomenut de Greyev SENS primjer je inicijative koja se uklapa u navedeno.

9. 3. Priče kao dio znanstvenih radova

Bostromove su priče specifične i drugačije od ostalih fikcionalnih tekstova koji su bili proučeni u ovom radu jer su objavljene kao dio šire znanstvene cjeline, bio to znanstveni rad ili knjiga. Ian Stoner u članku o spekulativnoj etici piše:

> Treća je mogućnost, koju modelira Nick Bostrom u 'The Fable of the Dragon Tyrant' (2005) da bi filozofi mogli pisati svoju vlastitu fikciju – ne koncizne nestvarne primjere, već punopravne kratke priče – i onda koristiti svoju originalnu fikciju kao sirov materijal za filozofsku argumentaciju. To bi mogla (možda, vjerojatno) biti valjana metoda za onih par filozofa koji su sposobni pisati fikciju slične kvalitete kao i autori koji su proveli godine oplemenjujući svoj zanat. Čak i onda fikcija napisana za svrhu argumentacije riskira da bude 'fikcija s porukom' u pejorativnom smislu. (Stoner 2020: 152)

Čitav je članak vrlo koristan jer zagovara korištenje fikcije u promišljanju etičkih problema zbog čega je izravno povezan s ovom čitavom disertacijom. Stoner privlači pozornost na osnovnu poteškoću u primjeni te metode, a to je činjenica da dobar filozof nije automatski dobar pisac fikcije[114] pa je razumno pretpostaviti da većina filozofa tu metodu ne mogu iskoristiti učinkovito kao Bostrom, ako im je uopće dostupna. Ali Stoner svakako zagovara korištenje fikcije u filozofskom radu, a Bostrom je paradigmatski primjer takve metodološke odluke.

Analiza basne i bajke obrađene u ovom poglavlju stoga je dodatno korisna kao razmatranje relativno rijetke forme filozofije koja u sebi nosi značajan potencijal. To ne znači da treba prihvatiti tvrdnju Todda Dalyja koji tvrdi da su "priče u načelu učinkovitije od golih iskaza mišljenja ili suda u prenošenju onoga kakve stvari jesu ili bi trebale biti, utoliko što mogu zaustaviti nekritičke načine razmišljanja i podići moralni gnjev" (Daly 2015: 85). Kako bi se prihvatila vrijednost fikcije u filozofskom razmišljanju, ne treba ići toliko daleko da ih se proglasi učinkovitijima od klasične filozofije. Hijerarhijski je odnos upravo suprotan – iz perspektive znanstvenog rada važnije je znanstveno objašnjenje iako i fikcionalno djelo može igrati određenu potencijalno relevantnu ulogu u nekom znanstvenom radu.

Bostromove su priče zanimljive jer ih je moguće promatrati isključivo kao priče bez dodanih filozofijskih promišljanja. Ali bez znanstvenog objašnjenja radilo bi se o kratkim pričama kao i

114 U ovom je trenutku moguće tek naznačiti poteškoće u jasnom razdvajanju ove dvije Bostromove priče od u filozofiji standardnijih misaonih eksperimenata, što se prepoznaje i u Stonerovu citatu. Potencijalan smjer rješavanja toga problema može proizlaziti iz činjenice da bi Bostromova bajka i basna (s nešto drugačijom zadnjom rečenicom) odvojene od svojih znanstvenih konteksta funkcionirale kao zasebna fikcionalna djela, što bi bilo vrlo teško reći za sve filozofske misaone eksperimente. Razgraničavanje epistemičke strukture Bostromovih priča nije jednostavno, a također nije glavna tema ovog poglavlja pa je u ovom trenu dovoljno tek naznačiti postojanje ovoga konkretnijeg problema.

svim drugim kratkim pričama, a upravo mjesto objave i konkretno objašnjenje posreduju epistemički potencijal priče u znanstveno znanje. Također je neosporno da ove priče zamagljuju granicu između znanstvenog i neznanstvenog. U tom je kontekstu važno istaknuti da se u izradi ovoga rada ne polazi od ideje da takva granica kategorički ne može postojati. To ne čini metodu koju Bostrom koristi beskorisnom ili neznanstvenom jer široko prihvaćeno i uvjerljivo rješenje problema demarkacije još uvijek nije ponuđeno. Ovakve priče ukazuju na postojanje ove problematike te njihova temeljita epistemološka analiza, koja je odveć ambiciozan poduhvat za ovo poglavlje, može samo doprinijeti nijansiranom razumijevanju pitanja demarkacije u znanosti.

9. 3. 1. Priče kao dio znanstvenih radova – "The Unfinished Fable of the Sparrows" kao predgovor knjizi *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*

Pozicija basne u knjizi o superinteligenciji relevantna je kad se u obzir uzme struktura basne kao književne forme jer Bostromovoj basni nedostaje uobičajeni poučak na kraju. S druge strane, klasična basna nije predgovor nekoj znanstvenoj knjizi, a u nešto opuštenijoj interpretaciji čitava knjiga svojevrstan je poučak. Nedorečenost oko završetka basne uklapa se u općenite epistemičke teškoće kod razmišljanja o spekulativnoj tehnologiji, a posebice o naprednoj umjetnoj inteligenciji. Knjiga je posvećena upravo pokušaju rješavanja tih problema uz punu svijest o zahtjevnosti toga poduhvata. Stoga je posveta knjige opreznim vrapcima koji žele prvo naučiti kako pripitomiti sovu svojevrstan poučak. S jedne strane podcrtava se važnost prihvaćanja epistemičkih ograničenja u pokušaju racionalnog rješavanja tog problema, a s druge se strane iskazuje potreba da se, neovisno o tome što je moguće, bolje pokuša riješiti taj relevantan problem kojim se Bostrom u svojoj knjizi bavi. To je moguće upravo zbog pozicije basne kao uvoda u znanstvenu knjigu. Nešto drugačija, ali isto tako relevantna interpretacija otvara se ako se razmišljanje ne usmjerava iz perspektive basne na ostatak knjige, već iz ostatka knjige prema basni. Drugim riječima, postoji razlog zbog kojega je basna uvrštena u znanstvenu knjigu, koji je srodan funkciji koju znanstvena knjiga ima za basnu. Naime, semantičko je polje znanstvenoga diskursa po svojoj prirodi ograničeno. To nije slabost znanosti jer ona upravo zbog određenih kriterija koje ima teži razumijevanju svijeta na drugačiji način od drugih diskursa. Književno, fikcionalno pisanje nema takve granice. Stoga basna uvrštena u znanstvenu knjigu svjedoči o koristi različitih perspektiva nekog fenomena u pokušaj njegova kvalitetnog razumijevanja.

Znanstveni dio knjige objašnjava basnu, ali i basna objašnjava fenomen koji knjiga znanstveno proučava na način koji znanstvenom dijelu knjige nije dostupan. Bostrom time indirektno dodaje afirmativnu vrijednost središnjem pitanju ove disertacije, a to je pitanje može li

književnost doprinijeti shvaćanju nekih konkretnih znanstvenih problema. U njegovu slučaju basna o vrapcima pomaže da čitatelj bolje razumije problematiku kojom se knjiga bavi. Primarno se bez sumnje radi o znanstvenoj knjizi i jasno je da put uspješnom rješavanju problema kontrole dolazi kroz znanost, a ne književnost, ali i književnost dodaje nijansu značenja koja se može pokazati vrlo važnom u pokušaju razumijevanja toga problema. Znanost o književnosti u tom kontekstu služi da bi književno znanje interpretirala tako da ga je moguće uvrstiti u širi znanstveni okvir.

9. 3. 2. Priče kao dio znanstvenih radova – "The Fable of the Dragon-Tyrant" kao članak u *Journal of Medical Ethics*

I bajka o zmaju objavljena je kao dio znanstvenoga rada u znanstvenom časopisu, a nakon fikcionalnoga dijela dolazi nefikcionalno objašnjenje. Sama priča u nekoliko navrata govori o važnosti neznanstvene perspektive ne samo u društvu općenito već i za samu znanost. Zbog popularizacije ideje o mogućnosti ubijanja zmaja kralj prima grupaciju koja se zalaže za njegovo ubijanje, a plač dječaka čija je baka odvedena zmaju utječe na mišljenje kralja i njegovih savjetnika o mogućnosti ubijanja zmaja. Na kraju toga sastanka značajna se sredstva usmjeravaju prema razvoju tehnike ubijanja zmaja. Na tom je tragu znakovito da Bostrom u znanstvene publikacije uvodi neznanstvene, književne dijelove te time proširuje perspektivu o problematici kojom se znanstveno želi baviti[115]. Claire Colebrook tvrdi da

> Nick Bostrom predlaže da će ljudska vrsta ostati spokojna oko svoje katastrofične prošlosti i budućnosti dok god nastavi zaboravljati da je njena situacija katastrofična. Prihvatili smo katastrofu ljudske egzistencije kao prirodnu i nepopravljivu: samo protunaracija u kojoj poražavamo destrukciju dopustit će nam da vidimo koliko smo otupjeli na smrt (Colebrook 2013: 52)

Promjena perspektive ključna je da bi se osvijestilo stanje čovječanstva na koje su ljudi naviknuti pa zbog toga o njemu ne razmišljaju koliko Bostrom smatra da bi trebalo. I Colebrook ističe kako priča koja je suprotna toj standardnoj tendenciji omogućava drugačiji pogled na stav o smrti u suvremenom svijetu čime afirmira vrijednost te priče u postizanju konkretnih transhumanističkih ciljeva.

115 Na tom je tragu korisno spomenuti koncept pluriperspektivnosti koja proizlazi iz integrativne bioetike. Za definiciju integrativne bioetike vidi Perušić (2019). Ante Čović spominje "pojam *pluriperspektivizma* kao metodološko određenje *integrativne bioetike*, pojam koji u sebi objedinjuje znanstvene i kulturne perspektive" (Čović 2011: 23). Integrativna bioetika nova je i poprilično kontroverzna škola misli. Za oštre kritike integrativne bioetike vidi Bracanović (2012) te Ivanković i Savić (2016). Cilj ovoga rada nije donijeti konačan sud o znanstvenosti ili općenitom doprinosu integrativne bioetike. Koncept pluriperspektivizma ipak je iz perspektive ove disertacije vrlo zanimljiv pa čak i ako u integrativno-bioetičkom značenju nije dovoljno dobro definiran ili razrađen, neka verzija takvoga koncepta svakako može biti korisna.

9. 3. 3. Priče kao dio znanstvenih radova – Slotkinova historiografija i književnost

Navedeni Bostromovi radovi nisu jedina djela koja su otvorena inkorporiranju književnih djela u znanost ili barem zagovaranju naglašenijega dijaloga među njima. Model povezivanja fikcionalnih i historiografskih prikaza Richarda Slotkina još je jedan sličan suvremeni teorijski razvoj. Po Slotkinu

> povjesničari često *razumiju* više o pričama koje pričaju nego što je moguće *dokazati* u skladu s pravilima discipline. Stoga dođe trenutak kad povjesničar mora odabrati između znanja i razumijevanja: između pričanja čitave priče kako ju je on ili ona razumjela ili samo onoga što može biti dokazano s dokazima i argumentima. (Slotkin 2005: 223, naglasak u izvorniku)

Zbog toga Slotkin piše i fikcionalno i historiografsko djelo u pokušaju da obogati i ono što naziva 'znanjem' i ono što naziva 'razumijevanjem'. Ne pokušava ukinuti tradicionalne granice historiografije, ali ukazuje na eventualan nedostatak i započinje dijalog o njemu. Njegov je pristup manje radikalan od Bostromova jer piše odvojene tekstove u skladu s odvojenim pravilima znanosti i književnosti. Iako se njegova fikcionalna i historiografska djela na razini jednoga teksta ne isprepliću i time ne propituju granice discipline poput Bostromovih tekstova, njegova su razmišljanja iz perspektive filozofije znanosti, ili barem filozofije historiografije, vrlo zanimljiva. Ona konkretno pokazuju kako znanost i umjetnost isti objekt prikazuju na različite načine. Slotkinovo je razmišljanje, bez za ovu disertaciju neprimjerenog ekskursa u historiografiju, korisno jer ukazuje da metoda koju koristi Bostrom i koja je važna za uže shvaćenu temu ovoga rada, ili barem nešto drugačija varijanta te metode, ima potencijal u više različitih disciplina.

9. 4. Zaključak

Različitost basne i bajke iz ovoga poglavlja ukazuje na polivalentnost Bostromove filozofije, a unutar šire shvaćene transhumanističke filozofije otvara prostor nadilaženju jednoga bitnog izvora tenzije i eventualne nedosljednosti. Kada u interpretaciji bajke tvrdi da "[p]otraga za lijekom za starenje nije samo lijepa stvar koju bismo možda jednog dana trebali uraditi. Ona je hitan, gorući moralni imperativ" (Bostrom 2005b: 277), Bostrom zagovara poprilično radikalan transhumanistički stav. S druge strane, u bajci o vrapcima on zagovara opreznost u potrazi za novom tehnologijom koja se ne uklapa u neke ambiciozne i naivne transhumanističke vizije. Odnos između želje za što bržim razvojem čovjeku korisnih tehnologija i opasnosti koje te tehnologije nose tenzija je koja prožima transhumanistički pokret. Jedan od najvažnijih uvida u strukturu transhumanizma koji proizlazi iz Bostromove filozofije, za koju valja zadržati na umu da je uz Maxa Morea najvažnija u razvoju transhumanizma, jest da odnos između želje za sigurnošću i brzim napretkom ne treba nužno činiti transhumanističku misao nekonzistentnom. Bostromova transhumanistička pozicija koja je bez predrasuda otvorena širokom spektru različitih metoda poboljšavanja čovjeka ne znači automatizmom da treba srljati u praktičnoj implementaciji ili čak znanstvenom istraživanju koje je u osnovi tih napredaka. Basna o vrapcima nije jedini dokaz takvoga senzibiliteta. Važnost egzistencijalnoga rizika unutar Bostromove filozofije dokazuje da on vrlo ozbiljno shvaća opasnosti koje prijete svijetu iz različitih izvora uključujući tehnološki razvoj i inovaciju koji su u osnovi transhumanističkog pogleda na svijet. Nebitno je jesu li ljudi kratkotrajno znali kako dokinuti starenje ako su kao posljedica toga razvoja izumrli.

Tu se ne radi o nekonzistentnom stavu već o osnovnom polazištu koje svi ozbiljni transhumanisti moraju prihvatiti, njime ograničiti utopijske impulse koje imaju i koristiti ga kao zaštitu od pretjerane revnosti i naivnosti u zagovaranju tehničkog razvoja. S druge strane, Bostromovo inzistiranje na hitnosti borbe protiv starenja ukazuje na to da napredak u nekim dimenzijama može imati vrlo relevantne pozitivne posljedice za čovječanstvo i da ga ne treba ograničavati pretjeranom opreznošću. Uz shvaćanje otvorenosti ljudske prirode promjenama te potencijala koji tehnologija ima u ostvarivanju tih promjena, transhumanizam mora uvažiti ne samo rizike koje nosi tehnologija već i ostale egzistencijalne rizike u slučaju da zaista teži poboljšanju uvjeta u kojima ljudi, ili u nekom trenutku postljudski entiteti, žive. Bostromova važnost za filozofiju transhumanizma u velikom dijelu proizlazi upravo iz njegova prepoznavanja te dinamike koju basna o vrapcima i bajka o zmaju prikazuju na slikovit način. Filozofski problem koji leži u osnovi transhumanističkih nastojanja nije nekonzistentnost želje za tehnološkim napretkom i želje za sigurnošću, već potraga za optimalnom ravnotežom između ta dva cilja. Pretjeran i nerealno

optimističan transhumanizam za ostvarivanje napretka čovječanstva lako može biti daleko opasniji od biokonzervativnih mišljenja, a ako se u ovom radu i polazi od transhumanističke pozicije, radi se o vrlo opreznom transhumanizmu informiranom Bostromovim senzibilitetima te promišljanjem raznorodnih opasnosti s kojima se čovječanstvo može susresti kao i načina za umanjivanje tih opasnosti, pogotovo kad je u pitanju znanstveni razvoj.

10. Zaključak

Osnovni cilj ove disertacije bio je promotriti kako književnost može pridonijeti razumijevanju stvarnog svijeta na temelju jednoga relativno široko određenog arhiva književnih djela i nešto uže određene skupine pitanja iz stvarnoga svijeta. Tu skupinu pitanja određuje transhumanizam, ne zbog toga što se u ovu disertaciju ulazi iz želje za poticanjem ili suzbijanjem tog pokreta, već zbog toga što se u transhumanizmu iz sličnih perspektiva promatra sabran skup vrlo relevantnih tehnoloških pitanja sadašnjosti i budućnosti. Rockoffova kategorizacija transhumanističke književnosti u ovoj se opsežnijoj analizi pokazala nezadovoljavajućom pa je uvedena nova minimalistička klasifikacija koja dijeli književna djela koja imaju veze s transhumanizmom na ona koja ga izravno spominju i ona koja se bave transhumanističkim temama bez izravnog spominjanja transhumanizma.

Od djela obrađenih u ovoj disertaciji u prvu skupinu spadaju *Transhumanist Wager* Zoltana Istvana, *Generosity: An Enhancement* Richarda Powersa i *Down and Out in the Magic Kingdom* Corya Doctorowa. U drugu skupinu spadaju *Divni novi svijet* Aldousa Huxleyja, *Flowers for Algernon* Daniela Keyesa i *Zero K* Dona DeLilla. Dvije kratke priče Nicka Bostroma nadilaze ovakvu podjelu te ih je općenito vrlo teško sortirati po bilo kojoj osnovi pa ih se u ovoj disertaciji smatra posebnim slučajevima. Navedena lista naravno ne pretendira obuhvatiti sva djela koja je moguće uvrstiti u analizu koja polazi od ovdje korištenog pristupa. Posebno je opsežna druga skupina djela u koju spadaju djela širokoga književnog presjeka, bilo suvremenih, bilo onih iz davne prošlosti. Prva je skupina nešto ograničenija zbog relativno novog datuma nastanka transhumanizma, ali ni u tom se slučaju u ovoj disertaciji ne pretendira na sveobuhvatnost. Također valja imati na umu da sva djela koja bi bilo zanimljivo analizirati iz transhumanističke perspektive nisu plod rada anglofonih pisaca. Neka u ekstenzivnom nizu književnih djela koja nisu predmet studija slučaja provedenih u ovome istraživanju, a tematski bi ih bilo moguće uvrstiti su *Ep o Gilgamešu*, *Biblija*, različite iteracije legende o Faustu, *Frankenstein* Mary Shelley (1818.), *The Picture of Dorian Gray Oscara Wildea* (1890.), *Neuromancer* Williama Gibsona (1984.), *The First Immortal* Jamesa Halperina (1998.), *Accelerando* Charlesa Strossa (2005.), *Inferno* Dana Browna (2013.), *Frankissstein* Jeanette Winterson (2019.)

Cilj je disertacije bio provjeriti valjanost ovakve metode čitanja na divergentnom skupu književnih djela, a posljedično je moguće govoriti o nekim zaključcima vezanim za materiju koja se proučavala. Proučavana djela prikazuju specifične tehnologije pa promišljanja o određenim tehnološkim napredcima valja potražiti u konkretnim studijama slučajeva. Općenit sud o transhumanizmu ni u kojem slučaju nije jednoznačan, ali čini se da ga ova djela ipak većim dijelom

prikazuju u negativnom svjetlu. Od značajnih problema s biotehničkim poboljšanjem raspoloženja vidljivim u *Divnom novom svijetu* i *Generosityju*, preko distopijskog krioničkog postrojenja u DeLillovu romanu, do osiromašene verzije čovječanstva iz romana *Down and Out,* jasno je da se transhumanizam susreće s brojnim problemima. Ova djela ipak prikazuju i neke pozitivne strane transhumanizma, pogotovo kad se uzme u obzir oduševljenost znanjem Thomasa Kurtona iz *Generosityja* ili punoća ljudskog iskustva koju je Charlie iz Keyesova romana barem nakratko iskusio zbog operativnog zahvata koji mu je poboljšao intelektualne sposobnosti te ostalih metoda koje su pratile taj zahvat. Stoga bi bilo neozbiljno govoriti bilo o nekritičkom prihvaćanju bilo o kategoričkom odbijanju transhumanizma.

S jedne je strane jasno da različita područja tehnološkog razvoja za koja se transhumanisti zalažu nisu jednaka te da ih nema potrebe sve zajedno odbiti ili prihvatiti. Biotehničko poboljšanje raspoloženja nije ista stvar kao i medicinsko produljenje ljudskoga životnog vijeka. Čak i unutar jednoga područja ljudskoga poboljšanja moguće je pronaći pozitivne i negativne primjere konkretnih metoda postizanja poboljšanja takve vrste. Nadalje, romani poručuju da ne treba biti zaslijepljen obećanjima koja neka tehnologija nosi i zbog toga ne promisliti moguće nuspojave i posljedice implementacije (*Flowers for Algernon*) te šire shvaćeno, da se tehnološki napredak odvija u nekom socijalnom kontekstu o kojem ovisi metoda razvoja tehnologije, način implementacije te posljedice koje će korištenje imati. *Soma* osiromašuje društvo *Divnog novog svijeta*, ali slična bi supstanca u empirijskom svijetu s reguliranom proizvodnjom i distribucijom mogla pomoći psihičkim bolesnicima. Konvergencija, krioničko postrojenje u romanu *Zero K,* distopijski je prostor. Taj roman problematizira uopće mogućnost uspješnoga krioničkog poduhvata bez distopijskog predznaka, ali iz toga ne proizlazi da bi tako nešto bilo apsolutno nemoguće.

Vjerojatno i najrelevantniji uvid koji proizlazi iz ove studije tiče se upravo toga socijalnog konteksta tehnološkog razvoja. Naime, u romanima provlači se ideja da logika kapitala uništava utopijski i emancipatorski naboj tehnologije. Stoga se plan po kojem ne treba previše brinuti o različitim problemima suvremenog društva, bilo da je u pitanju ekonomska nejednakost ili ekološko propadanje planeta jer dolazi tehnologija koja će te probleme ispraviti, čini izrazito naivnim i potencijalno opasnim ako implicira ignoriranje nekih gorućih pitanja suvremenog trenutka. Književnost pokazuje da tehnologija neće nadvladati logiku kapitala i ispraviti probleme koji proizlaze iz suvremene političko-ekonomske konstelacije nego će se dogoditi upravo suprotno – kapital će se prilagoditi kako bi uvrstio novu tehnologiju u očuvanje mutiranoga *statusa quo*. Fikcionalna valuta *whuffie* iz Doctorowljeva romana zoran je primjer radikalne mutacije kapitala koja u situaciji neizmjernoga tehnološkog razvoja s divovskim utopijskim potencijalom svodi novonastalo društvo na nešto još siromašnije od onoga što mu je prethodilo.

Ovo čitanje ne predlaže konkretnu alternativu, bilo na temelju nekoga povijesnog predloška ili filozofijskog razmatranja koje još nije pronašlo svoju praktičnu implementaciju. Na temelju čitanja ovih književnih djela postaje očito da unutar različitih varijanti trenutno postojećeg sustava znanstvenici ne smiju vjerovati da je njihov rad odvojen od ostatka društva ili da će poboljšanje doći izvana, gotovo kao neizravna posljedica znanstvenog napretka. Upravo naprotiv, u sadašnjem je trenutku potrebno što racionalnije razmišljati o izravnim i dugoročnim posljedicama nekoga napretka te načinima da se osigura što bolji mogući ishod novoga znanstvenog razvoja. U tom kontekstu znanost treba biti što sigurnija od izravnog nametanja imperativa profitabilnosti. Trenutak kad Thomas Kurton u *Generosityju* gubi mjesto u svojoj vlastitoj kompaniji dobar je primjer problema koji proizlaze iz sustava u kojem je znanost podjarmljena ekonomskoj logici. Ovakve se generalizacije s jedne strane možda čine odveć širokima da bi proizlazile iz tek nekoliko književnih djela, a s druge strane očekivati njihovu sistematičnu implementaciju možda je još naivnije nego očekivati spontani tehnološki spas čovječanstva. Sve to ne znači da od njih treba zazirati, a i malen je korak u ispravnom smjeru bolji od stajanja na mjestu.

Upravo mogućnost da se stigne do širokih orijentacijskih uvida etablira vrijednost književnosti i njezinoga ozbiljnog proučavanja u suvremenom trenutku. U analizi tehnologije korištene u nekom književnom djelu moguće je doseći različite spoznaje o praktičnim posljedicama implementacije te tehnologije u nekim konkretnim uvjetima. Ti su konkretni uvjeti fikcionalni, a ne stvarni, ali sama činjenica da se specifične okolnosti neće na identičan način ponoviti u empirijskom svijetu ne znači da je ta spoznaja za stvaran svijet nevažna. Posebno je relevantna kad se radi o spekulativnoj tehnologiji koja u stvarnom svijetu još i ne postoji pa je nemoguće sagledati njezine različite konkretne posljedice te odnos s ostatkom svijeta. Vrlo konzervativno shvativši potencijal koji proučavanje književnih svjetova nosi za shvaćanje empirijskoga svijeta, moguće je ustvrditi da proučavanje književnog djela vodi boljem razumijevanju ili otkrivanju nekih načela koja barem u modificiranoj formi mogu biti relevantna i za empirijski svijet. Ambiciozniji pristup književnim djelima njihovu važnost za razumijevanje empirijskoga svijeta samo dodatno naglašava.

Na razini književnosti ova disertacija ne ukazuje samo na njezin potencijal u općenitom razmatranju svijeta već i na specifičnu ulogu kada se radi o spekulativnoj tehnologiji. Prije nego neka napredna tehnika nastane u stvarnome svijetu, ona može postojati u fikcionalnom svijetu. Ako je taj fikcionalni svijet konzistentan, on ima potencijal otvoriti prostor uvidima o različitim mogućim posljedicama stvarne implementacije. Štoviše, dobra znanost sama po sebi izbjegava neke tvrdnje koje u određenom trenutku nije moguće dovoljno uvjerljivo i racionalno prikazati iako intuitivno mogu biti vrlo privlačne. Bostromov primjer fikcionalnih priča koje propituju granice književnosti i znanosti izgrađuje kompleksno ali obećavajuće područje povezivanja ili čak

intenzivnije fuzije znanosti i umjetnosti. Konačan uvid u ovom radu proizlazi iz tih Bostromovih primjera. Ne samo da se čini korisnim istražiti područje u kojem se znanost i umjetnost povezuju već i bitno šire shvaćeno u znanosti treba težiti otvorenom umu prema reevaluaciji nekih njezinih osnovnih postavki.

Nadalje, one su primjer koristi koja proizlazi iz različitih perspektiva u razmišljanju o budućnosti tehnološkog razvoja. Tu se ne radi o valorizaciji književnosti zbog eskapizma ili zbog toga što ona sama po sebi iz nekog nejasnog sentimentalnog razloga to zaslužuje. Niz primjera, bilo književnih, bilo tehničkih, pokazuju važnost ozbiljnog čitanja književnosti u vrlo konkretnim kontekstima s vrlo konkretnim idejama koje proizlaze iz tih čitanja. Takav sistematičan pristup književnom djelu s jedne je strane otvoren pokušaju što sofisticiranijeg korištenja neknjiževnog znanja koje je za to djelo relevantno, a s druge strane prodire u tematiku koja također nije književna na način na koji druge vrste ljudskih praksa ne mogu. Ova disertacija pokazuje epistemološku vrijednost čitanja koje polazi od takvih teorijskih temelja, to jest, transhumanizma kao paradigme čitanja književnosti, uz potpunu otvorenost prema potrebi za doradom i drugačijim perspektivama u budućem korištenju ovakvoga ili srodnoga pristupa.

Bibliografija

Allesina, Stefano. 2011. “Measuring Nepotism through Shared Last Names: The Case of Italian Academia.” U: *PLoS ONE*, 6, 8: e21160.

Alves, Gustavo i dr. 1998. "Transhumanist Declaration." Internet, pristup 31. 8. 2019. <https://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-declaration/>

Andrews, Lori, George Annas i Rosario Isasi. 2002. “Protecting the Endangered Human: Toward an International Treaty Prohibiting Cloning and Inheritable Alterations.” U: *American Journal of Law and Medicine*, 28, 2-3: 151-178.

Aristotel. 2005. *O pjesničkom umijeću.* Preveo i priredio Zdeslav Dukat. Zagreb: Školska knjiga.

Barrett, Laura. 2018. “'[R]adiance in dailiness'**:** The Uncanny Ordinary in Don DeLillo’s *Zero K*.” U: *Journal of Modern Literature*, 42, 1: 106-123.

Barthes, Roland. 1981. “Theory of the Text.” U: *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. Ur. Robert Young. Boston, London i Henley: Routledge i Kegan Paul.

Benedikter, Roland i Katja Siepmann. 2016. “'Transhumanism': A New Global Political Trend?” U: *Challenge*, 59, 1: 47-59.

Benedikter, Roland, Katja Siepmann i Annabella McIntosh. 2015. “Zoltan Istvan’s 'Teleological Egocentric Functionalism': A Libertarian Philosophical Basis for 'Transhumanist' Politics.” U: *Envisioning Politics 2.0.* Ur. David W. Wood i Alexander J. Karran. Internet, pristup 25. 4. 2020. <https://transpolitica.org/2015/07/02/zoltan-istvans-teleological-egocentric-functionalism-a-libertarian-philosophical-basis-for-transhumanist-politics/>

Bérubé, Michael. 2016. *The Secret Life of Stories: From Don Quixote to Harry Potter, How Understanding Intellectual Disability Transforms the Way We Read*. New York/London: New York University Press.

Best, Benjamin P. 2008. "Scientific Justification of Cryonics Practice." U: *Rejuvenation Research*, 11, 2: 493-503.

Best, Benjamin P. 2012. "Vascular and Neuronal Ischemic Damage in Cryonics Patients." U: *Rejuvenation Research*, 15, 2: 165-169.

Bishop, Jeffrey. 2018. “Nietzsche’s Power Ontology and Transhumanism: Or Why Christians Cannot Be Transhumanists.” U: *Christian Perspectives on Transhumanism and the Church*. Ur: Ron Cole-Turner i Steve Donaldson. Cham: Palgrave Macmillan: 117-136.

Blackburn, Simon. 2005. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Drugo izdanje. Oxford: Oxford

University Press.

Blackford, Russell. 2013. "The Great Transition: Ideas and Anxieties." U: *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future.* Ur: Max More i Natasha Vita-More. Chicester: Wiley-Blackwell: 421-430.

Bostrom, Nick. 2005a. "A History of Transhumanist Thought." U: *Journal of Evolution and Technology,* 14, 1: 1-25.

Bostrom, Nick. 2009. "Ethical Issues in Advanced Artificial Intelligence." U: *Science Fiction and Philosophy: From Time Travel to Superintelligence.* Ur: Susan Schneider. Chichester: Wiley-Blackwell: 374-382.

Bostrom, Nick. 2002. "Existential Risks: Analyzing Human Extinction Scenarios and Related Hazards." U: *Journal of Evolution and Technology*, 9, 1: 1-30.

Bostrom, Nick. 2013. "Existential Risk Prevention as Global Priority." U: *Global Policy*, 4, 1: 15-31.

Bostrom, Nick. 2005d. "In Defense of Posthuman Dignity." U: *Bioethics*, 19, 3: 202-214.

Bostrom, Nick. 2011. "Information Hazards: A Typology of Potential Harms from Knowledge." U: *Review of Contemporary Philosophy*, 10, 1: 44-79

Bostrom, Nick. 2014. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies.* Oxford: Oxford University Press.

Bostrom, Nick. 2005b. "The Fable of the Dragon-Tyrant." U: *Journal of Medical Ethics*, 31, 5: 273-277.

Bostrom, Nick. 2005c. "Recent Developments in the Ethics, Science, and Politics of Life-Extension." Osvrt na *The Fountain of Youth: Cultural Scientific and Ethical Perspectives on a Biomedical Goal*, uredili Stephen G. Post and Robert H. Binstock. U: *Ageing Horizons,* 3: 28-33.

Bostrom, Nick. 2007. "Technological Revolutions: Ethics and Policy in the Dark." U: *Nanoscale: Issues and Perspectives for the Nano Century.* Ur: Nigel M. de S. Cameron i M. Ellen Mitchell. New Yersey: John Wiley: 129-152.

Bostrom, Nick. 2003a. *The Transhumanist FAQ: v 2.1.* World Transhumanist Association. Internet, pristup 31. 8. 2019. <https://nickbostrom.com/views/transhumanist.pdf>

Bostrom, Nick. 2008. "Three Ways to Advance Science." U: podcast *Nature*. Internet, pristup 15. 8. 2020. <https://www.nickbostrom.com/views/science.pdf>

Bostrom, Nick. 2003b. "Transhumanist Values." U: *Ethical Issues for the 21st Century.* Ur: Frederick Adams. Charlottesville: Philosophical Documentation Center Press: 3-14.

Bostrom, Nick. 2019. “The Vulnerable World Hypothesis.” U: *Global Policy* 10, 4: 455-476.

Bozionelos, Nikos. 2014. “Careers patterns in Greek academia: social capital and intelligent careers, but for whom?” U: *Career Development International*, 19, 3: 264-294.

Bracanović, Tomislav. 2012. “From integrative bioethics to pseudoscience.” U: *Developing World Bioethics*, 12, 3: 148-156.

Braveman, Paula A. i dr. 2010. “Socioeconomic disparities in health in the United States: what the patterns tell us.” U: *American journal of public health*, 100, dodatak 1, dodatak 1: S186-S196.

Brooke-Rose, Christine. 1981. *A Rhetoric of the Unreal: Studies in Narrative and Structure, Especially of the Fantastic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Burdett, Michael S. 2014. "The Religion of Technology: Transhumanism and the Myth of Progress." U: *Religion and Transhumanism: The Unknown Future of Human Enhancement*. Ur: Calvin Mercer i Tracy Trothen. Santa Barbara/Denver/Oxford: Praeger: 131-147.

Bürklein, Christiane. 2014. “Who do you want to be? Designing your own communication strategy.” U: *Architecture on the Web: A critical approach to communication*. Ur: Paolo Schianchi, prevela na engleski Nina Taranto. Padova: Webster srl: 105-122.

Campbell, Heidi i Mark Walker. 2005. "Religion and Transhumanism: Introducing a Conversation." U: *Journal of Evolution and Technology*, 14, 2: I-XV.

Carbonell, Curtis. 2014. “Brave New World.” U: *Post- and Transhumanism: An Introduction.* Ur: Robert Ranisch i Stefan Lorenz Sorgner. Frankfurt am Main: Peter Lang: 109-118.

Cartwright-Smith, Lara. 2014. “Patenting Genes: What Does *Association for Molecular Pathology* v. *Myriad Genetics* Mean for Genetic Testing and Research?” U: *Public Health Reports*, 129, 3: 289-292.

Cat, Jordi. "The Unity of Science." U: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (izdanje 2017.). Ur. Edward N. Zalta. Internet, pristup 14. 12. 2019. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/scientific-unity/>

Chao, Bernard. 2012. “Moderating *Mayo*.” U: *Northwestern University Law Review*, 107, 1: 423-441.

Chatman, Seymour. 1978. *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film.* Ithaca/London: Cornell University Press.

Chetty, Raj i dr. 2016. “The Association Between Income and Life Expectancy in the United States, 2001-2014.” U: *JAMA*, 315, 16: 1750-1766.

Cofer, Erik. 2018. “Owning the end of the world: *Zero K* and DeLillo’s post-postmodern mutation.”

U: *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 59, 4: 459-470.

Cogburn, Jon i Mark Silcox. 2014. “Against Brain-in-a-Vatism: On the Value of Virtual Reality.” U: *Philosophy & Technology*, 27, 4: 561-579.

Colebrook, Claire. 2013. “Framing the End of the Species: Images without Bodies.” U: *symplokē*, 21, 1-2: 51-63.

Cordain, Loren. 2002. *The Paleo Diet: Lose Weight and Get Healthy by Eating the Foods You Were Designed to Eat*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Cowart, David. 2011. *Thomas Pynchon and the Dark Passages of History*. Athens/London: The University of Georgia Press.

Cryonics Institute. Internet, pristup 6. 12. 2018. <https://www.cryonics.org>

Čović, Ante. 2011. "Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika." U: *Bioetika i dijete. Moralne dileme u pedijatriji*. Ur: Ante Čović i Marija Radonić. Zagreb: Pergamena–Hrvatsko društvo za preventivnu i socijalnu pedijatriju: 11-24.

Daly, Todd T. W. 2015. “Diagnosing Death in the Transhumanism and Christian Traditions.” U: *Religion and Transhumanism: The Unknown Future of Human Enhancement*. Ur: Calvin Mercer i Tracy J. Trothen. Santa Barbara/Denver/Oxford: Prager: 83-96.

Dancygier, Barbara. 2012. *The Language of Stories A Cognitive Approach*. New York: Cambridge University Press.

Dewey, Joseph. 2002. *Understanding Richard Powers*. Columbia: University of South Carolina Press.

DeLillo, Don. 2016. *Zero K*. New York: Scribner.

Dickel, Sascha i Andreas Frewer. 2014. “Life Extension: Eternal Debates on Immortality.” U: *Post- and Transhumanism: An Introduction*. Ur: Robert Ranisch i Stefan Lorenz Sorgner. Frankfurt am Main: Peter Lang: 119-132.

Doctorow, Cory. 2003. *Down and Out in the Magic Kingdom*. New York: Tor Books. Internet verzija, pristup 13. 8. 2020. <https://craphound.com/down/Cory_Doctorow_-_Down_and_Out_in_the_Magic_Kingdom.pdf >

Doctorow, Cory. 2016. “Wealth Inequality Is Even Worse in Reputation Economies.” U: *Locus*. Internet, pristup 11. 6. 2020. <https://locusmag.com/2016/03/cory-doctorow- wealth-inequality-is-even-worse-in-reputation-economies/>

Doležel, Lubomir. 1998a. *Heterocosmica: Fictional and Possible Worlds*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Doležel, Lubomir. “Mogući svjetovi i književne fikcije”, preveo Valerij Jurešić. Filozofski fakultet u Zagrebu, Biblioteka Odsjeka za komparativnu književnost, 1-32. (Doležel,

Lubomir. “Possible worlds and literary fictions.” U: *Possible worlds in humanities, arts and sciences*. UR: Allen Sture. Berlin/New York: De Gruyter, 1989: 221-242.

Doležel, Lubomir. 1998b. “Possible Worlds of Fiction and History.” U: *New Literary History*, 29, 4: 785-809.

Doležel, Lubomir. 1980. “Truth and Authenticity in Narrative.” U: *Poetics Today,* posebno izdanje: *Narratology I: Poetics of Fiction*, 1, 3: 7-25.

Elliott, Carl. 2003. "Humanity 2.0." U: *The Wilson Quarterly*, 27, 4: 13-20.

Enteghar, Kahina i Amar Guendouzi. 2020. “A Heideggerian Existential Reading of the Posthuman Treatment of Death in Don DeLillo’s *Zero K*.” U: *Critique: Studies in Contemporary Fiction*.

Ettinger, Robert. 1964. *The Prospect of Immortality*. New York: Doubleday.

Firchow, Peter. 1975. “Science and Conscience in Huxley's 'Brave New World'.” U: *Contemporary Literature*, 16, 3: 301-316.

Fisher, Mark. 2009. *Capitalist Realism: Is There No Alternative?* Ropley: Zero Books.

FM-2030. 1989. *Are You a Transhuman?: Monitoring and Stimulating Your Personal Rate of Growth in a Rapidly Changing World*. New York: Warner Books.

Freitas, Robert. 2013. "Welcome to the Future of Medicine." U: *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future*. Ur: Max More i Natasha Vita-More. Chichester: Wiley-Blackwell: 67-73.

Fukuyama, Francis. 2002. *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Picador.

Fukuyama, Francis. 2004. "Transhumanism." U: *Foreign Policy*, 144, naslov posebnog izvještaja: *The World's Most Dangerous Ideas*: 42-43.

Furjanić, Lovro. 2019. “The Spectre of Death in Don DeLillo’s Zero K.” U: *Anafora*, 6, 2: 493-511.

Furjanić, Lovro. 2020. “Transhumanizam – filozofska osnova.” U: *Filozofska istraživanja*, 40, 2: 233-249.

Gavaghan, Colin. 2010. “A whole new... you? ‘Personal identity’, emerging technologies and the law.” U: *Identity in the Information Society*, 3, 3: 423-434.

Gavrilov, Leonid i Natalia Gavrilova. 2010. “Demographic Consequences of Defeating Aging.” U: *Rejuvenation Research*, 13, 2-3: 329-334.

Genette, Garard. 1972. *Narrative Discourse: An Essay in Method.* Izdanje 1980., prijevod Jane Lewin. Ithaca i New York: Cornell University Press.

Geraci. Robert M. 2010. “The Popular Appeal of Apocalyptic AI.” U: *Zygon*, 45, 4: 1003-

1020.

Giubilini, Alberto i Julian Savulescu. 2018. "The Artificial Moral Advisor. The 'Ideal Observer' Meets Artificial Intelligence." U: *Philosophy & Technology*, 31, 2: 169–188.

Glavanakova, Alexandra. 2017. “The Age of Humans Meets Posthumanism: Reflections on Don DeLillo's *Zero K*.” U: *Studies in the Literary Imagination*, 50, 1: 91-109.

Godfrey-Smith, Peter. 2003. *Theory and Reality: An Introduction to the Philosophy of Science*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

Goldman, Stephen H. 1981. “American science fiction of the twentieth century: Metaphors for American attitudes toward the future.” U: *Studia Anglica Posnaniensia*, 13, 1: 163-176.

Gordon, W. T. 1975. "The Vocabulary of Cryonics." U: *American Speech*, 50, 1/2: 132-135.

Grassie, William. 2011. "Millennialism at the Singularity: Reflections on the Limits of Ray Kurzweil’s Exponential Logic." U: *H± Transhumanism and its Critics*. Ur: Gregory R. Hansell i William Grassie. Philadelphia: Metanexus Institute: 249-271.

Gregorić, Pavel. 2013. “Dvije kulture: prirodne i humanističke znanosti.” U: *Priroda*, 103, 9: 52-53.

de Grey, Aubrey. 2007. *Ending Aging: The Rejuvenation Breakthroughs that Could Reverse Human Aging in Our Lifetime*. New York: St. Martin's Press.

de Grey, Aubrey. 2008. “Trans-Simianism and Truthiness: Hints of Progress in the Debate on Whether Aging Is Good” U: *Rejuvenation Research*, 11, 5: 857-859.

Grgas, Stipe. 2014. “American Studies as a Contemporary Disciplinary Practice.” U: *[sic] - a journal of literature, culture and literary translation*, 4, 2: 1-30.

Grgas, Stipe. 2019. “Capitalist Realism, Finance and Don DeLillo.” U: *Umjetnost riječi*, 63, 3-4: 197-209.

Grgas, Stipe. 2017. “Neprizvani rad umjetnosti riječi.” U: *Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost*, 49, 185 (3), 2017: 79-90.

Grgas, Stipe. 2015a. “Reading Richard Powers at the Turn of the Century.” U: *Mapping the World of Anglo-American Studies at the Turn of the Century*. Ur: Aleksandra Nikčević-Batrićević i Marija Krivokapić. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing: 3-20.

Grgas, Stipe. 2015b. “What Goes on behind Mason and Dixon's Backs in Pynchon's Novel?” U: *Umjetnost riječi*, 59, 3-4: 297-308.

Grgić, Filip. 2017. “Filozofija kao humanistička znanost.” U: *Smisao humanističkih znanosti*. Ur: Filip Grgić i Ivica Martinović. Zagreb: Institut za filozofiju: 85-96.

Hauskeller, Michael. 2016. *Mythologies of Transhumanism*. Cham: Palgrave Macmillan.

Hayles, Katherine N. 2011. "Wrestling with Transhumanism." U: *H± Transhumanism and its*

Critics. Ur: Gregory R. Hansell i William Grassie. Philadelphia: Metanexus Institute: 215-227.

Hopkins, Patrick D. 2013. "Is Enhancement Worthy of Being a Right?" U: *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future.* Ur: Max More i Natasha Vita-More. Chichester: Wiley-Blackwell: 345-355.

Hughes, James. 2014. "Politics." U: *Post- and Transhumanism: An Introduction.* Ur: Robert Ranisch i Stefan Lorenz Sorgner. Frankfurt am Main: Peter Lang: 133-149.

Hughes, James. 2015. "Posthumans and Democracy in Popular Culture." U: *The Palgrave Handbook of Posthumanism in Film and Television.* Ur: Curtis D. Carbonell, Michael Hauskeller i Thomas D. Philbeck. Basingstoke: Palgrave Macmillan: 235-245.

Hume, Kathryn. 2013. "Moral Problematics in the Novels of Richard Powers." U: *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 54, 1: 1-17.

Hunt, Tara. 2009. *The Power of Social Networking: Using the Whuffie Factor to Build Your Business*. New York: Three Rivers Press, originalno objavljena kao *The Whuffie Factor*.

Hutcheon, Linda. 1980. *Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.

Huxley, Aldous. 1932. *Divni novi svijet*, preveo Stanislav Vidmar. Zagreb: Lumen, 2018.

Iser, Wolfgang. 1976. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Izdanje 1978. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Istvan, Zoltan. 2013. *The Transhumanist Wager*. Reno: Futurity Imagine Media LLC. Kindle verzija.

Ivanković, Viktor i Lovro Saviš. 2016. "Integrative Bioethics: A Conceptually Inconsistent Project." U: *Bioethics*, 30, 5: 325-335.

Jenkins, Henry. 2006. "'People from that Part of the World': The Politics of Dislocation." U: *Cultural Anthropology*, 21, 3: 469-486.

Jolles, Andre. 1930. *Jednostavni oblici*. Izdanje 2000. Preveo Vladimir Biti. Zagreb: Matica hrvatska.

Keiper, Adam. 2013. "The Age of Neuroelectronics." U: *Nanotechnology, the Brain, and the Future.* Ur: Hays, Sean A., Jason Scott Robert, Clark A. Miller i Ira Bennett. Dordrecht: Springer: 115-146.

Keyes, Daniel. 1959. "Flowers for Algernon." U: *Science Fiction: The Science Fiction Research Association Anthology*. Ur: Greenberg, Martin H., Patricia S. Warrick i Charles G. Waugh. New York: Harper & Row, 1988: 285-307.

Keyes, Daniel. 1966. *Flowers for Algernon*. Orlando: Harvest Books, izdanje 2005.

Klein, Roger D., i Maurice J. Mahoney. 2008. "LabCorp v. Metabolite Laboratories: The Supreme Court listens, but declines to speak." U: *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 36, 1: 141-149.

Klumpp, Matthias. 2018. "Innovation Potentials and Pathways Merging AI, CPS, and IoT." U: *Applied System Innovation*, 1, 1: 5.

Kristeva, Julia. 1969. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art.* Izdanje 1980. Uredio Leon Roudiez. Prijevod Thomas Gora, Alice Jardine i Leon Roudiez. New York: Columbia University Press.

Kristeva, Julia. 1974. *Revolution in Poetic Language*. Izdanje 1984. Prevela Margaret Waller. New York: Columbio University Press.

Kuhn, Thomas S. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Četvrto izdanje, 2012. Chicago/London: The University of Chicago Press.

Kurzweil, Ray. 2013. "Progress and Relinquishment." U: *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future.* Ur: Max More i Natasha Vita-More. Chichester: Wiley-Blackwell: 451-454.

Last, Cadell. 2017. "Big Historical Foundations for Deep Future Speculations: Cosmic Evolution, Atechnogenesis, and Technocultural Civilization." U: *Foundations of Science*, 22, 1: 39-124.

Lavazza, Andrea. 2016. "Happiness, Psychology, and Degrees of Realism." U: *Frontiers in Psychology*, 7:1148.

Levine, Amir. 2008. "Unmasking memory genes." U: *Scientific American Mind*, 19, 3: 48-52.

Lewis, R. W. B. 1955. *The American Adam: Innocence, Tragedy, and Tradition in the Nineteenth Century*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

Markley, Robert. 1991. "Complex Dynamics: Literature, Science, and Postdisciplinarity." Osvrt na Craige, Betty Jean: *Reconnection: Dualism to Holism in Literary Study* i Bazerman, Charles: *Shaping Written Knowledge: The Genre and Activity of the Experimental Article in Science.* U: *Poetics Today*, 12, 2: pp. 337-346.

Masterman, Margaret. 1970. "The Nature of a Paradigm." U: *Criticism and the Growth of Knowledge.* Ur: Imre Lakatos i Alan Musgrave. Cambridge: Cambridge University Press.

Mateescu, Oana. 2010. "Introduction: Life in the Web." U: *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 1, 2: 1-21.

McHale, Brian. 1987. *Postmodernist Fiction*. London/New York: Routledge.

Menand, Louis. 2001. "Undisciplined." U: *The Wilson Quarterly*, 25, 4: 51-59.

McFarlane, Anna i Gavin Miller. 2016. “Science fiction and the medical humanities.” U: *Medical Humanities*, 42, 4: 213-218.

Mehan, Uppinder. 2012. “The Aesthetics of the Sovereign Self in Conditions of Post-Scarcity.” U: *The Comparatist*, 36: 147-159.

Merkle, Ralph C. 1994. "The Molecular Repair of the Brain." U: *Cryonics*, 15, 1 i 2: 16-31 i 18-30.

Moen, Ole Martin. 2015. "The case for cryonics." U: *Journal of Medical Ethics*, 41, 8: 677–681.

More, Max. 2013a. "The Philosophy of Transhumanism." U: *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future.* Ur: Max More i Natasha Vita-More. Chichester: Wiley-Blackwell: 3-18.

More, Max. 2013b. "The Proactionary Principle: Optimizing Technological Outcomes." U: *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future.* Ur: Max More i Natasha Vita-More. Chichester: Wiley-Blackwell: 258-268.

More, Max. 1990. “Transhumanism: Toward a Futurist Philosophy.” U: *Extropy*, 6: 6–12.

Nakazawa, Rei. 2006. “Life is Beautiful.” U: Taste the Magic. Internet, pristup 28. 3. 2020[116]. <https://gamelore.fandom.com/wiki/Life_is_Beautiful>

O’Neal, Mike i Aschwin de Wolf. 2014. "The Case for Whole Body Cryopreservation." U: *Cryonics*, 35, 2: 16–21.

Pagani, Camilla. 2000. “Perception of a Common Fate in Human—Animal Relations and its Relevance to our Concern for Animals.” U: *Anthrozoös*, 13, 2: 66-73.

Palumbo, Donald. 2004. “The Monomyth in Daniel Keyes's 'Flowers for Algernon': Keyes, Campbell and Plato.” U: *Journal of the Fantastic in the Arts*, 14, 4: 427-446.

Pearce, David. “Brave New World? A Defence Of Paradise-Engineering.” Internet, pristup 10. 3. 2020. <https://www.huxley.net/>

Pearce, D. 2004. “The Hedonistic Imperative.” Internet, pristup 10. 3. 2020. <http://www.hedweb.com/hedab.htm>

Peleš, Gajo. 1999. *Tumačenje romana*. Zagreb: ArTresor naklada.

Perušić, Luka. 2019. “Narav i metoda integrativne bioetike.” U: *Integrativno mišljenje i nova paradigma znanja*. Ur: Ante Čović i Hrvoje Jurić. Zagreb: Pergamena: 323-412.

116 Informacije preuzete s web-stranice <https://mtg.gamepedia.com/Savor_the_Flavor>, Internet, pristup 28. 3. 2020.

Petrović, Svetozar. 2008. *Pojmovi i čitanja*. Beograd: Fabrika knjiga.

Philbeck, Thomas D. 2014. "Ontology." U: *Post- and Transhumanism: An Introduction.* Ur: Robert Ranisch i Stefan Lorenz Sorgner. Frankfurt am Main: Peter Lang: 173-185.

Popper, Karl. 1957. *The Poverty of Historicism*. Boston: The Beacon Press.

Popper, Miroslav. 2016. "Human enhancement and the concept of liminality." U: *Human Affairs*, 26, 2: 128-139.

Powers, Richard. 2009. *Generosity: An Enhancement*. New York: Farrar, Straus and Giroux. Kindle verzija.

"Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja." 2017. U: *Narodne novine* 28/2017. 29. 3. 2017. Internet, pristup 16. 8. 2020. <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_03_28_652.html>

"Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama." Internet, pristup 15. 8. 2020. <http://www.rektorski-zbor.hr/fileadmin/rektorat/O_Sveucilistu/Tijela_sluzbe/Rektorski_zbor/dokumenti/Pravilnik_o_znanstvenim_i_umjetnickim_podrucjima_poljima_i_granama.pdf>

Prisco, Giulio. 2013. "Transcendent Engineering." U: *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future.* Ur: Max More i Natasha Vita-More. Chichester: Wiley-Blackwell: 234-241.

Ranisch, Robert. 2014. "Morality." U: *Post- and Transhumanism: An Introduction.* Ur: Robert Ranisch i Stefan Lorenz Sorgner. Frankfurt am Main: Peter Lang: 149-173.

Ranisch, Robert i Stefan Lorenz Sorgner. 2014. "Introducing Post- and Transhumanism." U: *Post- and Transhumanism: An Introduction.* Ur: Robert Ranisch i Stefan Lorenz Sorgner. Frankfurt am Main: Peter Lang: 7-29.

Ricoeur, Paul. 1983. *Time and Narrative: Volume 1*. Izdanje 1984., prijevod Kathleen McLaughlin i David Pellauer. Chicago: The University of Chicago Press.

Rockoff, Marcus. 2014. "Literature." U: *Post- and Transhumanism: An Introduction*. Ur: Robert Ranisch i Stefan Lorenz Sorgner. Frankfurt am Main: Peter Lang: 251-270.

Romain, Tiffany. 2010. "Extreme Life Extension: Investing in Cryonics for the Long, Long Term." U: *Medical Anthropology*, 29, 2: 194–215.

Rose, Michael R. 2013. "Immortalist Fictions and Strategies." U: *The Transhumanist Reader:*

Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future. Ur: Max More i Natasha Vita-More. Chichester: Wiley-Blackwell: 196-205.

Rowbottom, Darrell P. 2019. “Scientific realism: what it is, the contemporary debate, and new directions.” U: *Synthese,* 196, 2: 451–484.

Royle, Nicholas. 2017. “Afterword: On the Veer.” U: *Veer Ecology: A Companion for Environmental Thinking.* Ur: Jeffrey Jerome Cohen i Lowell Duckert. Minneapolis/London: University of Minnesota Press: 469-474.

Sand, Martin and Karin Jongsma. 2016. "Towards an Ageless Society: Assessing a Transhumanist Programme." U: *Ageing and Technology: Perspectives from the Social Sciences.* Ur: Emma Domínguez-Rué i Linda Nierling. Bielefeld: Transcript Verlag: 291-310.

Sandberg, Anders. 2013. "Morphological Freedom – Why We Not Just Want It, but Need It." U: *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology,and Philosophy of the Human Future.* Ur: Max More i Natasha Vita-More. Chichester: Wiley-Blackwell: 56-65.

Schaberg, Christopher. 2017. “Ecological Disorientation in Airline Ads and in DeLillo’s *Zero K*.” U: *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 24, 1: 75–91.

Selak, Marija. 2013. *Ljudska priroda i nova epoha*. Zagreb: Naklada breza.

Sententia, Wrye. 2013. "Freedom by Design: Transhumanist Values and Cognitive Liberty." U: *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future.* Ur: Max More i Natasha Vita-More. Chichester: Wiley-Blackwell: 355-361.

Shklovsky, Viktor. 1929. *Theory of Prose*. Izdanje 1990., prijevod Benjamin Sher. Elmwood Park: Dalkey Archive Press.

Simon, Zoltan, Boldizsar. 2019a. “The story of humanity and the challenge of posthumanity.” U: *History of the Human Sciences*, 32, 2: 101-120.

Simon, Zoltan Boldizsar. 2019b. “Two Cultures of the Posthuman Future.” U: *History and Theory,* 58, 2: 171-184.

Slotkin, Richard. 2005. "Fiction for the Purposes of History." U: *Rethinking History,* 9, 2/3: 221-236.

Snow, Charles P. 1964. *The Two Cultures: and a Second Look*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sorgner, Stefan Lorenz. 2014. "Pedigrees." U: *Post- and Transhumanism: An Introduction.* Ur:

Robert Ranisch i Stefan Lorenz Sorgner. Frankfurt am Main: Peter Lang: 29-49.

Sponheim, Paul. 2018. *Learning on Life's Way: Remembering and Reflecting by a Teller of Tall Tales*. Eugene: Wipf and Stock.

Staes, Toon. 2014. "The Fictionality Debate and the Complex Texts of Richard Powers and William T. Vollmann." U: *Neophilologus*, 98, 2: 177–192.

Stamenković, Slađana. 2018. "The Baudrillardian Body in *The Body Artist* and *Zero K* by Don DeLillo." U: *English Studies Today: Approaches and Applications.* Ur: Olga Panić Kavgić i Arijana Luburić Cvijanović. Novi Sad: Filozofski fakultet: 203-217.

Stolyarov II, Gennady. 2016. "Business as an Agent of Human Progress in Time Will Run Back, Methuselah's Children, and The Transhumanist Wager." U: *Capitalism and Commerce in Imaginative Literature: Perspectives on Business from Novels and Plays.* Ur: Edward W. Younkins. Lanham: Lexington Books: 331-358.

Stoner, Ian. 2020. "Stable Strategies for Personal Development: On the Prudential Value of Radical Enhancement and the Philosophical Value of Speculative Fiction." U: *Metaphilosophy*, 51, 1: 128-150.

Suvin, Darko. 1979. *Metamorfoze znanstvene fantastike*. Izdanje 2010. Prevela Marija Mrčela. Zagreb: Profil.

Suvin, Darko. 1986. "On Metaphoricity and Narrativity in Fiction: The Chronotope as the *Differentia Generica*." U: *SubStance,* 14, 3 (48): 51-67.

"Tehnika." *Rječnik hrvatskoga jezika*, uredio Jure Šonje. 2000. Zagreb: Leksikografski zavod *Miroslav Krleža* i Školska Knjiga.

"Tehnologija." *Rječnik hrvatskoga jezika*, uredio Jure Šonje. 2000. Zagreb: Leksikografski zavod *Miroslav Krleža* i Školska Knjiga.

Tirosh-Samuelson, Hava. 2011. "Engaging Transhumanism." U: *H± Transhumanism and its Critics.* Ur: Gregory R. Hansell i William Grassie. Philadelphia: Metanexus Institute: 19-55.

Tobia, Kevin P. 2015. "Personal identity and the Phineas Gage effect." U: *Analysis*, 75, 3: 396–405.

Tolkien, John Ronald Reuel. 1966. "Tree and Leaf." U: *The Tolkien Reader*. New York: Ballantine Books: 29-120.

Tuncel, Yunus, urednik. 2017. *Nietzsche and Transhumanism: Precursor or Enemy?* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Veenhoven, Ruut. 2010. "Greater Happiness for a Greater Number." U: *Journal of Happiness Studies,* 11, 5: 605-629.

Walker, Mark. 2011. "Ship of Fools: Why Transhumanism Is the Best Bet to Prevent the

Extinction of Civilization." U: *H± Transhumanism and its Critics.* Ur: Gregory R. Hansell i William Grassie. Philadelphia: Metanexus Institute: 94-112.

Waugh, Patricia. 1984. *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London i New York: Routledge.

Wolfe, Cary. 2010. *What is Posthumanism?* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Zovko, Marie-Elise. 2017. "The idea and the ideal of humanity in the humanities." U: *Smisao humanističkih znanosti.* Ur: Filip Grgić i Ivica Martinović. Zagreb: Institut za filozofiju: 47-70.

Žarnić, Berislav. 2013. "Teorije bez granica." U: *Filozofija u dijalogu sa znanostima.* Ur: Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman. Zagreb: Institut za filozofiju: 201-212.

Žunec, Ozren. 2017. "Humanistika za kraj povijesti." U: *Smisao humanističkih znanosti.* Ur: Filip Grgić i Ivica Martinović. Zagreb: Institut za filozofiju: 121-134.

Dodatak 1.

TRANSHUMANISTIČKA DEKLARACIJA

1. Izgledno je da će znanost i tehnologija u budućnosti snažno utjecati na čovječanstvo. Predviđamo mogućnost širenja ljudskoga potencijala nadvladavanjem starenja, kognitivnih nedostataka, neželjene patnje i usmjerenosti na planet Zemlju kao jedino mjesto ljudskog obitavanja.

2. Vjerujemo da je potencijal čovječanstva još uvijek najvećim dijelom neostvaren. Postoje mogući razvoji događaja koji vode u izvanredno i izrazito vrijedno poboljšano ljudsko stanje.

3. Prepoznajemo da je čovječanstvo suočeno s ozbiljnim rizicima, posebice onima koji proizlaze iz zloupotrebe nove tehnologije. Postoje mogući realistični razvoji događaja koji vode u gubitak većine ili čak svega što nam je vrijedno. Neki su od tih razvoja događaja drastični, a drugi suptilni. Iako je sav napredak promjena, sva promjena nije napredak.

4. Moramo uložiti istraživački trud u shvaćanje tih mogućnosti. Moramo pažljivo promisliti kako najbolje smanjiti rizike i ubrzati korisne primjene. Trebamo prostore za diskusiju u kojima će ljudi moći konstruktivno raspravljati što treba napraviti. Također trebamo društveni poredak u kojem će biti moguće provoditi odgovorne odluke.

5. Smanjenje egzistencijalnoga rizika, razvoj metoda očuvanja života i zdravlja, olakšanje teških patnji te poboljšanje ljudske dalekovidnosti i mudrosti moraju biti postavljeni kao bogato financirani neodložni prioriteti.

6. Donošenje odluka mora voditi odgovorna i inkluzivna moralna vizija, ozbiljno shvaćanje i šansi i rizika, poštivanje autonomije i individualnih prava te pokazivanje solidarnosti i brige o interesima i dostojanstvu svih ljudi na Zemlji. U obzir moramo uzeti i moralnu odgovornost koju imamo prema generacijama koje će postojati u budućnosti.

7. Zalažemo se za dobrobit svih svjesnih bića uključujući ljude, životinje i bilo kakve buduće umjetne intelekte, izmijenjene oblike života i druge inteligencije koje mogu nastati kao posljedica tehnološkog i znanstvenog napretka.

8. Podupiremo dopuštanje širokog osobnog izbora pojedinca o tome kako će omogućiti svoj život. To uključuje korištenje tehnika koje će možda biti razvijene za pomoć pamćenju, koncentraciji i mentalnoj energiji, terapije produljenja života, tehnike reproduktivnog izbora, krioničke procedure i mnoge druge moguće tehnologije ljudske modifikacije ili poboljšanja.

Transhumanistička deklaracija originalno je sastavljena 1998. godine. Sastavila ju je međunarodna grupa autora: Doug Baily, Anders Sandberg, Gustavo Alves, Max More, Holger Wagner, Natasha Vita-More, Eugene Leitl, Bernie Staring, David Pearce, Bill Fantegrossi, den Otter, Ralf Fletcher, Tom Morrow, Alexander Chislenko, Lee Daniel Crocker, Darren Reynolds, Keith Elis, Thom Quinn, Mikhail Sverdlov, Arjen Kamphuis, Shane Spaulding i Nick Bostrom. Nekoliko je autora i organizacija tijekom godina izmijenilo Transhumanističku deklaraciju. Upravni odbor *Humanity+* prihvatio ju je u ožujku 2009. godine.

Preuzeto s https://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-declaration/ i prevedeno na hrvatski jezik 1. 9. 2019.

Životopis doktoranda

Ime i prezime: Lovro Furjanić

Datum rođenja: 9. 11. 1994.

Obrazovanje: Gimnazija Karlovac, prirodoslovno-matematički smjer, 2009. – 2013.
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Preddiplomski dvopredmetni sveučilišni studij engleskog jezika i književnosti i povijesti, 2013. – 2016.
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Diplomski sveučilišni studij engleskog jezika i književnosti (američka književnost i kultura, dvopredmetni) i povijesti (nastavnički smjer, jednopredmetni), 2016. – 2018.
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Poslijediplomski doktorski studij znanosti o književnosti, teatrologije i dramatologije, filmologije, muzikologije i studija kulture, 2018. – 2020.

Članci u časopisima:

Furjanić, Lovro. 2016. "The Diegetic Structure of Paul Auster's Man in the Dark and its Relation to the Novel's Characters." U: *Patchwork student journal*, 2: 76-83.

Furjanić, Lovro. 2016. "The Economic Singleton in Don DeLillo's Cosmopolis." U: *Words to Works conference proceedings*, special issue of Patchwork student journal: 2-9.

Furjanić, Lovro. 2018. "Otvara li Hayden White vrata objektivnoj historiografiji?" U: *Historijski zbornik*, 71, 1: 209-219.

Furjanić, Lovro. 2019. "The Spectre of Death in Don DeLillo's Zero K." U: *Anafora*, 6, 2: 493-511.

Furjanić, Lovro. 2020. "Transhumanizam – filozofska osnova." U: *Filozofska istraživanja,* 40, 2: 233-249.

Izlaganja na skupovima:

"The Economic Singularity in Don DeLillo's Cosmopolis." *Words to Works International Student Conference on English Studies*, English Student Club X.a., Zagreb 2016.

"Breme nasilja – post-disciplinarno promišljanje." *Godišnji međunarodni simpozij USF-a "Arhitektonika lučidbe"*, Udruženje studenata filozofije FFZG-a, Zagreb 2017.

"Što nam Portal može reći o znanstvenoj metodologiji?" *Međunarodni interdisciplinarni znanstveni simpozij "Filozofija medija"*, Centar za filozofiju medija i mediološka

istraživanja (CFM), Hrvatsko filozofsko društvo – Sekcija za filozofiju medija, Sveučilište Sjever, Institut za medije JI Europe, Zagreb 2017.

"The Burden of Violence in David Cronenberg's A History of Violence and Eastern Promises." *4th International Conference of the Croatian Association for the Study of English "Words and Images"*, The Croatian Association for the Study of English, Split 2017.

"The Spectre of Death in Don DeLillo's Zero K." *6th Annual American Studies Workshop*, Croatian Association for American Studies, University of Zadar, Zadar 2018.

"Artificially generated knowledge in Black Mirror." -phd student presentation, *Summer School 2019: Philosophy and Technology*, Institute of Philosophy, Zagreb 2019.

"Contemporary Technology and Human Nature." *Transformation: Nature and Economy in Modern English and American Culture*, Department of English, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Zagreb 2019.

"Contemporary Technology and Human Nature." *Breaking the Boundaries, 11th Brno International Conference of English, American and Canadian Studies*, Department of English and American Studies, Faculty of Arts, Masaryk University, Brno 2020.

"Pandemic Lessons from Aldous Huxley's *Brave New World*." *Reading COVID-19 in the Anglo-American Context*, Department of English, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Zagreb 2019.